

İlhan Pınar

Seyyahların İzinde Aliağa ve Çevresi

17-20. Yüzyıl

Aliğa Kent Kitaplığı

Aliğa Kent Kitaplığı: 8

**Seyyahların İzinde
Aliğa ve Çevresi**
17-20.Yüzyıl

Yazar
İlhan Pınar

Proje Koordinatörü
Şenol Gök

ISBN: 978-605-68267-6-4

Aralık 2018 / Ankara

Tasarım ve Baskı

Natilus Tasarım ve Mimarlık Tic. Ltd. Şti.
Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı Mah. 2850 Sok.
No: 9 06810 Çankaya/Ankara
www.natilustasarim.com
E-mail: info@natilustasarim.com

Aliğa Belediyesi
Kültür Mahallesi Lozan Caddesi No: 47 Aliğa - İzmir
Tel: (0232) 399 00 00 - 616 19 80
E-mail: aliगतarihi@aliaga.bel.tr

Bu eser, Aliğa Belediyesi'nin kültür hizmetidir.

İçindekiler

Önsöz	7
Sunuş	9
Giriş	11

1. Bölüm

Seyyahların İzinde Aliğa ve Çevresi	19
Giriş	21
Anconalı Kyriakos.....	22
Evliya Çelebi.....	23
Charles Robert Cockerell	24
Petr Aleksandrovich Chikhachev (Çiyaçev).....	25
Choiseul-Gouffier, Marie-Gabriel-Florent-Auguste de	26
Dallaway, James	32
Chateaubriand, François-René de	34
Turner, William	37
Richter, Otto Friedrich von.....	40
Arundell, Francis Vyvyan Jago	42
Macfarlane, Charles	52
Prokesch von Osten, Baron Anton	61
Texier, Félix Marie Charles	65
Pullan, Richard Popplewell.....	74

2. Bölüm

19. Yüzyıl'da Aliğa ve Çevresi Araştırmaları	85
Giriş	87
Ramsay, Sir William Mitchell	90
Sayce, Archibald Henry	132
Schuchhardt, Carl.....	141
Diest, Walther von	158
Bohn, Richard.....	170
Philippson, Alfred.....	179

3. Bölüm

Tarih İçinde Haritalarla Aliğa ve Çevresi	189
Giriş	191
Tarih Sırasıyla Haritalar	201

Kaynakça	225
Dizin	229

Önsöz

Kentlerin varlığı ve sürekliliği bulundukları coğrafik konumla yakından hatta doğrudan ilintilidir. Tarih içinde kentlerin genellikle bir su kenarına kurulduğunu biliyoruz. Çünkü su yaşamın kaynağıdır. Bu durum Batı Anadolu için de geçerlidir. Batı Anadolu kıyılarında kurulan kentler de genel olarak akarsu kenarlarına ve deniz kıyısına kurulmuştur.

Kentin bir akarsuyun kenarına kurulması yaşamın kaynağı sudan dolayı bir gereklilik olduğu kadar sürdürülebilir olması için de bir o kadar zorluk anlamına gelmektedir. Bunun örneklerine Batı Anadolu'da sıklıkla rastlıyoruz. Milet ve Efes gibi kentler bunun için en iyi örneklerdir. Büyük Menderes'in Milet'i, Küçük Menderes'in de Efes'i taşıdıkları alüvyonlarla nasıl deniz kıyısından uzaklaştırdığını biliyoruz.

Aliağa ve çevresi de antik kent kalıntısı bakımından oldukça zengindir. İlçe sınırları içinde ve yakın çevresinde Aigai, Elaea, Gryneion, Myrina, Tisna ve Kyme gibi tarih içinde önemli rol oynamış kentler bulunmaktadır. Ancak bu kentlere dair bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Genelde Anadolu kentleri için Batı Avrupa'da üretilen bilgilerin ve önemli bir kaynakçanın olduğunu biliyoruz. Gerek seyahatnameler gerekse monografiler ve süreli yayınlarda yapılan araştırma yazıları bu konuda önemli ve öncü kaynaklardır. 17. yüzyıl'dan başlayarak Batı Avrupa'da Anadolu yerleşimleri için üretilen bu bilgi kaynakları üzerinde yeteri kadar çalışma yapmadığımız açık bir gerçektir. Bu bilgi kaynağı dönemlerinde yaşayan kentler için olduğu gibi artık tarih sahnesinden çekilmiş kentler için de en azından yüzey bilgileri ve üretilen harita ve çizimleri açısından değerlidir.

Oysa üretilen her türlü yazılı ve görsel bilgi o yerleşimin belleğini oluşturmaktadır; tarih içindeki yeri ve konumu, kalıntıları, bıraktıkları, ürettikleri ve yaşamışlıklarıyla....

Aliağa ve çevresi bağlamında bu kitap üretilirken de yukarıdaki kaygı ve düşünceler içinde düşünülmüş ve çalışılmıştır. Her ne kadar Aliağa olarak bir yerleşim yeri geç bir dönemde ortaya çıkmış olsa da, coğrafyanın barındırdığı kent kalıntıları Aliağa'nın belleğini oluşturmaktadır. Dolayısıyla 19. yüzyıl ikinci yarısından itibaren Pergamon kazılarının başlamasıyla bölgeye duyulan bilimsel merak Aliağa ve çevresi için de bilgi üretilmesini sağlamış ve böylece ortaya devasa bir literatür çıkmıştır. Pergamon kazıları öncesi bölgeden geçen seyyahların aktardığı bilgiler her ne kadar zayıf olsa da –*çünkü bölgede Güzelhisar dışında uğranılacak önemli bir yerleşim mevcut değildir*– hiç bilgi olmamasından iyidir, denebilecek düzeydedir.

Pergamon kazılarıyla birlikte Almanlar ve bu rekabet içinde Aristides Baltazzi'nin de öncülüğüyle Fransızlar bölgeye ilgi göstermeye başlamışlar;

kazı alışmaları (Salomon Reinach-Edmond François Paul Pottier, Myrina nekropol kazıları), yüzey araştırmaları, yerleşim yerleri hakkında bilgi üretimi, plan ve harita çalışmaları yapmışlardır. Bu alışmalar sırasında bölgenin coğrafiyasına, yerleşim yerlerine ve insanlarına dair önemli bilgiler biriktirilmiştir.

Bu kitapla birlikte özellikle 19. yüzyıl'da *–kısmen daha öncesinde de–* Aliağ'a ve yakın çevresiyle ilgili üretilmiş bilgiler bir araya derlenmiş ve meraklısına sunulmuş olacaktır.

Böyle bir kaynak kitabın ortaya çıkmasında iradesini ortaya koyan Aliağ'a Belediye Başkanı Sayın Serkan Acar'a, William M. Ramsay'ın metnini İngilizce'den eviren Sayın Tülay Demir'e ve Grekçe kitabelerin okunmasında ve Trkeleştirilmesinde her zaman olduğu gibi yardımlarını esirgemeyen, E.. Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Eski Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı ğretim yesi Sayın Prof. Dr. Cumhuri Tanrıver'e teşekkür ediyorum.

İlhan Pınar

Kemeraltı, Nisan 2018

Sunuş

Aliağa ve çevresinin 8.500 yıllık uygarlık yolculuğuna dair tüm kültürel birikimi ortaya çıkarıp, kayıt altına alıp, geleceğe taşımak! İşte, Aliağa Kent Kitaplığı yayınlarımızla bu tarihsel görev ve sorumluluğu yerine getirmeye çalışıyoruz.

Seyahatnameler, bir yerdeki doğal koşullar, yaşam tarzı, folklorik kültür, çevresel, coğrafi, sosyal, ekonomik ilişkiler, idari yapı, günlük yaşam hakkında geçmişe dair birçok bilgiyi yazıya geçirmesi yönüyle çok önemli bilgi kaynaklarıdır. Biz de Aliağa'nın geçmişine ilişkin dünyanın farklı ülkelerindeki kaynakları tarayıp, bilgi kırıntılarından bir bütün elde etmeye çalışırken Seyyahların bölgemize yaptıkları seyahatleri görmezden gelemezdik. Antik dönem yazarlarının bölgemiz coğrafyası, yaşam koşulları ve tarihi ile ilgili bilgilerine Aliağa Kent Kitaplığı'nın diğer yayınlarında yer vermiştik.

Osmanlı İmparatorluğu, kurulduğu ve genişlediği coğrafi alan itibarıyla yabancıların dikkatini çeken ve kuruluşundan yıkılışına kadar pek çok seyyah tarafından ziyaret edilen bir ülke oldu. Gizli ya da açık diplomatik bir görev, hac, eğitim, misyonerlik faaliyetleri, ticaret, askeri seferler veya bilimsel nedenlerle Osmanlı coğrafyasına yapılan seyahatler özellikle XV. yüzyılda artmaya başlar. Yerli olarak 1671'de Evliya Çelebi'nin bölgemizi ziyaretini biliyoruz. 17. yüzyılda yoğunlaşan ve 20. yüzyıla kadar artarak devam eden Avrupalı seyyah ziyaretleri bölgemizle ilgili o dönemlerin koşulları ve yaşamına ilişkin çok değerli bilgileri içeren seyahat notlarına dönüştü. İşte o seyahat notları şimdi bu eserimizle Aliağa Kent Belleğine kazandırılıyor. Yine, tarih boyunca bölgemizle ilgili oluşturulmuş haritalar da bu kitabımızda yer alıyor.

Aliağa ve çevresine ilişkin kapsamlı bilgiler içeren bu eser; Seyyahlar, Seyahatnameler, Haritacılık gibi alanlarda Türkiye çapında uzmanlığı bilinen araştırmacı- yazar İlhan Pınar'ın 1 yıllık çabaları sonunda ortaya çıktı.

Aliağa Kent Kitaplığı dizisinde yayınladığımız eserler, Aliağa ve çevresinin tarihi, ekonomik- sosyal, kültürel, folklorik tüm kültür mirasını kayıt altına almak ve kentin 8.500 yıllık birikimini geleceğe taşımak görevini üstleniyor. Bu tarihi görev ve sorumluluğu yeni bir eserle gerçekleştirmenin onurunu yaşıyoruz.

Bu eserin sizlere ulaşmasında büyük emeği olan İlhan Pınar'a teşekkür ediyor, yayınınızın yararlı olmasını diliyorum.

Sevgi ve Saygılarımla.

Serkan Acar

Aliağa Belediye Başkanı

Aralık, 2018

Giriş

Aliağa ve çevresi birçok açıdan ele alınarak üzerinde araştırma yapılabilecek bir yerleşimdir. Gerek sahip olduğu yüz ölçümüne sığdırdığı çok sayıdaki antik kent kalıntıları (Kyme, Adae, Tisna, Aigai, Myrina, Gryneion, Elaia vd.) gerekse bir dönem önemli bir kaza merkezi olan Güzelhisar yerleşimi, savunma yapıları gibi kalıntılar bu olanakları fazlasıyla sunmaktadır.

Bölgede yerleşim çok eski dönemlere, 8 bin yıl öncesine kadar dayanmaktadır. Ayrıca Araptepe, Melengiçsekisi ve Çaltılıdere gibi höyükler derinlikli araştırmayı beklemektedir (Doğer, s. 29).

İÖ 11. yüzyıl'da Deniz Kavimleri Göçleri sonrasında Aioller'in yerleştiği bölge zaman içinde göçmenlerin egemenliği altına girerek Aiolis olarak anılmaya başlamıştır. Göçler öncesinde ve göçler sonrasında kurulan kentler, bölge tarihi için önemli verilere sahip olmuşlardır.

13. yüzyıl sonlarında bölgeye başlayan Türkmen yerleşimleri, Saruhanoğulları'nın bölgede egemen olmasından itibaren (1300-1405) kesintisiz olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda (1402) Timur'a yenilmesinden sonra Fetret Devri'nde yaşanan iktidar mücadelesi malumdur. 1426'da Osmanoğulları bölgede yeniden egemenlik kurmuştur.

Saruhanogulları Beyliği Dönemi'nde bölgede bir kaza merkezi olarak öne çıkan Güzelhisar, bugün de Aliağa'nın büyük bir mahallesi olarak varlığını sürdürmektedir. Aynı adla anılan bir diğer Güzelhisar olan Aydın Güzelhisarı'ndan ayırmak için burası Menemen Güzelhisarı olarak anılmıştır.

Aliağa ve çevresine ilişkin ilk gözlem bilgilerine –*özellikle İzmir olmak üzere*- Batı Anadolu'ya 17. yüzyıl'dan itibaren artan bir yoğunlukla gelmeye başlayan seyyah-araştırmacıların metinlerinde rastlıyoruz. Gelen seyyahlar bölgeden ya kuzeyden İzmir'e ulaşmak için geçerken ya da İzmir'den kuzeye doğru yol alırken kullandıkları yol üzerinde olmasından dolayı uğramışlar; kimisi Güzelhisar ve Kiliseköy (Zeytindağ) gibi bölgenin önemli yerleşimlerinde konaklamışlardır. Gerek bu yerleşimlere gerekse de çevrede tanık oldukları olaylara ve mekânlara ilişkin öncü bilgilere seyahatnamelerinde yer vermişlerdir.

Bu insanlar antik dönem kaynaklarından bölge coğrafyası ve topografyasına dair bilgi sahibi olsalar da bu bilgileri coğrafyaya uygulamada büyük sıkıntı yaşamışlar ve antik kaynaklarda adı geçen bölge kentlerinin lokasyonu konusunda başarılı olamamışlardır. Genel olarak antik kaynak-

lardaki bilgilerin aktarımıyla yetinmişlerdir. Ancak bu öncü bilgi derleyicilerin aktardıkları bir başka önemli bilgi de tanıklık yaptıkları bazı yerleşimler ve olaylar hakkında birebir gözleme dayalı bilgi aktarmaları olmuştur. Bulabildikleri ve rastladıkları kitabeleri kopyalamışlar ve eserlerinde aktarmışlardır.

Bu konuda öncü denebilecek isim Fransa'nın İstanbul Elçisi olarak görev yapan (1784-1792) Choiseul-Gouffier olmuştur. Erken bir dönem diyebileceğimiz 18. yüzyıl ikinci yarısında İzmir'den Bergama'ya giderken bölgeden geçen Choiseul-Gouffier gözleme dayalı bilgi aktaran ilk seyahatlardan olmuştur. 19. yüzyıl başlarından itibaren giderek artan bir ilgiye mazhar olan İzmir ve çevresi araştırmalarından Aliğa ve çevresi de payını almış; gerek İzmir'den kuzeye gerekse kuzeyden İzmir'e gelmekte olan araştırmacılar bölgeye ilişkin gözlem ve incelemelerine yer vermişlerdir.

19. yüzyıl ortalarına kadar genel olarak gelip geçenlerin şöyle bir uğrayıp bilgi aktardıkları bir coğrafya olan Aliğa ve çevresi, bu tarihten itibaren bizzat araştırma yapmak için gelenlerin çalışma alanı haline dönüşür. Özellikle Almanların Pergamon kazılarını başlatması Bergama ve çevresine olan ilgiyi arttırmış; gelen bilim insanları Bergama ve çevresine dair incelemelere de başlayarak Aliğa ve çevresi için de erken denebilecek bir dönemde ilk gözlemlere yer vermeye başlamışlardır. 1880'lerden itibaren hızlanan bu süreç; henüz antik kent lokasyonlarının tam olarak bilinmediği bir dönemde başlamış ve kısa bir süre içinde ancak uzun tartışmalar sonunda kentlerin lokasyonu büyük ölçüde tamamlanmıştır. Bu süreç özellikle bölgenin topografik çalışmaları ve harita yapımı açısından verimli sonuçlar doğurmuştur.

William Mitchell Ramsay'ın öncülük ettiği topografik ve lokasyon çalışmaları büyük ölçüde Almanlar tarafından devralınarak devam etmiş ve öncü sonuçların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Tüm bu çalışmalarda bölge coğrafyası ve topografyası üzerine doğru bilgi üretmek adına temel olarak Strabon metinleri, Hatip Aelius Aristides'in Bergama yolculuğunu anlattığı metin, Konrad Peutinger'in 16. yüzyıl başlarında ortaya çıkardığı Roma Dönemi yollarını gösteren ve "Tabula Peutingeriana" adı verilerek Peutinger adıyla anılan harita kullanılmıştır. Aktarılan bilgilerin sağlaması yapılarak kentlerin lokasyonu saptanmaya çalışılmıştır.

Aliğa ve çevresinin 19. yüzyıl ortalarından itibaren mülkiyet sahibi olan Baltazzi ailesi bu araştırmalar için ön açıcı bir rol oynamış ve kendi başlattıkları bazı araştırma ve çalışmaları daha sonra Fransızlarla birlikte yürütmüşlerdir. Atina Fransız Okulu yönetiminde Salomon Reinach

(1852-1932)-Edmond Pottier (1855-1934) tarafından yürütülen çalışmalarda ve kazılarda Kyme ve Myrina için çok değerli objelere ulaşılmıştır. Fransızların “*Terrakota’nın El Doradosu*” olarak niteledikleri Myrina’da açtıkları 5 bin civarında mezardan çıkardıkları terrakota figürinler Louvre Müzesi’nin değerli objeleri arasında yerini almıştır.

20. yüzyıl’da ise bölgeye ilişkin önemli gözlem ve bilgi aktaran bir isim de –*Türklerin Bin Bey ya da Uzun Bey olarak adlandırdıkları*- 1943-1971 yılları arasında Türkiye’de İstanbul Üniversitesi’nde görev yapan George Ewart Bean (1903-1977) olmuştur. Öncülleri gibi George Bean de bölgeyi anlamak ve anlatmak için Hatip Aristides’in yolculuğunu araştırmasına temel olarak almıştır. Bölgeyi gezen Bean’in aktardıkları şöyledir:

“... Yunan ve Roma dönemlerinde bölgenin en önemli kenti Kyme idi. Strabon onu ‘Aiol kentleri içinde en büyük ve en iyi’ sözcükleriyle tanımlar. Antik kaynaklar, Kyme’nin Larissa’nın düşmesinden ve Pelasgıların egemenlik altına alınmasından sonra Yunan göçmenler tarafından kurulduğunu anlatırlar. Yeni kent çoğu Klasik Çağ’a değin ayakta kalamayan birtakım küçük kasabaların merkezi olmuştur. Smyrna, Myrina ve bazı başka kentler gibi Kyme’nin de adını bir Amazon’dan aldığı aktarılır. Bazı bilim adamları bu tür geleneklerin kökeninde somut izlerini Taş Suret ve Karabel kabartmalarında bırakan Hitit istilasının yankılarını bulmaktadır. Aiol kentlerinin çoğunluğuna benzer biçimde Kyme de denizden çok karaya yönelmiştir. Strabon, Kymelilerin akılsızlıklarıyla ün saldığını, çünkü liman haklarını ihaleye çıkararak gelir elde edebileceklerini düşünmeleri için kentin kuruluşu üzerinden 300 yıl geçmesinin gerektiğini söyler. Sanki deniz kıyısında yaşadıklarını ancak bu denli uzun süre içinde anlayabilmişlerdir.

Akılsız olsunlar ya da olmasınlar, öyle ki denizde bile güç kazandılar. Kyme Tyranı Aristagoras, Pers Kralı Darius’un İÖ 512’de Skyth ülkesine düzenlediği sefere kendi gemilerinden bir grubun başına geçerek destek verdi. Daha sonra İÖ 480’de Kserkses Yunanistan’ı işgal ederken Kyme’deki Pers Valisi Sandokes 15 gemiyle Pers donanmasına katkıda bulundu. Oysa bu seferlerde başka hiçbir Aiol kenti herhangi bir rol üstlenmemişti. Delos Birliği kurulunca, Kyme, birliğe yılda 9 talent ödemmiştir. Bu tutar yalnız diğer Aiol kentlerinin ödediklerini aşmakla kalmaz, Ephesos, Miletos ve İonia’nın diğer büyük kentlerince sunulan tutarları da geride bırakır.

Kymeliler, İonia’nın kültür alanında gösterdiği parlaklığın karşısında da tamamen suskun kalmamışlardır. Homeros’un Yunanistan’da yaşayıp

yapıtlarını veren rakibi Hesiodos, babasının Kyme'den göç ettiğini aktarır. Ozan kendisi doğrudan Kymeli olmasa da en azından ailesi Kyme kökenlidir. Diğer Aiolo kentlerinin hiçbirisinden böyle bir yurttaş çıkma-mıştır. 4. yüzyıl tarihçisi Ephoros da aslen Kymelidir. Strabon, tarihçiye şakayla takılır ve Ephoros'un eserinde Kyme'nin herhangi bir başarısına yer veremediği, öte yandan kentinin karanlıkta kalmasına da katlanamadığı için eserine 'Bu sıralarda, Kymeliler hiçbir şey yapmıyorlardı' diye yazdığını aktarır. Aiolis bütününde de aynı durum geçerlidir. Aiolo kentleri gerek Hellenistik kralların egemenliği altında gerekse Asia eyaleti bünyesinde yaşamlarını sessizce sürdürmüş, tarihin akışını pek etkilememişlerdir.

Kyme'nin Namurt Limanı'ndaki konumu, yerleşimde bulunan çok sayıda yazıt ve sikke ile kanıtlanmaktadır. Fakat kalıntılar yok denecek kadar azdır. Kıyıdaki pek çok yerde gözlemlendiği gibi burada da antik taşların deniz yoluyla İzmir, İstanbul ve başka kentlere yapı malzemesi olarak götürüldüğü anlaşılır. Söylendiğine göre kentin surları 15. yüzyıl'da Fatih Sultan Mehmet tarafından yıktırılmıştır.

Ören yeri, biri kuzeyde diğeri güneyde olmak üzere iki tepeyi kapsamaktadır. Esas yerleşim güney tepesindedir. Geçtiğimiz yüzyılın sonlarından itibaren Çek, Fransız ve Alman bilim adamlarının yürüttüğü küçük çaplı kazılar sonucunda gün ışığına çıkarılanlar bugün kolayca bulunamamaktadır.

Kentin yanı başında iki ırmak denize kavuşur; güneydeki ırmak, koyu bataklığa dönüşmüştür. Kuzeydeki ise kentin sikkelerinde tasvirine rastlanan Ksanthos ile özdeşleştirilmektedir. İki ırmağın ağızları arasında artık sular altında kalan iki mendirek yer almıştır. Daha iyi korunmuş olan güney mendireğinin duvar örgüsü yer yer izlenebilmektedir. Son yıllarda Alman bilim adamlarının yaptığı incelemeler Klasik Dönem'den bu yana deniz seviyesinin 1.52 m'den fazla yükseldiğini ortaya koymuştur.

Myrina,

Myrina tarihten yoksun bir kenttir. Amazonların büyük kraliçelerinden Myrina'nın adına efsanelerde rastlanır. Zaferler kazanmış ordularıyla yalnız Anadolu'dan değil, dünyanın pek çok köşesinden geçmiştir. Kurduğu kentlerden biri kendi adını, Kyme, Pitane ve Gryneion gibi başkaları yardımcılarının adlarını taşır. Kaynaklarda Myrina adlı bir Yunan yerleşiminden söz edilmemektedir. Myrina, Delos Birliği'nde karşımıza

çıkar. Birliğe 1 talent ödemekte ve bu durumuyla Kyme dışında tüm Aiol kentlerini geride bırakmaktadır. Tarihçiler Myrina'ya ara sıra pek önemsemeksizin değinmişlerdir. Ancak çoğu kez burada ele aldığımız kent ile ilgili olduğu kuşkuludur. Çünkü Limni Adası'nda ikinci bir Myrina kenti daha vardır.

İS 17'de meydana gelen büyük deprem bir gecede 12 kenti yerle bir etmişti ve bunlardan biri de Myrina idi. İmparator Tiberius cömertçe yardım eli uzatıp 12 kentin yeni baştan imarını sağladı. Bu dönemde Myrina olasılıkla 'İmparator'un Kenti' anlamında Sebastopolis adını aldı. Çünkü Plinius zamanında Sebastopolis adıyla anılıyordu. Ama zaman içinde eski ada dönüldü. Yenilenen 12 kent imparatora şükran ifadesi anlamında başkent Roma'ya, Tiberius'un dev boyutta bir heykelini dikti. Heykelin kaidesinde tasvir edilen 12 figür 12 kenti temsil etmekteydi. Bu anıtın bir kopyası Napoli yakınındaki Puteoli'de bulunmuştur. Kabartmada Myrina, ilk anda akla geldiği gibi Amazon figürü ile değil, Gryneion Apollon'u kültünde görevli bir rahibe figürü ile temsil edilmiştir. Zaman içinde Gryneion'un bağımsızlığını yitirdiği ve Myrina ile kaynaştığı bilinmektedir. Anlaşılan Myrina önemini öncelikle yönetimi altında bulunan bu tapınağa borçlu idi.

İÖ 106'da Myrina ikinci bir depremle sarsıldı ve ikinci bir onarım daha geçirdi. Fakat Hristiyanlığın yükselişi ile birlikte çok tanrılı dinin kutsal yerleri sönüp giderken Myrina da karanlıklara karıştı; artık yalnızca istirdiyeleri ile anılır oldu.

Myrina'nın ören yeri Güzelhisar Çayı'nın, antik Titnaios ya da Pythikos'un ağzındadır. Buraya çayın yaklaşık 1,5 km kuzeyinde ana yoldan ayrılan 2,5 km uzunluğunda çok bozuk bir yol ulaşmaktadır. Kent eskiden Epano Tepe ile Kato Tepe adını taşıyan, günümüzde ise Birki Tepe (Beriki Tepe) ile Öteki Tepe diye anılan iki yükselti üzerine kurulmuştur.

1880-82 yılları arasında Birki Tepe'nin kuzey yamacı ile ona bakan kuzeydeki tepede çoğu o güne dek ellenmemiş 4000-5000 mezar ortaya çıkarılmıştır. Çoğu kireçli tabana açılmış dikdörtgen biçimde basit bir çukurdan ibaret olan mezarlarda tek gömü vardır. Bazen iki ya da üç mezar çukuru birbirinin üstüne rastlar. Yönlendirme konusunda bir kural yoktur. Geri kalan mezarlardan birkaçı dairesel form gösterir. Az sayıda örneklenen bir uygulama ise küçük bir çukura ölünün küllerini içeren bir çömleğin yerleştirilmesidir. Yine de ölü yakma istisna oluşturmakta, ölülerin genellikle gömüldüğü görülmektedir. Pek çok mezarın üzerinde

yalnızca ölünün ve babasının adını içeren yazıtlı bir mezar taşı yükselmiştir. Bazen de aynı bilgileri taşıyan, bronz bir levhacık doğrudan mezarın içine konmuştur. Yazıtlar, nekropolün Geç Hellenistik Dönem'e, İÖ 2. ve 1. yüzyıllara tarihlendiğini gösterir.

Mezarlar içerdikleri eşyanın zenginliği açısından büyük çeşitlilik gösterirler. Kimisi ölünün naaşı dışında tümüyle boştur ya da boş sayılabilecek ölçüde yoksuldur. Kimisi ise gömü sırasında bırakılan türlü eşyayı içerir. Eşyaların çoğu görünüşte mezar hırsızlarının cesaretini kırmak amacı güdülerek özellikle kırılmıştır. Mezar eşyaları birkaç gruba ayrılır. İlkın hemen her mezara bir ya da daha çok sayıda sikke bırakıldığı saptanır. Ölünün ağzına bir obol (küçük gümüş sikke) yerleştirilmesi eski bir gelenektir. Böylelikle ölü, Styks Nehri üzerinden yer altına geçerken sandalcı Kharon'a bir ücret ödeyebilecektir. Myrina mezarlarındakilerden hepsi de obol değil, düşük değerli bronz sikkelerdir. Bu zamana değin enflasyon etkisini göstermiş ve Kharon'a ödenen tutar da diğerleriyle birlikte değişmiştir. Sikkelerin hemen tümü Myrina sikkesidir ve İskender'den Tiberius'a dek süreklilik göstermektedir. Önem açısından ikinci sırayı ölünün yeme-içmesiyle ilgili kaplar alır. Bunlar çoğu kez sembolik anlam taşımakta, kilden yapılmış bazı şişelerin yalnızca 3-5 cm yükseklikte olduğu ve içlerinde boşluk bulunmadığı gözlemlenmektedir. Üçüncü grubu gündelik yaşamda kullanılan eşyalar; kandiller, aynalar, iğneler, koku kapları ve diğerleri oluşturur. Takılar ise enderdir. Son grup ünlü pişmiş toprak heykelcikleri kapsar. Nekropolisi kazanların ortaya çıkardığı 1000 civarındaki pişmiş toprak heykelcik Myrina'nın Tanagra ile boy ölçüşebilecek bir merkez olduğunu ortaya koymuştur. Eserler arasında her türden figüre, erkeklere, kadınlara, çocuklara, tanrılara ve hayvanlara rastlanır. Eros ve Afrodite heykelcikleri özellikle popülerdir. Ayrıca grotesk ve komik figürler ile trajik ve komik masklar da vardır. Heykelciklerin işlevi çok tartışılmıştır. Ancak özel bir anlam içermedikleri anlaşılmaktadır; olasılıkla kişinin yaşarken sevdiği bir eşya ölümünde kendisiyle birlikte gömülmüştür.

Gryneion,

Strabon bu kıyılar boyunca Apollon'a özel bir onur verildiğini aktarır ve ona göre tanrının yöredeki tüm tapım yerleri içinde en ünlüsü Gryneion'dakidir.

Gryneion başlangıçtaki 12 Aioli kentinden biriydi. Yunanlılar tarafından kuruluşu konusunda yazılı kaynakların suskun kalmasına karşın efsane-

ler Amazon Gryne'den adını alan daha eski bir yerleşime değinmektedirler. Kraliçe Myrina'nın akınlarına katılan Gryne, Apollon'un tecavüzüne uğrama onuruna erişmiş ya da talihsizliğine katlanmıştır! Kent ilk kez İÖ 5. yüzyıl'da Atina Deniz Birliği'nin bir üyesi olarak tarihe geçer. Önceleri 1/6 talent gibi oldukça düşük bir vergi ödemiş, daha sonra bu tutar 1/3 talente yükselmişti. Yüzyılın sonunda Peloponnes Savaşları'nda Sparta'ya yenilen Atina, bölge üzerindeki gücünü Perslere kaptırdı. İÖ 405'te Pers satrabinın Gryneion'dan yılda 50 talent vergi topladığını biliyoruz. Bu rakam kentin Delos Birliği'ne alçakgönüllü katkısı düşünülrse şaşırtıcı derecede yüksek görünmektedir ve olasılıkla yanlıştır.

Pers egemenliği İÖ 335'e dek sürdü. Bu tarihte İskender'in Anadolu'ya geçmesi için hazırlık yapmak üzere öncü gönderdiği Makedonyalı komutan Parmenion düzenlediği bir baskın sonucunda Gryneion'u ele geçirerek kent halkını tutsak aldı. Bu olay ile kentin bağımsızlığının sona ermediği anlaşılmaktadır; çünkü günümüze ulaşan ender Gryneion sik-keleri İÖ 3. yüzyıl'a tarihlenir. Ne var ki Gryneion, Hellenistik Dönem içlerinde Myrina'ya bağlanmış ve adı öncelikle Apollon Kutsal Alanı dolayısıyla anılmıştır.

Kutsal alan ile ilgili olarak elimizde Roma Dönemi yazarlarının kaleme aldığı kısa betimlemeler vardır. Strabon, kökü çok eskilere giden Apollon'a ait bilicilik merkezinden ve beyaz mermerden yapılmış görkemli tapınaktan söz eder. Pausanias Apollon'un en güzel koruluğunun burada bulunduğu, koruluktaki ağaçlardan bazılarının meyveleri için, meyve vermeyenlerin de hoş görünüşleri ya da kokuları için yetiştirildiğini aktarır. Günümüzde de zeytin ağaçları ve zakkumlar aynı anlamı ifade etmektedir. Bir zamanlar Gryneion'un bulunduğu yerde artık yalnızca bir limanın görülebildiğini söyleyen Plinius ise hiç kuşku yok ki haksızlık etmektedir.

Virgil'in Aeneis destanında, Troya'nın düşüşünden Aeneas'a İtalya'ya gitmesini öğütleyen Gryneion Apollonu'dur. Aeneas orada Romalıların efsanevi atası olarak tanınacaktır. Tarihsel gerçeklik taşımayan bu olayın dışında bilicilik merkezinin ününe karşın, danışmaya gelenlere Gryneion Apollonu'nun verdiği yanıtlardan biri bile bilinmiyordu. Nihayet Karia Bölgesi'ndeki Kaunos kentinde bir yazıt buldum. İÖ 2. yüzyıl'a tarihlenen yazıt Kaunosluların Gryneion Apollonu'na danışmalarını belgeliyordu. Kaunoslular, bereketli bir hasat için hangi tanrılara adak sunmaları gerektiğini sormuşlardı. Apollon'un heksametron vezniyle verdiği

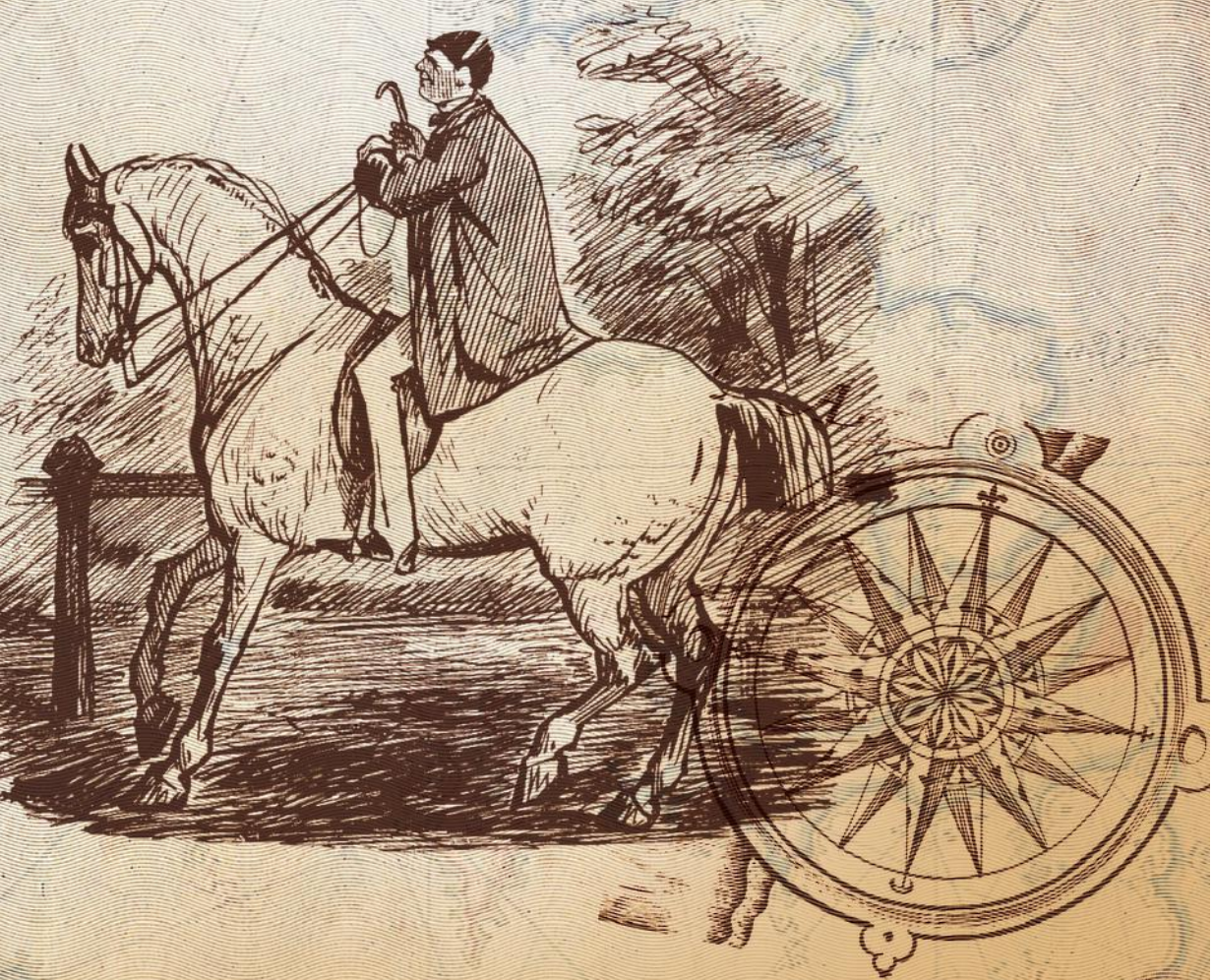
yanıtın yalnızca başlangıç bölümü kalmıştır. Ama bu biliciliğe özgü gizemli ifadeyi belirlememize yetmektedir. Tanrı, Kaunoslulara Apollon ile Zeus'u onurlandırmalarını öğütlemiştir.

Plinius, Myrina istiridyelerinin yanında Gryneion'unakilere de değinir. Gerçekten de bu kıyılarda hem istiridye hem de midye boldur. Gryneion sikkelerinin bir yüzünde Apollon başı öbür yüzünde bir midye motifi tasvir edilmiş, böylece kente saygınlık kazandıran iki unsura bir arada yer verilmiştir.

18. yüzyıl sonlarında Fransız Elçi Choiseul-Gouffier ile başlayan bölgeye dair gözlem ve incelemeler, 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca da aralıklarla da olsa devam etmiştir. Ancak bölgeye dair ilk bilimsel çalışmalar topografik incelemelerle birlikte 1880'lerden itibaren derinlik kazanmıştır. Çok kısa sürede arkeolojik, epigrafik, coğrafik, kartografik, tarih vd. gibi alanları kapsayan bu çalışmalar 20. yüzyıl başlarında bölge için önemli bir veri oluşturmuş, hâlihazır durumlar incelenmiş, kitabeler kopyalanmış ve vaziyet planları çıkarılmıştır.

1. Bölüm

Seyyahların İzinde Aliağa ve Çevresi

Giriş

16. yüzyıl'dan itibaren Batı Avrupa merkantilizmine bağlı olarak yeni bir dönemece giren ticaret anlayışı dünyaya yayılmaya başladı. Yeni ticaret yolları ve merkezleri oluşmaya başlayan bu dönemden Osmanlı İmparatorluğu da etkilendi. Özellikle belli başlı Osmanlı şehirleri bu yeni ticaretin ilgi alanları oldu. İskenderiye, Halep, Şam, Bursa, Selanik ve İstanbul gibi Osmanlı şehirleri Batı Avrupa sanayisinin hammadde ihtiyacını karşılamak ve mamul mallarının pazarlanması için büyük bir önem kazandı. İzmir 16. yüzyıl'da bu ticaret ağının henüz dışındaydı. Ancak 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarında Halep, Şam ve Beyrut gibi Osmanlı şehirleri üzerinden yürütülmekte olan Doğu ticareti bu bölgedeki yerel güçler tarafından denetim altına alınmaya çalışılınca ticaret erbabı için yeni bir merkez aramak kaçınılmaz oluyordu. Bu anlamda gündeme gelen liman şehri İzmir oldu.

17. yüzyıl başlarından itibaren İzmir merkez olarak Batı Anadolu'ya gelen seyyahlar, din adamları, yazarlar, araştırmacılar ve bilim insanları bizlere dönemlerine ilişkin önemli tanıklıklar aktarmışlardır. Özellikle 7 Kilise'yi ziyaret etmek ve antik kent kalıntılarını incelemek amacıyla gelen bu insanlar geçtikleri yerleşim yerleriyle ilgili olarak da güncel bilgiler aktarmışlardır.

Aliağa ve çevresi ile ilgili de gözlemlerine yer veren ve genel olarak seyyah adıyla anılan bu insanlar İzmir'den kuzeye Bergama veya Troya'ya giderken ya da kuzeyden İzmir'e gelirken bölgeden geçmişlerdir. Çeşitli tarihlerde gerçekleşen bu yolculuklarda gözlemlerini aktaran seyyahlar genel olarak bölgedeki antik kent yerleşimleri üzerinde durmuşlardır. Ancak 19. yüzyıl ikinci yarısında bilimsel araştırmalar başlayıncaya dek henüz yerleri tam olarak saptanamayan bu yerleşimlerle ilgili olarak değişik gözlemlerini seyahatnamelerinde aktarmışlardır.

Anconalı Kyriakos

Epigrafinin öncüsü olarak kabul edilen ve Yunanistan, Adalar ve Batı Anadolu'daki antik kent kalıntılarına yüzlerce kitabe kopyalayan Anconalı Kyriakos (1391-1455) bu bağlamda yöreye gelen ilk seyyahlardan olmuştur. Yazarın bölgeye birçok defa seyahat ettiğini biliyoruz. Özellikle Bergama, Foça, İzmir, Midilli ve Sakız her gelişinde uğradığı yerler olmuştur.

Venedikli tüccar bir aile olan Zaccaria Contarini ailesinin 5 yıl boyunca (1425-1430) temsilciliğini yapan Kyriakos, Sakız Valisi olan Cenevizli tüccar Andreolo Giustianiani-Banca'nın dostu olarak Sakız Adası'nda sıklıkla misafir olmuştur. Papa IV. Eugen'in güvendiği bir isim ve muhtemeldir gizli ajanı olmuş, Bizans İmparatoru Johannes VIII. Paleologos'un dostluğunu kazanmıştır. "Murat Bey" olarak not aldığı ve "Asya'nın Büyük Kralı" olarak nitelediği Sultan Murat tarafından Mayıs 1444'te kabul edilmiştir.

Erken dönemde yaptığı seyahatlerde Bergama'dan gelerek Kyme'ye uğrayan yazar, burada kayda değer bir şey bulamadığını aktarır; ancak yöre insanların buraya "Chrysopolis" adını verdiklerinden söz eder. Kyme'de Latince bir kitabe kopyalar: "*Cumis poëte Hesiodi urbe natali*" (*Corpus 3527*), (Ozan Hesiod'un doğduğu şehir Kyme). Kyme'den İzmir'e doğru yola çıkar. Özellikle seyyahların ve 19. yüzyıl ikinci yarısında bölgede araştırmalar yapan arkeolog ve tarihçilerin sıklıkla referans olarak verdikleri bu ismin 15. yüzyıl ilk yarısında bölgeye iki defa geldiğini biliyoruz. Kyriakos'un bölge araştırmaları için oynadığı rol, Apollon Tapınağı'ndaki yazıtı okumasıyla ilgilidir. Bölgeyle araştırma yapan her araştırmacı ister istemez Kyriakos'un bu aktarımına ilişkin referans vermiştir. Genel olarak bu tapınağın Gryneion'da yer aldığı bilinen Apollon Tapınağı olduğu kabul edilmiştir. Ancak konu tartışmalıdır; Kyriakos'un okuduğu ve kopyaladığı yazıtın Aigai'deki Apollon Tapınağı'na ait olduğunu öne sürenler de bulunmaktadır.

Evliya Çelebi, 1671

1671 yılında bölgeye gelen Evliya Çelebi, bugün Aliğa sınırları içinde kalan ve bir kaza merkezi olan Güzelhisar'a da uğramıştır. Gerçi birçok başka yer hakkında ayrıntılı bilgi veren Çelebi, kısa da olsa bize 17. yüzyıl ikinci yarısı hakkında Güzelhisar ile ilgili belli başlı verileri aktarmıştır. Çelebi'nin "Melemen Güzelhisarı" olarak tanımladığına göre –*çünkü Aydın şehri de "Aydın Güzelhisarı" namıyla anılmaktaydı*– Güzelhisar kaza merkezinin 8 mahalleden oluştuğunu ve çarşı içinde bir camisi ve mescitleri olduğunu aktarır.

Han ve hamamları ve de sıbyan mektebi olduğunu bildiren Çelebi, bedesten ve imaretleri olmadığından söz eder. Hane sayısını 800 olarak veren Çelebi bu evlerin bağ ve bahçe içinde, –*muhtemelen*– kerpiçten ama kiremit örtülü olduğunu aktarır.

Susam, kavun ve karpuzunun bolluğundan söz eden Çelebi, kendisi de konumu itibarıyla benzetilen Güzelhisar'a adını veren kalenin bir bayır üzerinde yer aldığını, virane olduğunu, ancak kale dizdarının ve askerlerinin bulunduğunu ve de kibleye nazır bir kapısı olduğunu aktarır.

18. yüzyıl'ın iki büyük seyyahı İngiliz Richard Pococke ve Richard Chandler'in İzmir'in kuzeyini ziyaret etmemeleri bölge için önemli bir kayıp olarak değerlendirilebilir. Bu iki seyyahın özellikle ziyaret ettiği antik kent kalıntılarında detaylı çizim yapmış olması bölgeyi gezmemiş olmalarının en önemli kaybı olmuştur. Hele Richard Chandler'in yanında ressam ve mimarın olması bu işin önemini daha da ortaya koymaktadır. Özellikle Chandler'in İzmir'in kuzeyine geçmemesinin nedeninin aynı tarihlerde bölgede hüküm süren veba salgını olduğu bilinmektedir.

Charles Robert Cockerell, (1788-1863)

İngiliz Seyyah Cockerel, 1810-17 yılları arasında İzmir ve çevresinde yaptığı yolculuklar sırasında notlar tutmuş ancak bu notları yayınlamamıştır. Aynı yüzyılın sonunda oğul Cockerell bu notları kitaplaştırmıştır. İzmir'in kuzeyine yolculuğa çıkan yazar, İzmir'den Menemen İskelesi'ne geçmiş ve buradan Menemen'e ulaşarak bu çevrede seyahatler yapmıştır. Yazarın bölgeye ilişkin kısa gözlemleri şöyledir:

"İzmir'den bir kayıkla beni bekleyen atların bulunduğu ve Menemen'e götürecek olan Menemen İskelesi'ne gittim. Bana refakat edecek olan yeniçeri akşamdan sarhoş olduğu için sabah saat 7'ye kadar beklemek zorunda kaldım. Yolculuk tahmin ettiğim gibi başlamadığı için Cume yakınlarındaki küçük bir kahvede geceleme zorunda kaldım. Biz 6 kişi büyük bir ocağın yandığı bir odadaki divanda kalırken hemen yanıımızdaki bölümde 3 veya 4 at kalıyordu.

"Rumlar fırsatını bulduklarında kolayca hırsızlık yaparken Türkler genellikle bu konuda güvenilirlerdir. Dimitri ve ben o kadar yorgunduk ki kollarımızı kaldıracak halimiz yoktu ve bu yüzden de benim gümüş kaşık ve çatal takımlarım ortalıkta öylece kaldı. Ama kimse dokunmadı bile. Ertesi sabah Cume kalıntılarını gezmeye çıktım. Çevrede 9 veya 10 ayak kalınlığında bir duvar kalıntısı vardı. Ben burada çok güzel yapılmış beyaz mermerden bir heykel buldum; büyüklüğünü 5 ayak 6 inç olarak ölçtüm. Fakat başı, kolları ve ayakları buranın ağası tarafından içinden define çıkar umuduyla kırılmıştı.

"Buradan Bergama'ya kadar olan mesafe çok değil ancak alçak olan yerlerde çok çamur olduğundan zorlukla ilerleyebildik. Hatta bir keresinde bir yokuştan aşağı inerken az daha çamura saplanıp kalıyordum. Yolumuz üzerinde yok olan antik kentlerin kalıntısı olan taşlarla karşılaştık. Bunlar arasında sütun başları ve tamburları ve de frizler vardı.

"Bergama'ya varır varmaz hemen bir hana yerleştik."

Petr Aleksandrovich Chikhachev (Çiyaçev),
(1812-1890)

Ünlü Rus Jeolog Çiyaçev 1847-1853 yılları arasında Anadolu'da araştırma gezilerine çıkmış ve çok önemli notlar tutmuştur. Alman coğrafyacı ve haritacı Heinrich Kiepert'in Anadolu haritasına da kaynaklık eden bu notlar önemli coğrafik ve topografik bilgiler içermektedir.

Kuzeyden güneye doğru yolculuk yapan Çiyaçev, 25 Nisan 1849 günü Çandarlı'ya uğradıktan sonra yoluna devam ederek Kiliseköy'e (Zeytindağ) ulaşmıştır. Kiliseköy'ün 80 hanelik bir köy olduğunu aktaran yazar şiddetli yağmur yüzünden burada konaklamak zorunda kalır. Ertesi gün 26 Nisan'da Güzelhisar'a geçen Çiyaçev, buradan *"Bataklıklar arasında kalmış kerpiç evlerden oluşan bir köy"* olarak nitelediği Çavuşköy üzerinden Menemen'e ve 27 Nisan günü de İzmir'e varır.

Bölgeyle ilgili kısa bilgiler veren araştırmacı ve seyyahlar dışında bölgeden geçen, geçerken gözlemlerine ve Aliğa çevresinin tarihine ve gündelik yaşamına tanıklık eden seyyahlar bulunmaktadır. 18. yüzyıl'da erken bir dönem diyebileceğimiz tarihlerde geçen Fransız Elçisi Choiseul-Gouffier ile başlayan bu süreç 1860'larda henüz çevrede bilimsel çalışma ve araştırmaların başlamadığı bir döneme kadar Richard Popplewell Pullan ile devam eder. Bu insanların aktardıkları bilgilerin değeri ve önemi biricik olmasında yatmaktadır. Çünkü seyyahın yaşadığı veya tanık olduğu olayı belki birçok kişi görmüştür. Ancak sadece seyyah bu olayı ve tanıklığı aktarmıştır. Bunun için bu metinlerin içerdiği bilgiler tek ve biricik olma özelliği taşımaktadır.

Choiseul-Gouffier, Marie-Gabriel-Florent-Auguste de
(27 Eylül 1752-20 Haziran 1817)

Fransız diplomat ve Eski Çağ Tarihçisi. İyi bir eğitim alan ve dönemin Fransız Dışişleri Bakanı olan amcası Étienne-François de Choiseul'ün aracılığıyla ünlü eser *Voyage d'Anarcharsis*'in yazarı Jacques Barthélemy (1716-1795) ile tanışmıştır. Kısa bir süre sonra (1776) ressam ve mimarlardan oluşan bir grupla Yunanistan, Adalar ve Anadolu'ya araştırma gezisine çıkan Gouffier, gezi sonrasında yayınladığı *Voyage pittoresque de la Grèce* (1782) adlı seyahatnamesiyle büyük bir ticari başarı yakalamıştır.

1782 yılında Fransız Güzel Sanatlar Akademisi'ne kabul edilen yazar, 1784-1791 yılları arasında İstanbul'da Fransız Elçisi olarak bulunmuştur. Elçilik görevinde bulunduğu süre içinde Yunanistan ve Anadolu üzerine araştırmalarına yoğunluk vermiştir. Bu doğrultuda kadastrocular, resamlardan ve bilim adamlarından oluşturduğu ekiple Troya'nın ilk harita ve planlarını çıkarmıştır.

Kitapta yer alan bilgilerin yanı sıra plan, çizim ve gravürler de öncü niteliğindedir. Çizim ve gravürler kendi himayesinde bulunan ressam Lancelot Théodore Turpin de Crissé'ye (1782–1859) aittir.

Yazar, Bergama'ya giderken Aliğa bölgesinden geçmiştir. Dolayısıyla erken sayılabilecek bir dönemde bölgeden geçen ve notlar aktaran öncü seyyahlardandır. Yazar, Bergama'ya güneyden yani İzmir, Mene-men ve Kiliseköy/Zeytindağ üzerinden gelmiştir.

1780'ler

Ege Denizi'nde; Rodos'tan Smyrna'ya kadar olan bölgede hemen hemen gezmediğim ada kalmadı, Karia ve İonia'yı boydan boya kat ettim. Bergama ve Çanakkale Boğazı'na kadar ise karadan gitmeye karar verdim; birkaç saatlik yaya yoldan kaçınmak amacıyla da, İzmir kentine yönelik olarak, ovada üretilen tarım ürünlerinin her gün küçük teknelere yüklendiği Menemen İskelesi'ne, geceleyin deniz yoluyla vardım. Orada atlara bindik ve Sipylus (Sibil) Dağı'nın etrafından sağa dönerek, Menemen isimli kaza merkezine vardık. Burası muhtemelen eski Temnos olmalı; bu konum Plinius, Strabon ve Peutinger haritasındaki açıklamalara uymaktadır.

Aioller, bölgeye geldiklerinde, bozguncu Pelasg ordularının bazılarıyla savaşmak zorunda kaldılar. Pelasg'lar Caicus'un (Bakırçay) güneyinde kalan bölümü ve Midilli Adası'nın tümünü işgal etmişlerdi. Şefleri Cyme yakınlarındaki Larissa'da ikamet etmekteydi. Ülkenin geri kalan kısmını ise Lelegler, Kilikyalılar ve Tötranyenler işgal etmişlerdi. Lelegler Lectum (Baba) Burnu'ndan itibaren Antandros'a kadar kıyı boylarınca; Kilikyalılar Antandros'tan itibaren Lyrnessus'un ötesine kadar; ve Tötranyenler ise daha güneyde, Caicus ovasında yerleşmişlerdi. Bu halklar savaşkan olup, Achilleus'un akınlarına cesaretle karşı koymuşlardı: şefleri Priamos'a bağlıydı.

Menemen'den yola çıktık: yatağı sık sık değişen Hermus (Gediz) Nehri tarafından bırakılan alüvyonlarla kaplı topraklar üzerinde bir saat süreyle yürüdük ve bu ırmağı bir sal ile geçtik. Daha sonra, batı-kuzey-batı istikametinde bir buçuk saat kadar yürüyüp, muhtemelen Neonteichos kent kalıntıları üzerinde yükselen eski bir kaleyi fark ettiğimiz, Sardena (Dumanlı) Dağı'nın eteği etrafında dolandık.

Sadece doğrudan Bergama'ya erişmekten başka amacınız yoksa Larissa, Phokia-nova (Yeni Foça) ve Cyme yolunu solunuzda bırakabilirsiniz; ama meraklı seyyahlar, zamanında Aiolis'in en gelişmiş kentlerinden biriyken, günümüzde tamamen yerle bir olmuş olan Cyme kentinin yıkıntılarını görmek için yollarını değiştirecektir.

Cyme ve Myrina kentlerinin arazileri üzerinde yaklaşık üç saat boyunca yürüdükten sonra, Sardena Dağı'nın eteklerinden birinin üzerinden tırmanmaya başlıyoruz; dağın eteğini aştıktan sonra. Xanthus'tan daha güçlü bir ırmak olan Pythicus Irmağı kıyılarına ulaşıyor ve taş bir köprü'nün üzerinden geçiyoruz. Az sonra sağ tarafta, Sardena Dağı'nın tepelerinin birinde, manzaranın Myrina Ovası'ndan denize dek uzandığı ve bir

ağanın ikamet ettiği Güzelhisar isimli bir kale fark edilir. Böylelikle Elaea Körfezi'nin ağzına (Elaiticus sinus) erişmiş oluyoruz. Kıyı boyunca bir saatlik yürüyüş, bizi küçük bir yarımada yıkıntıları bulunan Grynium yerleşkesinde yer alan Tamakıllı (Tamaşalık?) köyüne ulaştırıyor. Myrina'ya bağlı olan bu kent, kâhinlerin ziyaret ettiği bir Apollon tapınağına sahipti. Körfezi dolanarak, sonunda, her şeyin geçmişte çok güzel bir kent olduğuna tanıklık ettiği, metruk Elaea kalıntılarına vardık; burada, değişken ağzı (deltası) şehrin kalıntılarından yarım fersah uzaklıktaki Caicus Irmağı'nın taşıdığı topraklarla hemen hemen tamamen dolmuş ve sağlam mendireklerle oluşturulmuş liman kendini belli ediyor; çevredeki köylerde oturanlar bu şehrin bulunduğu yere ve harabelerine Kaslé (Kazıklı/Kazık Bağları) adını vermişler.

Mnethée'nin Troya kuşatmasına dâhil ettiği Attik sakinleri tarafından kurulan Elaea, Pergamon kralları döneminde hayli önem kazanmış olup, Romalıların egemenliği altında ise zenginliğini korumuştur; başkente en yakın liman kenti ve onun ticaretinin deposu durumundaydı. Birkaç meşhur insan burada doğmuştur: Filozof Hippias, Hatip Aleidamas ve Hekim Ménécrate.

Elaea'dan yola çıkıldığında, Bergama'ya kadar uzanan geniş ve uzun ovaya giriş yapılır. Caicus kıyısında, üç saat boyunca, tarımın ihmal edildiği ve mersin ve zakkum ağaçlarıyla kaplı topraklardan oluşan verimli bir bölgeden yürüdük. Şu an Bergama'dan sadece bir fersah uzaktayız. Uzaktan yüksek kalesinin enkazını fark edince, insan neredeyse ilahî bir duyumsamayla, bu şehrin bilimlere kucak açmış en eski yerlerden ve antik dönemlerden bize miras kalan yazıların ilk toplama merkezlerinden biri olduğunu hatırlıyor.

Choiseul-Gouffier, Marie-Gabriel-Florent-Auguste de'nin yolculuk yaptığı dönemde İzmir'in kuzeyini gösteren detay harita.

Dallaway, James
(1763-1834)

İstanbul'da İngiliz Elçilik papazı olarak görev yapmış din adamıdır. Görev yaptığı süre içinde İstanbul ve çevresine ve hatta bazı Ege adalarına yaptığı yolculuk notlarını seyahatnamesinde toplamıştır.

Yolculuğu sırasında uğradığı yerleşim yerleriyle ilgili olarak tarihsel ve güncel gözlemlere yer vermiştir. Gerek tarihsel konularda gerekse güncel konularda aktardığı bilgiler bakımından otorite olarak kabul edilmiştir. Bir din adamı olmasına rağmen antikiteye olan ilgisi ve bilgisi dikkate değerdir.

Dallaway, 1794 yılında çıktığı Adalar ve Batı Anadolu yolculuğu sırasında İzmir'den Bergama'ya uğramış ve daha sonra Midilli'ye de geçmiştir. İzmir'den kara yoluyla başladığı yolculuğunu, Menemen ve Kiliseköy/Zeytinadağ üzerinden sürdürerek Bergama'ya ulaşmıştır.

İzmir'den Bergama'ya Yolculuk, 1795

Güzelhisar'a doğru yol alırken yağan sağanak yağmur sonucu yolumuzu kaybettik ve bir meşeliğin içine girdik. Nihayet Kiliseköy'e (Zeytin-dağ) giden yolu bulduk ve burada ağanın oğlu tarafından konukseverlikle karşılandık. Babası olan ağa, Karaosmanoğlu tarafından Uşak taraflarındaki eşkıyayı yakalamakla görevlendirilmiş.

Kiliseköy'den denize doğru 1 mil uzaklıkta Maltepe denen yerde kalıntılar olduğunu öğrendik. Çandarlı Körfezi'nin sağında bir tepenin ve meşeliğin arkasında, tam da Aiolis'in başşehri Kyme'nin olması gereken yerde bir kalenin duvarlarını ve kulelerini gördüm. Geniş bir alana yayılan bir bağın içindeki çeşmenin çevresinde gelişigüzel yayılmış İon tarzında sütun kalıntıları gösterdiler bize. Bir tane de gövdesi, boynu ve sakalı üzerinde olan heykel kalıntısı vardı. Heykelin kaslarına bakılacak olursa, bu bölgede büyük saygı gören ve muhtemelen burada bir tapınağı olması gereken Herkules heykeli olsa gerektir. Belki de burada Midilli'nin karşısına denk gelen Karina ya da belki de Kanea veya Attalia kenti olmuş olabilir. Kiliseköy'de bulduğumuz kitabeler buradan getirilmişti. Hemen hemen buradaki köylerin hepsi böyle antik kalıntılara sahiptir ve köylüler bu kalıntıları birçok amaç için kullanmaktadır. Sütun ve kiriş parçalarını mezar taşı, sütun tamburlarının bir tarafını oyarak ve bir köşeye yerleştirerek dibek taşı olarak kullanmaktadır. Örneğin, lahitler çeşmelerde kurna olarak kullanılmaktadır. Bu tür yerleşim yerlerine uzak olan kalıntılar ise oldukça sağlam kalabilmiştir. Eski tapınaklarda kırıp dökmeye, tahrip etmeye çok nadir olarak rastlanıyor.

Chateaubriand, François-René de
(4 Eylül 1768 - 4 Temmuz 1848)

Fransız yazar, politikacı ve diplomat. Fransız Edebiyatı'nda Romantizm'in kurucusu kabul edilir.

Saint-Malo'da, on çocuklu bir ailenin en küçük çocuğu olarak dünyaya gelen Chateaubriand ailesinin Combours, Brittany'deki şatosunda büyüdü. Babası René de Chateaubriand (1718-86), eski bir gemi kaptanı, gemi sahibi ve esir taciriydi.

Bir süre deniz subayı mı yoksa bir papaz mı olacağına karar veremedi. Fakat on yedi yaşına geldiğinde askeri kariyeri tercih etti ve Fransız ordusuna teğmen olarak girdi. İki sene sonra yüzbaşılığa kadar yükseldi. Fakat Paris'teki olayların büyümesi üzerine 1791 yılında Kuzey Amerika'ya seyahat etmeye karar verdi.

Epik bir eser olan ve Roma İmparatorluğu Dönemi'ndeki ilk Hristiyanlara yapılan eziyetleri anlatacağı "*Les Martyrs*" isimli bir düzyazı yazmayı planladı. Kitabı için araştırma yapmak üzere 1806 yılında Yunanistan, Mısır, İspanya, Filistin ve Anadolu'yu kapsayan yolculuğa çıktı. Notlarını "*Itinéraire de Paris à Jérusalem*" isimli kitabında 1811 yılında yayınladı.

Bu yolculuğu sırasında İzmir'den kuzeye doğru yolculuğa çıkmış ve Bergama'ya giderken Aliaga bölgesinden geçmiş ve notlar tutmuştur.

Chateaubriand, Paris'in merkezinden 11 km güneydeki "*La Vallée des Loups*"a yerleşti. Burada *Les Martyrs*'ı bitirdi ve hatıralarını taslak halinde yazmaya başladı. Yazar, 1848 Devrimi sırasında Paris'te öldü ve isteği üzerine Saint-Malo yakınlarındaki bir adaya gömüldü.

Ekim, 1806

Akşam saatlerinde ben, Julius, tercümanımız, yeniçeriler ve Chauderloz'un yeğeni olmak üzere kayığa bindik ve kısa bir süre sonra Menemen İskelesi'nde karaya çıktık. Bize rehberlik edecek olan adam beklemekteydi. İzmir'e dönecek olan uşağıma sarılarak vedalaştık. Atlarımıza bindiğimiz gibi yola koyulduk.

Menemen'deki hana geldiğimizde gece yarısı olmuştu bile. Uzaktan baktığımda etrafa dağılmış ışıklar görüyordum. Bir kervan dinlenmeye çekilmişti. Biraz daha yaklaşıncaya ayakta, yatan, yükü boşalmış veya yükü üzerinde olan bir sürü deve gördük. Eşekler ve beygirler deri kovanın içinden buğdayla yemlenmekteydi. Bazı erkekler henüz atlarından inmemişti. Çarşafli kadınlar ise henüz tek hörgüçlü develerin üzerindeydi. Türk tüccarlar yere serdikleri halı üzerinde bağdaş kurmuş ateşin başında oturmuşlardı. Köleler ise pilav hazırlamakla meşguldü. Diğer yolcular ise han kapısının önünde tütün içip afyon çiğniyorlar ve birbirlerine bir şeyler anlatıyorlardı. Birisi küçük toprak bir kapta kahve pişirirken, ortalıkta bir ateşten diğerine dolaşan seyyar satıcılar, yolculara börek, meyve ve tavuk satmaya çalışıyordu. Küme küme toplanmış insanları müzisyenler eğlendirmeye çalışırken diğer yanda abdest alan ve namaz kılanlar vardı. Bütün arazi pamuk ve pirinç balyalarıyla kaplıydı. İnsanlar ve onun gölgeleri, balyaların orada burada yığılmış halleri ateş ve ışığın da katkısıyla 1001 Gece Masalları'ndan çıkmış gibi bir manzarayı çağırıyordu. Sadece Halife Harun Reşid ve veziri Gaffar eksikti.

Evet, o an ilk defa dünyanın hiç ayak basmadığım parçasında, Asya topraklarında olduğumu hissettim. Yeryüzünün bu eski toprak parçasında bu topraklara kendimi saygı dolu hissettim. İşte gözlerimin önünde benim için yabancı bir dünya uzanıyordu; gelenek ve görenekleriyle bana çok yabancı milletler, başka başka hayvanlar, bitkiler, yeni bir gökyüzü ve yeni bir doğa...Bir süre sonra Hermos (Gediz Çayı) ve Granikos'tan (Biga Çayı) geçeceğim; Sardes ise hiç de uzakta değil. Pergamon'a ve Troya'ya doğru gidiyorum ve tarih benim önüme bambaşka bir sayfa açıyor.

Çok istemememe rağmen kervandan ayrılıyorum. 2 saat sonra Hermos'un kıyısına ulaştık ve bir sal ile nehri geçtik. Her zamanki çamurlu Hermos'tu (turbidus Hermus). Hala altın taşıyıp taşımadığını bilmiyorum. Ona büyük bir sevinçle bakıyordum çünkü İtalya'yı terk ettiğimden beri karşılaştığım ilk nehir idi. Gün ağarırken çok yüksek olmayan bir dağın (Dumanlı Dağı) eteğine dayanan bir ovaya girdik. Ülke-

nin manzarası Yunanistan'dan farklıydı. Yeşil pamuk tarlaları, sararmış buğday başakları, değişik renkli karpuz tarlaları araziye hoş bir şekilde süslüyordu.

Manisa'yı ve Sipylos Dağı'nı arkamızda bırakıyorduk. Solumuzda uzakta Kyme'nin harabeleri fark ediliyordu, sağımızda Neon-Teikhos vardı. Homeros'a saygı için attan inip yürümeye niyetlendim. Bir müddet sonra Sardene'nin (Dumanlı Dağı) bir tepesini aştık ve Pythikos'un (Kocaçay) kıyısına ulaştık.

Sıra bize gelince berbat, taştan bir köprünün altından Pythikos'u geçtik ve saat 11'e doğru bir hana ulaştık. Orada atlarımızı dinlenmeleri için bıraktık. Akşam saat beşte yola koyulduk. Arazi tepelikli ve iyi ekilmişti.

Solumuzda denizi görüyorduk. İlk kez Türkmenlerin çadırlarını fark ettim. Siyah koyun derisinden yapılmışlardı ve bana Yahudileri ve Bedevi Arapları hatırlattı. Myrina Ovası'na (Güzelhisar Ovası) indik. Bu ova Elaia Körfezi'ne (Çandarlı Körfezi) kadar uzanıyordu. Terk ettiğimiz dağın tepelerinden birinin üzerinde Güzelhisar adında bir hisar yükseliyordu. Akşam saat 10'da ovanın ortasında kamp kurduk. İzmir'den aldığım bir örtüyü altıma serdim ve uyudum. Birkaç saat sonra uyandım. Başımın üzerinde parlayan yıldızları görüyor, uzaklaşan kervan develerinin bağırıışlarını işitiyordum. Ayın 5'inde (Ekim) gün doğumundan önce atlarımıza bindik. İyi ekilmiş bir ovanın içinde yola koyulduk. Bergama'ya 1 saat uzaklıktaki Caicus'u (Bakırçay) geçtik ve sabah 9'da Bergama'ya vardık.

Turner, William
(5 Eylül 1792–10 Ocak 1867)

İngiliz diplomat ve yazar. 18 yaşındayken babasının tanıdığı kişiler sayesinde 1810 yılında İngiliz diplomasisine alınan Turner, 1811 yılında da İngiltere'nin İstanbul Elçiliği'nde görevlendirilmiştir. Dönemin İngiltere Elçisi Robert Liston, genç diplomatın Anadolu ve Ege adalarında geziye çıkmasını sağlar. 1815 yılında çıktığı ve uzun yıllar süren yolculuğunun gezi notlarını ve gözlemlerini 1820 yılında yayınladığı 3 ciltlik *Journal of a Tour in the Levant* adlı seyahatnamesinde aktarmıştır.

Yazarın seyahatnamesi, 1812 yılında İngiltere'den İstanbul'a gelmek için çıktığı yolculuktan başlayıp 1816 yılının sonuna kadar olan dönemi kapsamaktadır. 1812 yılında İstanbul'a gelir gelmez Sultan II. Mahmud'un huzuruna çıkan elçilik heyetinde de bulunan Turner, bu ziyarete ilişkin gözlemlerine de yer vermiştir.

Yazar, Kasım/1816'da İzmir'e Edremit taraflarından yani kuzeyden gelmiştir. 1816 yılının son günlerinde İstanbul'dan İzmir'e Bergama üzerinden dönen William Turner Aliağa bölgesine ilişkin de notlara yer vermiştir seyahatnamesinde.

25 Kasım 1815, Pazartesi

Sabah 9'da sürücüler ile uşaklar arasında çıkan tartışmadan dolayı çok gürültülü bir şekilde valizleri topladıktan sonra Bergama'dan ayrıldık. Dün bana kalıntıları gösteren Rum Cicerone'den küçük ve kötü bir kabartma satın almıştım. Bu sabah da *–dün akşam pazarlığını bitiremediğim ama satıcının fiyatını düşüreceğini tahmin ettiğim–* birkaç sikkeyi de satın aldım. 5 saat boyunca çok az ve kötü ekilmiş ve de az sayıda zeytinliğin yer aldığı bataklık bir ovada yol aldık. Kentten ayrıldıktan 1 saat sonra Kaikos'tan (Bakırçay) geçtik (Burada nehrin yatağı 100 ayak genişliğindeydi). Ancak suyun yatağı şimdi sık ve dardır. Acayip bir ahşap köprüden geçtik. Köprü'nün üzerinden geçerken atlardan inmeyi akıl edemedik. Bergama'dan çıktıktan 5 saat sonra Çandarlı Körfezi'nin hemen kıyısındaki bir kahvehanede (Kazıkbağları) 1 saat mola verdik. Kahvehanenin olduğu tepeye çıkmadan 5 dakika önce alçak bir tepeye çıktık. Tepenin üzerinde güneye doğru körfez birdenbire önümüze güzel bir manzara olarak serildi. Buradan Çandarlı Kalesi'ni ve köyünü gördük. Köyde yaklaşık 300 hane bulunuyordu. Kahvede 45 dakika kadar durduk ve oradan 4 saat boyunca deniz kıyısındaki alçak tepelerin ve yüksek düzlüklerin arasında *–buralar bataklık ve ekili olmayan yerlerdi–* yol aldık. Kıyıda küçük küçük zakkumlar vardı. Daha sonra bazı iyi ekilmiş mısır tarlaları arasından geçtik. Hemen hemen her dereciğin kıyısında zeytin ağaçları vardı.

Güzelhisar yakınlarında bir çaydan geçtik (Kocaçay). Çayın yatağı dikkate değer genişlikteydi ancak şimdi suyu azdı. İki geniş kemerli güzel bir köprüden geçtik. Kemerler tamamen yuvarlağı ve onun Roma köprüsü olduğuna karar verdik. Saat 5.30'da Güzelhisar'a vardık ve doğrudan Ağa'nın evine geçtik. Ali Paşa'nın yeğeni olduğunu söyleyen Aksam Bey tarafından karşılandık. Kendisi buraya bir heyetle İstanbul için mısır satın almak amacıyla hükümet tarafından gönderilmiş. Bergama yönetimi tarafından yıllık olarak 30.000 kilo mısır ve arpa toplanıyor. Babiâli buna ancak eski değerinden yani kilo başına 20 para ödüyormuş. Aksam Bey bana *–benimle Rumca konuşuyordu–* Yanya'dan 2 yıldır uzak olduğunu söyledi. Çok medeni bir insan olan Aksam bey bize çok yararlı oldu. Mekke'ye gidip orada vefat eden köyün mollasının evinde bize çok iyi bir konyak ikram etti. Güzelhisar bir tepenin üzerinde kurulmuş, ovaya hâkim 300 hanelik bir köydür. Fakat 60 hanenin dışındaki evler tümüyle boştu. Köylülerin çoğu bir veba salgını nedeniyle 4 yıl önce köyü terk etmişlerdi. Köy hemen hemen boştu ve geceyi geçireceğimiz eve giderken köye

hâkim olan tenhalık gecenin karanlığında korkutucu bir hal alıyordu. Ağa'nın evinin avlusundan içeriye girdiğimizde çift hörgüçlü görkemli bir deve gördüm. Bu deve işe koşulmuyor, damızlık olarak kullanılıyormuş. Ağa hiç ortalıkta görünmedi. En azından bizlerden hiç kimse onu o akşam görmedi.

26 Kasım, Salı

Sürücüler dün geceden başlayarak bu sabaha kadar işlerinden uzak durdular; şimdi bizden yüksek bir fiyat talep ediyorlardı (bizim burada at bulamayacağımızı düşünerek kendi insaflarına bağlı olduğumuzu düşünüyorlardı) ve ısrarla aralarında mırıldanarak bize saygısızca davranıyorlardı. Biz de kendilerini şikâyet etmek için Andrigo'yu Ağa'ya gönderdik. Bunun üzerine Ağa'nın bizi yanına çağırdığını duyduklarında, korkmaya başladılar. Ağa'nın tehditleri sonucu amaçlarından vazgeçtiler. Andrigo da onlara Güzelhisar'dan deve veya eşek temin ederek İzmir'e gideceğimizi ve kendilerine de para mara ödemeyeceğimizi bildirdi. Somurtarak da olsa teklifimizi kabul ettiler ve Ağa daha fazla güvence olması amacıyla bir anlaşma kaleme alması için Andrigo'yu görevlendirdi.

Güzelhisar'dan saat 10'da ayrıldık. Bir saat boyunca köyü çevreleyen kireçtaşı tepelerin güneyinde yol aldık. Arızalı bozuk bir yoldan, kademeli olarak inen bir bayırdan aşağıya indikten sonra günümüzün geri kalanında iyi işlenmiş olan güzel bir ovayı geçerek yol aldık. Yol üzerinde bulunan 15 köyü geçtik. Bunlardan 12'si Güzelhisar-*Meleme* (Menemen) arasında, 3 tanesi ise Meleme ile Meleme İskelesi arasındaydı. Güzelhisar ile Meleme arasındaki ovada zeytinlikler azdı fakat ova neredeye tümüyle mısır ekiliydi. Meleme'ye varmadan hemen önce 120 ayak genişliğinde geniş bir nehri (Gediz Nehri) sığ yerinden yürüyerek geçtik (Yakınlarda çalışan bir Türk çiftçi bizim grubun karşısında nehri yürüyerek geçerek bize geçidi gösterdi). Su hayvanların karnına kadar geliyordu ve hatta bütün eşyalarımız ıslandı. Aslında daha yukarıda sal vardı. Meleme önemli bir köy. Meleme'den iskeleye solumuzda alçak yeşil tepeler, sağımızda ise 5 mil ötedeki deniz kıyısı arasında hoş bir vadide yol aldık. Vadi zeytin ve incir ağaçları ile kaplıydı.

Richter, Otto Friedrich von
(26 Ağustos 1792-13 Ağustos 1816, İzmir)

Meraklı bir genç olan Richter, 30 Mart 1815'te yani 23 yaşındayken çıktığı yolculuğunu 13 Ağustos 1816'da İzmir'de yaşama gözlerini kapayarak sonlandırmış, talihsiz bir seyyahtır. Almanca olan ana dilinin yanı sıra genç yaşta Latince, Eski ve Yeni Grekçe, başlangıç aşamasında Arapça ve Acemce öğrenmiştir. Klasik arkeolojiye olan merakı sonucu bu dilleri öğrendikten sonra merakını yerinde gidermek amacıyla Anadolu, Kuzey Afrika ve Ege adalarını gezmiş, çok sayıda şehirde ve antik kentte gözlemlerde bulunmuş ve çok sayıda kitabe kopyalamıştır. 1813 yılında geldiği İstanbul'da bir hocadan Arapça, Acemce ve Osmanlıca dersleri almıştır.

Richter'in yolculuk sırasında tuttuğu notları, genç yaşta İzmir'de sıtma sonucu ölümünden sonra hocası Johann Philipp Gustav Ewers tarafından 1822 yılında kitap olarak yayınlanmıştır.

Genç seyyah, çıktığı yolculuğu sırasında Midilli Adası'ndan İzmir'e gitmek niyetindedir. Ancak karşılaştığı çaresizlik onun önce Ayazma yani günümüzde Altınova'ya çıkmasına yol açar. Buradan kara yoluyla 8 Temmuz 1816 günü Bergama'ya gelen Richter, burada kısa bir süre kaldıktan sonra Aliağa bölgesi üzerinden İzmir'e gitmek için yola çıkar.

Temmuz 1816

Bergama'dan İzmir'e gitmek için 100 kuruş karşılığında 4 tane iyi at kiraladım ve yola koyuldum. Verimli ve bereketli –*ancak şu anda güneşin altında kavrulmuş bir halde ve sapsarı halde olan*– Bakırçay Ovası'ndan dörtnala geçtim. Ovayı, sivri kayalıklarla yükselen bir dağ sınırlamaktadır. Buradan itibaren ovayı terk ediyor ve üzeri çalılıklarla örtülü –muhtemelen Kanae'yi diğer dağlarla bağlayan tepeyi geçiyoruz. Kiliseköy (Zeytindağ,) yakınlarındaki bir kahveye pek uzak da olmayan bir mesafedeki eski bir mezarlıkta çok sayıda antik kalıntıya rastladık. Ondandır kıyı boyunca yol aldık. Burada her bir tarafı yalçın ve dik olan denize uzanmış bir yarımada yer alıyordu. Yarımadanın üzerinde bir çiftlik bulunuyordu. Acaba burası Kyme olabilir mi? Buradan itibaren deniz kıyısından ayrılıyor ve küçük bir koydan geçiyoruz. Burada kıyıda çalılıklar arasında uçuşan kafası ve kanatları siyah olan ve de Türklerin “*dut kuşu*” dedikleri bir kuş türüyle karşılaştık. Ardından büyük bir çekirge sürüsüne rastladık. Bergama'dan 8 saat uzaklıkta bulunan Güzelhisar yakınlarında bir kahvehanede ay ışığının çıkmasını beklemek için mola verdik.

Dolunayın ışığı tepenin ardından yükselmeye başladı. Yol alışımız git-tikçe yavaşlıyordu. Rehberimiz atının üzerinde yatakta uyur gibi uyuyordu ve hatta at da giderken uyuyordu sanki. Genellikle bereketli bir ovoidan geçiyorduk. Ay ışığı ve doğanın güzelliğinde eksik olan hiçbir şey yoktu. Özellikle Bakırçay Ovası ile Gediz Ovası'nı ayıran yükseltilerin görüntüsü olağanüstüydü. Gediz'i hiç sıkıntı çekmeden geçtik. Suyun yüksekliği hayvanların ancak karnına değiyordu. Kaz sesleri ve köpek ulumaları yakınlarda köyler olduğunu haber veriyordu. Çünkü yol bu köylere uğramıyordu. Çok büyük bir koyun sürüsüyle karşılaştık. Gündüzün yakıcı sıcağından korumak için hayvanları gece yaylıma çıkarmışlardı.

Güneşin aydınlığıyla birlikte önümüzde İzmir Körfezi'nin uzandığını gördük.

Arundell, Francis Vyvyan Jago
(1780-1846)

İngiliz papaz ve seyahat yazarı. İzmir'de uzun yıllar İngiliz Başkonsolosluk papazı olarak görev yapmıştır (1822-1836). Görev yaptığı süre içinde İzmir ve yakın çevresine olduğu kadar İç Ege'ye kadar bölgeyi gezmiş ve önemli sayılacak notlar tutmuştur.

Gezi notlarını 2 cilt halinde yayınlayan Arundell, ayrıca 7 Kilise üzerine de bir kitap yayınlamıştır. Özellikle Amerikan misyonerleriyle çıktığı yolculuklarda Batı Anadolu'daki Hristiyanların eğitim sistemi üzerinde incelemeler yapmış ve bu konuda değerli gözlemler aktarmıştır.

Yazar, Aliğa bölgesinden İzmir'in kuzeyine çıktığı ve Ayvalık'ta son bulan yolculukları sırasında geçmiş ve gözlemlerine her iki kitabında da yer vermiştir. Burada Arundell'in Eylül 1826 ve Haziran 1830 olmak üzere 4 yıl arayla ilki kuzeyden güneye, ikincisi güneyden kuzeye olmak üzere yaptığı yolculuğun gözlemlerine yer verilmiştir.

Bergama'dan İzmir'e Yolculuk, Eylül 1826

Hiç de rahat edemediğimiz ve bir Arap tarafından işletilen ve kalanların çoğunun Rum olduğu handan saat 13.45'te ayrılarak Bergama'dan İzmir'e doğru yola çıktık. Yönümüz önce güneybatı istikametindeydi; saat 15.15'te sol tarafımızda kalan ve uzaktan tümülüs gibi algılanan kayalık bir yükseltinin çevresinden dolaştık. Tekrar güneye doğru yöneldik ve Bakırçay bizim yolumuza paralel olarak akmaktaydı ve bir süre sonra üzerinden geçtik. Yolumuzun üzerinde birkaç askerle karşılaştık. 16.15'te yaklaşık 1 mil uzakta sağ tarafımızda oldukça dik kayalık bir yükselti gördük; sanki üzerinde bir yapı vardı. 16.45'te sağ tarafta dağlar arasından Ayvalık'a giden yolu ve Midilli'nin mavimsi dağlarını gördük. Aynı zamanda bir mezarlığın yanından geçiyorduk.

Saat 17.00'de sol tarafımızdaki dağın üzerinde kırmızı kiremitli evleriyle Kiliseköy yer alıyordu. Arazi odun kazıklarla çevriliydi ve orta yükseklikteki tepeler çam ağaçlarıyla kaplıydı. Kısa bir süre mezar taşlarının, sütun parçalarının ve arşitravin bulunduğu bir yerden geçtik; sağ tarafımızda uzaktaki dağlar tarafından çevrelenmiş geniş Çandarlı Ovası uzanıyordu. Alçak olan tepeler çam ağaçlarıyla kaplıydı. Saat 17.45'te dağınık sütun parçaları ve bazı eski yol kalıntıları gördük ve burada denizle karşılaştık. Saat 18.15'te Kiliseköy Kahvehanesi'ne geldik ve ay çıkana dek burada bekledik. Kahvenin çevresinde ve aşağı kısımlarında bina kalıntıları, üzüm bağları ve –*muhtemelen Herkules'e ait olduğunu düşündüğümüz*– parçalanmış heykel kalıntısı vardı. Kahvenin yakınlarında ev falan olmadığı için –*Kiliseköylü olduklarını tahmin ettiğim*– bağların sahipleri kahvede oturuyorlardı. Ay ışığı antik kalıntı aramak için hiç de uygun değildi; dolayısıyla Çandarlı Körfezi kıyısında eski Cumae (Kyme) bölgesinde ne bir kule ne de duvar veya kale görmedim; aslında burasının –*Cumae'den ve Kutsal Apollon Tapınağı bulunan Grynium'dan yaklaşık 5 mil eşit uzaklıkta olması gereken*– Myrina olması benim aklıma daha yatkındı.

Elaea-Grynium arası 70 stadya yani 9 mil uzaklıktaydı. Saat 21.45'te kahvehaneden ayrıldık; 1 saat kadar sonra küçük bir tepeye tırmanmaya başladık; yönümüz güneye doğruydı. Bir süre sonra yine düze indik ve ağaçlıklı bir yolda ilerlemeye başladık. Saat 22.30'dan gece yarısını az geçene kadar karaya oldukça girinti yapmış denizin kıyısından ilerledik. Milchon, bu körfezin güney kıyısına çok uzak olmayan bir mesafede suyu çok güzel olan ve deniz tarafından duvarla çevrili olan bir çeşmenin olduğunu söyledi. Kısa bir süre sonra tırmanmaya başladık ve körfez arkamızda gözden kayboldu. Saat 00.30 sularında denize doğru akan bir dereyi

ve saat 2'ye çeyrek kala da biraz daha küçük olan bir başka dereyi geçtik.

Büyük olan derenin aktığı yer büyük bir olasılıkla Kyme idi; çünkü Kyme sikkelerinde Hermos (Gediz) ve Xanthos olarak anılan iki nehrin tasvirleri kullanılmıştır. Hermos buradan 4 saat uzaklıktadır. Hermos, Smyrna'dan da çok uzakta olmasına rağmen Smyrna sikkelerinde de kullanılmıştır. Strabon Herodot'tan alıntı yaparak Hermos'un Phocaea yakınlarında denize döküldüğünü aktarır.

Bir süre sonra Güzelhisar Kahvehanesi adında bir yere geldik. Milchon hemen köye doğru gitmek için hazırlıklara başladı. Ancak ben Güzelhisar'a gitme taraftarı değildim. Yola devam ettik ve sola dönerek taşlı ve kıvrımlı bir yokuşu çıkarak saat 3'e çeyrek kala Güzelhisar'a ulaştık.

22 Eylül, Cuma: Adından da anlaşılacağı üzere güzel kale demek olan bu yerde belki bulacağım eski kalıntılar benim için teselli olabilirdi. Ancak hayal kırıklığı yaşadım. Cami avlusundaki güzel bir lahit ve çok sayıdaki antik kalıntı parçası burasının antik bir kent yerleşimi olduğuna delalettir. İki kitabe buldum, bunlardan birisi berber dükkânındaydı. Berberde tıraş olanlar ve tıraş olmak için sıra bekleyen çok sayıdaki Türk, benim dikkatlice taşları incelediğimi görünce beni nazikçe dükkâna davet ettiler. Çok dikkatlice taşı kaldırdılar, sanki taşın altında define varmışcasına... Birçok taşın üzerinde büyük olmak üzere haç işareti gördüm. Bu taşlar Türk Mezarlığı'nın duvarının yapımında kullanılıyordu. Yani Hristiyanlık yine İslamiyet'in kölesi oluyordu.

Köyün yukarı kısmında gözler önüne çok geniş bir manzara yayılıyor-du. Ancak öyle bir gündü ki kara bulutlar, sis ve fırtına hiçbir şey görmemize izin vermiyordu. Saat 9'a çeyrek kala Güzelhisar'dan ayrıldık; önce kuzeye doğru, ama kısa bir süre sonra batıya doğru yöneldik. Yolumuz üzerindeki kayalıklar arasındaki taşlı yoldan ilerliyorduk. Saat 9'u çeyrek geçe denize yakın bize oldukça uzak olan bir tepede yarım daire şeklinde bir beyaz kütle fark ettik; acaba bir kalıntı mıydı yoksa kireç kayalığı mıydı? Saat 9.30'da yönümüz güneybatı oldu ve Foça yükseltileri önümüzde uzanıyordu. Yönümüz güneye dönünce Foça sağımızda kaldı. Saat 10'a çeyrek kala geniş bir alana yayılan ve oldukça çok antik parça bulunan bir mezarlıkta bir kitabe kopyaladım. Saat 10'da buradan ayrılarak bir ovaya doğru inişe geçtik.

Leucæ kentinin yerini saptama heyecanı içindeyken (veya gerçekten kendisini) yakınlarda Lefke adında bir köy veya bir yer olduğunu öğrendim. Gerçekten de Lefke Tepesi olarak adlandırılan yerin öte tarafında Foça'ya giden yol vardı ve Lefke adında bir de köy yer alıyordu. Bu tepe

yaklaşık 1,5 mil uzaklıktaydı ve Temnus sol tarafımızda kalıyordu. Onlardan önce daha kısa bir mesafede “Bourasjook ”un (Buruncuk) yükseltisi önümüzde yükseliyordu. Onun arkasındaysa İzmir Körfezi’ni çevreleyen Sipylus yer almaktaydı. Saat 11’e çeyrek kala Temnus yamacındaki Dokush (Dokuz) köyüne geldik. Yönümüz güneydoğu idi. Bundan sonra buradan geçecek olan ziyaretçileri uyarmak isterim bu köyün adı konusunda; yolun kenarındaki bir bağın içinde kurutulmuş üzümleri deveye yüklemekte olan bir genç gördük. Ben de Milchon’a burasının adının ne olduğunu sormasını istedim. Genç yanıtladı: Dokush.

Milchon daha emin olmak için gence yeniden sordu ama gencin cevabı aynı oldu: “*Dokush, Dokush, Dokush.*” Meğerse genç bize kuru üzümünün fiyatını söylemekteymiş: Okkası 9 para. Saat 11’de Güzelhisar’a giden bir başka yol kavşağında mezarlık ve antik kalıntı parçalarına rastladım. Hemen onun üst kısmında sol tarafta büyük bir köy olan “*Halvagekeuy*” (Helvacıköy) ve sağ tarafta yine aynı adlı bir başka köy daha vardı ve her iki köyde de Rum bulunmuyordu. Dağın eteğinde bulunan sol taraftaki köyün konumu çok güzeldi. Hemen yakınlarda çok geniş ve verimli bir ova uzanıyordu.

12’ye çeyrek kala sağ tarafımızda Turkeli (Türkeli) köyü yer alıyordu; yine aynı şekilde sol tarafta dağ yamacında aynı adla bir başka köy daha vardı. Saat 12’de akropolis için çok uygun olan Buruncuk Tepesi’nin yakınılarındaydık. Yakınlarda birkaç antik kalıntı parçası gördüm. Biraz ilerledikten sonra geriye dönüp baktığımda yarım daire şeklindeki bir tepenin güneydoğu yönünde bir köy yer alıyordu. 12.30’da Yeniköy sol tarafımızdaki dağın eteğindeydi. Sağ tarafımızda ise göz alabildiğine bir ova uzanıyordu.

Hermus’u geçtik ve tamamen bitkin durumdaki yük hayvanlarının kendine gelmesi için biraz zaman kaybettik; saat 12.45’te sağa doğru yola koyulduk Ilgın ağaçlarının yoğun olduğu bölgeyi geçtikten sonra, Menemen’in bağlarına geldik ve burada bütün aileler olgunlaşmış meyvelerle ilgileniyorlardı. 13.45’te Menemen’e ulaştık; yönümüz güneyden çok doğuydu. Kentin hemen arkasında, çok sayıdaki yel değirmenlerinin bulunduğu göze çarpan yüksek sırt yükselir; eğer varsayıldığı üzere burası eski Temnus ise, bu sırtın da akropol olması gerekir. Fakat böyle bir görüşü haklı çıkaracak hiçbir şey bulamadım; ancak temkinli bir araştırmacı bu konuda daha başarılı olurdu. Daha şehre gelmeden önce kendimi kötü hissetmeye başlamıştım; eğer geceyi burada geçirecek olursam şiddetli bir ateşe maruz kalacaktım. Sonbaharda Menemen’den daha çaresiz bir yer hayal etmek zor; bu şehirde tek bir gece uykuyla tehlikeli bir şekilde

hastalanan insanları tekrar tekrar duydum. Bu tek başına, o gece benim Menemen'i terk etmeye karar vermemi sağlayacak çok güçlü bir motifti; hatta yük beygirlerinin devam edememesi nedeniyle, Ermeni ve Türklerin olası tüm engellemelerine rağmen. Yükü diğer bir hayvana paylaştırmayı önerdim ve yükün yarısını başka bir beygirin üzerine koyduk ve saat 17.00'de Menemen'den ayrıldık.

Cumartesi gecesi öncesinde İzmir'e gitmemeye karar veren Milchon tüm bagajlarını boşalttığı anda yük beygirinin devam edemeyeceğini söylediğinde 500 metre bile gitmedik. Ben bir miktar yol aldım ve benimkiler gelmeden saat 18.00 oldu. Yönümüz güneybatıydı ve pek ilginç olmayan ancak zeytinliklerle dolu bir araziden geçtik. Bir süre sonra hava karardı. Neyse ki yolumuz oldukça iyiydi. Saat 20.45'te bir kahvehaneye geldik ve ben şafak sökene kadar burada kalmaya karar verdim. Kahvehanenin önünde bir şadırvan ve onun üzerinde bir mescit vardı. Cuma gecesi olduğu için birçok katırcı buradaydı ve ilahiler söylüyorlardı; ben önce burasının Rum kilisesi olduğunu zannettim. Bir kervana katılarak saat 22.00'de kahvehaneden ayrıldık ve gece yarısına az kala adının "*Cordelion*" veya "*Cardeli*" olduğu bir başka kahvehaneye geldik. Yarım saat kadar sonra kıyıya ulaşıştık. Yolumuz dik ve kayalık bir dağın eteğinden ilerliyordu; burasının Tantalus'un mezarı ve şehri olduğu tahmin ediliyordu. Bornova İskelesi'ne geldik. Buradan itibaren yolun bir kısmı döşeliydi. Ancak yolda tomruk taşıyan deve kervanları yüzünden biraz geciktik.

Diana Hamamları'nı ve Süleyman Ağa'nın muhteşem konağını geçtik; saat 13.30'da Kervan Köprüsü'ne ulaştık. Grubun geri kalanını İzmir'e gönderdim ve ben de tek başıma yorgun bir atla Seydiköy'e devam ettim; yolun büyük bir kısmını yürümek zorunda kaldım ve saat 17.15'te Seydiköy'e vardım.

Çiğli'den Bergama'ya, 2-4 Haziran 1830

2 Haziran, saat 4.15'te Chili (Çiğli) olarak adlandırılan köy sağımızda uzanıyordu. Yağmurdan hemen sonra, dağın kıyısında köyü gördük. Yağmuru ilk olarak aydınlık, canlandıran ve kuvvetlendirici yaz yağmuru olarak adlandırdık. Ama ardından şiddeti olabildiğince yükseldi, gerçi bizim atlar da bütün hızlarını ortaya koydu. Saat 6.30'da Menemen'i görmeden önce her yerimiz sırlıklam olmuştu. Zorlu at binişi Bay Brewer'i rahatsız etmişti ve şemsiyeleri tutmak ikimiz için de gerçekten çok zordu. Bizim amacımız bir kervansaraya gitmekti ama kasabanın dış mahallelerine vardığımızda Tackvore bir Ermeni arkadaşının evine gitmemiz için çok ısrar etti. Biz de bir kervansaraydan daha rahat olacağını umduğumuz için kabul ettik. Eğer kaldığımız yer kervansaraydan daha rahat olsaydı işimize gelirdi ama gece boyunca gelen davetsiz misafirler nedeniyle rahatımız bozuldu. Buradaki rahatsızlığımızı kentin ismini Manyman (çok adam) olarak değiştirerek ifade ettik.

3 Haziran Perşembe Menemen'in, genel olarak –*Cumae, Phocaea ve Smyrna'yı çevreleyen sıradağların yakınlarında şeklindeki Strabon'un ifadelerinden yola çıkarak*– Temnus antik kent sınırları içinde olduğu kabul edilir. Plinius'a göre ise Hermus'un denize döküldüğü yerin iç kesimlerinde, Peutinger haritasına göre ise Smyrna-Cumae yolu üzerindedir. Dikkate değer çokluktaki yel değirmenleri Menemen'in hemen arkasındaki yüksek bir dağ sırasının üzerinde yükselir –*ki burası, eğer Temnus kentiye*– akropolisi olmalı. Oraya, bu sabah kahvaltıdan önce tırmandım ve vardığımda kanıt olarak kale olduğu sanılan hiçbir iz bulamadım. Chandler yel değirmenleri için “*çok sayıda kale*” diyerek yanlış yapmış, şimdiye hiçbir iz yok. Plinius, Temnus'un Hermus'un ağzından uzak olmadığını söylese de Strabon, bu nehri, Hermus'a değil, Hermus'da denize döküldüğünü aktarır; ancak bu, Herodot'tan yapılan aktarma olduğu için muhtemelen Herodot'un olmadığı bir dönemdir. Programımızda olmamasına rağmen Menemen'deki Rum okulumu ziyaret etmek istedik. Fakat okul kapalıydı. Okulun bir köşesinde birçok mermer kitabe vardı. Aralarından kare şeklinde olan bir tanesini kopyaladım;

**ΑΠΟΛΛΟΝΙΟΝ . Β . ΤΟΥ
ΕΡΜΟΓΕΝΟΥΣ . ΤΟΝ . ΕΠΙ
ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΝ ΑΕΥΚΑ
ΝΟΝ . ΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ . ΠΕ
ΡΑΙΑΣ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΣ**

“Yenilmez atlet Sokrates, büyük babası, (yani) *Sokrates’in anne-si Peraia’nın babası olan ve pankration karşılaşmasında rakipleri olan tüm gençleri yenen, Leukanos adıyla da tanınan Hermogenes’in torunu, Apollonios’un oğlu Apollonios’u* (onurlandırdı / ya da onun heykelini diktirdi).” (Daha uzun olan kitabenin bir parçası... İtaliye’li olanlar bu kitabede yer alan kısımdır).

Daha eski harflerle yazılmış bir başka kitabede şunlar yer alıyordu;

**ΧΡΥΣΙΣ ΚΛΕΙΝΝΑΓΟΡΟΥ ΤΟΝ ΑΝΔΡ
ΚΛΕΙΝΝΑΓΟΡΑΝ ΠΕΛΟΠΟΣ**

*Kleinnagoras kızı Khrysis,
kocasını Pelops oğlu Kleinnagoras’ı (onurlandırdı).*

Çok iyi kilitlenmiş bir odanın içinde bize çok sayıda kırmızı ve karışık renkli mermerden parçalar gösterdiler. Hatta bir süvari heykelinin de avludaki bir taşın altında gömülü olduğunu öğrendik. Papaz bize bütün bu parçaların Menemen’e 5 saat uzaklıktaki Nemourt’tan getirildiğini söyledi. Choiseul Gouffier’in haritasında Nemourtis olarak geçer ve Cumae antik kentinin burası olduğu belirtilir. 5 saat genel olarak buradaki bir mesafe hesaplamasından çıkan sonuçtur; 15 milden çok daha fazla bir mesafe değildir. Papazın belirttiğine göre denizden uzak olmayan bir noktadaki Cumae, en fazla 10-12 mil kadar bir mesafedir. Ki bu mesafe Leucee için daha uygun olacaktır ki, bazı kitabelerde de bu isimle karşılaşmıştık.

Hermus’a geldiğimizde saat yaklaşık 10.00 idi ve biz burada diğer yolların saldan karaya çıkmaları nedeniyle geciktik. Türkler çanak çömlek

yüklü hayvanlarıyla yoldaydı. Eşeklerden biri saldan inerken ayağının birini çürük tahtalardan birine sıkıştırdı. Hayvanın o çırpınışını görmek acı vericiydi. Buruncuk'un tepelerini 10.30'da geçtik. Bu mesafeden çok uzak olduğu belli, bütün bir kale yapısı görüntüsü vardı. Yanına gittiğimizde bir akropolis için çok hâkim bir konumda olduğunu gördük. Birkaç antik kalıntı parçası bulduk ve Temnus'un yerinin Menemen olduğunu düşündük. Dağ yamacının sağ yanında yer alan Yeniköy adlı köyün de bir antik kent yakınlarında olduğu çok açıktı.

Yolun diğer tarafında çok sayıda saban toprağı pamuk, karpuz ve diğer ürünlerin ekimi için düzeltiyorlardı ve çok sayıda insan çalışıyordu. Bir mezarlıkta çok sayıda parça vardı, biz burayı 11.30'da geçtik ve denizin harika bir manzarasına rastladık. Sağımızda Güzelhisar'a giden bir yol vardı. Saat 13.00'te atlar bir çeşmeden su içerken biz dik bir tepeye doğru ilerledik. Burada, küçük bir koruluğa sahip bir yerleşim vardı; burası atlar için harika bir yerdi ve çevre Yörük çadırları ve sürüleriyle doluydu. Bay Brewer iyi bir mineralojisttir ve biz burada çok güzel mineral örnekleri bulduk; kalsedon (kadıköytaşı), akik, yeşim (benzeri) çakmaktaşı vb. çekirgeler ise arazinin her yerindeydi...

Güzelhisar kahvehanesine vardığımızda saat 14.30 idi. Atlar yemlenirken tepenin arkasına yürüdük. Xanthos'un (Pithykos-Titnaios-Kocaçay olacak.) üzerindeki antik köprüyü seyrettik ve nehrin birçok sikkesinde görüldüğü Cumae kenti onun denize döküldüğü yerde olmalıydı (Myrina olacak). Güzelhisar'dan 16.30'da ayrıldık, Çandarlı Körfezi'nin doğu kıyısı boyunca yol alırken harika bir manzaramız vardı. Düzleştirilmiş bir tepe üzerinde yuvarlak bir şekilde eski duvar kalıntıları gördük. Atla gidiş yönümüzde, önceki yolculuklarda görmediğim bir göl (Bozgölcük) geçtik. Milcom'a göre, bu gölcük son 2-3 yılda yağın yağmurlarla oluşan bir göldü. Buradan çok uzak olmayan ve böcek ve sürüngen dolu geniş sulak bir araziden geçtik. Çekirgeler sayılamayacak kadar çoktu, böcekler ve ağustos böcekleri değişik renkte ve formdaydılar. Bu mevki büyük yılanların sayısı bakımından çok dikkate değerdi. Bu büyüklükte yılanlara daha önce sadece Kaystros (Küçük Menderes) vadisinde rastlamıştım; kızıl-kahve bir renge sahiptiler ve başın her iki yanından başlayan renk vücudun ortasına kadar devam ediyordu ve ilginç bir kuyruk bitimi vardı (herhalde dışıydı). Ortalama 4 veya 5 ayak uzunluğundaydılar. Oldukça uzun ve iri olan birisine elimdeki küçük dal parçasıyla saldırdım. Rakibim dişli bir rakipti ve önce karşı koydu daha sonra dolanarak hayıtların altına gizlendi. Burada bana direnme-ye devam etti. Dal parçasını birkaç defa ağzına soktuğum halde bırak-

mıyordu. Diğerlerinin kafasını kestim ve parçalayıcı dişleri olmadığını gördüm. Gün boyunca, sırtının dört bir yanında siyah benekleri olan, görünüş bakımından farklı iki küçük yılan daha öldürdüm: başlarını da keserek evde incelemek için sakladım.

“*Kesil keuy veya Kilze-keuy*” (Kiliseköy/Zeytindağ) kahvehanesinde uyumaya karar verdik. Çünkü bağların olduğu yerdeki kalıntıları özellikle Herakles torsosunu incelemeye ikna edildik ama oraya vardığımızda saat 18.50 olmasına karşın yiyecek hiçbir şey bulamadık. Bunun üzerine Milcom bize Kiliseköy’de bir şeyler bulabileceğimiz güvencesini verince köye gitmeye karar verdik. Kahvehanenin arkasında yol boyunca uzanan önemli antik duvar kalıntıları vardı. Köy yolu yaz kış yaprağını dökmeyen bodur ağaçlarla çevrili bir yokuştur. Saat 19.30’da Kiliseköy’e vardık.

Burada Tackvore bize başka bir Ermeni arkadaşının yanında iyi bir ikamet sağlayacağına söz vermişti ama zorluklardan dolayı bir Türk evinde kaldık. Kaldığımız yer çok korkunçtu ve açık havada uyumaya karar verdik. Tackvore’yi arkadaşından bir tavuk alması için gönderdik. Ancak o arkadaşıyla yarenlik etmeyi tercih ettiği için dönmedi ve biz de tereyağlı pilavla karnımızı doyurmak zorunda kaldık. Ama rüzgâr soğuk esiyordu. Mecburen tabandan 4 ayak yükselen tahta kerevet üzerindeki şilteden yataklarımızda yattık. Bir süre yataklarımızda uzandıktan sonra evin aşçısının pişirdiği tavuğu saat 11 gibi getirdiler. Biz yemeği sabah kahvaltısı için erteleyince şaşırmadan edemedi. Türkler bizi yemek için saat 3.30’da uyandırdılar.

4 Haziran Perşembe Kiliseköy’den ayrıldığımızda saat 6.30 idi. İzmir-Bergama yoluna ulaşmak için yeşilliklerle kaplı yoldan yokuş aşağı indik. Çekirgeler yine dünkü gibi her yerdeydi ve yeşil ve siyah renkli ağustos böcekleri sürüler halindeydi. Yağmur arada sırada şiddetleniyordu. Yolda bayramlıklarını giymiş bir grup Türk kadınına rastladık; Kurban Bayramı’nın son günüydü. Saat 8.30’da Caicus üzerindeki köprüden geçtik. Saat 10.00’da Bergama’ya vardık ve son geldiğim halinden çok daha iyi bulduğum hana yerleştik.

Macfarlane, Charles
(1799-1858)

İskoçyalı edebiyatçı, aynı zamanda tarih ve seyahat yazarı. Macfarlane, 2 cilt halinde yayınladığı seyahatnamesinin yanı sıra Batı Anadolu'daki 7 Kilise üzerine de ayrıca bir kitap hazırlamış ve yayınlamıştır.

İskoçyalı seyyah, seyahatnamesinde aktardığı kentler ve yerleşimler hakkında doğrudan içeriden gözlem yapmıştır. O kentin günlük yaşamında yer almış, çeşitli toplum katmanlarıyla doğrudan ilişki içinde olarak gözlemlerini sağlıklı bir zemine oturtmaya çalışmıştır.

Yazar, İzmir'den Troya'ya gitmek için yola çıkmış ve özellikle kıyıdaki yerleşimleri de incelemek için yolculuğunu karadan yapmıştır. Bergama yolculuğu sırasında Aliğa bölgesinden geçmiş ve buradaki iki önemli yerleşim olan Kiliseköy ve Güzelhisar'a da uğramış ve gözlemlerine yer vermiştir. Yazar bu yolculuğunu Menemen'den katıldığı ve Bergama'ya gitmekte olan bir kervana katılarak yapmıştır.

Aliğa, Mart 1828

İzmir'in verdiği yorgunluk ve "yapılması gereken şeyleri beklemek" (Türkiye'nin siyasal atmosferi her geçen gün daha da huzursuz hale geliyor) ve şehirden on mil uzaklıktaki bir arkadaşı bulmak...sonunda çaresizce ve yalnız olarak Küçük Asya'da farklı bir yolculuğa çıkmaya karar verdim; arkadaşlarımdan dostane tavsiyesi ve korkuları karşısında ne yapabildim ki?

Yine seyahatlerim için talep edilen –*özel bir güce sahip olmadığım için*– tezkere almakta güçlükle karşılaştım; çünkü paşa için merak böyle bir yolculuk için yeteri kadar geçerli bir neden değildi. Bununla birlikte, dostum Bay S. ve Hollanda konsolosluğunun ilişkileri sayesinde, nihayet kendim için tezkere alabildim ve bana eşlik etmesi için tuttuğum genç İzmirli Frenk, rehber ve tercüman olarak benimle birlikte seyahat edecekti.

1828'in Mart ayı ortasında öğle saatlerinde, Bergama'ya doğru yola çıkmak için İzmir'den ayrıldım. Çok uzun süre kalmış olduğum yere bir anda sırtımı döndüm ve rahat bir nefes almaya başladım.

Körfezin kıyısında yaklaşık bir saat süren bir yolculuktan sonra oldukça kötü bir durumda olan, kerpiçten bir dam, bakımsız bir gümrük binası ve kahvehanenin olduğu Menemen İskelesi'ne ulaştım. Burada, her hafta Bergama'ya gidip-gelen bir kervana katıldım ve yolculuğuma 5 Türk ve iki ürkek Anadolu Rum'u eşliğinde devam ettim.

Kervanbaşının 2 at için talep ettiği ücreti ödemeyi hemen kabul ettim. Bu miktarın ne olduğunu unuttum, ama çok az bir miktardı. Fakat hiçbir şey, ücreti iki katına çıkarma teklifi bile, adamın atlarına benim yanımda bulundurduğum İngiliz eyerlerini koymamı sağlayamadı. Benim eyerlerimin atlarını öldürmesi için özel olarak tasarlanmış bir gâvur buluşu olduğunu söyledi. Atın sırtına zarar vereceğini söyledi. Kısacası, duymazlığa geldi ve ben bir beşik kadar geniş olan Tatar eyerine üzengi için iki halat ipi takmak zorunda kaldım.

Yaklaşık 2 saat yol aldıktan sonra sağ tarafımızda kalan Menemen'e ulaştık. Yolumuz üzerinde tek bir ev ve iki kocaman mezarlıktan geçtik. Menemen şimdi bir şehirden çok, dağınık bir köy gibidir. Bu dağınık vaziyetteki evlerin birçoğu bomboş. Türkiye'de yaygın olarak karşılaşılan bir tepenin zirvesinde görülen resim güzelliğindeki yel değirmenleri, azalan nüfusa paralel olarak yıkıntı haldeydiler. Bazı camiler terk edilmiş ve Rum kilisesi yıkılmıştır. Menemen, daha önceki seyyahlar tarafından kalabalık nüfuslu ve müreffeh bir şehir olarak tanımlanmıştır; ancak bugünkü bozulma, bu imparatorluğun geçim kaynaklarını uzun süre kemiren sisteme borçludur.

Görünüşe göre kentin bugünkü büyüklüğüyle kıyaslanmayacak orandaki iki büyük mezarlıkta, çok güzel antik mermer parçaları, Türk mezar taşlarına dönüşmüş ve buradaki servi ağaçlarının ortasında seyyahın gözlerini mütevacı haliyle aydınlatmaktadır. Servi ağaçlarının kapladığı her yerde olduğu gibi, burası da Müslümanların “*son ve kalıcı evini*” işaret etmektedir bu mezarlık. Bu mezarlıklardan biri son zamanlarda bir gulyabanı veya hayalet tarafından ziyaret edilmiş. Kervanımızda bulunan bir Türk, ay ışığında kendi gözleriyle yeni yapılmış bir mezarda gördüğünü yemin billâh anlatıyordu. “*Bütün vücudum titredi, tıpkı bir kaymak gibi*” dedi adam ve ekledi, “*Boncuk gibi ter döktüm ve dilim tutuldu!*”

Hem Rumlar hem de Türkler böyle aşırı doğaüstü görüntülere inanıyor ve bu tür korkunç hikâyeler açısından oldukça zenginler. Buca’da, bu konuda tükenmez bir sermayeye sahip, eski ve şimdi hemen hemen tükenmiş olan roman yazarlık okulumuzun yarım düzine romancısına malzeme sağlamaya yetecek kadar iyi anlatıcı bir Rum vardı. Menemen’den ayrıldıktan sonra bir dizi güzel meyve bahçesi, onların havaya yaydığı güzel kokular, gözlemiş olduğum viraneliğin neden olduğu melankoliyi hafifletmeye yardım etti. Bir saat kadar yol aldıktan sonra, Hermos’u geçtik (burada, düzenli ve derin yatakta hızla akan geniş ve görkemli nehir). Türkler tarafından kullanılan garip ve çok kaba yapılmış üçgen bir sal içinde karşıya geçtim ve normal ücretin yirmi katı kadar bir para ödedim. Eskilerin altın benzetmesinden daha çok çamur şeklinde akmakta olan Hermos’u geçtikten sonra ilerlerken sağ tarafımızda dağlar, sol tarafımızda ise İzmir Körfezi’nin dağlarla çevrili güzel manzarası bize eşlik ediyordu. İlerledikçe sağ taraftaki dağların eteğinde üç köy gördük; bunlardan en önemli gibi görüneni tamamen terk edilmişti. Köyün sakini olan Rum köylüler 1822 olaylarından dolayı herhalde kaçtılar. Gerçekten de Menemen İskelesi’nden itibaren karşılaştığımız ova birçok yerde bataklıktı ve bunun için de çok az yerde ekim-dikim yapılıyordu. Yolda sadece bir Türk kahvesi, bazı deve sürücüler ve çobanlar gördük. Bir parça tarım arazisi ve diğer üç mezarlık yol üzerinde gün boyunca karşılaştığımız şeyler oldu.

İncil’de de geçen ve daha çok Doğu’da görülen leylekler hiç kuşku yok ki benim tanıklığımdan çok daha fazla şeye tanık olmuşlardır. Nadiren bizim bulunduğumuz yere geliyorlardı onlar daha çok uzun gagalarıyla solucan yiyerek beslenme uğraşı içindeydiler.

Türklerin hayvanların büyük bir kısmına karşı gösterdikleri sevgi ve şefkat dolu davranış iyi bilinir (karakterlerindeki garip anormalliklerden biridir bu durum –*şiddet ve savaşa olan düşkünlükleri ile tam bir tezat du-*

rumdur bu); çünkü leyleklere karşı onların tuhaf ve saygılı bir sevgileri var. Bir Türk'ün bir kuşu rahatsız etmekten çekineceği başka çok az bir şey vardır. Ona arkadaş ve kardeş gibi bakıyorlar – Müslüman'ın arkadaşı ve kardeşi. Her ne kadar fetihler için canla başla uğraşsalar da onlara refakat eden bir duygusal yanları vardır ve bu duygusallıklarını iklim, sıcaklık ya da soğuk çeşitliliğine rağmen, muzaffer kollarında istediği yere götürmek konusunda hâlâ ısrar ederler.

Akıllı kuşlar da bu tercihin farkındadırlar; o kocaman yuvalarını camilerde, minarelerde, Türk evlerinde inşa ederler ve göç zamanlarında her yıl aynı yerlere dönerler. Ancak bu “*Dolce Nido*” asla bir Hristiyan çatısı üzerine inşa edilmemiştir! Ben bu durumu birçok şehirde gözlemledim, özellikle de inanılmaz derecede çok oldukları Bergama’da; gerek Türk Mahallesi’nde, gerekse sokaklarda yaşayan insanlarla karışmaları ve Türk hanlarının ve diğer büyük kaplıca yerlerini tercih etmeleri bunu yeteri kadar açıklar. Asla bu mahallenin sınırını aşmazlar; Rumların ya da Ermenilerin yaşadığı mahallelere asla girmezler.

Türkiye’nin bu kesiminde toplanan güvercinler de neredeyse leyleklerle eşit derecede popüler ve eşit derecede sevilmektedir. Ancak elbette onların aşinalıkları dev kuşun, leyleğinkinden daha az göze çarpıyor.

Yol aldıkça ve gün dönmeye başladığında, Türk yol arkadaşlarım sabırsızlanmaya başladılar; zaman ilerledikçe gözleri her dakika güneşin kayboluşunu arıyordu ve sıklıkla benden saat soruyorlardı. Çünkü onların Ramazan ayıydı. Bu arada, sadece yemek yemek yasak değildi, aynı zamanda bir damla su dahi hatta belki de diğerlerinden daha acı verici bir şekilde en sevdikleri tütünden de mahrum kalıyorlardı. Nihayet oruç tutanlara sevindirici haber veren ve vadiye yayılan –*muhtemelen yakınlardaki bir köyden atılan*– bir silah sesi duyuldu. Ürkek iki Rum da belki diğerlerinin hışmına uğramamak için onlar da çubuklarını çıkardı ve diğerlerine katıldı. Türkler oruçlarını bozmak için yemeğe başlamadan önce birkaç kez çubuklarını doldurdu. Hâlbuki en geç sahurdan itibaren güneş batana kadar yemek yememişlerdi. Ne salat-asr (ikinci namazı) ne de salath-maghrib (akşam namazı) vecibelerini yerine getirmişlerdi. Genellikle Türklerin çoğunun seyahat ederken ibadetlerini atladığını gözlemledim. Aslında bu bir dereceye kadar, özellikle de zorluk veya tehlike altında olduğunda, Müslümanların veya askerlerin savaş sırasında Kuran tarafından izin verilen bir durumdur; ancak tüm vakit namazlarını zamanında yerine getirmekle ve dua etmekle yükümlüdürler ve evlerine döndüklerinde veya barışçıl ortamlarda telafi edebilirler. Gerçekten inançlı Türkler, kendi ülkelerinde yolculuk yapanlar, ister dağda ovada,

isterse köyde veya şehirde olsun namaz vaktinde abdestini alır ve ibadetini yerine getirir. Bu olaydan da anlaşılacağı gibi, Türkler arasındaki dini hissiyatın azaldığı doğrudur.

Gün batımından kısa bir süre sonra, müşterisi bulunmayan bir kahveye geldik. Burada, ilk kez Türk vergi tahsilâtı yöntemini öğrendim. Rumlar, kahveciye veya kulübenin bekçisine 10 para ödemek zorunda kaldılar. Bunu, geçtiğimiz her kahvede tekrar tekrar gördüm. Bu gibi tesisler, köylerin çok nadir olduğu yerlerde Türkler için vazgeçilmezdir. Bu parayı reayadan onları koruma karşılığı olarak alıyorlarmış. Onlar kendileri ve Frenkler asla para ödemiyorlar, ancak bir fincan kahve içerlerse bunun karşılığında 4 veya 6 para ödüyorlar.

Menemen'den sonra düz bir arazide 4 saat kadar yol aldıktan sonra dağlara (kuzeydoğu yönünde) tırmanmaya başladık ve deniz gözden kayboldu. Yollar çok kötüleşti, ama parlak bir ay ışığı yolumu bulmam konusunda bana yardımcı oldu. İzmir'den görülen ve körfezin ucundaki Foça'ya kadar uzanan dağlar pek yüksek değildir; ama görüntü yabanıldı ve yolumuz üzerinde derin vadiler, küçük şelaleler ve gecenin esintisinin ortaya çıkardığı inilti benzeri ses çarpıcıydı. Biz sessizce yol alırken (benim gruptakilerin hepsi tütün içmekteydi) iki ayrı noktadan köpek ulumaları ve koyun melemeleri duyuldu. Ay ışığının bende yarattığı yanılsamayla beyaz görünen kireç kayalıkları bende hep orada köy olduğu hissini uyandırıyordu. Gerçekten de birçok defa bu ve benzer bir yanılgıya düştüğüm olmuştur.

Saat 9 sularında, Menemen İskelesi'nden ayrıldıktan 8 saat sonra Menemen-Güzelhisarı adında sakin bir köyün yakınlarına geldik. Türkler bir devenin düzenli hızına göre hesap ederek saatte 3 mil yol alıyorlar. Biz de neredeyse bu tempoyu hiç aşmadık. Ben ve rehberim, her zaman olduğu gibi yanımda bulundurduğum şeylerden atıştırdık. Çünkü her zaman olduğu gibi bize kahve ve tütünden başka bir şey sunulmuyordu. Rehberimle ben üzerinde kilim serili bir divanın üzerinde uyuduk. Herhalde odanın tamamı yaklaşık 20 ayakkare kadardı. Kahveci ve diğer beş Türk, koridor gibi bir yerde yattılar. Türklerden biri deli veya derviş idi (Türkler arasında bu iki kavram eş anlamlı olarak görülüyor). Oda, duvardaki bir nişe yerleştirilmiş küçük demir bir kap içinde yanan yağla aydınlatılıyordu. Odanın ortasında yanan mangal ise hem ısınmak hem de Türkler açısından gece boyu kahve pişirmek için kullanılıyordu. Bu benim için Türklerle geçirdiğim ilk gecem oldu; pireler, kokular ve yanan kömürün kokusu uyku için hiç de uygun değildi. Bununla birlikte, Hristiyan Avrupa'da, İspanya'da veya Kalabria'nın tavernalarında çok daha kötü geceler de geçirmiştik;

ama itiraf etmeliyim ki uykusuzluk ve şafak vaktinin mahmurluğuyla keyifle uyudum. Çubuk ve kahve ile kendilerine gelmiş olan Türkler, her şeyi bir kenara bırakarak açık havada bağlanmış olan atları hazırlamaya girdiler. O geceyi birlikte geçirdiğim yabancı görünümlü gençler bana her zamankinden çok daha kibar davrandılar. Burada trajik bir hikâye dinledim. Köyden genç bir Türk, aylar önce, başka bir eşraf aileden Türk kızını kaçırmakla veya baştan çıkarmakla suçlanmış. Köylüler kaçakları boşu boşuna uzun zaman aramışlar; onlar dağlara gitmişler ve göçer dolaşan Yörük veya Türkmenlere karışmışlar. Tüm aramalar boşuna olmuş. Ancak pazar kurulan günde (benim yola çıkmamdan 1 gün önce) pazar kalabalığının arasında genç kızı kaçıran delikanlıyı hemen tanıyan birisi yatağanını çıkardığı gibi delikanlının kalbine saplamış. Katil hemen yakalanmış ve elleri bağlanarak koruma eşliğinde mahkeme edilmek üzere Bergama'ya götürülmüş. Ama Türkiye'de ceza daha çok zanlının maddi durumuna verilmektedir; bir suçlu ne kadar zenginse cezası o kadar az, ne kadar fakirse o kadar çok olur. Zenginlik dokunulmazlık gibidir.

Güzelhisar'daki kahvehaneden ayrıldıktan yaklaşık 1 saat sonra yolumuz dağlardan akıp gelen dereler tarafından kesildi. Eski ve yıkık kalıntılar (ki bunlar içinde Roma Dönemi kalıntıları vardı) dere içinde kısmen yıkılmış kısmen ayakta harap halde duruyordu. Kimi zaman hükümetin duyarsızlığı kimi zaman çadırı veya kerpiç evinden başka bir şeyi olmayan köylünün ihtiyaç duymaması gibi nedenlerle kimi zaman da çevrenin göç vererek insansızlaşması sonucu bu görüntülerle sıklıkla karşılaşmaktadır. Bu sistemin sürekli hale gelmesi sonucu her yerde gördüğüm gibi burada da gösteriyor ki Anadolu'nun güzelim vadileri ve bereketli ovaları tek tük karşılaşılan ekili dikili alanlar dışında çöle dönüşmektedir. Bu küçük dere burada yakın bir yerde denize kavuşmaktadır. Kaldı ki uygun bir ortam bulduğu mevsimde sıtma olarak ortaya çıkacaktır. Geceyi geçirdiğimiz kahvehaneden ayrıldıktan 2 saat sonra denizi gördük. Yokuş aşağı denize doğru inen yolun ucunda gördüğümüz Çandarlı Körfezi idi. Biraz uzakça bir mesafede antik dönemde adı Attalia olan şirin Çandarlı kasabası deniz kıyısındaki beyaz renkli kalesiyle birlikte göze çarpıyordu. Çandarlı'da 400 hane bulunduğunu ancak 1822 olaylarından sonra Rumların Çandarlı'dan ayrıldığını öğrendik. Bu küçük koydaki manzara çok güzeldi. Çok sayıdaki üzüm bağı çevreye yayılmıştı ve sağımızda dağda birkaç dağınık kulübe vardı; sol tarafta sahilde iki balıkçı kulübesi vardı ve denizde sadece küçük bir kayık dere içine doğru ilerliyordu. Kısa bir süre sonra denizin görüntüsünü kaybettik; arka taraftaki eski yolun birkaç metresini izledim ve yolculuğumun en

romantik bölümünde yola devam ettik. Sol tarafta Midilli'nin en yüksek tepesinin lacivert hali sık sık karşımıza çıkıyordu; sağ tarafımızdaysa engebeli dağlar ile yemyeşil bir çimen örtüsü ve yeşilliğin ortasından yükselen kokuları yayan çalılıklar vardı. Bir halı gibi yayılmış bu yeşil görüntü içinde çok sayıda çiçek görüntüsü ve özellikle de yaban lalesi dikkat çekiyordu. Yoğun bir nüfusun elinde çok daha güzelleşebilecek bir doğa. 100 tapınak için 100 park, mersin ve defne bahçeleri - ama yine de merhametli Tanrı! Buna karşılık biz ne bulduk; isteksizlik ve yıkım! Bereketli topraklar yerine sanki güzel gökyüzü veba ile yüklüymüş gibi.

Yolumuz üzerinde çok uzun 2 deve kervanıyla karşılaştık. Mezarlıklar ve mezarlıklardan geçtik ama hiç köy yoktu. Her gördüğümüz mezarlıkta sütunlar, sütun tamburları ve frizler bolca bulunmaktaydı. Mezarlıkların büyüklüğü hiç de uzak olmayan bir zaman diliminde buradaki Türk varlığının büyüklüğünü gözler önüne serecek cinstendi. Bugün artık bundan hiçbir iz bile kalmamış. Karşılaştığımız ve her biri bir su kaynağının yanı başına kurulmuş 3 virane kahvehaneyi ve Türklerin Kiliseköy adını verdikleri sağ taraftaki küçük köyü saymazsak 5 saat boyunca tek bir köye bile rastlamadık. Ta ki Kaikos Ovası'na ve onun ötesinde Bergama'yı görene dek. Bir Türk muhafızının bulunduğu kahvelerden birinde bizden 10 para talep ettiler. Herhangi bir tartışmadan uzak durmak için ben onlara yanımdaki yiyeceklerden ikram etmek istedim. Ancak rehberim ve tercümanım olan heyecanlı genç Hristiyan Levanten ait olduğu toplumun vakarıyla, *"Sen ne istiyorsun bizden?"* dedi yüksek sesle ve ekledi, *"Sen bizi reaya mı zannediyorsun vergi alabilmek için?"* Türkler, soruya cevap vermekten kaçındılar ve bu defa yanıımızdaki Rumlara dönerek onlardan iki katı para istedi. Bu tür kahvehaneler veya kulübeler bu tür yolculuklar için bir düzen getiriyor ve hiç olmazsa eşkıya tehdidinden yolcuları uzak tutuyor. Böylece yolların güvenliği Türkler tarafından sağlanmış oluyor. Bu sistem eşkıyalara karşı çok etkili bir önlemdi. Ama gözü kara Sisamlılar genellikle Küçük Menderes, Gediz ve Bakırçay dağlarına kadar içlere sokularak bu kahvehanelere bir tüfek atımı mesafelerde soygunlar yaptılar insanları öldürdüler. Ayrıca bu kahvehaneler reayaya koruma sağlamadığı için çok kötü olaylar meydana gelmekte ve zavallı reaya yörenin muktedirinin insafına kalmaktadır. Bizim yolumuz üzerindeki bir kahvehane yakınlarında bir Rum –*muhtemelen bir olaya sebebiyet vermemek veya hakarete maruz kalmamak için*– kahvehanenin arkasından fark edilmeden dolanmak isterken vuruldu ve ağır yaralandı.

Güzelhisar'dan ayrıldıktan kısa bir süre sonra bizim gibi Bergama'ya doğru yolculuk yapmakta olan genç bir Türk bize katılmıştı. Şık giyim-

li genç bir Türk olan ve İstanbullu olmanın gururunu taşıyan bu züppe, Anadolu'lu kardeşlerini hakir gören ve küçümseyen tavırlar içindeydi. İstanbul'u İzmir için terk etmişti. Burada serbest inançlı birisini bulmak umuduyla. Bunun için de Bergama'ya gidiyordu. Payitahttan buraya daha doğrusu banliyösü Üsküdar'dan buraya yola çıktığı güzel, narin, küçük gri atıyla hala yollardaydı. Bindiği atın boynu, farklı renklerden şeritler ve çelenklerle (mavi cam boncuklar ve sarımsak başları) sarılmıştı ve borçlarından kurtulur kurtulmaz ilk yapacağı işlerden biri yeni bir eyer almaktı. Bir çocuğun güzelliğine övgü düzerseniz, biliniz ki annesinin kalbine derhal erişirsiniz. Ve eğer bir Türk'ün atını överseniz, neredeyse bir Türk'ün kalbine ulaştığınızdan emin olursunuz. Onun bana olan dostluğu o kadar ileri gitti ki, denemem için atını bana verdi. Elbette mütevazı Rozinante'ye bindim. Bu at hakikaten övgüyü hak ediyordu. Gerçekten de dörtnala koşarken bile üstünde bir yemek masası kurulabilirdi. Aynı şekilde dörtnala giderken bile anında durabildim. Bununla birlikte, bir atın bu arzu edilen niteliklere ulaşması için Türkler atlarının gemini acımasızca çekerler. Bu arkadaşım ertesi gün beni Bergama'da buldu ve bana birkaç tane bakır sikke hediye etti.

Bu Anadolu'lu küçümseyen İstanbullu Türk tavrını daha sonra İstanbul'da da bizzat görmüştüm. Ancak Osmanlı'nın bu iki sınıfından Anadolu insanını tercih etmem konusunda kendime göre bir mantığım var: Bu insanlar genellikle daha basit, daha ılımlı ve dindar insanlardır. Ve bazı ilahi kuralları ve belirgin bir şekilde sadaka ve misafirperverlik kültürünü kült haline getiren bu insanlar hiç de küçümsenecek insanlar değildir.

Uzaktan gördüğüm Bergama şehri minareler ve servi ağaçları arasındaydı. Şehir, antik duvarların adeta bir taç gibi çevrelediği Akropol'ün alçak yamaçlarına kurulmuştu. Zorlukla iki sıra deve kervanının arasından geçtik. Sağımızda 3 adet tümülüs vardı. (Bu tümülüsler Kaikos ve Hermos'ta Troya'dan çok daha sık karşımıza çıkıyordu. Homeros bundan sıkça söz etse de). Bir zamanlar zengin krallığın başkenti olan Bergama'ya yolun iki yanında kerpiç evler bulunan ve sonunda tam karşıda büyük bir han olduğu halde böylece girdim.

Yazarın yayınladığı Yedi Kilise'yi gösteren harita.

Prokesch von Osten, Baron Anton
(10 Aralık 1795-26 Ekim 1876)

Avusturyalı general, diplomat ve seyahat yazarı. Kökleri 1700'lü yıllara dayanan tüccar bir ailenin temsilcisidir. Çok genç yaşta Fransa'ya karşı yapılan harekâtlara (1813 ve 1815) asker olarak katılmıştır. 1820'li yıllardan itibaren Doğu göreviyle görevlendirilmiş ve Osmanlı ülkesinde Hristiyanlar ile ilgili lokal düzenlemeler elde etmiştir. 1833 yılında, Sultan II. Mahmut ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa arasında gerçekleştirilen barış görüşmelerinde yer almış ve arabulucu rolü üstlenmiştir.

Baron Osten 1824-1828 yılları arasında havzada sürekli bulunmuş, önemli tarihsel olaylara tanıklık etmiş ve bunları yazılı olarak aktarmıştır. Üç ciltten oluşan ve 2 bin sayfayı bulan mektuplarında, Navarin Deniz Savaşı, Yunan İsyanı ve İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerdeki önemli toplumsal olaylar ve doğal felaketlere ilişkin önemli gözlemlere yer vermiştir.

Yazar, İzmir yolculuğuna kuzeyden yani Edremit'ten başlamış ve Bergama'ya uğrayarak Aliağa bölgesi ve Menemen üzerinden İzmir'e ulaşmıştır.

Haziran 1826

Bergama'dan İzmir'e giden yolun bugünkü koşullarda en rahat ova üzerinden olması gerekir. Bu verimli ve bereketli ovayı düz olarak geçmek için batıdan güneye gitmek gerekiyor. Çeyrek saat sonra şehrin en güneyindeki –*eteklerinde sıklıkla duvar kalıntılarına rastlanan*– tümölüs solda bırakarak devam ediyorum. Spon ve Wheler şehrin güney ve doğusunda savunma amaçlı olduğunu düşündükleri yığma tepelerden söz eder, ancak tümölüslere değinmezler. Fakat Bergama'da tümölüs gören birisinin bunu savunma amaçlı bir yapıya benzetmesi çok normaldir. Çünkü burada ya bir kral vardır ya da bir savaş. Dolayısıyla tümölüs ile kale iç içe geçmiştir. Büyük tümölüslerin önünde üç küçük tümölüs daha yer almaktadır.

Yaklaşık 1,5 saat sonra ovanın ortasında kayalık bir yükselti karşıma çıktı. Aynı hizada başkaları da vardı. Sanki doğal bir gözetleme kulesi veya sınır çizgisi gibi. Kayalık yapının hemen arkasında yeni yapılmış olan bir köprü üzerinden Kaikos (Bakırçay) geçilmektedir. Bir süre çayın sağ kıyısı batı yönünde izlendiğinde sol tarafta karşınıza eski bir köprü kalıntısı çıkar. Çayın buradaki yatak genişliği 70 adımdır. Bakırçay, İda'nın güney yüzündeki ve Temnos'un kuzey yüzündeki suları alarak Çandarlı Körfezi'ne taşır.

Bergama'dan ayrıldıktan ve 2 saat 15 dakika yol aldıktan sonra ova-dan ayrılarak şehrin güneyindeki dağların denize yaklaşan hafif yamaçlarına ulaşılmaktadır. Bu noktada Bergama kuzeydoğuda kalmaktadır. Yolları antik kalıntılardan oluşturulan çeşmeler süslemekteydi. Ancak daha sonra yol bir ıssızlığa bürünüyor ve bu ıssızlık Gediz Ovası'na kadar devam ediyordu. Kilise yapısı devasa ağaçların gölgesinde kalan terk edilmiş bir köy sol tarafımızdaki çok yakın bir yükseltinin üzerinde kalıyordu. Rastladığımız mezarlıklarda antik mimari parçalar ve sütun parçalarına rastlıyorduk. Biraz ilerleyince sol tarafımızda bir tümölüs karşımıza çıktı. Adeta bir S çizerek ve mezarlıklar ve iki kule arasından geçerek ilerledik ve Çandarlı Körfezi'nin kuzeydoğu koyuna ulaştık. Burada bir gözetleme kulesi vardı. Burası Bergama Ovası'nı terk ettiğimiz noktadan tam 2 saat uzaklıktaydı. Kare şeklindeki Çandarlı Kalesi sağ tarafımızda ve 1 saatlik mesafede kalıyordu. Ağaçların gölgesinden kalenin kare şeklindeki 5 beyaz kulesini seçebiliyorduk. Kuzey tarafındaki düzlükten körfezin içine doğru ilerleyen kara parçası dikkat çekiyordu. Bu uzantının üzerinde tuz yığınları vardı. Körfezin yönü doğu-batı yönündeydi. Çok sayıda olan kayalıklar göze çarpıyordu.

Gözetleme kulesinin duvarlarında birkaç Roma kitabesi kullanılmıştı. Kulenin hemen arkasında 10 inç genişliğinde ve 600 adım kadar körfezde devam eden bir duvar yer alıyordu. İçi moloz doldurulmuştu ve dış duvarı işlenmiş taştan ancak harçsız olarak inşa edilmişti. İlk 200 adım sonunda bir açıyla karaya doğru yönelen duvar 30 adım kadar devam ederek burada kule benzeri bir yapıyla bütünleşiyor ve geri kalan buradan körfez boyunca dümdüz ilerliyordu. Anlaşıldığına göre bir şehir suruna benziyordu. Vazo kırıkları ve sütun parçaları çevrede dağınık vaziyetteydi. Acaba hangi şehirdi; Mısır Larissa'sı mı yoksa Elaea mıydı? Maalesef yanıt yok...

Kuleden sonra yol güneydoğu yönünde S yaparak devam ediyor ve körfezin arka taraflarına çıkıyor. Her yer ıssız ve terk edilmiş...Orada veya burada hayıtlar tarafından örtülmüş temel yapı kalıntıları...Bir süre sonra karşımıza koca Mimas ve ardından Karaburun, Sakız adasındaki St. Elia ve en sonunda da Hermos Vadisi'nin kuzeyindeki dağlar görüş alanımıza bir bir girmeye başlıyorlar. Yarım saat kadar sonra zakkumların arasında kaybolmuş iki yel değirmeninden geçtik. 15 dakika sonra denize doğru uzanmış iki hafif yükseltiye geldik; sağ taraftaki yükseltinin üzerini bir Tümülüs kaplıyordu. Tepe çalılıklarla, düzlük kesim ise süpürgeotuyla kaplıydı. Yolda çok sayıda çeşme gördük; her biri antik kalıntılardan yapılmış ve çevresinde kalıntı parçaları bulunan. Tepelerden sonra 1 saat kadar daha yol alarak körfezin arka kısmından uzaklaştık; ancak Cyme'den hiçbir iz yok! Güney yönünde çıplak bir tepeyi tırmanıyoruz; batıya ve sonra tekrar güneye doğru tırmanıyoruz; 1 saat kadar ilerledikten sonra bataklık ve ıssız olan bir deltaya ulaşıyoruz. Buradan itibaren 45 dakikalık güneybatı yönünde yaptığımız bir yolculukla bir dere üzerinde yıkık bir köprü kalıntısına rastlıyoruz. Doğu tarafından gelen dere vadiyi oldukça derin bir şekilde yararak ikiye bölüyor. Derenin öte tarafında yine bir gözetleme kulesi vardı; karşımızda Gediz Ovası'nın kuzey duvarını oluşturan dağlar ve sol taraftaysa Güzelhisar Köyü yer alıyordu.

Yarım saat kadar soldaki kıyı boyunca ilerledikten sonra kaya yapısı granit olan çıplak bir tepeyi tırmanmaya başladık. Tepenin zirvesinde bir kaynak suyu ve biraz gölgelik vardı; bir Çingene topluluğu gölgeliğin altına geçici obalarını kurmuşlardı. Atlarımızı güneybatı yönünde sürdürük ve ıssızlığın ortasında yapılmış mezarlar ve su kaynağı bulduk. Deniz batı tarafımızda kalıyordu. Bayır aşağı doğru inerken karşımızda –*İzmir Körfezi'nde yol alan*– denizcilerin kerteriz noktası olan Çataalkaya çıkıverdi. 1,5 saat kadar sonra Gediz Ovası'na ulaşmıştık. Ovanın çevresindeki

tamamen çıplak olan dağlar, Bergama veya Edremit çevresindeki dağlar kadar sevimli değildi.

Sırasıyla bir bir köyleri geçtik; önce 36 haneli Öküzköy vardı yolumuz üzerinde; daha sonra 500 haneden fazla nüfusu olan Helvacıköy'ü geçtik. 300 haneli Kônlo (?) ve daha sonra da sol taraftaki dağın eteğinde yer alan bir dördüncü köyü arkamızda bıraktık. Bu dördüncü köyün sağ tarafımızdaki ovada kocaman bir çiftliği vardı. Köyün mezarlığı boyunca ilerleyince ve güneydoğu yönünde 1,5 saat kadar yol alınca bir yerleşim için doğanın sunabileceği en iyi olanak olan bir burun uzantısını geçtik. Buradaki sütun kalıntıları bazalt benzeri granitti. Burnun hemen ucunda birçok çeşme vardı ve çeşmelerin her birinde granit yalak bulunuyordu; bana göre granit yalakların her biri çok eski olmasına karşılık bizatihi çeşmenin kendisi de çok eski olanı vardı.

Kayalığın güney yamacında 60 haneli Buruncuk Köyü yer alıyordu. Dağa doğru ilerleyince Tekeköy ve Yeniköy/Yanıköy, sağ taraftaysa Çavuşköy bulunuyordu.

Buruncuk'tan 45 dakika boyunca çevresindeki tepeler yel değirmenleriyle kaplı olan ve bu sayede çok uzaklardan bile fark edilebilen Menemen yönüne doğru ilerleyince Gediz'e vardık.

"*auro turbidus Hermus*" olarak tanımlar Virjil (Georg. II); olabilir; bana göre de bir şeyle kaplı ama çamurla...İzmir Körfezi'nin bu konuda anlatacak çok şeyi olmalı. Şimdi çayın üzerinde karşıdan karşıya işleyen bir sal bulunuyor. Nehrin düzenli yatak genişliği 500 inç, suyun genişliği ise 60 inç ve derinliğiyse 3 inç.

Nehrin kıyıları çok alçak olduğundan taşkınlarda su çevreye çok çabuk yayılmaktadır. Gediz Nehri'nden –*tarla ve bahçelerden geçerek*– Menemen'e kadar olan süre 45 dakikadır. Çok büyük bir yerleşim olmasına rağmen temizlik konusu ihmal edilmiştir. 6 cami ve 1 han bulunmaktadır. Sakinlerinin bir kısmı Türk bir kısmı ise Rum'dur.

Chandler'in burasıyla ilgili aktardığı bilgi yanıltıcıdır. Çünkü Menemen ne Gediz'in kıyısındadır ne de eski bir kalesi vardır. Strabon Temnos şehrini Gediz'in ağzından çok uzak bir yere konumlandırmaz; ayrıca Phokaia, Smyrna ve Cyme arasında yer almaktadır ve Peutinger haritasına göre Cyme'ye giden yol bu hat üzerindedir. Belki bir ihtimal Menemen eski Temnos şehri olabilir – *her ne kadar çevrede buna işaret eden antik kalıntılara rastlanmasa ve yukarıda belirttiğim kayalıklar bu konuda söz konusu olsa da*– Ben de bu sonuncu tezi destekliyorum ve bu kayalıklara çıkmadığım için de hayıflanıyorum.

Texier, Félix Marie Charles
(1802-1871)

Fransız mimar, arkeolog ve seyyah. Paris Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nu bitirmiş; Fransız Bilimler Akademisi ve Paris Arkeoloji Enstitüsü üyelikleri yapmıştır. Bayındırlık İşleri Müfettişliği görevi esnasında Fransız Hükümeti tarafından Anadolu'ya gönderilmiştir. İlki 1833 ve ikincisi 1843 yılında olmak üzere Anadolu'da yıllarca süren seyahat ve incelemeleri sırasında Türkiye'nin çok büyük bir kısmını gezip dolaşmış, kazılar ve araştırmalar yapmış, tüm bu çalışmalarının sonuçlarını yayınlamıştır.

Texier'in seyahatnamesinin belki de en orijinal kısmı, topografik haritasını çıkartıp birçok yerini resimlediği Hititler'in başşehri Hattuşaş (Boğazköy) ile buradaki açık hava tapınağı olan Yazılıkaya'yı bulmuş ve dünyaya tanıtmış olmasıdır.

Texier'in seyahatnamesi 19. yüzyıl Anadolu'su için temel kaynak niteliği kazanmış bir yapıttır. Tüm Anadolu'yu karış karış gezen Texier, uğradığı kentlerin güncel durumlarıyla ilgili bilgiler aktardığı gibi antik dönemleriyle ilgili de bilgiler aktarmıştır.

Texier'in Bergama'nın zengin kalıntılarına dair in situ olarak aktardığı bazı bilgiler, Humann ve Conze tarafından yapılan kazılar sonunda da doğrulanmıştır. Yazar Aliağa bölgesinden Bergama ziyareti sonrasında Şubat 1837'de geçmiştir.

Şubat 1836

Arkaik dönemin karanlığında tarihin bir ucundan tutabilirsek Troya Savaşı öncesinde Anadolu ile Avrupa veya tersi Avrupa ile Anadolu arasında göçler olduğunu görebiliriz. Anadolu sınırlarını elinde tutan Frigyalılar Tantalos'un çocuklarını imparatorluklarından kovmuşlardır. Onların Yunanistan'a göç etmeleri Peloponnes'te bulunan insanlara kendi kıyılarından çok uzakta olmayan diğer kıyılarda –*serüvenci kavimlere açık*– bir ülke olduğunu öğretmiştir. Ayrıca Agamemnon ile birlikte olanların hepsi Yunanistan'a geri dönmemiştir. Troya'nın yerle bir edilmesinden sonra Agamemnon'un yanındaki bazı isimlerin –*örneğin, onunla birlikte Anadolu'ya gelen Mnestheus ve Athenes*– Elaea şehri ve limanını kurduklarını biliyoruz. Aioller Thesprotia'dan yani ülkelerinden kovuldukları zaman hiç de öyle tanımadıkları bir ülkeye gelmemişlerdir. Onların ilk göçleri Troya Savaşı'ndan 60 yıl sonra gerçekleşmiştir. Bu aynı zamanda Heraklitlerin Peloponnes'e geri dönüş zamanıyla aynı zamana tekabül etmektedir.

Göç eden ilk aileler Hellespontos'a kadar çıktılar ve Rhyndacus (Mustafakemalpaşa Çayı) kıyılarında ilerlerken Cyzicus bölgesinde durduruldular. Bu insanlardan bazıları özellikle Tenedos (Bozcaada) ve büyük Hekatonnes'e yerleştiler¹. Ancak özellikle de Midilli adasına yerleştiler ve Aioller burada büyük bir güç oluşturdular. Bir süre sonra barbar kavimlerinden hiç çekinmeden –*herhangi bir şekilde Anadolu kıyılarına yolları düşmüş olan halkları*– egemenlik alanını genişletmiş ve gelen yeni göçmenler² Pelasglardan Kaikos ile Hermos arasındaki bazı toprakları alarak yerleşmişlerdir.

Son gelenler bazı kale ve şehirleri zapt ettiler ve öncelikle de –*Troya Savaşı*³ sırasında oldukça zayıflamış olan– Larissalıların şehirlerini işgal ettiler ve egemenliklerini kurdular. Grek yazarlarının aktardıklarına göre Pelasg halkı, Aiol ve İonların bölgeye gelişinden ve yerleşmesinden sonra ortadan kaybolmuşlardır; kısacası bu yeni halklar arasında erimiş gitmişlerdir. Tıpkı Trerele ve Lelegler ile ilgili olduğu gibi.

Anadolu kıyılarında ilk dönüşüme cesaret eden, Argos Kralı Orestes'in oğlu Penthile oldu ve Midilli adasına saldırdı⁴. Bir başka Grek kavmi,

¹ Hérodote, liv. I, chap. CLI.

² Hérodote, liv. VII, ch. XXXVI. - Strabon, liv XIII, p. 603.

³ Strabon, liv. XIII, p. 522.

⁴ Strabon, liv. XIII, p. 616. - Pausanias, liv. V, ch. IV. - Vell. Paterc., liv. I, ch. I.

Penthile'nin torunu Gras⁵ öncülüğünde Anadolu kıyılarına çıktılar ve İonia ile Mysia arasındaki topraklara yerleştiler ve “*Eolide*” adını verdiler. Herodot⁶ tarafından sıralanan Aioli şehirleri arasında iki tanesi Kaikos'un kuzeyinde yani Aioli egemenlik alanı dışındadır; bu şehirler şunlardır: *Cymé, Larisse, Néontychos, Temnos, Cella, Notium, Aegiroessa, Pitane, Aegae, Myrine* ve *Grynium*. Bu konfederasyon Aioli Birliği'ni oluşturuyordu. Bu birlikten sadece Smyrna ayrılmış ve İonia Birliği'ne dahil olmuştur. Böylece bu iki birlik birbirine düşman olmuş ve bu düşmanlık Perslerin Batı Anadolu'ya gelişine kadar devam etmiştir. Bu gelişme üzerine Grek kavimleri birleşmiştir. İonialılar ve Aioller birleşerek Sardes'e elçi göndermişler ve Perslerden Lidyalılara karşı sahip oldukları hakların tanınmasını talep etmişlerdir⁷.

Aiollerin doğal karakteristik özelliklerini göz ardı etmeden onların komşularından farklı olmaması gerekirdi ancak Grekler Aioli erkeklerini hantal ve gelişmemiş ruh sahibi olarak görmek istiyorlardı. Antik şehir kalıntılarının Asya'nın her yerinde olduğu gibi burada da yok olmuş olmasına alıştık artık. Bu şehir kalıntıları arasında çok az anıtsal eser vardır ki ilk şekli üzerinde akıl yürütülebilirsin. Hatta bazı şehirlerin bizzat kendisi yok olmuştur ve hatta bazılarının yerini saptamak bile çok zor ve tartışmalıdır.

Bu soruların aydınlığa kavuşacağını pek zannetmiyorum; onun için benim asıl amacım var olan kalıntıları incelemek ve notlar almaktır; pek bir anıt eserin kalmadığı bölgeden hızlıca geçtim.

Bergama'dan ayrıldıktan sonra Kaikos'u geçtim ve Elaea bölgesine yöneldim. Bu çayın yatak genişliği yaklaşık olarak 2 mil kadardır. Bu topraklar Mysia bölgesinin en verimli topraklarıdır. Daha iyi suya daha kolay ulaşmak başka yerde burada olduğu kadar kolay değildir. Ancak bu özelliğinin dışında Kaikos'un denize ulaştığı nokta düzenli olarak ateşli hastalıkların kaynağı olmuştur.

Çayın sağ tarafında andığım volkanik topraklar çayın sol tarafında hiç yoktu. Yarımada'nın batı kıyılarını çevreleyerek çok geniş bir alana yayılan kireçtaşı formasyonu, çok az yerde rastlanmamasına rağmen ilk kalelerin inşa edildiği yerler olmuştur.

Olağandışı bir jeolojik gerçeklik ise Midilli adasının kuzey kısmında –*Edremit Körfezi karşısında*– oluşmuştur. Volkanik yapı oluşumu Baba Burnu ve Assos'un yapısıyla Midilli'nin kuzey kısmı devamlılık göstermek-

⁵ Pausanias, liv. III, ch. II.

⁶ Liv. I, ch. CXLIX.

⁷ Hérodote, liv. I, ch. CXXI.

tedir. Adanın tamamı kıtanın kireç yapısının sınırındayken diğer yandan tebeşir sistemine dâhildir.

Kaikos'un sol tarafında gördüğüm yükseltiler güneye doğru ilerledikçe çok da eğimli değillerdi. İlk tabakalar –yaklaşık 2 m kalınlığında– genel olarak kaba kireçtaşıydı ve büyük kübik parçalar halinde vadiye yuvarlanmışlardı.

Kiliseköy'e yaklaşırken 1 saat öncesinde bir Türk Mezarlığı'na rastladım; burada çok sayıda mimari parça vardı ancak parçaların hangi döneme ait olduğunu anlamak mümkün değildi. Bu dağlar oldukça su fakiridir ve bu nedenle yerleşim haliyle azdır; diğer yerlerde su ihtiyacı çeşmeler veya sarnıçlar aracılığıyla karşılanmaktadır. Buna karşılık Kiliseköy su kaynağı bakımından oldukça zengindir. Elaea antik kalıntıları yakınlarında en yoğun yerleşimin olduğu tek yer Kiliseköy'dür. Eskiler burasının havasının katırlar için uygun olmadığını düşünüyordu. Elaealılar kırsaklarının gebe kalması için onları başka yörenin eşeklerine gönderiyordu⁸. Bu durum belli bir lanete atfedilmiştir. Buradaki köylüler öyle yoksul durumdalar ki, atları ve sürüleri olduğunu hiç zannetmiyorum. Yörenin katır yetiştirmek için uygun olup olmadığını gözlemleyemedim. Kapadokya ve Mısır'ın kırsal ekonomisi hakkında bilgi aktaran ve bu konuda bilgi sahibi olan Herodot'un da bu gerçeği aktarması için bazı bilgilere sahip olması gerekir.

Kiliseköy'ün 1 mil kadar güneyinde Kundura Çayı adı verilen küçük bir çay akmaktadır. Benim düşünceme göre bu çay Xanthus Çayı'dır. Çayın yatak genişliği yaklaşık 150 metredir; tahminime göre Lidya'nın volkanik dağlarından gelmektedir; çünkü sularıyla buraya kadar taşıdığı çakıl taşları volkanik yapıdadır. Suyun içinde çok miktarda kurbağa yaşamaktadır. Çayın denize kavuştuğu yerde ise bir limanı ve bir cephaneliği bulunan Myrina şehri yer almaktadır. Bu şehre dair herhangi bir ize rastlamak imkânsız. Ancak birkaç mil inişli çıkışlı bir arazide yol aldıktan sonra yeni kazılmış geniş bir yer gördük. Birkaç ay önce Menemenli Rumlar buradan büyük mermer bloklar almışlar kendilerine Menemen'de kilise inşa etmek için ve çok sayıda kitabe ve kabartma ortaya çıkarılmış⁹. Bunlardan bazıları meraklı adamlar tarafından satın alınmış ve birçoğu ise yeni binanın yapımında kullanılmış. Burası çok kolay bulunabilecek bir yerdedir; yani doğrudan Bergama-İzmir yolu üzerindedir. Ancak bana burasının yeni adını söyleyecek hiç bir kimse yoktu çevrede. Benim için konuyu açıklamak gayet kolaydı; Menemenli Rumlar kehanet ocağı olmakla ünlü Gryneion'un Apollon

⁸ Hérodote.

⁹ Nisan 1835.

Tapınağı'nın son kalıntılarını da sökmüşlerdi.

*“Sed nunc Italiam magna Gryneus Apollo,
Italiam Lyciae jussere capessere sortes”¹⁰.*

Bu anıt eser muhteşemdi ve beyaz mermerden inşa edilmişti ve de Myrinalılara aitti¹¹.

Anconalı Cyriacos¹² burada kapı üstünde olduğu ileri sürülen bir kitabe okumuştur. Bundan yola çıkarak onun zamanında en azından tapınağın kapısının var olduğu kabul edilebilir...

Kaderin sahibi Apollon Heresteioros'a, Attolos oğlu Philetairos.

Menemen'e vardığımda bu anıt eserden acaba herhangi bir parçanın kalıp kalmadığını sordum; ancak üzülererek öğrendim ki kesilemeyecek ne kadar parça varsa moloz olarak kilisenin yapımında kullanılmış. Hiç olmazsa bu tapınağın hangi düzende olduğunu söyleyebilecek kimseye de rastlamadım. Çünkü görünürde hiçbir sütun parçası kalmamıştı en azından Dor düzeninde olup olmadığını anlamak için. Eğer buralardan birkaç ay önce geçmiş olsaydım; hiç olmazsa malzeme alınırken burada olacaktım ve malzemeleri ve kalıntıları inceleyebilecek ve de bu yapı hakkında çok değerli bilgilere ulaşabilecektim. Şimdiyse bu yapıdan hiçbir iz kalmadı.

Grynium, Myrina'dan 40 stadya uzaktaydı. P. Mella'nın¹³ aktardığına göre Myrina, Myrinus tarafından kurulmuştur; ancak Strabon'a¹⁴ göre Myrina adında olan ve Troya'da mezarı bulunan Myrina adlı Amazon tarafından kurulmuştur. Her iki şehirdeki Pers çıkarlarını savunan Artaxerces

¹⁰ *Aened.*, IV, 345.

¹¹ *Strabon*, liv. XIII, p. 622.

¹² *Traduction française de Strabon*, t. IV, p. 236.

¹³ 118.

¹⁴ *Liv. XIII*, p. 623.

an Gongylus hemşerileri tarafından sürgüne gönderildi¹⁵. Bu şehirler Romalı Demetrius'un oğlu Philipp tarafından fethedildi ancak bir süre sonra –*birçok Asya şehrinin yerle bir olduğu*– büyük bir depremle karşı karşıya kaldı. Tiberius tarafından vergiden muaf edildiler.

Bizans Dönemi'nde Myrina, Latinlerin yerleşerek çok daha önemli bir liman haline getirdiği ve çok daha kolay savunma özelliğine sahip Foça'nın gölgesinde kalarak ıssızlaştığı anlaşıyor. Çünkü bu tarihten sonra tarihçiler de Myrina'dan çok Foça'dan söz etmektedirler.

Xanthus'un öte yakasında, bir tepeye kurulmuş olan Güzelhisar köyünü gördük. Burada çok güzel su kaynakları bulunuyor. Bu nedenle Yörükler tarafından da sıklıkla ziyaret ediliyor. Bu kaynaklardan birisi Yörüklerin ibadet etmek için uğradıkları yerin yakınındadır. Burasını “*Mihrab*” olarak adlandırmaktadırlar ve yönü Mekke'yi göstermektedir. Burada çok sayıda mimari parçalar gördüm ve aşağıdaki kitabeyi kopyaladım:

ΑΝΘΙΣΙΕΡΕΙΑ
ΝΗΣΙΚΟΡΗΓΟΝ
ΒΩΜΟΝ ΑΝΕ
ΘΗ ΚΕΝ

Ἀνθίς ἱέρεια νησικορηγὸν βωμὸν ἀνέθηκεν.

La prêtresse Anthis a élevé un autel.

Rahibe Anthis, sunağı (tanrıça) Kore Mise'ye adadı

Il y a entre les deux dernières syllabes une fleur de lotus.

Son iki hece arasında bir lotus çiçeği yer almaktadır.

Kelimenin değiştirilmiş haliyle zannederim Proserpine'nin diğer adını yakalayabiliyorum. Çevrede oldukça büyük mermer bloklar var ki bunlar bu parçaların bir başka yerden buraya getirilmediğine işaret ediyor.

Güzelhisar'da çok az antik obje göze çarpıyor ki bunlar arasında en değerli olan bir lahit'tir.

¹⁵ Xén. *Hellenic.*, 111, 1, 4.

Mesafeler göz önüne alındığında Güzelhisar'ın konumu Temnos'la uyuşmamaktadır. Ancak ben burada aynı zamanda Strabon tarafından Temnos¹⁶ ile birlikte anılan Aegae'nin konumunu saptadım. Pausanias'a göre Temnos, Hermos'un sağ kıyısında yer almaktadır:

Διαβάντι δὲ Ἑρμον ποταμὸν Ἀφροδίτης ἄγαλμα ἐν Τήμνω.

Hermos'u geçince Temnos'ta Aphrodite'nin bir heykelini (görürsün).

Pausanias'a göre Temnos, Hermos'un sağ kıyısında yer almaktadır¹⁷. Hermos'un sağ kıyısında yer alan Temnos şehri, Hermos'un sol kıyısında ve neredeyse Sipylos'un eteğinde yer alan Menemen'in bulunduğu yerde olamaz. Eğer biz bu durumu Plinius'un¹⁸ aktardıklarıyla karşılaştıracak olursak karşımıza Güzelhisar çıkacaktır. Bu konuda çok dikkatli olmak gerekecektir. Bu durumda Peutinger Haritası da bize yardımcı olamayacaktır. Çünkü orada Temnos, Cyme'nin 33 mil doğusunda görünmektedir ki bu mesafe Smyrna'ya eşittir.

Platonun zirvesinden bir yanda Foça manzaraya girerken diğer yanda doğu-batı ekseninde yer alan Menemen Ovası uzanmaktadır. Bu ova kuzey-güney yönünde uzanan trakit bir yükselti tarafından ikiye bölünmektedir. Burası olağanüstü verimli bir ovadır. Buna bağlı olarak da çevrede çok sayıda köy vardır ve köylerin hemen hemen hepsi Sipylos'un uzantıları sayılacak yükseltilerin yamaçlarında yer almaktadır. Bu yükseltinin batı tarafında Hermos akmaktadır ki taşıdıklarıyla bu ovayı oluşturmuştur. Yatağı oldukça geniştir. Buradan karşıya bir salla geçtik. İnsanın bu ova içinde bir yerde Pelasgların Larissa'sını lokalize etmesi gerekir. Bilindiği gibi biri Caystre, diğeri Hermos'a ve sonuncusu Peneus'a yakın olan 3 Larissa şehri bulunuyordu¹⁹.

Bu değerlendirmeden sonra Caicus'un kaynağının çıktığı yer olan Temnos Dağı ile Hermos'un denize döküldüğü ağzına yakın olan Temnos kentini birbirine karıştırmamak gerektiğine inanıyorum. Strabon'un Temnos ve Aegae kentlerinin topografyası ile ilgili aktardıkları bilgi benim için belirleyicidir. “*Bu iki şehir*”²⁰, der Strabon ve devam eder, “*Cyme, Phocaean ve Smyrnaeans alanlarına hâkim olan yükseklikte ve Hermus'un aktığı*

¹⁶ XIII, p. 621.

¹⁷ Liv. V, ch. XIII.

¹⁸ Liv. V, ch. XXIX.

¹⁹ Strabon, XIII, 621.

²⁰ XIII, 621.

sıradadır.” Barbie du Bocage’nin tercih ettiği Temnos’u Menemen’e yerleştirmek olanaksızdır²¹, ancak Güzelhisar’ın yerine tam olarak uygundur.

Larissa’nın yalnızca otuz aşaması olduğu için, Aioller tarafından Larissalı Pelasgların istilasını önlemek üzere kurulan Neontychos kenti, Larissa’ya 30 stadya mesafede, dağların eteğinde ovaya bakan bir konumda bulunuyordu. Oldukça korunaklı bir konumda olan şehir, Larissa’nın yıkılmasından çok sonra da varlığını sürdürmeye devam etti. Leuce şehri, Phokéa’nın batısındaki kıyıda, bugün Lefke adını almış bir yeredir²²; ancak şehrin izlerini bulmak mümkün değil. Bu şehrin yeri daha önce bir ada üzerindeydi; ancak daha sonra Hermus’un taşıdığı alüvyonlarla ada karayla birleşmiştir²³. Bu durumda, nehrin batı tarafındaki ağzının çok daha geniş olması muhtemeldir. Bugün, Hermus, modern şehir Menemen’in 1 mil kadar güneyinde denize akmaktadır. Deniz yüzeyinden sadece birkaç santimetre yukarıda kalan büyük tuz yükseltileri görülebilmektedir. Sürekli genişleyerek yayılan sığlıklar, İzmir Körfezi’nin kuzey kıyısındaki geçişi neredeyse tamamen engellemek üzeredir.

Aioller Anadolu’ya geldiklerinde Smyrna’nın üzerinde kurulu olduğu dağa kadar yayılan körfezin çevresine yerleşmişlerdi ve o dönemde körfez Hermos Körfezi olarak anılıyordu²⁴.

Aioller Clévas ve Malaus adlarındaki iki lider önderliğinde –*Penthile ile aynı zamanda*– Anadolu kıyılarına yerleştiler. Kurdukları şehirler arasında en ünlüsü ve konfederasyon başkenti olan Cyme vardı. Geldikleri yöredeki yani Locride’deki dağın adı olan Phricum’dan yola çıkarak kurdukları şehre önceleri Phriconis adını verdiler²⁵. Cyme’de yetişmiş ünlü adamlar arasında Isokrat’ın öğrencisi olan Tarihçi Ephorus’u saymamız gerekir. Ancak eski yazarların eserlerine atıf yaptığı bu yazarın eserleri kaybolmuştur. Eski dönemlerde Cymeliler’in Anadolu’nun Boeotyalıları olarak algılandıkları anlaşılıyor; Grekler Cymelileri aşağılayan her türlü anekdotu aktarıyor ve dilden dile dolaştırıyorlardı.

Mazares tarafından fethedilen Sardis’ten kaçan Pactyas yanlışlıkla Cyme’ye sığındı. Mazares sığınmacının kendisine teslim edilmesini talep etti. Ancak Cymeliler kehanet ocağından aldıkları kehanet doğrultusunda bu talebi yerine getirmediler ve onun önce Midilli’ye oradan da Sakız’a

²¹ *Notes sur le voyage de Chandler, t. I, p. 412, note 38.*

²² *On sait que le mot “λευκός” se prononce en grec moderne lefkos.*

²³ *Pline, liv. V, ch. XXIX.*

²⁴ *Hérodote, vita Homeri.*

²⁵ *Strabon, liv. XIII, p. 620.*

kaçmasına yardım ettiler. Pactyas burada iltica ettiği Minerva Poliade Tapınağı'ndan alınarak Perslere teslim edildi.

Cymeliler, içinde bulundukları huzur ve bağımsızlık halinin keyfini sürerken, çıkan kargaşa nedeniyle Milet Tiranı olan Heraklides'in oğlu olan Aristagoras'ı sürgüne gönderdiler²⁶. Bu şehir de neredeyse tüm Aiolis'in kaderini izledi; önce Pergamon krallarının ve daha sonra da Romalıların yönetimine geçti. Özellikle Tiberius döneminde Asya'da büyük bir yıkıma neden olan büyük depremten dolayı çok zorluk içinde kaldılar. Ancak İmparator onlara büyük bir cömertlik gösterdi. Diocletian zamanında yapılan idari düzenleme sırasında metropolü Ephesus'un olduğu Asya Eyaleti'nin yönetimi altına girdi²⁷. Bu kentin kalıntılarından çıkan bazı yazıtlar, Asya'daki çoğu kentte olduğu gibi idari olarak örgütlendiğini ortaya koyar; senatosu, halk meclisi ve ikincil hâkimler kurulu vardı. Yazıtlarda jimnastik salonları, sütunlar, tapınaklar olduğu belirtilmiştir; ancak bugün bu şehirden en ufak bir iz bile bulmak mümkün değildir. Zemin dahi, limanın yerini veya akropolün yerini tespit edemeyecek kadar metamorfoza uğramıştır. Şehrin konumu hakkında bir karar vermek olanaksız. Ancak Namourt (Nemrut) Köyü yakınlarında bulunan boş araziler içinde Cyme sakinlerinin birkaç kitabesi ve genelgesine rastlamak mümkün olabilmektedir. Bu şehirden geriye kalanlar işte bu kadardır.

Ana karadan oldukça dar bir kanalla ayrılan Midilli Adası, belli bir sayıda Aioli ailesine ev sahipliği yapmış bu aileler bir süre sonra burada bazı şehirler kurmuştur. Ancak bu verimli topraklara sahip olmak için saldırılar son bulmamış ve bu barbar halklar her şeyi yakıp yıkmışlardır. Onun içindir ki adada sadece kırık heykel parçacıklarından başka bir şey bulmak mümkün olamamaktadır.

28 Mart 1836'da "*Dupetit-Thoars*" adlı iki direkli küçük yelkenli (brik) ile Midilli Adası'nın güney kısmındaki Olivier Limanı'na doğru yola çıktık.

²⁶ Hérodote, liv. V, ch. XXXVII.

²⁷ Hiéroclès, Wesseling, p. 661.

Pullan, Richard Popplewell
(27 Mart 1825-30 Nisan 1888)

İngiliz mimar. Knidos Aslanı'nın keşfi de dâhil olmak üzere arkeoloji alanındaki çalışmaları ile tanınır. 1858 yılında Pullan tarafından Knidos'un Aslanı bulununca; kendisi Charles Thomas Newton'un Knidos'ta yürüttüğü kazı çalışmalarında yardımcı oldu. Knidos Aslanı, İngiliz donanma gemisi HMS Supply'e yüklendi ve Londra'ya gönderildi. Günümüzde British Museum'dadır.

Pullan, Fransız mimar-seyyah Charles Texier'in izini sürerek Batı Anadolu'da seyahatler yapmış çok sayıda mimari çizim ortaya çıkarmıştır. Aliağa ve çevresi de gezdiği ve incelediği bölgelerdendir. Aiolis bölgesi metinlerinde Texier'in metinlerinden yararlanmış ve ayrıca kendi gözlemlerini de eklemiştir. 1861 yılında bölgeye yaptığı gezi, 1880'li yıllarda bölgede başlayan kazılardan önce yapılmış olması dolayısıyla değer taşımaktadır.

Aiolis Kıyıları (1)

25 Temmuz 1861'de karım eşliğinde İngiltere'den ayrıldım. Küçük Asya'da bir Avrupalı hizmetçinin seyahat etmesinin ve İzmir'de uygun bir hizmetçinin bulunmasının zor olduğunu deneyimimden öğrenmiştim. Bu nedenle önce Korfu'ya gitmeye karar verdim. Bodrum yolculuğu sırasında görev yapmış olan kişiyi bulmak umuduyla.

Marsilya'dan Cenova'ya, sonra İtalya üzerinden Ancona'ya ve oradan da bir Avusturyalı Lloyds buharlı gemisiyle Korfu'ya gittik. Aradığım adam oradaydı; ancak emrinde olduğu subayına başvurduktan sonra birlik tercümanı olduğu sürece kendisine izin verilmesinin mümkün olmadığını, ancak görev süresinin İzmir'e eşlik etmeyi taahhüt ettiği takdirde, üç ay içinde sona ereceğini öğrendik. Korfu'dan gemimiz Syra'ya geçti; Zante, Kefalonya ve Kerigo'ya uğradı ve 25 Ağustos'ta İzmir'e ulaştık. Hava geziler için çok sıcak olduğundan orada kaldık, İngiltere'den Agios Sofya'ya gönderilen çadırlarımızı, eyerlerimizi, vb. ağır bagajlarımızın gelmesini bekledik.

Gümrük yetkililerinin artan titizliğinden dolayı bagaj açma sorunu esiye göre çok daha zorlaşmış. Türk Hükümeti son zamanlarda ihracat ve ithalat üzerine % 8'lik bir gümrük tarifesini uygulamaya koymuş. Dolayısıyla paketlerin içeriği bir fatura eşliğinde mallardan oluşmuyorsa, ağırlıklı olarak Ermeniler olan müfettişler, değeri kendi fikirlerine göre sabit tutarlar ki bu değerlendirme çoğu kez etiket fiyatından çok yüksektir. Ancak bizim olayımızda, artık ölmüş olan konsolumuz Sayın Blunt'un iyiliği sayesinde mesele çok büyük ölçüde kolay oldu; gümrüğe iki kez konsolos görevlisiyle yaptığımız ziyaret sonrası, mutlak bahşış olayından başka bir hediye verme gereği kalmadı.

Benim gelişimden kısa süre sonra Bay Blunt, Sir Henry Bulwer'den bir mesaj aldığını ve kendisinden British Museum için Çandarlı Körfezi'ndeki Elaea'da Kaptan Spratt tarafından keşfedilen bir heykeli bulmak için harekete geçmesini rica ettiğini bildirdi. Kıyı turu yapmak için büyük bir ihtimalle kavurucu sıcakların iki hafta içinde geçeceğini tahmin ediyordum; ancak ondan sonra Çandarlı Körfezi kıyılarında keşif gezisine kayıkla çıkmam mümkün olabilecekti.

Bay Blunt kıyı keşifim sırasında bana refakat etmesi için İngiliz savaş gemisinde görev yapmış olan Spiro isimli yaşlı bir adamı yanıma verdi. Spiro, 60 yaşlarında, sıcakkanlı, deneyimli ve güvenilir bir insandı; kendisinden daha sonraki araştırma gezilerinde de yararlandım.

Yaklaşık bir hafta veya on gün sürecek olan yolculuk için tahsis edilen kayık, yaklaşık 20 ayak uzunluğundaki bir tekne idi. Bu gemilerin hız

yapabilmesi için kolaylık sağlaması amacıyla kabin gibi ayrıntılar bulunmuyordu; bu yüzden gece teknemizi kıyıya yakın demirlemek ve tekneye yakın bir yerde karada yelkenlerinden bir çadır kurmalıydık. Refakat eden denizciler ise çadırın kenarında veya kıyıda uyuyorlardı. Mürettebatımız Spiro'nun yanı sıra İngiliz savaş gemilerinde filika kürekçisi olarak görev yapmış 3 denizci Rum'dan oluşuyordu.

31 Ağustos günü sabah saat 07.00'de yola koyulduk; ancak rüzgar olmadığı için çok ilerleme kaydedilemedi ve *"İki Kardeş Dağı"* (Çatalkaya) olarak adlandırılan iki pitoresk zirvenin karşısında bir kumluğa ulaştık. Kıyı ile aramızda sığ bir sulak alan yer alıyordu. Burası İzmir'in balık ihtiyacını karşılamak için yoğun olarak balıkçılık yapılan bir yerdi. Biz de burada taze balık temin ettik ve mürettebatımızın odun ateşi üzerinde kızarttığı taze balıkla akşam yemeğimizi yedik.

Kara tarafının tam karşısında, İngiliz donanma haritalarında antik Leuke kentinin gösterildiği bir tepe yer alıyordu. Güçlü bir teleskop yardımı ile görebildiğim kadarıyla herhangi bir kalıntı görünmüyordu.

Maalesef keşif yapmak için suyun derinliği çok sığdı. Leuke, Artaxerxes'e isyan eden ve Aiolia kıyılarında sınırlanan bir adaya geri çekilen Tachos adlı bir Pers generali tarafından kurulmuştu.

Ertesi sabah rüzgâr elverişli iken, biz şafakta yola çıktık ve İzmir Körfezi'nin kuzey ucundaki burnu geçtikten sonra eskiden Elaea olan Çandarlı Körfezi'ne girdik. Öğleden sonra, Aliğa adında büyük bir çiftliğin bulunduğu küçük bir koya geldik. Köy ve bitişik arazi, İzmir'in zengin tüccarlarından olan Bay Baltazzi'ye aittir. Çiftliği yöneten kâhyaya yanımda bulunan referans mektubunu verince, konuksever bir şekilde kabul gördük ve geceleyin karada çadır kurmak için davet edildik. Kâhya, Avrupa'daki bir gezi sırasında M. Baltazzi'ye eşlik eden bir Rum'du ve bu nedenle onun konumundaki birçok kâhyadan daha fazla bilgi sahibi bir adamdı. Akşam yemeğinden sonra mutat kahve ve çubuk keyfinden sonra köyde yaşayan kâhyanın bazı tanıdıklarını ziyaret ettik. Ertesi sabah, köy ve iskele arasındaki düzlükte duran İon kalıntılarının bazı parçalarını gördüm. Bu parçalar, sütun altındaki 1,2 ayak çapında olan bir pilaster tabanı ve daha zarif karakterli birkaç küçük parçadan oluşuyordu. Kuşkusuz güzel küçük bir İon tapınağının yerini alan bir Rum kilisesinin bulunduğu yerde ortaya çıkarılmışlardı. Aliğa, Kiepert haritasında Myrina olarak gösterilmiştir; ancak Aliğa'nın bulunduğu yerin Myrina şehrinin yeri olduğu sonucunu haklı çıkaracak kalıntı izleri maalesef yoktu.

Cyme antik kenti köyden bir saatlik mesafede olduğu için bir at ve bir rehber buldum ve oraya gittim. Güneydeki tepelik araziye geçtikten sonra ikinci

küçük bir koya geldim. Kent, denize bakan iki alçak tepede ve üç çeyrek mil uzunluğundaki bir alanı kaplamış gibi görünüyor. Kırık mermer ve çanak çömlek parçaları kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde kentin burası olduğunu kanıtlıyordu. Arazi üzerinde görülecek hiçbir duvar ve ayrıca yazıt da yoktu. Bir zamanlar büyük bir kentin bulunduğu yerde, şimdi sadece birkaç kalıntı vardı. Aynı günün öğleden sonrasında yola koyulduk ve Aliğa'dan birkaç kilometre uzaklaştıktan sonra kumsalı olan bir koya ulaştık.

Burada kıyıya yakın noktalarda Bizans yapı kalıntılarına rastladık ve muhtemelen buradaki kentin adının yazılı olduğu kitabenin bir parçası vardı. Yakınlarda olan tek konut biri zenci biri Türk olan ve ateşler içinde muzdarip olan iki kişinin kalmakta olduğu yoksul bir evdi. Onlardan buralardan çıkarılmış çok sayıda sikke satın aldım. Sikkelerin ifade ettiğine göre Myrina kentinin yeri gerçekten burasıydı; *“Æ 4 olarak, bir Amazon başı”*; *“M ve Y arasında bir vazo bulunmaktadır”*. Şehrin geçmiş varlığının kanıtı, Cyme kent kalıntılarında olduğu gibi kırık çanak çömleklerde bulunabilir. Keramik parçaları koyun başlangıcında alçak bir tepenin tüm yüzeyini kaplamaktaydı.

Bu koya giderken hedeflerimden biri, tam yeri belirlenmemiş olan Apollo Grynaeus tapınağının keşfedilmesi idi. Strabon bize bu kentin neredeyse bir adada küçük bir yarımada üzerinde durduğunu aktarmaktadır. İkinci bir koyun kıyılarında ilerlerken, görülebilen tek insan olan çoban bir çocukla karşılaştık ve *“eski binanın”* çevresinde eski duvarlar olup olmadığını sorduk.

Çocuk ilk başta korktu ve kaçmak istedi; muhtemelen sürülerinin çalınacağından korktu; çünkü buralarda yaşayanların aklında, adalardan kıyıya çıkan Rum korsanların buradaki köylülerin hayvanlarını ve tahıllarını çalıyor olması yer etmişti. Ancak ilk korkusunu atlattıktan sonra sakinleşti, çok sayıda ağaç olan alçak bir adayı işaret etti.

Hemen oraya doğru kürek çektik ve muhtemelen bir Bizans savunma yapısı ya da bir kalenin izlerine rastladık. İki arşitrav taşı kapı sövelerini oluştuyordu; ancak taşlar kaba taştandı ve beyaz mermerden yapıldığını bildiğimiz tapınak parçaları olamazdı. Ancak ben kale arkasındaki zemini dikkatle incelediğimde; Dor tarzında beyaz mermerden bir sütun parçasına rastladım; boyutuna baktığımda büyük bir yapıya ait olduğu kanaatine vardım; üzerinde güzel bir Yunanca yazı vardı. Burada bulduğum beyaz mermer, Plinius'un aktardığı bilgiye tıpatıp uyuyordu (ana tapınaklarda sadece kullanılan bir malzeme olarak) ve burada fragmanlardan yola çıkarak büyük bir bina bulunabileceği düşünülebilir ve aslında bu küçük yarımada, şuna inanıyorum ki gerçek Apollo Grynaeus tapınağının yeri idi.

Sahada yapılacak kazılar şüphesiz ilginç keşiflere yol açacaktır. Grynium'u bir iki saatlik bir ziyaretten sonra terk ettik. Uygun bir rüzgârla Körfez'in sonunda bulunan Kasikeui İskeleyi'ne (eski Elaea) (Kazık Bağları) karanlık çökmek üzereyken ulaştık. Burada kara çok alçaktı ve bataklık. Sahilden iki veya üç mil uzakta, büyük bir yüksekliği olmayan bir dağ yer alıyordu.

Sahilde barınacak bir yer olmadığı için teknede yattık. Ertesi gün kara-ya çıktık ve at üzerinde heykel aramak için yola koyulduk. İskeleyden yaklaşık 2 kilometre uzaktaki bir bağda heykeli bulduk. Olağanüstü büyüklükte bir erkek heykeliydi ve de muhtemelen Herkules heykeliydi. Baş, kollar ve bacaklar yoktu ve onlardan herhangi bir iz de bulamadık. Bu organlar Yunan devasa heykellerinde sıklıkla rastlanan bir teknikle vücuda bağlanmışlardı. Çünkü bağlantı yerlerinde izler mevcuttu. Göğüs, bir zamanlar Türkler için bir hedef olduğunu gösteren mermi izleri ile doluydu. Bir süre sonra, bağın sahibi ortaya çıktı ve uzun pazarlıklar sonrasında, fiyatta anlaşma sağlandı ve bana heykeli buradan kaldırarak götürmek için gerekli izin yazısını verdi. Yüzbaşı Spratt nihayet figürü taşıdı ve şimdi *British Museum*'un sütunları altında duruyor²⁸. Bu heykelin çıkarıldığı/bulunduğu yerde herhangi bir tapınak kalıntısı yoktu. Arşitravların bazı parçaları ve diğer kalıntı parçaları ise yakınlardaki kuyuların duvarlarında ve ağızlarında görülebilir. Elaea'dan temin ettiğim bir sikkeyi yanımda getirdim; *Æ* 3, kasklı bir Pallas'ın başı ve diğer yüzünde ise E ile A arasında zeytin yaprakları ile çevrelenmiş arpa tanesi yer alıyordu.

Ertesi gün Körfez'e adını veren Çandarlı'yı ziyaret edebilmek için bu bataklık ve sağlıksız yerden ayrılmak istemedik. Çandarlı küçük bir yer ama bir kalesi, küçük bir garnizonu ve müdir olarak görev yapan bir yöneticisi var. Müdürü ziyaret ettik ve kendisi kaleyi gezmemiz için bize izin verdi. Şehrin en iyi evine sahip olduğu anlaşılan bir Rum bizi çağırdı ve evinde yemeğe davet etti.

Kasabanın bulunduğu yarımada'nın güney tarafında su altındaki bazı duvarlar dışında burada bulunan eski Pitane kenti kalıntılarından eser yok. Rüzgâr giderek artmaya başladığından ve bir fırtınanın kopması beklendiğinden fırtınadan önce körfez ağzını yelken açarak geçmek akıllıca olurdu. Aynı akşam Foça Limanı'na ulaşmadık ama buradaki burnun Karaburun'a bakan en uzak noktasındaki kumsala ulaşmış olduk.

²⁸ Bay Texier, bu heykelin varlığını 30 yıl önce Paris'teki bir Yunanlı profesörden öğrenmişti. Heykelin sağ omuzu çok iyi biçimde restore edilmiştir. Bay Newton, kasları çok güçlü olan ve antik dönem insanının fizyonomisi ile benzerlik gösteren bir denizcinin omuz ve göğüs yapısından alçı kalıp almıştı. Büyük benzerlik ise hayranlık uyandırıcıdır.

Ertesi sabah (Yeni) Foça'dan Eski Foça'ya doğru yelken açtık. Kıyı boyunca seyreden tekneler tarafından sıklıkla ziyaret edilen modern şehir, bir dağın eteğinde korunaklı bir konumda bulunmaktadır. Çevresi Bizans Dönemi'ne ait duvarlarla çevrilidir. Sokaklardan birinde iki Roma kaidesinin bulunduğu yere götürüldüm. Ancak başkaca bir eski kalıntıya rastlamadım. Çevredeki köylülerin sıklıkla kuyu kazma ve benzeri çalışmalarda kalıntılarla karşılaştıkları söylense de ben başka bir şey göremedim.

Aynı gün Eski Foça'dan ayrılarak yaz mevsiminde neredeyse her gün İzmir Körfezi'ni havaya uçuran İmbat veya batı rüzgarı eşliğinde 5 Eylül akşamından önce şehre ulaştık.

Aiolia Şehirleri (1)

Elaea

Pergamon kentinin limanı ve cephaneliği olan Elaea, Caicus (Bakırçay) ağzının güneyinden 12 stadya bir mesafededir. Akarsu ağzı yakınındaki tüm yerleşimler için geçerli olan alüvyonlarla limanın kapanması olayı Elaea için de geçerlidir. Bu kıyıları ziyaret ettiğimizde eski koşullar büyük ölçüde değişmişti, böylece limana ait olan lagüne ulaşmak için büyük bir bataklıktan geçmek zorundaydık. Caicus'a ev sahipliği yapan alüvyon toprakları denize birkaç kilometre uzanıyordu. Bir kum topuğu nehrin girişini engellemekteydi. Tüm kıyı şeridi neredeyse bir çöl gibi ıssızdı ve havada sahilden yükselen çok kötü bir koku vardı.

Aiolia kıyılarının içinde bulunduğu yıkım ve ıssızlığı tarif etmek zordur. Deniz tarafından yaklaşmak imkansız olduğu için Çandarlı'ya kadar tekneyle gittik ve orada karaya çıkarak Elaea'ya atlarla gidebildik. Burada bir Türk çiftliği gördük ki karşılaştığımız 2-3 kişi de burada yatıp-kalkmadıklarını söylediler; karşılaştığımız bu yapı modern Elaea'daki tek yapıydı. Buradaki sazlıklar ve söğüt ormanları, çeşitli türdeki su kuşları için yaşam alanı oluşturmuştu.

Attalos'un zenginliğinin antreposu ve Mithridates'in umutsuz mücadelesinin sahnesi olan Elaea'nın bugünkü durumu böyledir. Mithridates, Antiochos'a karşı savaş yürüttüğü Elaea'da, Euböa yolculuğu sırasında yakalanan küçük oğlunun kurtuluşu için bu kraldan büyük bir lütuf görmüştür. O zamanların tüm anıları yitip gitmiş. Bugünkü Elaea'nın adı artık "*Touzla Kazleu*" (kaz tuzlası) olarak anılmaktadır.

Bazı duvar kalıntıları, antik kentin tek izidir. Bununla birlikte, sazlığın ortasında, aşağıdaki okuduğumuz gri mermer üzerine yazılı kitabeyi keşfettik: "*Senato ve halk, Girit ve Kyrene Prokonsülü, Kapadokya eyaletinde*

imparator elçisi ve Likya ve Pamphylia generali ve ikinci defa Asya elçisi, Pontus ve Bithynia elçisi, Euphratus Marcellus, Titus Julius Quadratus'u kentin hayırsever ve kurucusu olarak onurlandırmıştır." Aiolyalılar şehirlerinin adının hiçbir zaman kaybolmayacağına inanarak, onun adını bu mermer üzerine kazımışlardı. Bu bataklığın ve sazlığın bize sunduğu tek yazıt buydu.

En yakın köy olan Kitche (Kiliseköy) Köyü, pınarlar ve çeşmelerle donatılmıştır; ancak çevresindeki dağlarda yerleşim ve nüfus azdır. Köyün sakinleri su ihtiyaçlarını kuyu ve sarnıçlardan tedarik ediyor. Kiliseköy'ün 1 mil güneyinde, yatağı yaklaşık 160 yarda genişliğinde olan (Kunduz Çayı) adında bir akarsuyu geçtik. Hiç kuşku yok ki bu çayın başı Lydia'nın volkanik topraklarındadır; çünkü çakıl taşları volkanik bir yapıdadır. İçinde birçok kaplumbağa vardı. Bu çay belki de denize döküldüğü ağızda eski Myrina çayıdır. Aeolia şehirlerinin topoğrafyası Strabon tarafından aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi tam olarak belirlenmiştir²⁹:

Pitane'den Caicus'un ağızına kadar		30 Stadya
Elaea'dan	" "	12 "
Grynium'dan	" "	30 "
Myrina'dan	" "	40 "
Cyme'den	" "	40 "
Neontichos'tan	" "	30 "
Larissa'dan	" "	70 "

Grynium

Myrina şehri daha sonra kara ile birleşmiş bir ada üzerine kuruluydu. Buraya Apollon'un beyaz mermerden yapılmış bir tapınağı inşa edildi ve bu tanrının kutsal alanlarının çoğunda olduğu gibi kahin bulundurma ayrıcalığı verildi. Myrina Tapınağı tüm Yunan dünyasında kutlandı. Virjil tarafından iki ayrı yer belirtilmektedir. Grynium şehri Myrina sakinlerine ait bir yerdi. Plinius zamanında dahi zaten artık ıssız bir yerdi burası. Xenophon, Pers Kralı Artaxerxes'in, Pers çıkarlarını savunduğu için topraklarından sürülmüş olan Erythraei Gongylus'a bu iki şehri armağan ettiğini bize aktarır. Gongylus daha sonra Pergamon'un yöneticisi olmuştur. Grynium, Parmenio tarafından alındı ve o zamandan itibaren Pers egemenliğinde kaldı.

²⁹ Tabloda kullanılan mesafeler Texier'den özet alıntıdır.

Bu kentin kalıntıları yeryüzünden tamamen kaybolmuştur. Ancak birkaç yıl önce, tapınağın kalıntılarından bir kilise inşa etmekte olan bazı Menemenli Rumlar tapınağın temellerini kazdıkları sırada bazı büyük beyaz mermer bloklar buldular ve yeni kilise inşaatında kullandılar.

Grynium'un yeri artık nadasa bırakılmış topraklara benziyor ve bir isme dahi sahip değil. Antik kent, doğrudan Bergama-İzmir yolu üzerinde yer almaktadır. Mesafeler bir önceki tabloda verilmiştir. Strabon'un Fransızca çevirisine eklenen bir nota güvenebilirsek, tapınağın kalıntıları geçen yüzyılın başında görülebilmekteydi. Tapınağın kapısından alınan bir kitabe kopyasında şu ifade yer alır: "*Attalos'un oğlu Philaeterus'un Fatidicus Apollon'una.*" Bu, Herodot'ta belirtilen eski bilgilerle Xerxes tarafından eski Asya tapınaklarının yakıldığı bilgisiyle örtüşmektedir. Bu nedenle biz Büyük İskender zamanından önce burada az sayıda tapınak bulabiliyoruz. Assos tapınağı istisnadır, çünkü bu şehir her zaman Perslerin elinde kalmıştır.

Myrina

Bir kıyı şehri olan ve bir limana ve bir cephaneliğe sahip Myrina'nın kalıntıları şimdi alüvyon toprakları altında kaybolup gitmiştir. Mela'ya göre, bu şehir, bu kıyı şeridinde gelen koloninin lideri olan Myrinus tarafından kurulmuştur. Genel olarak Homeros geleneğine bağlı olan Strabon, Troya ovalarına gömülmüş olan Amazon Myrina tarafından kurulduğunu varsayar. Hiç kuşku yok ki o daha çok Sebastopolis ismini benimsemiştir; çünkü özellikle Aiolis topraklarında büyük yıkıma yol açan depremten sonra 12 büyük şehir ve başta Aiolia olmak üzere Tiberius'un özgürlük ortamında yeniden inşa edilmiştir. Bu isim herhangi bir sikke üzerinde kalıcı kılınmamıştır. Myrina'dan uzakta olmayan ve adı Portus Archivorum olan başka bir iskele daha vardır ve bu iskelenin yakınında 12 tanrı için yapılmış bir sunak vardır.

Peutinger'in haritası da Strabon'un verdiği mesafeyle aynı olan bu iki kent arasındaki mesafeyi 12 mil olarak belirtir.

Cyme

Strabon ve Mela'ya göre, Cyme adı Ephesus, Myrina ve Smyrna'da olduğu gibi bir Amazon tarafından şehre verilmiştir. Cyme, Lesbos'ta Aiolia'nın kurulmasından 20 yıl sonra ve Smyrna'dan 18 yıl önce kurulmuştur.

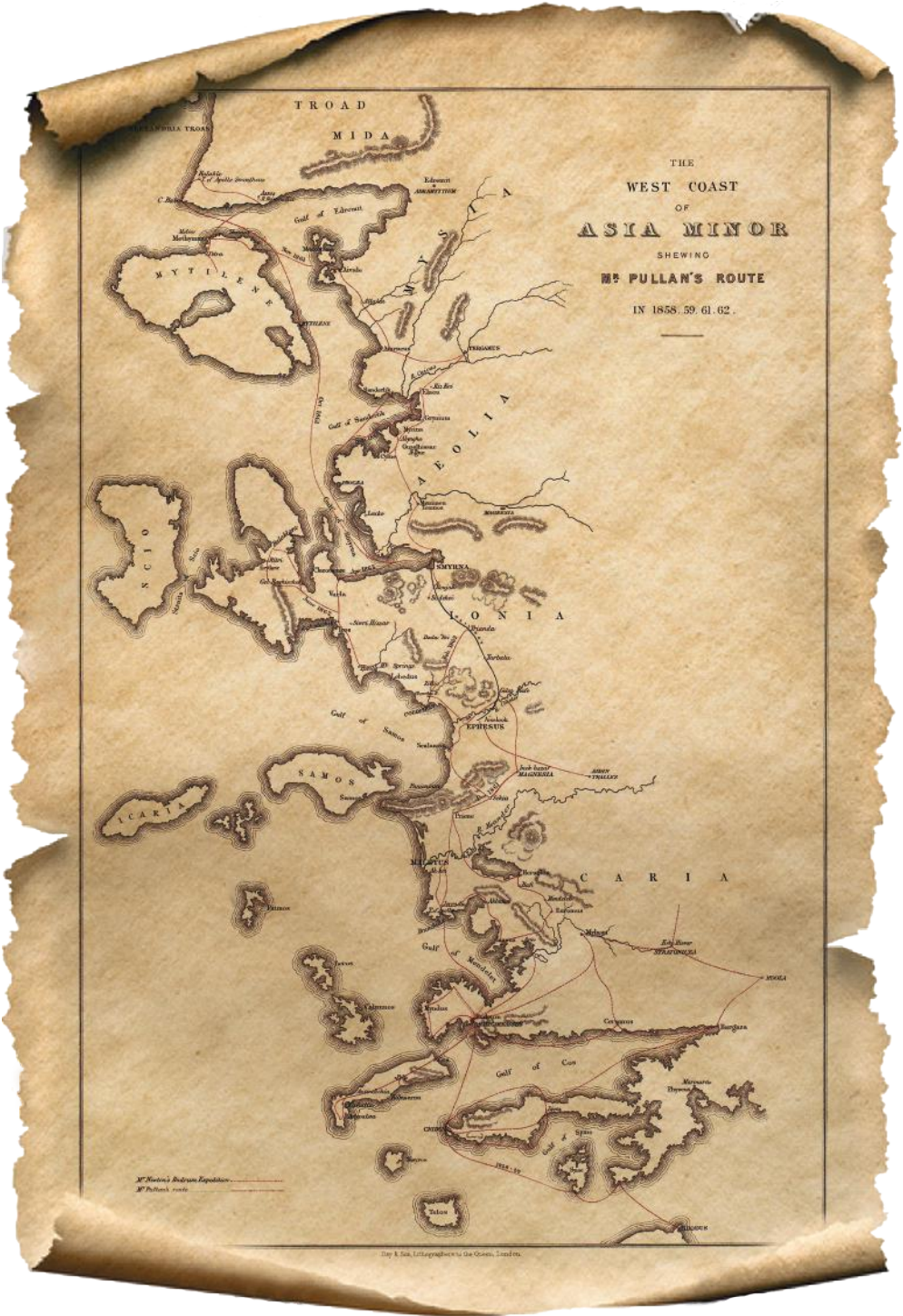
Sardes'in Satrap Mazares tarafından ele geçirilmesi üzerine kaçan Lidyalı Paktyas, Cyme'ye sığınmıştır. Mazares, Cymelilerden mültecinin

kendisine verilmesini talep eder; fakat Branchida kahininden aldıkları kehanete bağlı kalarak kendilerine sığınan Paktyas'ı vermeyi reddederler ve kendisine önce Midilli'ye ve oradan da Sakız Adası'na kaçma konusunda yardımcı olurlar. Ancak Sakız Adası'nda Persler tarafından ele geçirilir ve sığındığı Minerva Polias Tapınağı'ndan zorla alınır.

Darius zamanında, Cyme satraplar tarafından yönetildi. Xerxes'in Salamis Savaşı'ndan arta kalan donanması Cyme Limanı'na sığınmıştır. Suriye ve Bergama krallarının egemenliğine girdikten sonra da Roma egemenliğine geçmiştir. İmparator Diocletian zamanında yapılan idari düzenlemeyle Ephesus metropol olmuştur. Bulunan kitabelerde şehirdeki tapınaklar, spor alanı ve portiklerden söz edilmesine karşılık, şu anda bu yapıların izleri dahi görülmemektedir.

Cyme, 5. yüzyıl'da bir episkoposluk merkezi unvanına sahipti. Episkopos Maximus, Efes Konsili'nde yardımcı olarak görev yapmıştır. Yeni Foça ve çevresi Cenevizliler tarafından imar ve ihya edilmiştir; ancak limanın önünü tıkayan alüvyon Cyme için bir felaket oldu. Bununla birlikte, Cyme'in 15. yüzyıl'a kadar bir dereceye kadar ticari refah gördüğünü biliyoruz. Cyme, Aiolia'nın büyük bölümünü ele geçiren ve (Çelebi) Mehmet'e karşı savaşan isyankâr bir emir olan Cüneyd'in eline geçti. Sultan şehri kuşattı, kaleyi fethetti ve askerlerin hepsini öldürdü. Ancak komşu kasabalara dağılmış olan sakinlerin hayatını başışladı.

Bu andan itibaren Cyme varlığını sürdüremedi; kamu binaları yıkılmış ve körfez kıyılarındaki köylerin inşası için taşların temin edildiği bir taş ocağı haline gelmiştir. Günümüzde, bu ünlü kentin eskiden nerede olduğunu belirlemek için pek az kalıntı vardır. İç kısımların başkentleri Aegae, Temnos, Larissa ve Neontichos'tur. Bunların yerleri kesin olarak henüz belirlenememiştir.

Yazarın 1858-1862 yılları arasında Batı Anadolu kıyılarında yaptığı yolculukları gösteren harita.

2. Bölüm

19. Yüzyıl'da Aliğa ve
Çevresi Araştırmaları

Giriş

Aliağa ve çevresi üzerine sahada yapılan bilimsel çalışmalar oldukça geç bir dönemde başlamıştır. Özellikle bu bölgede büyük bir yerleşimin bulunmaması ve antik dönemden kalan kentlerin varlığını sürdürememesi bunun en önemli nedenidir. Genel olarak bölgeye gelen ve bölgeden geçen seyyah ve araştırmacılar ya İzmir'den kuzeye ya da kuzeyden İzmir'e doğru yolculuk yaparken bölgeden geçmişlerdir ve buna bağlı olarak da geçiş sürecinde karşılaştıkları veya gözlemledikleri bilgileri aktarmışlardır.

İzmir'in 17. yüzyıl başlarından itibaren bölgenin ve hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir limanı olmaya başlamasıyla İzmir ve çevresi Batı Avrupalıların ticari olduğu kadar kültürel olarak da ilgi alanlarına girmiştir. Bölgenin 7 kiliseden dolayı dini, antik kentlerden dolayı arkeolojik bir önemi olması bu ilgiyi sürekli kılmıştır.

Aliağa sınırları içinde ve çevresinde bulunan antik kentlerin varlığını sürdüremeyerek tarih sahnesinden çekilmiş olmaları bu kentlere ilişkin araştırmaların da oldukça geç başlamasına neden olmuştur. Kyme, Myrina, Gryneion, Tisna, Aigai, Neonteichos ve Larissa gibi çok sayıda antik dönem yerleşimi olmasına rağmen 19. yüzyıl ortalarına kadar bu kentlerin neresi olduğu konusu seyyahların ve araştırmacıların üzerinde yoğun olarak durduğu konulardan olmuştur. İzmir gibi varlığını kesintisiz olarak sürdüren bir kentin Hellenistik öncesi yerleşiminin dahi ancak 1825 yılında saptanabildiğini düşünürsek konunun ne kadar karmaşık ve zor olduğunu anlamak daha kolay olur.

Bu bağlamda düşündüğümüz zaman bölgeyi gösteren haritaları incelediğimizde bu konuyu daha yakından kavrayabiliriz. Çünkü 19. yüzyıl ortalarına kadar yapılan bölge haritalarında Güzelhisar kaza merkezi hariç antik kent yerleşimlerinin doğru olarak gösterilemediğini görürüz.

19. yüzyıl ortalarına kadar çevredeki birçok antik yerleşimle ilgili araştırmalara rastlıyoruz olsak da bu kentlere ilişkin aktarılan bilgiler ya antik dönem kaynaklarına ya da araştırmacının sahadaki gözlemlerine dayalı bilgiler olmuştur. Aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu kentlerle ilgili daha somut bilgiler yapılan kaçak/resmi kazılarla ortaya çıkmaya başla-

mıştır. Hiç kuşku yok ki bu konuda öncü rollerden birisini Troya'da kazılar yapan Heinrich Schliemann oynamıştır. Onun elde ettiği başarı Batı Avrupa'da büyük yankı uyandırmış ve ilgiyi bu alana çekmeyi başarmıştır. John Turtle Wood'un İzmir-Aydın Demiryolu yapımı sırasında Efes antik kenti ve Artemis Tapınağı ile ilgilenerek burada kazı başlatması bir başka yankı uyandıran etken olmuştur. Nihayet Dikili-Bergama yolu yapımı için görevli biraderini ziyaret etmek için bölgeye gelen Karl Humann'ın 1870'li yılların ikinci yarısında Pergamon kazılarını başlatması Bergama ve çevresinin olduğu kadar Aliağa ve çevresinin de araştırmacıların ilgi alanına girmesini sağlamıştır.

Konuya bir başka açıdan bakmak gerekirse İngiliz, Fransız ve Almanlar arasında bu konu emperyal bir rekabetin de ortaya çıkmasına yol açmıştır; iktisadi bir rekabetin yanı sıra kültürel alanda da yaşanan bir rekabet. İngilizlerin Artemis Tapınağı'na ilişkin kazı ve bulguları, Almanların Pergamon ve Zeus Sunağı'na ilişkin kazı ve bulguları bu rekabeti ortaya çıkaran somut gerçekliklerdir. Fransızlar bu rekabet ortamında sadece Bergama'daki Küplü Hamam'ın küpünü elde etmekle yetinmeyeceklerdir.

Fransızların bölgeye ilgisi, Aristides ve Demosthenes Baltazzi kardeşlerin yörede mülk sahibi olmasıyla başlar. Osmanlı Devleti'ndeki ilk bankanın kurucularından olan (Banque de Constantinople adıyla kurulan bankanın diğer ortağı Fransız asıllı Jacques Alléon'dur) Emmanuel Baltazzi'nin 1840-41 yıllarında satın aldığı Aliağa Çiftliği'nin ölümünden sonra oğlu Aristides'e geçmesiyle bölgede ailenin etkinliği artmıştır. Gerek kendisinin gerekse kardeşleri Epaminondas ve Demosthenes'in arkeoloji merakları sonucu bölgede karşılaşılan buluntular yörenin antik dönem araştırmaları bakımından kaderini değiştirebilir.

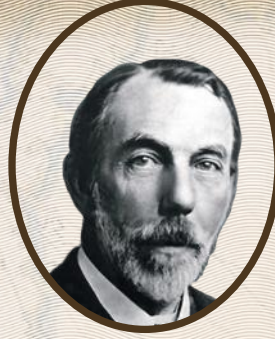
“1870 yılında Aristides'in çiftliğinin Kalabaksaray mevkiinde çalışan tarım işçileri toprağı olmasından daha derin kazınca birtakım taş plakalara denk gelirler. Bu taş plakalar büyük merak uyandırmış olmalı ki, işçiler ne olduğunu anlamak için kazmaya devam ederler. Böylelikle bir grup mezar sandukası ortaya çıkar. Bunlar sonradan anlaşılabileceği üzere büyük bir nekropole ait birkaç mezardır ve bazılarının içlerinde pişmiş toprak heykelciklere ait kırık parçalar bulunmaktadır.” (*Poulain, Myrina ve Gryneion Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Cilt 1, sayfa 86.*).

Bulunan heykelcikler o sıralarda Pergamon kazılarında görev yapmakta olan ve Aliağa'ya gelmiş bulunan Alman Arkeolog Gustav Hirschfeld gösterilir. Heykelciklerden Hirschfeld'in etkilenmiş olması, buluntuların ne kadar değerli olduğunu da ortaya koymuştur. Bunun üzerine Aristides

Baltazzi, İstanbul'daki Fransa Büyükelçisi Hugues Fournier'e arazisinde kazı yapılması için teklif götürür. Gerekli yazışmalardan sonra alınan kazı fermanına bağlı olarak 1880-82 yılları arasında Atina Fransız Okulu yönetiminde ve Salomon Reinach-Edmond Pottier tarafından Myrina ve Kyme'de kazı çalışmalarına başlanır.

Bu dönemde bölgeyi ziyaret eden William Mitchell Ramsay ve Archibald Henry Sayce ve de daha sonra bölgeyi ziyaret edecek olan diğer araştırmacılar kazıyı yürüten Reinach-Pottier ikilisinden karşılaştıkları söz etmişler ya da araştırmalarında onları referans göstermişlerdir.

Burada bölgeyle ilgili ilk saha araştırmalarını yapan ve başta William Mitchell Ramsay olmak üzere tarih sırasıyla Archibald Henry Sayce, Carl Schuchardt, Walter von Diest, Richard Bohn ve Alfred Philippson gibi çeşitli alanlardan gelen araştırmacıların bölgeyle ilgili araştırma sonuçlarına yer verilmiştir.

Ramsay, Sir William Mitchell
(15 Mayıs 1851-20 Nisan 1939)

İskoçyalı Eski Çağ Tarihçisi ve Klasik Arkeoloji Uzmanı.

Ramsay, Aberdeen, Oxford ve Göttingen Üniversiteleri'nde klasik arkeoloji öğrenimi gördü. 1885-86 yıllarında Oxford Üniversitesi'nde Klasik Arkeoloji Profesörü oldu. "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası" adlı eseri bir başyapıt niteliğindedir. Anadolu'ya 1880 yılında gelmiş ve 1890 yılına kadar araştırmalar yapmıştır. 1900-1914 yılları arasında her yıl Anadolu'ya gelerek araştırmalarını sürdürmüştür. Epigrafik ve yazılı kaynaklardan yola çıkarak Anadolu'da birçok yerleşim yerinin adını ve tarihçesini ortaya çıkarmıştır.

Özellikle İncil üzerine yaptığı araştırmalar, ortaya koyduğu bulgular ve Erken Hıristiyanlık Dönemi üzerine yaptığı araştırmalar önemlidir.

Ramsay Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası üzerine çalışmalarını yürütmek için geldiği Anadolu'da erken bir dönemde Aliağa ve çevresi üzerine araştırmalar yapmış ve bu alanda yapılacak olan çalışmalara öncü olmuş, referans teşkil etmiştir.

Bölgede yaptığı araştırmaları, "*Contributions to The History of Southern Aeolis. Part I. - On the Course of some Roads in the Province of Asia.*" ve "*Part II. - Myrina, Larissa, Neonteichos, Temnos, and Aegae.*" başlıklarıyla "*The Journal Hellenic Studies*" adlı derginin 2. sayısında 1881 yılında yayınlamıştır.

Güney Aiolis Tarihine Katkıları

Kısım I - Asya Bölgesindeki Bazı Yol Güzergâhları Üzerine

Aelius Aristides'in İÖ 167'de Smyrna'dan Pergamon'a yaptığı ve *Hieroi Liogoi* (Kutsal Sözler) adlı beş kitaplık eserinin beşinci kitabında detaylı biçimde anlatılan yolculuğu, Smyrna, Larissa, Cyme, Myrina ve Gryneion'un göreceli durumunu gösteren en değerli kanıttır ve bu yolculuğun dikkatlice incelenmesi Güney Aiolis hakkındaki bilginin temelini oluşturacaktır. Kitapta geçen temel olaylar şu şekildedir (Dindorf Edisyonu, Sayı I, s. 534)

Kendisi gece vardığında hazır olmaları amacıyla eşyaları ilk gün Myrina önüne gönderildi. Arabaların hazırlanması tamamlandığında ve kendisi de yola çıkmak için hazır olduğunda çoktan öğlen olmuştu. O saatte yoğun ısıcağın altında yola çıkmak istemediği için sıcaklık geçinceye kadar Smyrna'nın dış mahallelerindeki evinde bekledi. Villasının baştan çıkarıcı konforu ve bazı işlerin kendisini alıkoyması nedeniyle oldukça fazla zaman kaybeden Aristides, Hermus (Gediz Nehri) önündeki hana vardığında güneş batmak üzereydi. Geceyi orada geçirmeyi düşünse de geceyi kötü bir anda eşyaları olmadan geçirme düşüncesinin getirdiği rahatsızlık onu yola devam etmeye itti. Gediz'i geçtiği sırada gece henüz çökmüştü, yani güneş batalı yaklaşık bir saat oluyordu. Serin bir rüzgâr onu canlandırdı; Larissa'ya, (*ἡδὴ βαθείας ἐσπέρας*), varmış olmaktan memnundu. Eşyaları hala ondan önde bulunuyordu ve buradaki han da bir öncekinden daha iyi durumda değildi. Gece yarısından biraz sonra Cyme kentine ulaştı. Her yer kapalıydı ve artık burada mola vermeleri gerektiğini düşünen yandaşlarını yola devam etmeye ikna etti. Yolculuk sırasında soğuk daha da katlanılmaz hale gelmişti. Myrina'ya vardığında sabahın ilk ışıklarıydı ve valizlerini sokakta durur vaziyette buldu çünkü valizleri kente her yer kapandıktan sonra ulaşmıştı. Birkaç yere giriş yapmak için yapılan boş denemelerin ardından bir arkadaşının evine kabul edildiler. Eve girdiklerinde hava hala epeyce karanlıktı, ancak ateş tutuşturulduktan sonra gündüz yıldızı doğmuş ve günün ilk ışıkları kendini göstermeye başlamıştı. Bu yüzden gündüz uyumamaya karar verdi ve Gryneion'un yolunu tuttu. Burada Apollo'ya kurban kesmek için bir süre kaldıktan sonra geceyi geçireceği Elaea'ya vardı. Ancak bu kısımlarda yolculuğun ne kadar zaman aldığına dair herhangi bir bilgi verilmiyor.

Bu yolculuğun farklı safhalarını nasıl takip edebiliriz? Yolculuğun yapıldığı yol, bugün Smyrna ile Pergamon arasında kullanılan yolla neredeyse birebir aynıdır. Aslında yol doğa tarafından işaretlenmiş; her ne kadar haritada dolambaçlı bir yol gibi görünse de, gerçekte kullanılabilecek en

kolay güzergâhtır. Romalılar tarafından yapılan Smyrna-Pergamon yolu, Asya'ya İÖ 129'da bölgeyi denetim altına almak için gönderilen M. Aquillius Glabrio tarafından inşa edilmiştir. Glabrio, bölgenin merkezi durumunda olan Ephesus'tan başlayan bir yol sistemi oluşturmuştu: Yollardan biri Magnesia ad Maeandrum'a (Menderes Magnesiası), diğeri ise Smyrna ve Pergamon'a uzanıyordu. Bu yollar üzerinde Ephesus'tan olan uzaklığı gösteren bazı kilometre taşları keşfedilmiştir. Bunlardan beşincisi, geçen yıl Tralleis yolu üzerinde, Azizieh'deki (Aziziye/günümüzde Çamlık) istasyonda yapılan yenileme sırasında keşfedilmiştir ve şu anda istasyonda orijinal konumuna yakın bir platformda varlığını korumaktadır.

MANI^ΩΣΑΚΥΛΛΙ^ΩΣΜΑΝΙ^ΩΥ
ΥΓΑΤΟΣΡΩΜΑΙΩΝ
Ε

*“Romalıların Konsülü Manius oğlu
Manius Aquillius
5”*

Yazıtın Yunanca bölümü paleografik açıdan ilginçtir çünkü çok erken dönemlerde kullanılan süslü harflerle yazılmıştır. Aynı yol üzerinde Tralleis yakınlarında bulunan başka bir taş C.I.G. No. 2920'de yayımlanmıştır. Bu kopya hem hatalı hem de eksiktir; dolayısıyla ne Boeckh, Waddington (*Fastes des Prov. Asiat*) ne de Rayet (*Milet et le Golfe Latmique, i. s.72*) düzeltmeyi başaramamıştır. Ancak taşın tamamı gerekli düzeltmeleri ve eklemeleri göstermektedir.

MI. [AQVILLIVS MI. F]
C[O S]
X[X]VIII[I]
MAN[I]OΣ AKTΛΛIOΣ
ΜΑΝΙΟΥ ΤΗΑΤΟΣ
ΡΩΜΑΙΩΝ
ΚΘ

*“Romalıların Konsülü Manius oğlu Manius Aquillius 29”
“Romalıların Konsülü Manius oğlu Manius Aquillius 29”*

Sonrasında Latince yazıtın ilk beş satırı yer almaktadır. Smyrna Vadisi'nde bulunan bir kilometre taşında Sardis yolunda peş peşe yapılan beş yol onarım çalışmasına ilişkin kayıtlar olduğundan, bu Latince yazıtın da muhtemelen yol onarım çalışmasından söz ettiği düşünülebilir.

Ephesus ile Tralleis arasındaki yolda bulunan başka bir kilometre taşı, Lebas no. 1652C2'de yayımlanmış; sonrasında daha doğru bir kopyası Smyrna-*Μουσείον* (Mouseion: Rum Evanjelik Okulu Müze ve Kütüphanesi Dergisi), 1876-8, s.48'de yer almıştır. Lebas, bir yüzünde Ephesus'tan uzaklığı diğer yüzünde ise Aydın'dan uzaklığı gösteren bu taşı anlayamamıştır. Lebas, Ephesus'tan uzaklık için verilen **M Λ** (yani, M. XXX) ifadesini XLI olarak, Aydın'dan uzaklığı belirten **M Β** (yani M. II.) ise XLII olarak okumuş, dolayısıyla yazıtı tamamen kafa karıştırıcı bir şekilde yorumlamıştır. İlki Valerianus ve Galleienus dönemlerine dayanırken, sonraki Diocletian, Maximian, Constantius ve Galerius dönemlerine dayanmaktadır, ancak Constantius'un adının birinci ve üçüncü sırada olmak üzere iki kez yazılmış olması merak uyandırıcıdır. Bu yazıttan anlaşıldığı üzere Ephesus ile Tralleis arasındaki toplam uzaklık XXXII mildir. Demiryolu ile uzaklık ise XXXIV mildir (İngiliz ölçüsü olarak). Demiryolu ile olan mesafenin daha fazla olmasının nedeni Ephesus tren istasyonunun şehrin antik girişi olan Magnesia Kapısı'ndan 2 mil daha kuzeyde olmasıdır. Antik yol, aynen tren yolu güzergâhı gibi Cays-ter (Küçük Menderes) Vadisi'nden geçip Maeander'e (Büyük Menderes) uzanmaktadır, ancak daha sonra Magnesia kentinin içinden daha farklı ve kısa bir yol izler.

1880 yılı Aralık ayı sonunda Cambridge'den Samuel Savage Lewis ile birlikte Tralleis'e yakın bir noktada, modern kentin yaklaşık yarım mil batısında bir başka kilometre taşı daha gördük. Taşı incelediğimizde neredeyse karanlık çökmüştü; dolayısıyla tüm yazıtı okuyamadık. Ertesi sabah erkenden Aydın'dan ayrıldık ve o taşı tekrar inceleme imkânı bulamadım. Bu gördüğümüz otuz birinci kilometre taşıydı ve son iki satırda şunlar yazılıydı:

*22. defa imparator,
vatanın babası Konsül (?)
31 mil*

Vespasian'ın altıncı konsüllüğü sırasında (MS 75) Ephesus ile Pergamon arasındaki tüm yol onarılmıştır. Bu onarımların yazılı olduğu, ancak tam olarak mesafeyi belirtmeyen iki taş, İzmir Rum Evanjelik Okulu'nun *Museion* adlı dergisinde (1875-6, ss.1, 2) yayınlanmıştır. Bu iki taş, Smyrna'nın güneyinde yakın bir mesafede bulunmuştur. Bu iki kilometre taşını incelemek, Smyrna ile Pergamon arasındaki yol güzergâhını bulmamıza yardımcı olabilir. Vespasian'ın taşlarından biri Elaea'nın olası lokasyonuna yakın bir alanda bulunmuş ve *Museion*'da (1875-6, s.14) yayınlanmıştır. Yayınlanan kopyadaki mesafe IIH, yani 142 kilometredir. Bu kesinlikle çok kısa bir mesafedir. Yayınlanan kopyanın 10. satırındaki yazı kopya hazırlanırken taştaki Z harfi E ile karıştırılmış “*ἀποδεδειγμένος τὸ ζ*”. Peutinger Haritası'na göre (daha sonra bahsedeceğim bir düzeltme ile), Elaea ile Ephesus arasındaki mesafe 98 mildir (yaklaşık 158 km) ki bu taş üzerindeki 90 sembolünün yanlış okunmuş olabileceği şüphesini uyardırmaktadır. Taşın keşfi ve yayımlanmasında başrol oynayan M. Frontier, taşın kendi not defterindeki kopyasını gösterdi. Frontier kopya alırken π harfinin üzerine bir soru işareti koymuş ama baskıda bu işaret atılmış.

Yol, Pergamus'tan sonra devam ederek Adramytteion ve Troas'a (Biga Yarımadası) kadar uzanırdı ve Pergamus ile Atarneus arasında bulunan orijinal taşlardan biri Curtius'un *Beiträge* adlı eserinde yayımlanmıştır. Bu edisyonda bazı hatalar yapılmıştır: Mesafe için CXXXI. verilmiş ve **PAA** yuvarlak majüskül harf olarak ifade edilmiş, ancak bitişik el yazısında şüpheli biçimde $\rho(\lambda\alpha ?)$ şeklinde yazılmıştır. Hangi kısımda hata yapıldığı belirsizdir, ancak sayı beklenenden biraz daha yüksektir. Peutinger Haritası, Pergamus ile Ephesus arasındaki mesafeyi 114 mil (183 km) olarak verir ve haritada taşın bulunduğu söylenen yer Pergamus'tan en fazla 7 mil (11 km) uzaklıktadır.

Bu uzaklıklar göstermektedir ki Lebas (*Voy. Archeol. Inscr. As. Min.* No.6) Pergamus yolunun Phocaea'ya (Foça) uzandığını ve oradan kıyı şeridi boyunca kuzeye doğru ilerlediğini söylerken yanılmıştır. Öyle olmuş olsaydı mesafenin belirtilen ölçümlerden çok daha uzun olması gerekirdi. Ayrıca Lebas'ın iddia ettiği gibi Phocaea'dan kuzey kıyısı boyunca giden bir yolun olması ülkenin coğrafi yapısı gereği mümkün değildir. Phocaea yolunun Gediz Vadisi'nde bir yerlerde ana yoldan ayrılmış olması gerekir. Strabon, bu uzaklığın en fazla 200 stadya (yaklaşık 38 km) olduğunu belirtmiştir, ancak bu da çok düşük bir hesaplama ve belki de uzaklığın yol boyunca ölçülmemiş olabileceğini düşündürmektedir.

Bu anlatılan yol aynı şekilde Peutinger Haritası'nda da verilmiştir, ancak bu haritada Temnos (Görece Kale), Smyrna ile Cyme şehirlerinin

arasında görünmektedir. Daha sonra bunun bir hata olması gerektiğini ve Temnos'un yol üzerinde yer almış olamayacağını göstermeye çalışacağım. Bu durumda şu kesin gibi görünmektedir (elimizde kanıt olmasa bile doğru kabul edilebilir) ki hesabında da açıkça görüldüğü üzere Aristides ana yoldan sapmayı hiç istememiştir ve Smyrna'dan Pergamus'a direk Roma yolu üzerinden seyahat etmiştir. Geçtiği kentler ile ilgili olarak Aristides'in seyahatinden hangi anlamlar çıkarılabilir? Esasında seyahatin tam olarak ne zaman¹ yapıldığını bilmemiz daha faydalı olabilirdi. Sıcaklık Aristides'i güçsüz ve halsiz bırakacak kadar uzun süre devam ettiğine göre yaz mevsiminde gerçekleşmiştir. Otuz bir yıllık hastalığının geçmişi dikkatlice incelediğinde sanırım anlaşılacaktır ki rüyalarında Asklepios, Serapis ve diğer tanrılar tarafından reçete edilen tedavi genellikle kendisinin içinde bulunduğu gerçek koşullarla son derece uyumludur ve dolayısıyla bazı durumlarda yerel özellikleri anlamak için kullanılabilir. Bu nedenle seyahatin Temmuz sonunda veya Ağustos başında, sıcaklıktan kaçmanın pek de mümkün olmadığı bir zamanda, gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Ağustos ayında güneş Smyrna'da sabah 5.00'te doğar ve akşam 7.00'de batır. Aristides hastalığı nedeniyle çok fazla acele etmezdi, ayrıca kendisini izleyen büyük bir grupla seyahat ediyordu. Bu nedenle gündüz saatte 4 Roma mili, gece ise 3¼ mil ilerlediğini söylersek yanlış olmaz diye düşünüyorum. Smyrna'dan havanın hala çok sıcak olduğu 15.30'dan önce ayrılmış olması çok olası değil.

Sonraki aşamadaki saatler ve mesafeler ise şöyle²:

Peutinger Haritası'ndaki Mesafe	Smyrna'dan ayrılış	15.30	
	Han'a varış	19.00	Smyrna'dan itibaren 14 mil (23 km)
	Gediz'i geçiş	20.00	Smyrna'dan itibaren 18 mil (30 km)
	Larissa	21.45	Smyrna'dan itibaren 24 mil (39 km)
33 mil (53 km)	Cyme'ye varış	00.15	Smyrna'dan itibaren 33 mil (53 km)

¹ Birkaç sayfa sonra Aristides, sonraki yılın aynı ayında Hieromenia (Kutsal Ay/Tanrı Barışı) için Kyzikos'a gittiğini söylüyor, ancak Smyrna'da bunun tam olarak hangi döneme denk geldiğini bulmama imkân yok. Canter, eserinin giriş bölümünde, Hieromenia festivalinin Olimpiyalı Zeus onuruna gerçekleştirildiğini ve Hadrian tarafından inşa edilen Büyük Kyzikos Tapınağı'nda kutlandığını yazmış. Canter, bu tapınağın Zeus Tapınağı olduğunu düşünüyor. Eğer durum gerçekten böyleyse festival büyük ihtimalle bizim Pisa'da kutladığımız Olimpiya festivali gibi yazın en sıcak zamanında kutlanıyor olabilir. (Aristides'in bu festivalde yaptığı konuşma kaydedilmiştir ve Dindorf Edisyonu Sayı I'de incelenebilir.)

² Verilen her aşamayı neden desteklediğime ilişkin gerekçelerimi vermek zahmetli olacaktır: Birçok adımı kendi gerçek deneyimlerimden yaptığım çıkarımlarla destekliyorum ve verilen hesapların gerçeğe çok yakın olduğuna inanıyorum. (Sonuçların Peutinger'deki mesafelerle uyuşup uyuşmadığına tüm hesaplamalar tamamlanıncaya dek dikkat edilmemiştir.)

42 mil (68 km)	Cyme'den ayrılış	00.30	Smyrna'dan itibaren 42 mil (68 km)
	Myrina'ya varış	03.15	
	Günün ilk ışıkları	04.00	

Bu bilgiler ışığında düşünüldüğünde, Aristides'in seyahati bugün bir seyahat nasıl olursa aynen öyledir. Durdukları yerler, yani han ve Larissa, bugün de bir yolcunun atlarını dinlendirmek için durabileceği en uygun yerler. Larissa'nın yer aldığını düşündüğüm alçak tepeye yakın bir yerde hala genellikle seyyahların durakladığı küçük bir kulübe var. Gediz Vadisi'nde ise büyük bir değişiklik söz konusu: Nehir yönünü değiştirmeye meyilli ve eğer nehrin bugünkü rotasının geçmişte de aynı olduğunu varsayarsak söz konusu dönemleri anlamamız mümkün olmaz. On yıl kadar önce, Gediz Nehri'nin rotası bir gece içinde değişti ve nehir artık önceki konumuna göre 4 mil daha batıdan geçiyor. Kiepert'in haritasında verilen eski rota, bence Aristides dönemindeki rotayla çok benzer. Şu andaki kesişme noktası demiryoluna yakın ve Ulujak'tan³ (Ulucak) bir mil uzakta. Bence Aristides'in sözünü ettiği han tam da orada yer alıyordu, yani Gediz ile mesafesi 4 mil idi. Böylelikle hem Temnos'a ve Gediz Vadisi'ndeki kasabalara hem de Cyme'ye giden yolculara hizmet verebilirdi. Temnos'a gidenler bu noktaya kadar doğal olarak Aquillius'un yolunu takip edip sonrasında kuzeye ilerlemeliydi.

Bugün Pergamon'a giden yol Cyme'ye uzanmaz; denizden az bir uzaklıkta platonun aşağı bölümünden sola doğru kıvrılır. Gryneion'a kadar deniz ile bağlantısı yoktur, ancak denizden çok az iç kesimde devam eder. Aquillius, doğal olarak, yolu önemli kentler olan Cyme ve Myrina içirisinden geçirmiş ve aynı zamanda daha kolay ve düz bir güzergâh oluşturmuştur. Sanırım mühendisler aynı güzergâhı seçmezlerdi. Bu durumda belirtmemiz gereken uzaklıklar şöyledir:

Smyrna		Ephesus'tan XLIV. Mil ⁴
Larissa	Smyrna'dan yaklaşık XXIV. Mil	Ephesus'tan LXVIII. Mil
Cyme	Smyrna'dan XXXIII. Mil	Ephesus'tan LXXXVI. Mil
Myrina	Smyrna'dan XLII. ? Mil	Ephesus'tan XCI. ? Mil
Elaea	Smyrna'dan LIV. Mil	Ephesus'tan XCVIII. Mil
Pergamus	Smyrna'dan LXX. Mil	Ephesus'tan CXIV. Mil

³ Elbette başka birçok kesişme noktası daha var, ancak yolun geçtiği güzergâha göre değerlendirildiğinde, bu noktadan çok da uzakta olamayacağı kanaatine varıyorum.

⁴ Bu mesafeyle ilgili olarak aşağıdaki bölümü inceleyin.

Peutinger Haritası'nda Gryneion'dan bahsedilmemiştir ve Strabon'un verdiği uzaklıklar haritadakilerden çok farklıdır; dolayısıyla Strabon'un hesaplamaları kullanılamaz. Ben, Gryneion'un, Myrina ve Elaea'nın hemen hemen tam ortasında yer aldığını zannediyorum.

Strabon (XIII. s. 622) Cyme, Myrina, Gryneion ve Elaea arasındaki mesafelere ilişkin iki hesaplama sunar. İlki şu şekildedir:

Cyme ile Myrina arası	40 stadya	5 Mil (8 km)
Myrina ile Gryneion arası	40 stadya	5 Mil
Gryneion ile Elaea arası	40 stadya	5 Mil
Elaea ile Pergamus arası	120 stadya	15 Mil

Strabon, ikinci hesaplamaları Artemidorus'tan alıntılanmıştır, ancak Artemidorus mesafeleri çok daha uzun hesapladığı için mesafe hesaplamasını kıyı şeridi üzerinden yaptığı düşünülebilir. Yalnızca tek bir örnekte Gryneion ile Elaea arasındaki tam mesafenin 70 stadya olduğunu belirtir, fakat Smyrna ile Cyme arasındaki mesafeden bahsetmez. Her ne kadar Peutinger Haritası, harita ile uyumlu gibi görünse de Cyme ile Elaea arasındaki mesafenin gerçeğin altında olduğu kesindir. Diğer taraftan Artemidorus'un verdiği rakamlar katıyen gerçek ölçülerin üzerindedir. Kendi deneyimlerimden bildiğim kadarıyla Strabon tarafından verilen uzaklıklar genellikle gerçek mesafelerden biraz kısadır. Sardis ile Lidyalı kralların mezarları arasındaki mesafeyi XL stadya vermesinde ve yine Smyrna ile Eski Smyrna (Παλαια Πόλις) arasındaki uzaklığın XX stadya olduğunu belirtmesinde de aynı durum söz konusudur. Strabon, Ephesus ile Smyrna arasındaki uzaklığı CCCXX olarak verir ve söylediğine göre bu uzaklık Metropolis tarafından ölçülmüştür ve direkt yolun biraz dışındadır. Dolayısıyla yolun ölçümünü kabul etmesi gerekir. Akla gelen soru ise bu ölçümün belirlenip belirlenemeyeceğidir.

Bournabat'ta (Bornova) bulunan bir kilometre taşı da Lebas tarafından (*l.c.* No. 6) yayımlanmıştır. Mesafe kırk ila elli arasında bir sayıdır. Lebas yazıtı yorumlarken ilginç bir hata yapmıştır: Ephesus'tan başlayan yolun Smyrna'ya ulaşmadan önce Bornova'dan geçtiğini ve bu yerler arasındaki mesafenin yaklaşık iki mil olduğunu düşünmüştür.

Yol, doğrudan kuzeye ilerleyerek bugünkü modern yolun ve tren yolunun geçtiği doğu yakasından değil de Mt. Pagus'un (Kadifekale) batısından geçirdi. Bunun nedeni ise eski kentin modern kente göre Pagus'un biraz daha batısında yer almasıydı. Smyrna ile paralel bir konumda yer alan Bornova, Smyrna'dan $4\frac{3}{4}$ İngiliz mili uzaklıktadır ve Smyrna ile Pergamus

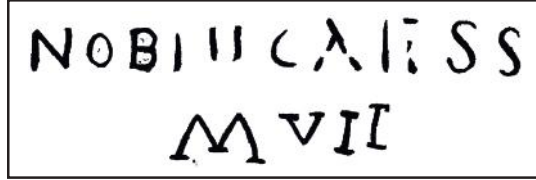
arasındaki yol üzerinde değildir. Bornova için ayrı bir yol kullanılmış olması gerekir, dolayısıyla söz konusu kilometre taşının, ana yolda bulunan kilometre taşları ile hiçbir ilgisi yoktur. Taşta yalnızca Claudius'un (İS 37) altıncı konsüllüğünden bahsedilmektedir ve buradan, Roma yolunun ilk kez bu tarihte yapılmış olabileceği sonucuna varabiliriz. Öncesinde kötü bir kır yolu mutlaka var olmuştur. Şu anda Bornova, Smyrna'dan yaklaşık 5 Roma mili uzaklıkta bulunmaktadır ve Smyrna ile Ephesus arasındaki mesafe 44 milden (70 km) fazla olamaz. Strabon iki kez bu mesafeyi 40 mil (64 km) olarak belirtmiştir; Peutinger Haritası'nda ise aynı mesafe 34 mil (54 km) olarak ifade edilir. Ephesus kentine tren yoluyla ulaşım (tren istasyonundan anlaşıldığı kadarıyla) 50 İngiliz milidir. Demiryolu, Roma yolu gibi Cayster Vadisi'nin içinden geçer. Hem Strabon'a hem de Peutinger Haritası'na göre yol Metropolis'ten geçer ki son olarak M. Frontier de (Mouseion, 1876-8) Metropolis'in tam da bu geçiş güzergâhında ve tren yolunun epey yakınında yer aldığını kanıtlamıştır. Demiryolu, Metropolis ile Smyrna arasında oldukça dolambaçlı bir yol izler, ancak karayolu demiryoluna göre en fazla yedi veya sekiz mil (11-12 km) daha kısa olabilir. Bu da Roma mili ile hesaplandığında yaklaşık 44 mile (70 km) tekabül eder. Bu durumda Lebas'ın da (*l.c.*) önerdiği gibi Peutinger Haritası'nda ki sayıyı XXXXVIII olarak düzeltmemiz gerekir. Dolayısıyla kilometre taşı üzerindeki yazı kırk dokuz olarak yeniden düzenlenmelidir.

Aquillius tarafından inşa edilen ana yol, Smyrna Vadisi'nde bulunan üç adet kilometre taşının ait olduğu Smyrna-Sardis yoluyla karıştırılmamalıdır. Altıncı kilometre taşında, yolun, Lollianus Gentianus'un genel valiliği sırasında (Lebas bu dönemin Aurelius'tan önce olduğunu belirtmiştir) yapıldığı ve sırasıyla Septimius Severus, Aurelian, Diocletian, Constantine ve Birinci Valentinian'ın (Lebas No. 8) hükümdarlıklarında onarıldığı yazmaktadır. Mesafeler Smyrna'dan başlayarak ölçülmüştür. İkinci ve sekizinci kilometre taşları da yine Lebas tarafından yayımlanmıştır (Nos. 7 ve 9). İkinci taşta, yalnızca Constantine zamanında gerçekleştirilen onarımlar yer alırken, sekizinci taşta yalnızca ilk inşa tarihi yer alır.

Lebas (No. 1724 f.), Gediz Vadisi'ndeki Menemen'de bulunduğu söylenen başka bir kilometre taşını daha yayınlamıştır. Bu taş aynı zamanda M. Frontier tarafından Mouseion (1875-6, s. 31) adlı dergide de farklı bir yorumlama ile yer almıştır. Taşı kendim incelediğimde gördüm ki M. Frontier'in yorumu şu andaki durumunu temsil ediyor. Yunanca metindeki semboller şöyledir:

Latince metnin sonunda, son derece belli belirsiz şekilde şunlar yazmaktadır:

Yazı baştan sona son derece kaba ve düzensizdir. Lebas bunu şu şekilde yorumlar:

**NOBILI[SSI]MIS
A[S]MIP**

M. Frontier ise:

**nobi(lissimis) n(ostris) Caes(ar-
ibus), S(myrna) M. VIII.**

*“En asil imparatorlarımız için
Smyrna’dan 8 mil”*

Yunanca metin tam olarak şöyledir: “ἀπὸ Σμύρνης”. Taş üzerinde, Yunancadaki H’ye denk gelen VIII yazısı ile bağlantı kurulabilecek hiçbir bilgi yoktur, ancak taşın yüzeyi aşınmıştır ve artık beyaz bir kaplama ile kaplıdır.

Menemen ile Smyrna arasındaki demiryoluyla mesafe 19¼ mildir. Bu nedenle taş üzerindeki yazının tek açıklaması, taşın işaretlediği yolun Temnos ve Gediz Vadisi’nin ortasından deniz kenarına giden yol olabileceğidir. Yani Smyrna’ya suyuyla geçilir. Sekiz mil, gerçekte denize olan mesafeye yakın bir rakamdır.

Taşın tarihi, İÖ 292 ile 305 yılları arasına, yani Diocletian, Maximian, Constantinus ve Galerius’un imparator oldukları dönemlere dayanmaktadır. Yol mutlaka daha eskidir, ancak Ulucak yakınlarındaki ana yoldan ve tahmini olarak hanın (καταγωγίον πρὸ τοῦ Ἑρμῶν/Hermos kıyısındaki han) yer aldığı noktadan geçmiş ve her iki yoldaki yolculara hizmet vermiş olabilir.

Güzergâhı ilgi çekici olan bir diğer yol ise Ephesus ile Sardis arasındaki yoldur. Yol, Karabel Geçidi ile dağları geçmiştir. Karabel Geçidi’nde iki

adet Sesostris figürü bulunmaktadır. İmparatorluğun Roma yolunun başka bir güzergâhtan ilerlemiş olması muhtemeldir, ancak bu geçit Herodot zamanında kullanılmıştır ve hala kullanılmaktadır. Diğer taraftan ne Smyrna-Sardis yolunun ne de Ephesus-Phocaea yolunun bu geçitten geçemeyeceği kesindir çünkü geçit normal yolun çok uzağındadır. Eğer bu Sesostris figürleri Herodot'un ünlü eserinde (II. 106) atıfta bulunduğu figürler ise, bunun tek olası nedeni, tarihçinin, Phocaea ve Sardis isimlerini yerini değiştirerek okumuş olabileceğidir. Böyle bir durumda dağlık alanda Phocaea'ya doğru başka bir figürün daha bulunması gerekirdi. Herodot tarafından anlatılan Sesostris figürü Karabel Geçidi'nde yere yakın olan figürdür çünkü ifadeler, yüksekte kayaların üzerinde yer alan figüre uymamaktadır. Ancak iki figür birbirine o kadar yakındır ki ikisinin farklı yollar üzerinde yer aldıklarını söylemek pek olası değildir. Üstelik figürler aynı geçitte yer alır. Metin üzerinde böyle bir düzeltme yapılması kabul edilmezse ve Karabel'deki iki figürün Herodot tarafından anlatılan figürler oldukları düşünülürse, Herodot'u gördüğü şeyi anlatırken çok ciddi bir hata yapmış olmakla suçlamak gerekecektir.

NOT: M. Frontier, yukarıda bahsi geçen Metropolis hakkındaki çalışmasında, kentin yakınlarında bulunan bir kilometre taşını yayımlamıştır. Bu taş, Pergamus ile Smyrna arasındaki yola aittir, ancak yazan mesafeler okunaklı değildir. Uzaklık Ephesos'tan (*ἀπὸ 'Εφέσου,*) itibaren ölçülmüştür ve taş, Diocletian ve diğer üç imparator zamanında gerçekleştirilen onarıma aittir. Bu keşif, yolun Peutinger Haritası'nda ve Strabon tarafından iddia edildiği gibi Metropolis'ten geçtiğini kanıtlamaktadır.

Menemen'de bulunan kilometre taşının iki yüzündeki sayıların farklı oluşu şu şekilde açıklanabilir: (tıpkı Ephesus'tan Tralles'e giden yoldaki otuzuncu taşta olduğu gibi) taşın bir tarafı "*ἀπὸ Σμύρνης Μ Θ,*" (Smyrna'dan 9 mil) ve diğer tarafı ise Temnos'tan uzaklığı gösterir. Temnos'tan uzaklığı gösterdiğini düşündüğümüz tarafta ölçümün nereden başladığına ilişkin herhangi bir ifade yer almamaktadır. Yukarıda önerilen teoriye göre, yolun Temnos'tan Smyrna'nın karşısındaki iskeleye giden yol olduğu düşünülürse, ölçüm gerçeğe son derece uygun olur. Tralles yakınlarında bulunan taş da son derece benzer bir stildedir: Bir tarafında;

ἀπὸ 'Εφέσου Μ Λ Α

"Ephesos'tan 31 mil"

diğer tarafında ise sadece **Μ Β** (2 mil) yazılıdır.

Kısım II

Myrina, Larissa, Neonteichos (Neonteikhos), Temnos ve Aegae (Aigai)

Avrupa ve Asya arasında bir köprü görevi gören Anadolu, çok eski zamanlardan beri Doğu ve Batı milletlerinin savaş alanı olmuştur. Bu köprü üzerinden Doğu'nun sanatı, medeniyeti ve dini Yunanistan'a geçmiş ve bunların daha güzel ve gelişmiş bir şekilde Yunanistan'dan tekrar Asya'ya geçmesi için çaba gösterilmiştir. Dünyanın gelişmesinin temelinde, Doğu ve Batı görüşlerinin bitmek bilmeyen çarpışması yer almaktadır ve dolayısıyla bu çarpışma, Anadolu'da gerçekleşmiştir. Bu uzun süren anlaşmazlığın bir bölümü Herodot'un nesir destanlarından birine konu olmuştur: fakat bu mücadele onun düşündüğü zamanda sona ermemiştir. Dünya tarihinde uzun süredir ilgi odağında yer almasa da bu mücadele henüz bitmiş değildir. Herodot'tan sonraki yüzyıllar boyunca, Yunan etkisi, hiçbir engelle karşılaşmadan Asya içlerine doğru daha da yayılmaya başladı: fakat Roma İmparatorluğu güç kaybettiğinde Doğu tekrar güçlendi ve neredeyse günümüze kadar Anadolu, bu tartışılmaz etkinin altında kalmaya devam etti. Günümüzde bu durum tekrar tersine dönmüş durumda ve batı kıyılarında Doğu etkisinin giderek azaldığı gözlemlenebilir. Doğu etkisi, geri çekiliyor ya da savaş nedeniyle püskürtülüyor değil: yavaş ama kesin bir güç kaybıyla yok oluyor. Bu yayının amacı, bu mücadelede belki de en az bilinen Gediz çevresindeki topraklarda Yunan etkisinin oluşturulması amacıyla yapılan ilk girişimlerin yer aldığı döneme ışık tutmaktır. İlk Yunan yerleşimleriyle ilgili olarak elimizde az bilgi bulunmaktadır. Geleneksel Aiol, İon ve Dor sömürgecileri ayrımı da yeterli değildir. Strabon, Cyme'nin otuz şehir kurduğunu ve bunun ilk Aiol yerleşimi olmadığını söylerken (s.622) açıkça çifte Aiol göçünün olduğunu ima etmektedir; başka bir bölümde de (s.582) kuzeyli sömürgecilerin karadan Thrace (Trakya) üzerinden, güneyli sömürgecilerin ise deniz yoluyla direkt olarak Cyme'ye doğru ilerlediklerini söyler. Ülkenin ve daha önce değerlendirmeye alınmamış küçük şehirlerin durumlarının incelenmesiyle umarım bu Güney Aiol göçünün ilk refah döneminin, Lidya ve Pers imparatorlukları zamanında neredeyse bitme noktasına geldiğini ve Atina Konfederasyonu'nun gücü sayesinde güçlülükle sürdürüldüğü ve ta ki İskender'in zaferinin ardından başlayan daha güçlü Yunan akınıyla birleşinceye kadar olan süreci içine alan tarihine biraz da olsa katkıda bulunabilirim. Diğer şehirlerle kıyaslanınca Myrina hakkında daha fazla şey, Cyme hakkında daha da fazla şey bilinmektedir: fakat her ikisi de burada kapsam dışında bırakılmıştır çünkü *French School of Athens*

(Atina Fransız Okulu) tarafından bu yerlerde yürütülen kazı çalışmaları sonucu her iki şehrin tarihi hakkında oldukça fazla bilgi elde edileceği beklenebilir. Bu kazılardan elde edilecek sonuçlar yayınlanana kadar bu iki şehirden söz etmek zaman kaybı olurdu. Fakat küçük şehirlerin az sayıdaki kayıtları, büyük şehirlerin tarihini destekleyecektir. Her biri Aiol göçmenleriyle ilgili edinilen bilgilere katkıda bulunmaktadır ve onların tarihiyle ilgili aşağıda yer alan araştırma, umarım, bu iki büyük şehrin *Bulletin de Correspondance hellénique*'te yer almasını sağlayacaktır. Myrina'dan yalnızca diğer Aiolis şehirlerinin yerlerini belirtmek üzere bilgi gerektiğinde bahsedilecektir.

Albay Leake (*Asia Minor*, s. 270) şöyle diyor: “*Gediz ve Bakırçay vadilerinin ve bunların birbirine bitişik sırtlarının en erişilebilir kısımları bile hala yeterince araştırılmamıştır... Temnus (Temnos) haricinde, Anadolu'nun bu kısmında yer alan ikinci sınıf şehirlerden herhangi birinin yeri hakkında kesin bilgiye sahip değiliz.*” Verdiği liste bu şehirlerden Leucæ, Phocæa, Cyme, Aegæ, Myrina vb. şehirleri kapsamakta ve bu durum Anadolu'daki Yunan yerleşimlerinin tarihinin ne kadar büyük bir kayba uğradığını göstermektedir. Bu bölgedeki tüm bilginin temelini oluşturan Kiepert'in haritasında bu şehirlerin çoğuna dair varsayımsal bir konum verilmektedir. Ancak bu harita, ülkenin şu anki gerçek durumunu doğru bir şekilde yansıtmaktan çok uzaktır⁵ ve önceki gezginlerin tahminlerini tekrarlamaktan çok da fazlasını sunmamaktadır. Sadece Cyme ve Phocæa'nın konumları kesin olarak belirlenmiştir. Temnos bölgesi Leake'den sonra Kiepert tarafından da belirtilir, ancak yerleştirildiği yer olan Menemen'in tamamen modern bir şehir olduğu ve orada hiçbir antik kentin bulunmadığı oldukça kesindir. Bu şartlar altında, gerçek gözlemlere dayandığı sürece, eski isimlerin yeniden verilmesini önermek kötü bir şey değildir.

Aşağıdaki notlardaki amacım, kendi keşiflerimi kayıt altına almak değil, ziyaret ettiğim Aiolis'in antik yerlerinin birbirlerine olan konumlarını göstermek, yer aldıkları bölgenin ana özelliklerini ortaya koymak için bir çatı altında toplamak ve bunu temel alarak, bu yerlerin tarihleri ile ilgili kayıt altına alınan birkaç gerçeği daha açık bir şekilde gözler önüne sermektir. Bahsi geçecek olan yıkık şehirlerden bazıları henüz tanımlanmamıştır ve onları benim keşfetmiş olduğuma dair bir iddiam yok. Bun-

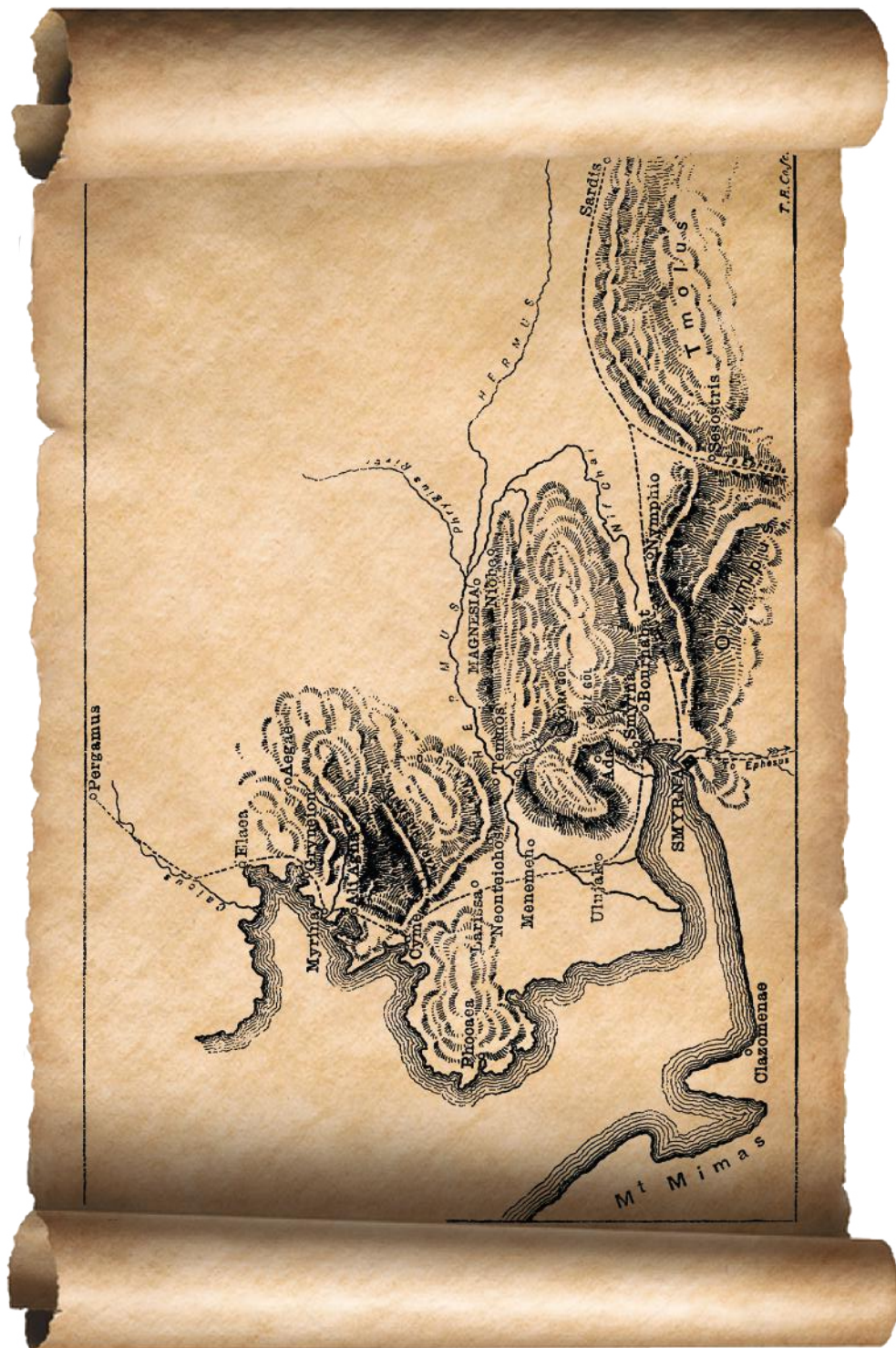
⁵ Bu makalenin yazımı sırasında bahsi geçen hataların yanı sıra, Nif Chai' ye (Nif Çayı) ya da Nymphio (Nif) Çayı'na denk gelen yataktan söz edebilirim. Bu çay, gerçekten de Gediz Nehri'ne katılmadan önce Magnesia'ya kadar Gediz'e paralel olarak akar. Forbiger, Smith, vb. gibi el kitaplarında Aiolis ve Phocæa'ya ait bilgilerde sayısız hata vardır ve Gediz ile Bakırçay arasındaki tek önemli nehir haritalarda gösterilmemiştir.

ların çoğu isimleriyle, en azından bölgede bu gibi konulara ilgi duyan az sayıda kişi tarafından bilinmektedir. Bazılarının konumunu Rumlardan, bazılarının konumunu ise Avrupalılardan öğrendim; her iki durumda da gerçek kaşiflerin hak ettiği takdiri üzerime almak istemem⁶. Ancak, bu yerlere verdiğim eski isimler, çoğu durumda, şu anda kendileri için kullanılan isimler değil. Buradaki her isim bu zamana kadar burada yaşayan tarih meraklıları tarafından verilmiş ve ifade edilen görüşlerdir ve tüm modern otoritelerden ayrı olarak, yalnızca ülkenin karakterinin dikkatlice incelenmesinden ve eskilerin referanslarından yola çıkılarak hazırlanmıştır. Her yolculuğumdaki amacım surlar bulmak değil, tarih araştırmaktır. Yerel özellikler ile bağlantılı olarak ele alındığında, çok küçük bir gerçek, çoğu zaman büyük anlam kazanır ve ben, önemli bir tarihsel olgu olan Batı Anadolu'nun Hellenleşmesinin daha önceki bazı adımlarını daha iyi anlamaya çalıştım.

Ek olarak bir kroki haritası verilmiştir; bunun amacı da sadece haritaya bakan kişiye ülkenin işaretlenmiş özelliklerini göstermektir. Eskilerin nehir tarafından oluşturulduğunu ve başlangıçta denizle kaplı olduğunu düşündüğü Gediz'in alt vadisi, geniş bir alüvyal ovadır (Strab. s. 621; Ael. Aristid. *Aegypt.* s. 351 [468]). Kuzeyde, dağlık bir yaylada iki yüksek zincir oluşturan Kara Hassan Dagħ (Karahasan Dağı) ve Dumanlu Dagħ (Dumanlı Dağ) tarafından kuşatılmıştır; bunlardan Dumanlı Dağ veya onun bir kısmı Homer'in bir epigramında Sardene olarak adlandırılır.

Doğuda, vadi, Mt. Sipylus (Yamanlár Dagħ/Yamanlar Dağı) tarafından sınırlanmıştır. Gediz, bu iki zincir arasında Gediz ve Magnesia vadilerinin ortasından aşağı vadiye doğru giden dar bir yatakta akar. Magnesia ovasını terk ettikten sonra iki ya da üç kilometre boyunca, nehir dağların arasında neredeyse akacak yer bulamaz: burası Bogħaz (Boğaz) olarak adlandırılır. Bundan sonra nehir, dağlar açılıncaya kadar yaklaşık altı buçuk kilometre genişliğinde ve bir o kadar da uzunlukta olan Temnos Ovası'ndan (ben böyle adlandırdım) geçerek geniş alt vadiye girer. Batıda, bu alt vadi dağlık Foça yarımadasıyla sınırlanmakta ve bu yarımadayla Karahasan Dağı arasında dar bir vadi, Gediz Ovası'ndan Cyme'deki denize kadar uzanmaktadır.

⁶ Her keşfi belirli bir kişiye atfetmekten kasıtlı olarak kaçınıyorum, çünkü bu onur genellikle birden fazla kişi tarafından hak edilir.

Gediz, deniz ve Bakırçay arasında uzanan dağlık yayla, pek bilinmeyen bir alandır. Batıda, Myrina ve Aegae'yi yerleştirdiğim Kodja Çay'ın (Kocaçay) vadisi tarafından bölünür. Dağların içine doğru gittiğim tek zaman, nehrin başında bulunan Namrût Kaleesi 'ni (Nemrut Kalesi) ziyaret ettiğim zamandı. Yapmamız gerektiği gibi, nehri takip etmek yerine, büyüklü küçüklü kayalıklarda yürüyerek dağların üzerinden geçtik. Bu süreçte sadece bir kez yeşil ve güzel, tepeler arasında derinlerde yer alan küçük bir vadi yolumuzu kesti. Cyme'de kurulan otuz şehirden birkaçı büyük ihtimalle bu yaylada yer alan çok sayıdaki verimli vadide yer alıyor ve belki de keşfedilmeyi bekliyor. Bölge, tehlikeli olarak değerlendirilmektedir. Bu bölgede yalnızca Türkler yaşamakta ve bu nedenle Rumlar bölgede hoş karşılanmamaktadır; dahası, şu anda hizmet vermeyi reddeden ve dağlara götürmeyi kabul eden askerlerin sayısı, bir ölçüye kadar bu kötü şöhreti haklı çıkarmaktadır. Bu dağlar denize uzanmaz. Kıyı boyunca, arkasında çatlak yamaçların yavaşça yüksek dağlık yaylaya doğru yükseldiği düz bir kırsal şerit vardır. Kocaçay'ın güneyinde hiç nehir bulunmaz, yağmurdan sonra sadece birkaç dere oluşur.

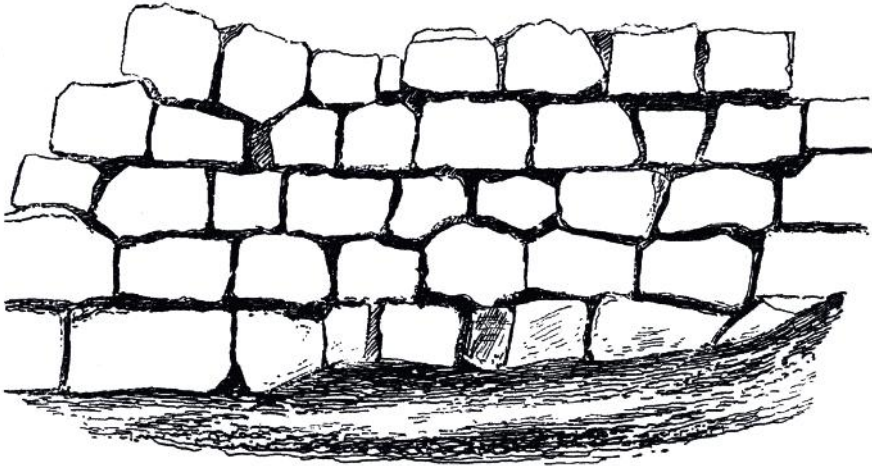
Foça Yarımadası aynı özellikleri taşır, ancak dağlar çok yüksek değildir ve vadiler tarafından daha fazla bölünür. Deniz seviyesi biraz daha yüksek olsaydı, yarımada bir ada haline gelebilirdi ve Cyme'den Gediz'e giden dar vadi, denizin bir kanalı olurdu.

Gediz'in doğusunda, esas dikkat çeken şey Rumlar tarafından Sipylus olarak adlandırılan dağ küttlesidir. Burası, ova içerisinde neredeyse bir ada gibi tamamen izole durumdadır; sadece güneyde bir noktada, birkaç tepe, burayı Tmolus (Bozdağ) ve Olympus (Olimpos) üzerinden iç kısımlardan denize doğru uzanan sıradağlar ile burayı bağlar. Bu bağlantı hattının batısında, deniz ve dağlar tarafından çevrelenmiş bir şekilde Smyrna (İzmir) Ovası yer alır. Doğusunda Nymphio (Nif) Ovası vardır ve Gediz Vadisi'nin ortasında kuzeye açılır.

Aiol yerleşiminin kayıtlarında ve var olan az miktardaki bilgide, gelen Yunanlıların karşılaştığı buradaki ikamet eden kişiler hakkında çok az şey söylenir. Strabon'a göre, genel olarak kıyı, ana kalelerinden birisi Gediz Vadisi'nin alt kısmında yer alan Larissa Pelasglar tarafından işgal edilmiştir. Daha iç kısımda, beraberinde Babilli Herakles'in ekolünü de getiren bir Doğu hanedanı tarafından yönetilen Lydia (Lidya) imparatorluğu vardı. Bu hanedanlığın denizi sevmediği ve düşüncelerini tamamen Doğu'ya çevirdiği görülür; kıyı bölgesinde yer alan Yunanlılarla hem iyi hem kötü ilişkiler içinde olan yeni bir hanedan ortaya çıkana kadar Yunan kayıtlarında Lidya ile herhangi bir çarpışma yer almaz.

Yunan yerleşiminin merkezleri, Yunanistan ve Asya arasında yer alan Lesbos (Midilli) Adası ile Cyme şehridir. Cyme ismi, Hellenik sömürge ve ticaretin en eski merkezlerinden biri olan ve çok daha eski zamanlarda genç rakiplerin önünü açan eski Euboean kentine işaret eder. Fakat kayıtlar ve yaygın olarak kullanılan Phrykonitis unvanı, sömürgecilerin eski yerleşimi olarak Locris'teki Phrikion Dağı'nı işaret eder. Ancak sömürge merkezlerinin sadece kendi sakinlerini göndermedikleri iyi biliniyor. Apollo tarafından ver sacrum (kutsal kaynak) olarak ya da başka bir sebepten ötürü yollanan göçmenler, büyük deniz kentlerinde toplanmış ve burarlardan filolarıyla denize açılmışlardır. Bu topluluk, Asya'daki Cyme'den ve sonra Midilli'den geçerek yoluna devam etti; ancak takip ettikleri rotayı izlemeye başlamadan önce kurdukları kasabaların konumunu belirlememiz gerekir. Bunu yaparken, Smyrna ve Pergamus arasındaki Roma yolunun yönü ve bu yolun bazı bölümlerinin aralarındaki mesafeler hakkında oluşturmaya çalıştığım verileri kullanacağım. Bu yol, Larissa'dan, 37 veya 39 kilometre, Cyme'den 53 kilometre, Myrina'dan 68 kilometre, Gryneion'dan yaklaşık 76 kilometre ve Elaea'dan 87 kilometre boyunca geçmekteydi.

Kiepert'in Ali Agha'ya (Aliağa) konumlandığı Myrina ile başlayacağım. Burada bir Yunan kentinin yer aldığına dair hiçbir kanıt yoktur ve Cyme ile Myrina arası için gösterilen mesafeye, yani 9 Roma miline (yaklaşık 15 kilometre), denk gelmesi için burası Cyme'ye çok yakındır. Aliağa, Cyme'nin yaklaşık 6 kilometre kuzeyinde yer alır ve yaklaşık altı kilometre ötede bir yol, Kalabak Serai, "Kalabak Sarayı" ⁷ denilen bir yere ulaşır.

Myrina Suru.

⁷ Kalabak, iç kısımlarda, dağların arasında yer alan bir köydür. Buranın, *Kalábasseri* olarak telaffuz edilen isminin günümüzdeki açıklamasını belirttim.

Burada Kocaçay'ın bereketli ovasının sonunda ve denize yakın olan kuzey kıyısında, yaklaşık 60 metre yüksekliğindeki çimenli bir tepe bulunur. Tepenin yan kısımları biraz daha dik hale getirilmek için kesilmiş gibi gözüküyor ve tepenin yukarısında Hellenistik bir duvarın kalıntıları var. Duvar, bu ülkede yaygın görülen bir geçiş tarzında, genellikle yatay katmanlar halinde inşa edilmiştir, ancak bazen çizgiler düzensizce büyür ve stil neredeyse “*Cyclopean (Kiklopik)*” olur. Hiç köşesi yoktur, ancak tepenin bir kısmında yer alan bir dizi büyük kare kesimli taş, köşelerin daha dikkatli ve ince bir şekilde inşa edildiğini gösterir. Kocaçay Ovası'nın tamamı keşfedilecek olsa, burada birden fazla Aiol yerleşimi olmasını bekleyebiliriz⁸. Bu akarsu, ağız kısmına yakın bir noktada, yağmur yağdığı zamanlar haricinde kurak bir dere olan Kondúz Chai (Kunduz Çayı) ile birleşir; görünüşe göre bu, Kiepert'in haritasında Aliğa'da gösterilen ve Kundura Chai (Kundura Çayı) olarak adlandırılan çaydır.

Kentin aşağısındaki yamaçta ve komşu tepelerde binlerce mezar vardır. Burada uzun süre plansız kazılar yapılmış ve bu yolla elde edilen nesneler İzmir'deki mağazalarda kolayca bulunmaktaydı; ama neyse ki çalışmayı geçen yaz Atina Fransız Okulu sistematik bir şekilde üstlendi ve çalışma hala değerli sonuçlar ortaya koyarak devam etmekte. Çalışma, *Bulletin de Correspondance hellénique*'te ayrıntılı şekilde yayınlandığında kuşkusuz şehrin tarihine büyük ışık tutacaktır. Bu yerde bulunan her madeni para, bana göre, Myrina şehrine aittir ve bu durum Mr. Pullan'ın (*Ruins of Asia Minor*, s. 8) Myrina olarak adlandırılan bu yere gerçekleştirdiği seyahate ilişkin yazıda da belirtilmiştir.

Texier (*Asie Mineure*, s. 223), Myrina boyunca akan çaya Xanthus adını verir, ancak onun tek yaptığı bu ismi Cyme madeni paraları üzerinde bir nehir tanrısına vermektir. Ancak tarihçi Agathias bu noktada hiçbir şüphe bırakmaz. Kitabının önsözünde, s. 9, Lidya'dan akan Pythicos Nehri'nin ağzında, Aiolis'in Myrina şehrinde doğduğunu söyler (*ῥέων ἐκ Λυδίας τῆς χώρας κ.τ.λ.*) /Lidya topraklarından dışarı doğru akar). Gediz ve Bakırçay arasında, bu tanıma uyabilecek tek bir akarsu vardır, yani Kocaçay. Lidya'da bu kadar uzun olduğu söylenen başka bir akarsu yoktur; aslında, gördüğüm kadarıyla kıyı boyunca başka bir akarsu yok, yalnızca yamaçlardan akan ve kışın yağın sağanakların neden olduğu sular var. Myrina bu nedenle Kocaçay'ın ağzında yer almaktaydı. Cyme madeni paralarında olan Xanthus ya şehrin yanından akan bir akarsu ya da Gediz Vadisi'nin alt kısmının batısında yer alan Larissa yakınlarındaki

⁸ Aegae' nin yeriyile bağlantılı olarak buradan daha sonra tekrar bahsedebilirim.

geniş, derin bir kanal içinde akan akıntıdır⁹. Burası yılın büyük bölümünde kurudur ve yatağı sadece derin bir yarıktır; ama yağmurdan sonra bu su, geçit vermez bir akıntı haline gelir ve bir zamanlar bu akıntının iki yakasını bağlayan köprü şu anda suların dibinde yıkık bir halde yatmaktadır. Yağmur sonrası 60 santimetre ya da daha derin çamurla dolan vadiyi geçmek isteyen seyyahların karşıya geçmek için birkaç kilometre dolanmaları gerekmektedir. Roma Dönemi'nde Larissa sadece bir kasabaydı ve Cyme ülke toprakları içerisinde Gediz'e kadar uzanırdı: Bu nedenle, Xanthus ve Gediz'in bu şehrin nehirleri olarak madeni paralar üzerinde olması doğaldır.

Cyme'nin Aiol sakinleri için sömürgelerini kıyı boyunca güneyden kuzeye ve doğrudan Gediz Vadisi içlerine yaymak için üç yol vardı ve onların bu üçünü de kullandıkları görülüyor. Phocaea'ya gelen yerleşimciler burayı onlardan anlaşma yoluyla alıncaya kadar Phocaea Yarımadası'nın tamamı onlara aitti (Paus. vii. 3). Cyme ve Phocaea arasındaki sınır, kıyıdaki ara bir noktada belirtilmiştir (Stra., s. 647). Yeni Phocaea (zengin şap madenleri nedeniyle Cenevizliler tarafından 13. yüzyıl'da kurulan şehir) ve Cyme arasında verimli kırsal şeritte, Cyme yerleşimleri bulabiliriz. Yeni Foça'da bulunan kalıntıların hepsi Cyme dönemine aittir. Muhtemelen Xenophon'un (Ksenofon) Kyllene'si (Killene) (Cyr. vii.) ya da Plinius'un (v. 32) Phocaea ve Cyme arasında konumlandığı Ascanius Limanı burada yer alır. Ancak, dağlık yarımada'nın geri kalanı onları çekmek için çok az şey sahıptı ve onun için de bunu Phocaealılara bıraktılar.

Kuzey yolu daha cazipti ve buradaki verimli vadinin ağzında yer alan Myrina muhtemelen onların en eski yerleşim yerlerinden biriydi¹⁰. Cyme ve Myrina arasında Adae (Stra. 622) yer alıyordu. Bu yerleşim, Myrina'dan Kocaçay Vadisi üzerinden Aegae'ye doğru, *-bu konuya daha sonra değineceğim-* ve sahil boyunca daha da ileriye uzanıyordu. Fakat bu noktadan daha kuzeye ilerlemedim. Yorgunluk ve Ocak ayında Aliağa'da yakalandığım bir kar fırtınası, Mr. Pullan (*l.c.*) tarafından Gryneion olarak anılan yeri ziyaret etmemi engelledi. Burası kuzey yönünde birkaç kilometre uzaklıkta yer alır. Elaea da Bakırçay'ın biraz güneyinde kıyıda yer almaktaydı; Strabon, burasının nehirden 12 stadya uzakta olduğunu söyler. Şimdi Gediz Vadisi'ne dönüyorum.

Larissa'nın tam yeri Neonteichos'un (Neonteikhos) ayrı düşünülemez. Herodot'un Hayatı'nda (*Vit. Hom. 9*) verilen bilgilere göre Ho-

⁹ Kiepert'in büyük haritasında belirtilmiştir, fakat burada verilen kroki haritada yoktur.

¹⁰ Cyme ve Myrina'nın Yunanlılar gelmeden önce birer şehir oldukları neredeyse kesindir. Bunlar Amazon şehirleriydi (Str., s. 623), yani Artemis-Cybele doğu dininin hakim olduğu; Myrina'nın Ephesos'un eski adı olan Smyrna ile aynı anlama geldiği yerlerdi.

mer, Smyrna'dan Cyme'ye göç eder. Neonteichos'a gelir ve orada bir süre yaşar; şehir Sardene Dağı'nın eteklerinde ve Gediz Nehri'nin yakınında tasvir edilmektedir.

Οὐ πόλιν αἰπεινὴν Κύμης ἐριώπιδα κούρην
Ναίετε, Σαρδῆνης πόδα νείατον ὑψικόμοιο,
Ἀμβρόσιον πίνοντες ὕδωρ θείου ποταμοῖο
Ἑρμοῦ διωθέντος, ὃν ἀθάνατος τέκετο Ζεὺς.

Muazzam ormanlık bir dağ olan Sardene'nin eteklerinde bir şehir olan Kyme'nin güzel gözlü kızı; ölümsüzlük suyunu, girdabı bol tanrısal nehir Hermos'tan içersin, ki onu ölümsüz Zeus yarattı.

Ardından Cyme'ye giden en kolay (fakat görünüşe göre en kısa olmayan) yol olan Larissa'ya uğrar. Bu bilgi, Homer hakkında bildiklerimiz için bir şey ifade etmese de şehirlerin durumu açısından değerlidir. Strabon (s. 621), Larissa'yı Cyme'den neredeyse 9 Roma miline denk gelen 70 stadya uzağa, Neonteichos'tan neredeyse 4 Roma miline denk gelen 30 stadya uzağa konumlandırır. Strabon'un Gediz'in Cyme ve Larissa arasında aktığını belirttiği doğrudur (*ἀπὸ Λαρίσης διαβάντι τὸν Ἑρμόν εἰς Κύμην ἐβδομήκοντα σταδίου*); /Larissa'dan Cyme'ye Hermos'u geçerek 30 stadya mesafe vardır.). Ancak bu, verdiği mesafeyle uyuşmamaktadır ve bence bu cümle sadece karışık bir şekilde ifade edilmiştir, ama yanlış değildir. Daha önce Magnesia'dan bahsetmişti ve *διαβάντι τὸν Ἑρμόν* kelimeleri o şehir ve Cyme arasındaki ilişkiyi ifade eder, ancak kendisini o kadar kötü bir şekilde ifade etmiştir ki, bunlar söz dizimsel olarak Larissa ve Cyme arasındaki ilişkiye atıfta bulunur.¹¹ Ayrıca Larissa'nın Gediz Vadisi'nde yer aldığını belirtir ve bu Aristides tarafından da doğrulanmıştır (*Aegypt.* ii. s. 351). Ksenophon, Larissa'dan iki kez bahseder (*Cyr.* vii. 1, *Hell.* iii. 1, 7) fakat sözlerinden durum hakkında çok az bilgi elde edilir. Plinius (v. 32) burayı Phocaea ve Cyme arasında yer alan deniz üzerinde gösterir ve bu bilgi açık bir şekilde hatalıdır. Scylax buradan hiç söz etmez.

Bu önemli isimlerden elde ettiğimiz bilgilere göre Larissa'nın Gediz Vadisi'nin Cyme'ye doğru olan kısmında (*περὶ Κύμην*, / "Cyme'nin et-

¹¹ Bir Alman akademisyenin kelimelerin sırasını değiştirerek aynı anlamı çıkardığını görüyorum: Bu düzeltmenin yayınlandığı yere yapılan atıfı kaybettim.

rafı", Steph. Byz. ve Xen.) ve Smyrna'dan Cyme'ye giden yol üzerinde yer aldığı sonucuna varılır. Buradan yaklaşık 6 kilometre uzaklıkta, Gediz yakınlarındaki bir dağın kenarında yer alan Neonteichos bulunur. Bütün bu şartları tam olarak yerine getiren bölgelerde, iki Hellen kentinin belirgin kalıntıları bulunmaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi vadinin Cyme'den Gediz'e uzanan kısmı vadinin alt bölümüne açılır ve yol, ovanın yaklaşık 60 metre üzerinde yükselen kayalık bir tepenin güney yamacının altından geçer. Tepenin altında, Kısım I'de belirtilen dinlenme yeri vardır. Tepe tamamen izole olmamış, alçak bir boyun onu kuzeydeki dağlarla birleştirir; görünüşü tam olarak Türkçe adı olan Bourounjik (Buruncuk) kelimesinin tasvir ettiği gibidir. Tepenin üst kısmında üzerinde metal kelepçeler için delikler bulunan kesme taşlarından yapılmış, 25 metre kalınlığında bir duvar, aralıklarla görülür. Yerlerde Hellenistik Dönemi kalıntıları bulunmaktadır. Bunların çoğu açıkça erken dönemden kalmaz. Geç dönemden kalanları incelemedim. Tepenin zirvesi, sakinlerin ihtiyaçlarını karşılamak için çok genişti ve duvar, yalnızca buranın en yüksek kısmını kapsıyordu. Gerektiği yerde olan taşların hiçbirisi tepenin yüzeyinden yükselmez, ancak birçoğu zemin üzerine dağılmış durumdadır, bunlardan biri, iyi bir Hellenistik duvarın açısı asla bozulmayan kendine has kesme köşesine aittir. Birbirinin peşi sıra dizilmiş dört taş ölçtüm ve bunların uzunluklarının sırasıyla 92'ye 8 santimetre, 31'e 25 santimetre, 61'e 23 santimetre, 61'e 15 santimetre olduğunu buldum. Burası çok büyük ihtimalle Larissa'nın yer aldığı bölgedir. Şehir tepesinde duran birisi, kuzeydoğu yönünde yaklaşık 5 ila 6 kilometre arası uzaklıkta, vadinin kuzey sınırını oluşturan tepelerin yamacında, tepelerin Gediz'in yanı sıra kuzeye döndüğü köşenin yakınlarında tuhaf yuvarlak bir kaya görebilir¹². Türk köyü Yannik Keui 'nin (Yanık Köy) (burası, Kiepert'in dediği gibi Yeni Keui (Yeni Köy) değil) hemen yukarısındaki bu yere doğru ilerleyip vadiyi geçiyordum ve yavaşça yükselen tepeye tırmanırken çok güzel bir şekilde inşa edilmiş çok köşeli duvarlar buldum. Taşlar özenle seçilmiş ve birbirine tam oturacak şekilde yontulmuş, böylece son derece pürüzsüz, taşların bitişik olduğu düz bir yüzey oluştururlar. Bu duvarlar bir dizi taraçayı desteklemek için yapılmış görünüyor. Akropolisi oluşturan devasa kayaya tırmanırken çok köşeli stilden sonra daha geç Hellenistik Dönem'e ait stil olan kare taşların alışıldık duvar işçiliğini görmeye başladık. Akropolis, Ortaçağ'da işgal edilmişti ve kötü taş ve harç işçiliği Yunan duvarlarının güzelliğini bozmuştu.

¹² Bu köşe, tam olarak yukarıda *Homer'in Hayatı*'ndan alıntılanan tarifle uyumludur. Ancak metinde anlatılan tepe, hem doğal gücünden hem de üzerindeki kalıntılardan dolayı açıkça önemli bir noktadır ve bu köşeden uzak değildir.

Strabon (s. 621), bu şehirlerin konumuyla bağlantılı olarak ele alındığında, Aiol yerleşiminin özelliklerine ışık tutan tarihi bir bilgiyi muhafaza etmiştir. Fakat onun verdiği bilgiler bir noktada *Vita Homeri* tarafından düzeltilmiş olmalı. Cyme'nin kurulmasının Larissa'nın fethinden daha sonra gerçekleştiğini söyler, hâlbuki Cyme'nin Aiol şehirlerinin metropolü ve işgalin yayıldığı merkez olduğu oldukça kesindir. Cymeliler deniz kıyılarını işgal ettikten ve düşüncelerini iç kısımlara çevirmeye başladıktan sonra, fetih yolu doğaları gereği açıkça belli olmuştur. Güneyde dağlık Phocaeen Yarımadası, kuzeyde Gediz'i Bakırçay ve denizden ayıran verimsiz dağlar yer alır; aralarında verimli Gediz Vadisi'ne giden dar ama kolay bir yol yatıyordu. Ama Gediz Ovası'nın girişinde, eski Pelasg şehri Larissa yolu kapatmıştı. Cymeliler dolaylı olarak buraya saldırdı. Dağların arasından geçerek, vadinin kuzey kenarında Neonteichos kalesini inşa ettiler, ancak böyle tüm vadiye hâkim olabilirlerdi. Bu mücadele başka yerlerde olduğu gibi burada da yeni ırkın zaferiyle sona erdi. Larissa bir Yunan şehri haline geldi, ancak görünüşe göre çok gelişmiş bir yerleşim yeri değildi. Herodot tarafından 11 Aiol kentinden biri olarak ifade edilir ve bu nedenle, diğerleriyle birlikte, Cyrus'a karşı İon ittifakına katıldığı sonucuna varabiliriz (Herod. I. 151). Xenophon (Cyr. vii. 1), Cyrus'un ve bazı Mısırlı paralı askerlerin buraya yerleştiğini ve buranın Mısırlı Larissa olarak bilindiğini söylüyor. Bu, Delian Konfederasyonu'na yapılan katkıların yer aldığı listelerde bulunmamaktadır: ancak bu orasının eskiye kıyasla iki ve hatta üç kat artırıldığı tarih olan İÖ 425 yılına ait Atina fermanında, Larissa'ya değinilmiştir. Bilindik listelerde yer almayan bu fermanla birçok yer bulunmaktadır. Bunlardan bazıları daha önceden muhtemelen daha önemli komşuların derecelendirmesine dâhil edildi; fakat bu durumun bölgenin en güçlü şehri olan Larissa için söz konusu olması mümkün görünmüyor (Xen. Hell. iii. 1, 7). Burası ya Chios (Sakız) gibi haraç ödemeyen bağımsız bir müttefikti ya da sadece meydan okumak için listeye dâhil edilmişti, Aegea'daki bütün devletler, ödeme yapma şansının olup olmadığına göre değerlendirilirdi. Ancak, kayıtlardaki **Λ Ε Ρ**'nin yorumlanmasının kesin olmadığı unutulmamalıdır. “**Λήρισαι**”, Herodot'un İon lehçesinde ya da Ephesus yakınındaki Larissa gibi bir İon şehirinde doğal olarak bulunan bir formdur fakat bir Aiol şehrinin “**Λάρισσα**” olarak adlandırılması daha muhtemeldir. Komşu şehir, Herodot'a göre “**Τῆμνος**,” madeni paralar üzerinde ise “**Τᾶμνος**” tur.

Peloponez Savaşı sona erdikten sonra, Thimbron bu bölgeye bir Spartalı ordusu saldı. Diğer şehirler ona teslim oldu, ancak daha güçlü bir şehir olan Larissa, cesurca direndi. Thimbron burayı kuşattı ve hem

doğrudan saldırılarla hem de bir maden aracılığıyla buraya taarruz etti, ancak sonunda geri püskürtüldü ve geri çekilmek zorunda kaldı. Kuşatmanın tanımı (Xen. *Hell.* iii. 1), şehrin var olduğu yer olarak düşünülen konumu tesadüfen doğrular. Madencilik, bölgedeki diğer şehirlerin çoğunda imkânsız bir saldırı şekli olabilir, ancak kuzey tarafından Larissa'ya karşı iyi bir şekilde uygulanabilirdi. Bu tarafta, tepenin kayda değer bir kısmı şehir surlarının dışında kalmaktadır. Büyük İskender, Yunan şehirlerini serbest bıraktığında, Larissa madeni para basmaya başladı. Yalnızca bakır madeni paralar bilinmektedir¹³: ön yüzde üzerinde çelenk taşıyan bir kadın başı, arka yüzünde ise bir süvari vardır. Bunlardan ikinci amblem bir ova şehri için uygundur. Ama burada Temnos'ta olduğu gibi sürekli ve giderek büyüyen bir para basma durumu göremiyoruz ve şehrin bunu reddettiği çok açıktır. Hem Strabon hem Plinius, yaşadıkları çağlarda para basmanın bırakıldığını söyler (*ἐρήμῃ δ' ἔστι νῦν*, / "benim zamanımda" Str. s. 621). Eğer tepe üstündeki şehirden bahsediyorlarsa, bu doğru olabilir. Fakat Aristides'in belirttiğine göre hala bu isimle anılan en az bir kasaba vardı ve bu kasaba, bu yol üzerinde ve haliyle de ovanın içinde yer alıyordu. Cyme'ye giden yol üzerinde, duvarlarda ve yakınlardaki mezarlıkta, burada Geç Roma Dönemi'nde yerleşim olduğunu gösteren belirgin kanıtlara rastlanabilir. Burasının gerilemesinin nedeni Neonteichos'ta aranmalıdır.

Neonteichos'un tarihi ile ilgili neredeyse hiçbir bilgi yoktur. Kalıntılardan anlaşıldığına göre burası, Yunan ve Roma dönemlerinden çok daha sonraki bir tarihe kadar bir kale olarak kalmıştır. Bu şehirde basılan, Diadoklar Dönemi'nin bazı bakır madeni paraları varlıklarını sürdürmektedir. Madeni paraların ön yüzünde Pallas başı ve arka yüzünde NE monogramı içeren bir baykuş bulunur. Şehrin surları da bu döneme aittir. Larissa'nın gerilemesinin ve Neonteichos'un refahının sebebi, siyasi ilişkilerde yatıyor olmalı. Şimdi, Larissa madeni paraları şekil olarak yerliyen ve bunlar 3. yüzyıl'ın ortasından daha geç olamayacak kadar iyi bir stile sahipken, Neonteichos'inkiler Aegae, Myrina, Erythrae ve belki dikkatimden kaçan birçok diğer yerde ılımlı Pergamon yönetimi altında basılan şekildedir. Bu madeni paralar üstünde yuvarlak dar bir Attik miğfer giyen Pergamonlu Pallas Nikephoros'un kafası vardır. Erythrae'deki bu madeni paraların Pallas'ın Corinthian (Korint) miğferini giydiği madeni paralardan daha geç bir döneme ait olduğu kanıtlanabilir ve bunların kullanılmış olabileceği tek dönem, İÖ 190-133 yılları arasında Pergamon krallarının burada hüküm

¹³ Madeni paralara yapılan atıflarda Profesör *Percy Gardner*'ın eleştirilerinden yararlanılmıştır ve onun destek verme konusunda her zaman hazır oluşu, çalışmamın, aksi halde olacağından daha az kusurlu hale gelmesine oldukça katkı sağlamıştır.

sürdüğü dönemdir. İmparatorluklarının birliğini güçlendirmek için bu kral-
lar tarafından hükmedilen tüm bölgelerde Cistophori madeni parasının
basılmaya başlandığı çok iyi bilinmektedir; büyük şehirler Cistophori'yi
üzerlerinde şehrin amblemiyle bastılar. Ancak, bakır para biriminde tek-
düzeligi teşvik etmek için de bir girişimde bulunulduğu gözlenmemiştir ve
bence Pergamon, Aegae, Myrina, Neonteichos, Erythrae'de basıldığı gibi
Pallas'ın başıyla bastırılan bu paraları inceleyen birisinin bunların hepsi-
nin bir dönemde ve tek bir etki altında yani Pergamon hükmü altında İÖ
190-133 yılları arasında yapıldığını bilmesi gerekir. Öte yandan, İon ve
Aiol şehirlerindeki Corinthian miğferli Pallas'ın başı, Suriye etkisinin görü-
ldüğü zamana aittir ve bu, tıpkı Erythrae madeni paraları ve yazıtları üze-
rindeki isimlerin denk gelmesi sayesinde büyük bir kesinlikle kanıtlanabi-
lir. Neonteichos bu nedenle Pergamon kralları altında gelişti, Larissa ise
geriledi: Larissa'nın tıpkı Phocaea gibi Roma ve Pergamon ittifakını tercih
etmektense Suriye tarafını seçmesi ve düşman galip gelince de Perga-
mon tarafından gelişimlerinin engellenmiş olması kesin gibidir. Burasının
duvarları bugün yerle bir olmuş durumdadır. Fakat geçmişte bu duvarlar
devasa büyüklükteydi ve şehir Thimbron zamanından daha kötü bir şans-
la yeni bir kuşatmaya direndi ve tıpkı Phocaea gibi nihayetinde Romalılar
tarafından ele geçirildi. Massilia (Marsilya) gibi işgalcilerle savaşıacak or-
tak dostu olmayan şehir, Phocaea'nın zar zor atlatılabildiği kadarı yaşadı ve
surları tamamen yıkıldı.

Larissa ve Neonteichos'un konumları hakkında karşılaştırma yaparak
bir kesinlik elde etmek mümkündür. Bu durum, Temnos ve Aegae söz ko-
nusu olunca farklıdır. Strabon, bu şehirleri bir arada tarif eder ve bunların,
Cyme, Phocaea ve Smyrna'yı kapsayan ülkeye tepeden bakan dağların
üzerinde yer aldığını ve bu dağlar boyunca da Gediz'in uzandığını söy-
ler. Açıkça Gediz, Bakırçay ve deniz arasındaki dağları tarif ediyor. Bu
şehirlerin Magnesia'dan uzak olmadığını da ekliyor. Pausanias (v. 13)
Temnos'un Magnesia'dan başlayarak Gediz'in bir ucundan diğer ucuna
uzandığını açıkça belirtir. Strabon ayrıca Aegae'nin Temnos'un kuzeyin-
de yer aldığını belirtir; çünkü şehirleri sırasıyla listeler; Aegae ve Tem-
nos, Gediz ile sınır olan dağların üzerindedir ve Magnesia'dan uzakta
değildir. Bu yol, Gediz'i geçerek, Magnesia'dan sonra Larissa'ya uğraya-
rak Cyme, Myrina, Gryneion ve Elaea'ya gider. Scylax (c. 98) Aegae'yi,
Cyme'nin yukarısında içeri kısımlarda bir Yunan kenti olarak belirtir, fa-
kat Temnos'a değinmez. Ksenophon, onlardan birlikte bahseder (Hell.
iv. 8, 5) ve Persler'e karşı bağımsızlıklarını koruduklarını belirtir. Delian
Fonu'na katkıda bulunanlar arasında yer almadıkları için, görünüşe göre

konfederasyona ait değillerdi, fakat yine görünüşe göre Atinalılar ve Persler arasında kendilerini koruyan dağ şehirleri olmuşlardır. Plinius da (v. 32) Aegae'nın iç kısımlarda olduğunu belirtir. Plutarch (Vit. Themist. 26), Themistokles'in, seferi sırasında Cyme'ye ulaştığı zaman, deniz kıyısında yaşayanların, Pers Kralı'nın yakalanması için sunduğu ödülü talep etme konusunda kaygılı olduğunu ve bu nedenle Aegae'ya kaçtığını söyler “*Αἰολικὸν πολισμάτιον*” (Aiolis Şehirleri Üzerine). Bu bilgi, bu kentin iç kısımlarda yer aldığına işaret eder¹⁴.

Bu otoriteler Aegae'yi dağların doğu tarafına yerleştirirken diğer yazarlar burasının batı yakasında olduğunu belirtir. Bizanslı Stephanus şehirden “*ἡ ἐν Μυρίνῃ ἐν τῇ Αἰολίδι*” (Aiolis'teki Myrina'da) olarak söz eder. Herodot, Aiol şehirlerini sıralarken ilk olarak Cyme, Larissa, Neonteichos ve Temnos'u belirtir: sonra Killa, Notion, Aigiroessa gibi bilinmeyen yerlerden söz eder. Ardından Bakırçay'ın kuzeyindeki Pitane'den; son olarak da “*Αἰγαίαι*” (Aigai) (burası büyük ihtimalle diğer yazarların Aegae diye adlandırdığı şehirdir), Myrina ve Gryneion'dan söz eder. Her ne kadar şehirlerin üçüne ilişkin bilgisizliğimiz planın anlaşılmasını zorlaştırsa da¹⁵, bu sıralama kesinlikle bir düzene göre verilmiştir; ancak, Aegae'nin Myrina ile bağlantılı ve Temnos'tan ayrı olduğu düşünülür. Muhtemelen bu zorluğun çözümü, Aegae'nin dağların kalbinde yer alması ve yazarın isteğine göre şehrin her iki tarafla bağlantılı olarak gruplandırılabilmesidir. Temnos, sıklıkla madeni paralarında gösterilen Gediz'den uzakta değildi. Öte yandan Aegae, madeni paralarının üzerinde birçok kez gösterilmiş olan Titnaios¹⁶ Nehri'nin yanında yer alır, Gediz ise bu madeni paralar üzerinde yer almaz. Bu nedenle, şehrin topraklarının Gediz'e kadar uzanmadığı olasılığı çok yüksek olabilir. Çünkü bu nehirle en ufak bir bağlantıya sahip olan her şehir, onu madeni paralarında tasvir eder. Smyrna, Phocaea¹⁷, Cyme, Temnos, Magnesia, Sardis vb. gibi. Peutinger Haritası'nda, Temnos'un Smyrna ve Cyme arasındaki yol üzerinde olduğu belirtilir. Haritanın şehri aslında yol üzerinde değil de yalnızca yolun yakınında olduğunu kabul ettiğini varsaymazsak, bu yukarıda belirtilen otoritelerin verdiği bilgilerle uyuşmaz. Harita, Anagome'yi Smyrna ve Ephesus arasındaki yol üzerinde gösterir ve Lebas (Voy. arch.

¹⁴ Raoul Rochette'in Hist. Col. Grecq. iii. 41'de alıntı yaptığı, Galen'e ait De Bon. Mal. Succ. Cib'a danışma fırsatım yok.

¹⁵ Killa'nın Herodot'un Aiol şehirlerinden açıkça hariç tuttuğu Troad şehri olması çok düşük ihtimal. Bu ve diğer üçü erken dönemde ortadan kaybolan anakarada yer alan şehirlerdir.

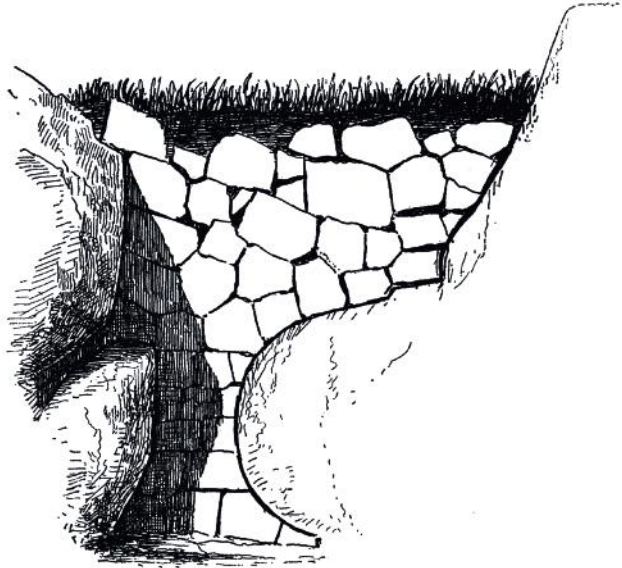
¹⁶ Mionnet'te verilen okumalar *TITHΑΙΟΣ*, *ΠΙΤΝΑΙΟΣ*, *TITNAΙΟΣ*'dur. İlk ikisinin üçüncüsünün yanlış okumaları olduğu açıktır.

¹⁷ Phocaea'nın imparatorluk madeni paralarının üzerinde bir nehir tanrısı olması da yaygındır. Bildiğim kadarıyla bir isim belirtilmemiş, ama Gediz'den başka bir şey olması olası görünmüyor.

iii. No. 6) burası için bir yer bulmaya çalışırken büyük sıkıntılar yaşar ve bence, sonunda yolun üzerinde yer aldığını göstermekte başarılı olamaz. Plinius (s. 32) Temnos'u Gediz'in ağzıyla bağlantılı olarak konumlandırır. Smith'in Antik Coğrafya Sözlüğü'nde, Cyme'den Temnos'a olan uzaklık, 48 kilometre olarak verilmiştir, ancak hiçbir otoriteden alıntı yapılmamıştır ve diğer otoritelerle aynı fikirde olacak ve bu uzaklık koşulunu karşılayacak bir konum bulmak kolay olmazdı¹⁸.

Belirtilen ifadelerle en uygun olan durumlar şunlardır: Temnos, Gediz'in sağ kıyısındaki tepenin üzerinde, nehrin Larissa'nın yer aldığı alt vadiye girdiği noktanın biraz yukarısında yer alırdı. Burada Smyrna ve Cyme arasındaki yoldan sadece birkaç kilometre uzakta olurdu. Strabon ve Aristides'in verdiği bilgiler, eskilerin bu ovanın bir zamanlar deniz olduğunu düşündüklerini gösteriyor, bu yüzden Plinius, Temnos'un başlangıçta deniz kenarında olduğunu düşünmüş olabilir. O zaman Aegae'nin dağların arasında kuzey batı yönünde ve Gediz'den çok uzakta yer aldığını düşünebiliriz.

Menemen'in 7 kilometre ötesinde ve Manisa'nın 27 kilometre uzağında bulunan Emîr Aalém (Emiralem) tren istasyonunda, nehrin karşısındaki tepenin yamacında Neonteichos'un bulunduğu yere çok benzeyen dairesel bir kaya kütlesi görülmektedir. Oldukça yakın görünür, ama çok aceleyle gidilmezse, ulaşmak için 2,5 saat gerekir.

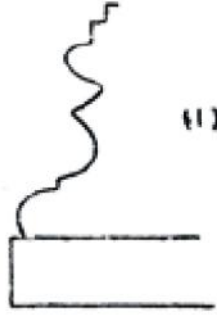
Temnos Suru.

¹⁸ Sözlük yazarının *Forbiger*'i körü körüne takip ettiğini gördüm. *Forbiger* ayrıca referans vermiyor. Belki de XXXIII'i Cyme ve Temnos isimleri arasında yerleştiren Peutinger Haritası'nı kullanıyordu. Şimdi bunun kesinlikle Cyme ve Smyrna arasındaki kesin uzaklığı vermesi gerekir ve Temnos bir durak sayılmamalıdır.

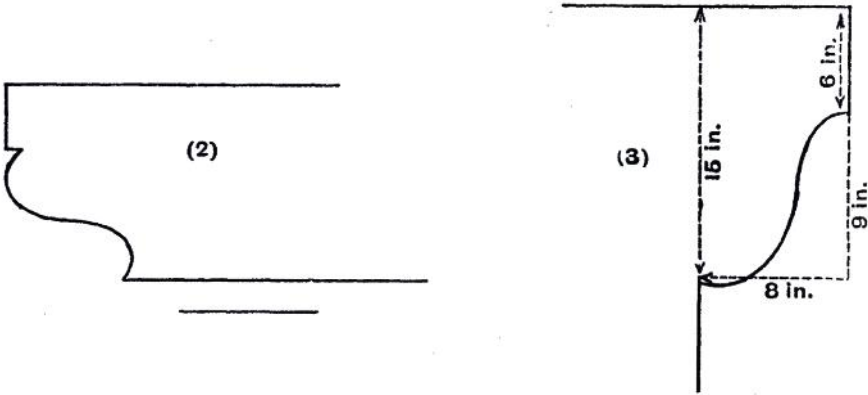
Burası, Türk köyleri olan Hassan Agha (Hasanağa) ve Dere Keui'ün (Dereköy) yukarısında yer alıyor. Çakıl kayaçtan oluşan kayaya ulaşın-caya kadar yeşil bir tepenin (daha önceden teraslanmış) doğu tarafından tırmandık; kaya bizim olduğumuz tarafta diklemesine 15 metre yüksekli-ğinde fakat diğer taraflardan erişimi daha kolay. Kayaya eriştiğimiz nok-tada uçurumun kenarında altı ya da yedi tane ufak, kabaca kesilmiş adak oyuklarından oluşan doğal bir çukur veya oyuk gördük. Oldukça yüksekte yer alan kayanın zirvesinde, erişimi daha kolay olan taraflarda yer alan duvarlarla çevrili antik bir akropolis bulunur. Duvarlar büyük ölçüde tah-rip edilmişti, ama duvarların stili Myrina'dakine ya da Journal of Hellenic Studies'te (Hellenik Araştırmalar Dergisi) gösterilen bir çizime (sayı i. s. 65) benziyordu. Akropolis kayası, çimenli bir platformu taşımaktadır ve ka-yaların devamlı bir temel sağlayamadığı birçok yerde, çok köşeli sağlam duvarlar destek olarak inşa edilmiştir.

Tepenin en yüksek platformunda bir dış duvarı ya da şehir duvarını ve bir kaleyi ayırt edebildim; aynı ayırım birçok Aiol şehrinde de yapılabilir ve burada olduğu gibi kale genelde sadece doğal bir kayadan oluşmaz. Şehrin bu kısmı ile ilgili her şey, surların stili gibi, buranın sadece erken bir dönemde kullanıldığını göstermekteydi. Burası uygunsuz bir yerdir ve kesinlikle Geç Hellenistik veya Roma Dönemi'nde kullanılmamıştır. Fakat akropolisin olduğu tepenin doğusundaki ve arkasındaki tepelerde çokça yapı kalıntısı bulunur. Bunların arasında 2 saat boyunca gezindik ve reh-berimiz süreyi uzattıklarını söyledi ve aynı şekilde bir sonraki durağımız olan Giaour Keui'ye (Gâvur Köy) kadar tepeler boyunca 5 ya da 6 kilo-metre yol aldık. Hiç mermer görmedik, sadece buradaki dağları oluşturan taşları ve beyazımsı bir trakit gördük.

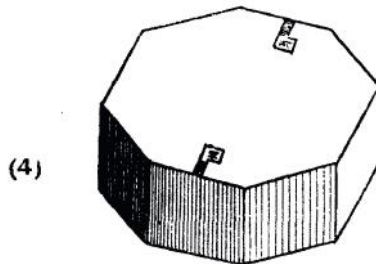
Birçok kalıntı arasında, bizi en çok etkileyen akropolis tepesinin hemen arkasındaki bir tapınağın kalıntılarıydı. Yaklaşık 60 santimetre çapında ve üzerinde 20 tane bitmemiş yiv bulunan bir sütunun tam-burunu gördük ve görülebilen kalıpların dikkatlice kopyalarını yaptık. Bir levye, büyük yığınları dağılmış olan geniş taş bloklarını hareket ettirmemizi sağlayarak çok daha fazlasını keşfetmemize yardımcı ola-bilirdi. Bu yığınların altında bir yerde, ait oldukları duvarın çizgisini iz-leyebildik.

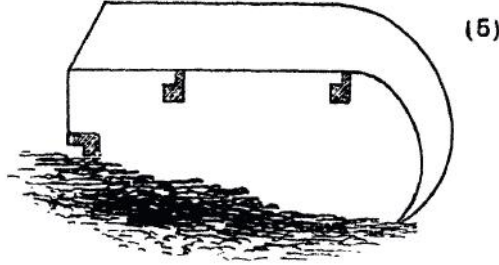
Küçük yarım daire şeklindeki bozulmamış bir temel, 12 yivli bir yarım sütunun kaidesini ve de görünüşe göre tapınağın iç duvarlarından birinin sonunu oluşturuyordu. Kaidenin kalıbı Şekil 1’de gösterilmiştir. Entablâtürden iki kalıp, Şekil 2 ve 3’te verilmiştir. Aynı yerin yakınında birkaç sekizgen taban vardı, bunlardan birisi görünüşüne göre bozulmadan kalabilmişti;

her birinin üstünde 2 küçük delik vardı (Bkz. Şekil 4.) Daha uzakta boyutları farklı fakat bir arada bulunan ya da Şekil 5, 6 ve

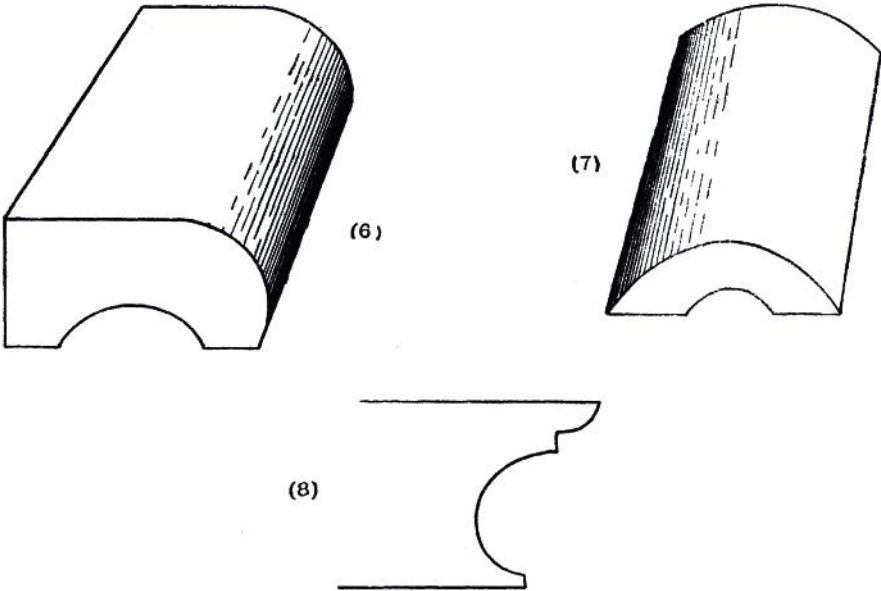

7'deki diğer formlarda büyük kesim birtakım taşlar vardı. Bunların kullanım alanı hakkında bir fikir yürütemedim. Bazıları bir su yolunun bir parçasını oluşturmak için

delinmiş gibiydi; benzer şekildeki diğerleri ise delinmemişti. Bunların yakınında bir kalıp ile birlikte bir parça vardı. Şekil 8.¹⁹

Şehrin yayıldığı büyük alan düşünüldüğünde, burası tarihte sözü edilen bazı şehirlerle birlikte tanımlanmalıdır ve eğer öyleyse, bu Temnos'tan başkası olamaz.

¹⁹ Bu kalıntıların bazılarının stili Bizans stiline benziyordu; şehir bu süreçte kesinlikle varlığını sürdürmüştür.

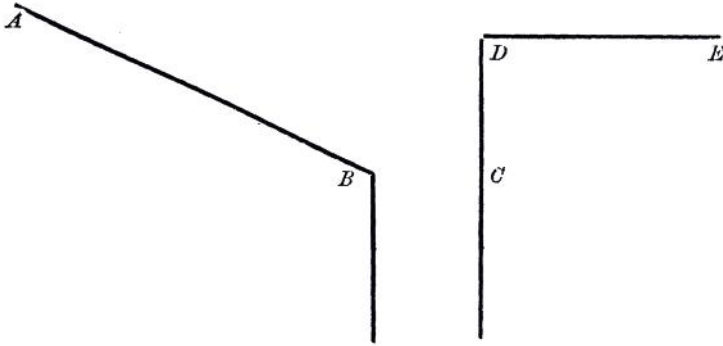
Etrafındaki tepelerin yamaçları burayı şarabıyla meşhur etmek için iyi hesaplanmış görünüyor ve üzüm demetinin madeni paraların üzerindeki esas sembol haline getirilmesini haklı çıkarıyor. Birkaç yıl önce, bazı taşların demiryolu işleri için kullanılacağına dair bir ihtimal vardı; ama daha uygun bir taş ocağı bulundu. Bu alan biraz açılmış olsaydı, şimdi muhtemelen daha çok şey bilinir ve yazıtlar bulunmuş olurdu. İzmir’de bir arkeoloji okulu kurulursa, bu tür yerlerin tarihini keşfetmede çok az masrafla çok şey yapılabilir. Daha ünlü şehirler genellikle kazı yapan kişileri hayal kırıklığına uğratırlar; bazen bu yerler o kadar derinde gömülüdür ki kazılar çok pahalı bir iş haline gelir; diğer zamanlarda ise içinde bulundukları durum onları yüzyılların binaları için bir taş ocağı yapmıştır. Böylece Clazomenae (Klazomenai) yok oldu ve Erythrae, Smyrna’nın rıhtımını inşa etmek için bir miktar taşınmıştır. Bu ikinci durum, arkeolojiye büyük bir kazanç sağladı, çünkü büyük ilgi çeken birçok yazıt, bu şekilde kurtarıldı ve İzmir Müzesi’nin desteğiyle korundu. Fakat yalnızca bir ülkede kalıcı olarak bulunan bir kurumun gösterebileceği ilgi ve anlayışla kullanılabilen 50l. ve 100l.’nin çok verimli sonuçlar sağlayabileceği birçok kazı alanı vardır. İhtiyaç duyulan şey, zaman zaman kendilerine sunulan fırsatları kullanabilen küçük bir ekibin sürekli ilgi göstermesidir. Atina Fransız Okulu tarafından yürütülen ve çok az masrafla yapılan kazılar, fırsatların makul bir şekilde kullanılmasıyla neler yapılabileceğini gösteren çarpıcı örneklerdir. Myrina’da yapmakta oldukları kazıları takdir etmek için birden çok fırsatım oldu.

Temnos ya da sakinlerinin adlandırdığı şekliyle Tamnos, tarihte küçük bir rol oynar, ancak önemi hem kalıntılarının büyüklüğüyle hem de önemli ölçüde bastıkları madeni paralarla kanıtlanmıştır. Ksenophon’dan alıntılanan yukarıdaki bölüm, buranın İÖ 4. yüzyıl’ın başlarında Pers yönetiminden bağımsızlığını sürdürdüğünü göstermektedir; ama daha sonra burasının adı neredeyse hiç geçmez. Müller, burayı bir dizi Lysimachos ve Büyük İskender sikkesi ile ilişkilendirir. Eğer öyleyse, bu madeni paraların ait olduğu dönem olan 3. ve 2. yüzyılların başlarında bu şehir, büyük önem arz etmiş olmalıdır. Şehrin gümüş özerk madeni paraları bu döneme aittir; ama şehre atfedilen kraliyet madeni paralarının sayısına açıklama getirecek kadar bol miktarda değildir. Zaman geçtikçe sonuç olarak bakır madeni paraların sayısı artar. Burada nehrin diğer tarafında tamamı görünen Mount Sipylus’ta ikamet etmiş olan Mater Sipylene’ye tapınarak ortaya çıkmış olan bu güçlü etkiyi görüyoruz. Ayrıca, Asklepios’un buraya, tıpkı Smyrna’ya olduğu gibi, muhtemelen Pergamon’dan getirildiğini görüyoruz. Herakles’in türü, aşağıda ispat edileceği gibi, Gediz’in hemen

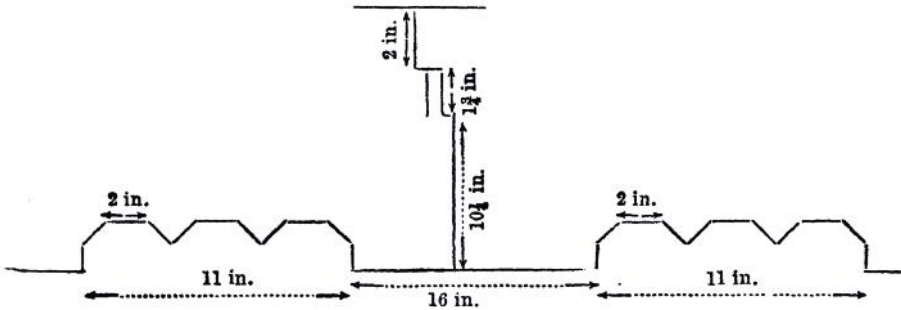
karşısında bulunan Heraclea şehrini akla getirir. Tapınılmasını en çok bekleyeceğimiz tanrılar ve aynı zamanda muhtemelen Aiolyalı yerleşimcilerin beraberinde getirdikleri bu başlıca tanrılar çeşitli türlerde görünür, özellikle Zeus Akraios olarak ve kartal ve şimşekle tasvir edilir.

Cicero'nun Flacco'yu destekleyen konuşmasından Romalıların yönetimi altındaki Temnos eyaleti hakkında bazı şeyler öğreniriz. Flaccus aleyhindeki başlıca tanıklardan biri, Temnos'un hemen yakınındaki Gediz Vadisi'nin alt kısmındaki Cyme topraklarında bir çiftlik satın almış olan Temnoslu Heracleides'ti. Bahsedilen kentin sulh hâkimleri beş *praetor*, “στρατηγός” (Komutanlar), üç *quaestor*, “ταμίαι” (Hazine Görevlileri) ve dört *mensarii* ydi “τραπεζῖται” (Bankerler). Roma egemenliği altındaki generaller, askeri hâkimler değillerdi, görevleri tamamen sivil ve genelde kolluk kuvvetlerinin görevlerine benziyordu. Trapezitae ve Tami-ae arasındaki fark bilinmemektedir; her ikisi de finans bölümünde memurlardı. Nihayetinde Temnos'un da madeni paralarına şehre hükmeden bir valinin portresini basan şehirlerden biri olduğunun farkına varmak gerekir. Mommsen (*Zeitschr. f. Numism.* ii. s. 69: cf. 295), bu madeni paraların hepsinin Augustus'un imparatorluğu yönetiminde Senato'nun payını ön plana çıkarmayı umduğu dönem olan İÖ 6-4 yıllarından kaldığını düşünür. Temnos'un madeni paralarının üzerinde Asinius Gallus'un adı ve yüzü vardır (ayrıca bkz. *Rev. Numism.* 1867, s. 102).

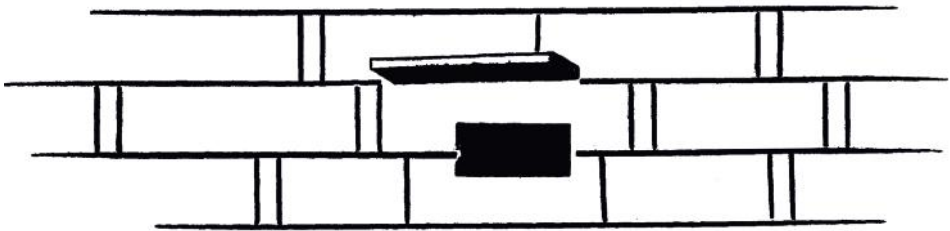
Aegae, daha önce de söylendiği gibi, kuzeybatı tarafındaki dağların arasında muhtemelen daha fazla araştırılacaktır. Ocak ayında, Aliağalı Bay Baltazzi ve Atina Okulu'ndan Bay Reinach ile birlikte, sık sık duyduğum ama hakkında hiçbir şey bilinmeyen bir yeri ziyaret ettim. Spor ve macera tutkusunun bu ülke hakkında çok geniş bir bilgi birikimine sahip olmasını sağlayan bir İngiliz arkadaşım burayı önceden ziyaret etmişti, ama verdiği bilgiler merakımı dindirmektense beni daha çok heyecanlandırdı. Burası, ünlü bir eşkıya çetesinin merkeziydi ve bu çete burada ortalama Türk evlerinden daha konforlu bir yerleşim kurmuştu. Ancak geçen sene, bu çetenin başı hükümetle barış yaptı ve bir güvenlik görevlisi oldu; daha sonra ikametgâhındaki değişiklik mesleğindeki değişiklikten daha belirgin olmasına rağmen şehre gitti. Bu yerin hala kötü bir şöhreti olduğu için, silah göstermek amacıyla birkaç kişiyi yanımıza aldık. Şehir, Kocaçay'ın başına yakın bir tepede, Myrina'yı yerleştirdiğimiz yer olan Kocaçay'ın ağzından yaklaşık 5 saat uzaklıkta yer almaktadır. Burası, nehrin yaklaşık 150 ya da 180 metre üzerindeki bir tepenin yamacı boyunca uzanan bir duvarla çevrilidir ve burada orta büyüklükteki bir şehir için yeterli alan vardır.

Tepeye tırmandıkça, zaman zaman yerli halkın para bulma amacıyla yaptığı kazılara maruz kalan Roma Dönemi'ne ait bir dizi lahit gördük. 2 metre 23 santimetre genişliğinde bir geçitten girdik. Planımız gösterilen çizimde verilmiştir. Her iki taraftaki duvarlar farklı özelliktedir. A B yukarıda tasvir edilen Myrina'daki duvar gibidir. D E, 5 santimetreden daha kalın olmayan küçük levhalardan yapılmıştır; bu farklılık şüphesiz bu noktada kullanışlı olan bir şist tabakasından kaynaklanmaktadır. Çünkü D E duvarının bir kısmında A B duvarının stiline geçiş yapılır. D köşesi, bilindik Hellenistik kesimini gösteren kare taşlarla özenle inşa edilmiştir. Girdikten hemen sonra, kayalık zeminde çok büyük ölçüde kabaca kesilmiş bir dizi tonozlu mağaraya geldik. Ardından dar, taş döşeli bir caddeye benzeyen bir yol bulduk ve taş üstünde taş kalmayan ufak bir Dor tapınağının kalıntılarına denk gelinceye kadar bu yolda yürüdük. Tepedeki diğer birçok bina için kullanılan aynı kırmızımsı trakit kullanılarak inşa edilmiştir. Friz plakaları dağılmış durumdaydı: bunların birinden, metope nin ortasında dikey bir hat üzerinde ve bir triglif ten diğerine doğru yatay bir hat üzerinde aşağıdaki ölçümleri elde ettim. Metopeler mükemmel bir şekilde düzdür, ancak üst kısımlarda iki derecelik bir çıkıntı vardır.

Hemen bunun ötesinde, çok eşsiz bir yapı bulduk. Bazı yerlerde 15 metre yüksekliğe ulaşan ve en az 76 metre uzunluğunda, çok iyi bir biçimde inşa edilmiş bir duvar, tepenin dik yamacının yakınında duruyordu. Bu duvar, 90 santimetre kalınlığındaydı. Yerden yaklaşık 90 veya 120 santimetre yukarıda bir dizi kapı ve pencere vardı. Her bir kapı 1,5 metre karelik bir odaya açılıyordu ve her odada bir pencere vardı. Oda duvarlarının bir kısmı yaklaşık 4 metre yüksekliğe ulaşyordu, ancak ilk inşa edildiklerinde ne kadar yüksek olduklarını ya da üstlerinde ne olduğunu gösterecek hiçbir kalıntı kalmamıştı. Yaklaşık 9 metre yükseklikte, aşağıdaki kapılardan her ikisine bir pencere denk gelecek şekilde bir dizi küçük pencere vardı ve her birinin üst kısmında çıkıntı yapan bir levha vardı. Yaklaşık 12 metre yükseklikte daha büyük pencereler vardı, bunlardan sadece biri günümüze kadar dayanmıştı. Duvar, bir katmanın daha küçük olduğu pencereler haricinde 38 santimetre yükseklikteki katmanlarla inşa edilmiştir. Her katman, sırasıyla bir uzun ve bir kısa taştan oluşmaktaydı. Kısa olanı muhtemelen çapraz olarak yerleştirilmişti. Kapılar ve pencereler, tepe kısımları yavaşça kubbeleşen Yunan tarzında inşa edilmiş. Alt pencereler, 1,1 metre yüksekliğinde, tepe kısmında 1 metre genişliğinde, alt kısımda 1,1 metre genişliğinde ölçülmüştür. Kapılar, yaklaşık 2 metre yüksekliğindedir ve kapıların orta kısmı 90 santimetre genişliğindedir. Kapılar yerden biraz yükseltilmiş durumdaydı, bu yüzden kapıların önünde zamanında yüksek ihtimalle basamaklar vardı. Bu yüzden, bütün bina askeri bir düzene sahip görünüyordu. Burası, erken bir döneme ait değil, muhtemelen Pergamon egemenliği dönemine ait.

Farklı yerlerde kemerli ve Roma Dönemi'ne ait uzun bir balkon ve bir Ortaçağ kulesi gördük.

Bu kalıntılar Aliğa'nın yaklaşık 6 saat kuzeydoğusundadır ve bunların Temnos'u yerleştirdiğimiz yerin kuzeybatısında yaklaşık aynı uzaklıkta olduğu söylenir. Bu kalıntılar günümüzde Namrût Kalessi (Nemrut Kalesi) olarak adlandırılır. Kiepert, haritasında bu ismi çok kuzeye yerleştirir ve

buraya eski Parthenion'u lokalize eder. Ksenophon'un yürüyüşleri sonucu elde edilen bilgiler (Anab. VII. 8), Parthenion'un, Bakırçay Vadisi'ne Nemrut Kalesi'nden daha yakın olduğunu göstermektedir. Nemrut Kalesi'nde bulunan madeni paralara bakarak burasının Mysia'dan ziyade Aiolis'te yer aldığını ve Pergamon'dan ziyade Aiol şehirleriyle bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Burada Phocaea'ya ait özerk bir bakır madeni para bulduk ve Aliağa'ya geri döndükten bir gün sonra yerli halktan biri Nemrut Kalesi'nde bulunduğunu söylediği 7 tane madeni para getirdi. Bunlardan 2 tanesi Temnos'a, 4 tanesi Aegae'ye ve 1 tanesi Byzantion'a aitti.

Aegae'yi buraya yerleştirme konusunda bildiğim kadarıyla tek gerekçe Scylax'ın (c. 98) Aegae'nin *ὑπὲρ Κύμης* 'ta (Cyme üzerinde) yer aldığını belirttiği ifadesidir. Ancak Scylax'ın kıyı kasabalarına kıyasla iç kısımdaki bir şehrin durumu hakkında oldukça belirsiz konuşması doğaldır. Dağlardaki diğer bölgeler incelenene kadar kesin olarak kabul edilmesi mümkün olmasa da en eski Yunan Dönemi'nden kalma, yapıldığı dönemi göz önüne alırsak büyük bir alanı kaplayan duvarlara sahip ve Roma Dönemi boyunca varlığını sürdüren böylesine güçlü bir şehrin Aegae olması, antik yazarların verdiği bilgilerle uyduğunda oldukça muhtemeldir. Aegae erken dönemde de önemli bir şehirdi ve Roma Dönemi'ne kadar ayakta kaldı: gümüş bir madeni paraya sahiptir ve Mr. Head (*Metrolog. Notes*, in *Numism. Chron.* 1875, s. 293), İÖ 600-560 dönemine ait Electrum madeni paralarını burasıyla ilintilendirir.

Birkaç yaşlı seyyahın ardından Kiepert, Aegae'yi Guzél Hissár'a (Güzelhisar) yerleştirdi. Bu şehir, Myrina bölgesinden çok az uzaklıktaki Kocaçay Vadisi'nin güney kenarında yer almaktadır. Kiepert'in haritasında burası, çok daha güneyde gösterilmiştir. Kiepert'in şehri yerleştirdiği yer olan Aliağa'nın güneydoğusunun aksine şehir, burasının kuzeydoğusu yönünde 1 saat uzaklıktadır. Güzelhisar, eskilerin ifadeleriyle uyumuyor. Burası dağlarda değildir; Magnesia yönünde değildir; burasının Temnos'la birlikte anılmasının herhangi bir gerekçesi yoktur²⁰. Son olarak, burada eski bir şehrin var olduğunu ispatlayacak hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Burada bulunan az sayıdaki kitabe Myrina'dan gelmiştir.

Nemrut Kalesi, ağzında Myrina'nın yer aldığını gördüğümüz aynı nehir üzerinde yer alır. Bu nehrin Pythicos (Kocaçay) olarak adlandırıldığını biliyoruz. Fakat Aegae madeni paraları üzerinde nehir tanrısının ismi Titnaios'tur. Nemrut Kalesi'nin yer aldığı tepe, bu tepenin altında buluşan

²⁰ Aiol sikkeleri koleksiyonu yapan Bay Baltazzi, Güzelhisar'da hiçbir Aegae madeni parası bulamadığını söyledi.

iki dereyle iki yanından çevrilidir ve bunlardan biri Titnaios olarak adlandırılmış ve şehrin kutsal su kaynağı olmuş olabilir. Titnaios ismi belki de *Titane* veya *Titanos* kelimelerinden türemiştir. Titanos, Asterion şehrinde veya buranın yakınında bulunan Thessaly’de (Teselya) bir tepenin adıdır “**Ἀστέριον Τιτάνοιό τε λευκὰ κάρηνα**” (Asterion civarında beyaz bir tepe) (n. β. 735). Titane, Achaia’da bir tepenin zirvesinde bir şehirdir ve burası Asklepios’a tapınmak için en önemli yerlerden biriydi. Asclepios türü Aegae madeni paraları Augustus Dönemi kadar eski zamanlara dayanır, ancak şehir hakkında o kadar az bilgiye sahibiz ki bu rastlantının herhangi bir değeri olup olmadığını belirlemek neredeyse imkânsızdır. Ancak, Plinius’un (v. 32), bir Aioli şehri olan Titane’nin aynı isimli nehrin ağzında yer aldığından bahsetmesi kayda değerdir.

Temnos tarihiyle ilgili olarak Aegae’nin tarihinden daha da az şey bilinir. İsmi çeşitli şekillerde ortaya çıkar: Herodot (i. 149) **Ἀἰγαῖαι**’ı kullanır, **Ἀἰγαί** yaygındır, Ksenophon **Ἀἰγεῖς**’i kullanır²¹. **ΑΙΓΑΕΩΝ** madeni paralar üzerinde yaygın olarak kullanıldığı için görünüşe göre insanlar kendilerini **Ἀἰγαεῖς** olarak adlandırmış; ancak bazen **ΑΙΓΕΑΙΩΝ** ve **ΑΙΓΕΩΝ** de kendini gösterir (Mionnet, iii. s. 4, No. 15). Pers kralından bağımsızlığını koruduğu için burası muhtemelen büyük bir güce sahipti ve şimdi yerleştirildiği yer bu koşulu çok iyi bir şekilde karşılamaktadır. Şehir, M.S. 17’de Asya’daki 12 şehri yerle bir eden büyük bir deprem yaşadı (Tac. An. ii. 47).

Strabon, Cyme’nin anavatanında 30 şehir kurduğunu, bunların çoğunun kendisi daha varlığını sürdürürken terk edildiğini söyler. O zamanlar tenha olsalar da, birçoğunun kalıntılarını bulmak hala mümkün. Temnos’tan nehri geçerken, nehirde yaklaşık 1 saat uzaklıkta, tepesinde büyük bir kaya parçası olan bir tepe buldum. Kayanın üzerinde, yerli halkın altında define aramalarına neden olan harfler vardı. Biraz zorlukla taşın iki bölge arasında bir sınır olarak kullanıldığını keşfettim. Mount Sipylus’a bakan tarafında şu sözler yazılıydı:

Melampagos’un sınırı

²¹ Bazı editörler tarafından **Ἀἰγαί** olarak düzeltilir.

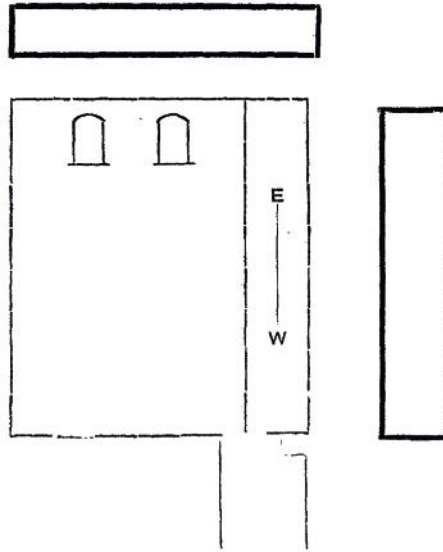
“ *Ορια Μελανπαγιτών* ” (Melampagos’un sınırı) ve Temnos’a bakan tarafta ise:

Heraklealılar

yazıyordu ve devamında birkaç çizik vardı. Belki de bunlar “*ὄρια*” (sınır) kalıntılarıydı. Melampagitae’nin yaşadığı yer olan Black Rock’ı (Kara Kaya) görmek çok kolaydı. Sipylus’un yamacında yaklaşık 2 saat uzaklıkta, görünüşüyle adı birbirine uyan, kayda değer bir kaya kütlesi vardı: yerli halk bana bu konuda birçok “*eski şey*” olduğunu söyledi. O zaman o kadar uzağa gidecek boş zamanım yoktu. Heracleotae’nin nehre bakan tarafında vadinin tamamı kalıntılarla doluydu. Bunlar arasında Bizans kalıntıları, bir kilise ve oymaların arasında haç işaretleri olan mimari süslemelerden oluşan mermer parçaları bulunmaktadır. Emiralem istasyonundan çok uzak olmayan bir mevkide üzeri çimen kaplı bir tümülüs ve biraz ötesinde de küçük müstahkem bir kasabanın kalıntılarının yer aldığı bir tepe yer alır. Duvarlar, tepenin her yerinde, bazen yer üstünde, bazen de çimenli tepede sadece hafif bir yükseklik olarak kendini gösterir. Binanın stili belirgin değildi, ama kesinlikle Yunan işçiliğinden daha iyi değildi. Oval şeklindeki kasabanın her bir ucunda, bariz şekilde görülen dönemeçli bir yola sahip bir kapı vardı. 800 metre uzakta, başka küçük bir çimenli tepenin üzerinde bir kaya kütlesi vardı; bu kayanın güney tarafına bir merdiven oyulmuştu. Ortası kırılmıştı ve bir kısmı yakındaki düşmüş bir kaya yığını üzerinde görülebiliyordu. Merdivenin bir zamanlar tek erişim yeri olarak yapıldığı bariz, ama bugün bir kişi kolaylıkla kırık taraftan tırmanabilir. Küçük bir düzlük olan tepede, bir siper duvarının ve büyük bir sarnıcın taşlarına tutunmak üzere yapılmış kesimlerin izleri vardı. Ovanın içinde 2 metre 60 santimetreye 1 metre 90 santimetre ölçülerinde dikdörtgen bir delik vardı ve bu da gördüklerimin çoğunun aksine harç ile kaplı olmayan, çok daha büyük bir kare sarnıcın içine açılıyordu. Delik, eski zamanlarda, açıklığın kenarlarında dikkatlice kesilmiş çıkıntılara dayanan bir tür kaplama ile kapatılmıştır. Burası öğrenemediğim sebeplerden ötürü neredeyse 30 santimetre derinlikte koyun kafataslarıyla dolu. Kemiklerin arasından suyun içine uzun bir çubuğu gücümüz yettiğince aşağı ittik ve

sarnıcın en az 180 santimetre derinliğinde olması gerektiğini bulduk. Bu kayayı, yakın zamanlarda Manisa yakınlarındaki “Niobe”nin yukarısında bulunan kaya-akropolisle karşılaştırdığımızda, burasının Yunan Dönemi öncesi bir halkın bir kalesi olduğuna hiç şüphem kalmadı. Vadideki tüm kayalıklarda ve tepelerde çok sayıda mezar oyulmuştur. Bir örnekte, çakıl taşından oluşan iri bir kaya parçası bir oda şeklinde oyulmuştu, buranın zemininde 1 metre 40 santimetre uzunluğunda ve 78 santimetre eninde bir mezar bulunmaktaydı. Mezar ve oda doğuya doğru bakıyordu. Odanın çok düzensiz oyulan arka duvarında üç tane adak nişi vardı. Bu tür nişler bu ülkede çok yaygın, ancak daha önce hiç onları bir mezar içinde görmemiştim. Temnos’ta bazıları tasvir edilmiştir: Phocaea’da çok yaygındırlar. Orada bir tepenin yamacında, antik kentin duvarları içinde, kayadan oyulmuş ve yakınında bu tarz nişlerle dolu büyük bir kaya olan pusulanın noktalarına denk gelen dikdörtgen bir sunak buldum; bütün bu yer bana Atina’daki Zeus Hysistos sunağını hatırlattı. Gediz Vadisi’ne geri dönerken bir zamanlar bir kapakla kapatılan ve küçük bir girişle ulaşılan, iri bir kaya parçasından 1 metre 90 santimetreye 1 metre 60 santimetre ebatlarında oyulmuş olan büyük bir sandık bulduk. İç kısımda odanın uzunluğunca dar ve derin bir mezar ve tabanda iki sığ girinti vardı. Bunlar, bir yataktaymış gibi rafa yerleştirilmiş iki cesedin başı için hazırlanmış yerlerdir.

Bu mezar aynı zamanda doğu ve batı yönünde uzanmıştır ve dış tarafta her iki tarafına yakın yerlerde paralel olarak uzanan iki mezar vardı. Burasının tamamı Eski Smyrna’nın yanında yer alan bir başka kaya me-

zarına oldukça benziyor (bkz. *Rev. Archéol.* 1876, Mayıs, s. 322). Diğer birçok mezar bazen çiftli, bazen iki kişinin sığacağı kadar geniş, bazen de uzun ve dar olan düz bir kaya üzerine oyulmuş, taş katmanlarıyla kaplı, dikdörtgen şekilde kesilmiş basit deliklerdir.

İncelediklerimin hepsi simetrik olarak yerleştirilmiştir:

10 lay N.W. to S.E.
1 „ N. to S.
8 „ E. to W.

Mezarların yönüne dikkat edilmesi bir Yunan geleneği değildir. Phocaea, Myrina, Tanagra vb. yerlerde hiçbir kural gözlenmez. Öyleyse bu mezarlar ya Yunan olmayan bir halka ya da yabancı bir dinden güçlü biçimde etkilenen Yunanlılara ait olmalıdır. Bazıları henüz yeni açılmış olan mezarlarda önceden bulunmuş bir şey olduğuna dair duyum almadım. Çimenli bir tepenin açılmamış mezarlarla dolu olması muhtemeldir, çünkü görülebilen az sayıdaki kalıntılar 60 santimetre toprakla kaplanmıştır.

Bu vadinin görünüşünden Yunan yerleşimcilerin daha eski bir halkın yerini aldığı ve kendilerinden önce gelenlerin dinlerinden büyük ölçüde etkilendikleri sonuçlarını çıkarabiliriz. Bu din, Sipylus'ta tahtta oturan Mother Goddess'a (Ana Tanrıça) tapmaktan, Smyrna ve Magnesia'nın koruyucu tanrılarından farklı olamaz. Nehrin diğer tarafında bulunan Temnos da aynı ibadet şeklini kabul etmiştir ve madeni paraları genellikle tıpkı Smyrna'ninkiler gibi çifte Nemesis taşımaktadır. Nemesis'in nitelikleri, onları aynı ibadet şekliyle bağlantılı figürlerin Hellenistik gelişmeleri olarak betimler²². Bu ibadet şekli Phocaea'ya kadar yayılmıştır ve Sipylus'un gölgesi altındaki Heracleotai bunu çok daha fazla hissetmiş olmalıdır.

²² Curtius, *Beitr. z. Gesch. Kleinasiens*, s. 18, ile Stark, *Niobe*, s. 414'ü kıyaslayınız.

Bu Heraclea, Stephanus'un "πόλις πρὸς τῇ Κυμαία τῆς Αἰολίδος" (Aiolis'teki Cyme'nin karşısında bir şehir) olarak söz ettiği yer olabilir. Fakat Stephanus'un, Plinius'un (v. 32) görünüşe göre Heracleotes tractus olarak belirttiği yer olan ve Mitylenelilere ait olup Atarneus ve Adramyttium arasındaki kıyı üzerinde yer alan kasabadan bahsetmiş olması daha muhtemeldir. Bu durumda, bu uğrak yerin ismi olan Heracleotis'in Lidya şehrinden, "πόλις Λυδίας"tan (Lidya şehri) (Steph. Byz. and Hesych.) geldiğini düşünebiliriz. Bu kasabanın durumu hakkında oldukça az şey bilinmekle birlikte, Magnesia yakınlarındaki Mount Sipylus'un altında yer aldığı (bkz. Smith, *Dictionary of Ancient Geography*, 8. v.) varsayılmıştır. Bu varsayımsal konum, adı sınır taşı üzerinde yer alan bu yere uymaktadır ve burası Gediz'in doğusunda olduğu için, bir Lidya şehri olarak adlandırılabilir. Aksi takdirde, her iki kentin karakteri ve durumu, onları Aiol yerleşimleri olarak göstermektedir. Yazıt, muhtemelen İÖ 300'den daha eski değildir; çünkü Melampagitae'deki yazıtın daha eski bir dönem anlatıyor olması muhtemelken, daha arkaik biçimde olanları muhtemelen bir dağ köyündeki düşük eğitim seviyesinden kaynaklanır, buna karşın ovadaki Heracleotae daha iyi yazmıştır. Bu iki isim, sınırlarla ilgili bazı sorunların hakem aracılığıyla veya karşılıklı anlaşma yoluyla çözüldüğü aynı döneme atıfta bulunuyor olmalı. Ancak, bu iki yerin ismi muhtemelen Temnos'u kurmuş olan aynı Aiolyalıların tüm vadiyi işgal ettiği zamandan gelmektedir. Vadiden memnun kalmayıp direkt tepelerin üzerinden geçmiş olmaları da muhtemeldir. Heraclea'dan bir yol Sipylus'un bir geçidinden geçmekte ve Smyrna'nın karşısındaki körfezde bulunan Cordelio (Kordelya) Ovası'nda yer alan günümüzdeki Yamanlar köyü yakınında inişe geçmektedir. *Journal of Hellenic Studies*'te (Hellenik Araştırmalar Dergisi) (vol. i. s. 68 ff.) tasvir edilen Yamanlar'ın yakınlarındaki Ada isimli tepenin zirvesindeki şehrin bir Aiol şehri olduğundan oldukça eminim. Daha önce söylediğim gibi, burası Yunan Dönemi'nden önce bir şehir olmuş olabilir, fakat tepenin zirvesini çevreleyen duvarın yarısı ve tepenin en erişilebilir yerlerini daha alçak bir yerde savunan tüm duvar ve kule zinciri açıkça Yunanlılara aittir. Duvarın bu kısımları, Larissa'daki gibi inşa edilmiş ve Aiol şehirlerinin her yerinde görülen, bu şehirlere özgü köşe kesimlerine sahiptirler. Duvarların tamamı özenle kesilmiş taşların yatay katmanlar halinde dizilmesiyle inşa edilmiştir, ancak taşların uçları bazen dik açıyla kesilmemiştir.

Bu şehre duyulan ilginin esas nedeni, Aiol Smyrna'sına olan yakınlığıdır. Haritaya bakılırsa, buranın Temnos'tan Smyrna Vadisi'ne giden yol üzerinde yer aldığı görülebilir. Gediz Vadisi'nden Smyrna Vadisi'ne doğru

ilerlerken Yunanlıların önünde iki yol vardı. Körfezin kıyısı boyunca gidebilirler ya da Temnos'tan dağları geçebilirlerdi. Eski Smyrna şehri, kuzey dışında saldırı alabilecek konumda değildir: diğer tüm taraflarında uzun ve dik bir yükselti vardır; ancak kuzey tarafında, bir geçitle tepelerin arkasına bağlanır. Yunanlılar herhangi bir direnişle karşılaşmışlarsa, kuzeydeki tepeleri işgal edip buradan kente saldırmış olmalı. Larissa'ya yapılan saldırının tasviri, saldırının Smyrna şehrinin üzerindeki tepelerde yer alan bir konumdan geldiğini kanıtlamaya yardımcı olabilir. Bu nedenle, saldırının Temnos üzerinden gelmiş olması ve “Ada” tepesindeki eski şehrin, Smyrna'nın fethedilmesini kolaylaştırmak için aslında bir durak olmuş olması daha muhtemel görünüyor.

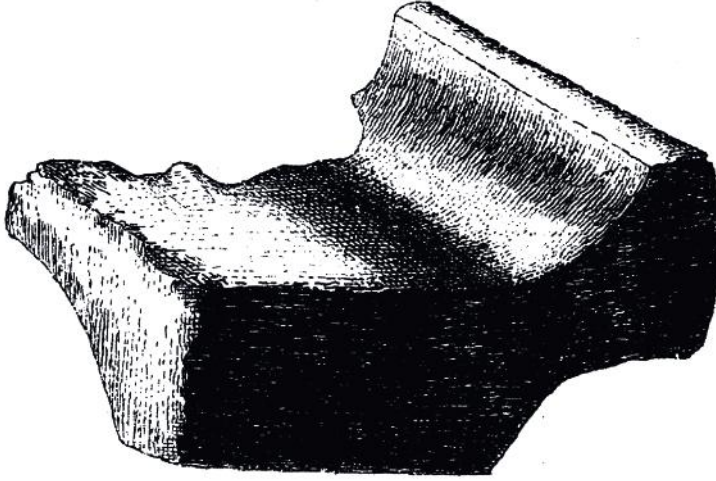
Life of Homer'deki (Homer'in Hayatı) kronolojinin hiçbir değeri olmadığını iddia etmek gereksizdir: bu kronolojide, Smyrna'nın kurulması, Neonteichos'un kurulmasından on, Cyme'nin kurulmasından on sekiz yıl sonra gerçekleşir. Elimizdeki çok az miktardaki kanıt, *à priori* (önsel olarak) düşüncelerle birleşince, Aiol fethinin her yerde yavaş ama kapsamlı bir şekilde gerçekleştiğini ve kıyıda yaşayan yerlilerle çok zor geçmeyen bir mücadelenin ardından fethin önce adım adım sonra şehir şehir yayıldığını gösterir. Burayı sömürge haline getirebilmeleri için önce fethetmeleri gerekiyordu. Curtius, İon ve Aiol yerleşimleri arasındaki karşıtlığı vurgulamıştır. İonialılar yerlilerle birleşti: Aioller ise onları yok etti. İonialılar sadece deniz kıyısındaki şehirleri kurdu: İonia'daki Miletus'un (Milet) üzerindeki Maeander Vadisi'nde yer alan Magnesia, Strabon tarafından açık bir şekilde “*πόλις Αιολίς*” (Aiolis şehri) olarak adlandırılmıştır ve buranın sakinleri, Apollon'a adanmış ve Apollon tarafından gönderilmiş Thessaly halkıydı. Aioller ise çok iç bölgelere nüfuz etti ve bir kara imparatorluğu kurdu: deniz kıyısında yer alan büyük Euboea şehriden kurulmuş olan Cyme bile denizi terk ederek tüm gücünü iç bölgelere yöneltmiştir. Güney Aiolis'in sömürgeleşmesinin ayrıntılı bir anlatımı, bu Aiol yerleşiminin karakterini açıkça ortaya koyar.

Fakat bu karakterin üzerinde fazla durulmamalıdır. Aiol fethinin bölge tarihinin sürekliliğini kesintiye uğratmadığı açıktır. Şehirler genel olarak eski isimlerini korumuşlardır. Cyme ve Myrina, Amazon şehirleridir; Larissa ise eski Pelasg ismini korumuştur. Neonteichos'un temelleri daha yenidir ve Hellenik bir isme sahiptir: Aegae'nin durumu ise şüphelidir. Öte yandan Temnos, eski bir isimdir. Temnos, Mysia'da (Misya) bir dağdır ve Temenothyrae şehri “*Temnos Dağı üzerindeki geçit*”tir. Burasıyla Thermopylae'nin Mysialı eşdeğeri olan Grimenothyrae'yi karşılaştırabiliriz: Sanskritçedeki karşılığı gharma olan ve “*Kaplıcalar*” anlamına gelen

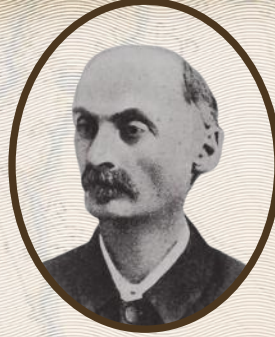
germa, yaygın bir Phrygia (Frigya) ve Mysia şehir ismidir. Kesmek anlamına gelen tam kökünden türemiş olan Tém-no veya Tamno, muhtemelen “dik” anlamına gelir: ve kişi ismi olan Tymnes ile Carian (Karya) şehri Tymnos, muhtemelen aynı aileden gelir. Bir dağın isminin, onun yanında yer alan şehre ismini vermesi çok yaygın bir durumdur. Cilicia’da (Kilikya), Anazarbos (Anavarza) Dağı adını, bu dağın altında yer alan şehre vermiştir. Burası, Kyinda olarak da adlandırılır ve Caesareia, “*πρὸς Ἀναζάρβω*,” (Anazarbos’un önünde) imparatorluğun yönetimi altındadır. “Zirve” anlamındaki Assos, Anadolu’daki şehirler için tek başına ya da birleşik isim içerisinde kullanılır ve en yaygın isimlerden biridir ve aynı durum Yunanistan’da “*Parnes’in (Parnita) Zirvesi*” anlamına gelen Parnassos ismi için de geçerlidir: Parnes ayrıca tek başına bir dağın da ismidir. Yine de Aiol şehirlerinin İoniali olmaktan çok Yunanlı olmaları oldukça mümkündür: ve bu gerçek, onların İon rakipleriyle kıyasla geri kalmışlıklarına bağlanabilir. Hellenistik uygarlık birçok unsurun iyi bir şekilde bir araya gelmesiyle oluşmuştu ve en karma şehirler gelişime başlıca katkıyı sağlayan şehirlerdi. Aiol şehirleri, hiçbir zaman büyük ticaret merkezleri olmadılar; hepsi, Cyrus’a karşı oluşturulan ittifakta İon şehirlerini takip etti; ancak yalnızca kıyıda yer alan ve tamamen Athenian etkisi altındaki şehirler, Delian Konfederasyonu’na katkıda bulunanlar listesinde yer aldı; Temnos ve Aegae’nin kendilerini saran dağlar arasında herhangi bir yabancı yönetime tabi olmadan sert Sparta yönetimi altında yaşadıklarını biliyoruz. Belki de bu bilgiye dayanarak, bu yerlerin bazılarında yapılan kazılar, Yunan yaşamının ilk dönemleri hakkında daha bilgilendirici olabilir.

Karakter açısından gördüğüm şehirlerin hiçbirisi Adá ve Eski Smyrna’ya benzemiyor. Küçük ve yüksek tepelerdeki konumu, şehir surlarındaki Yunan ve kiklopik taş işçiliğinin karışımı, her iki şehirde de olağanüstü derecede benzerdir ve bu yerlerde bulunan çömlekler neredeyse birbirinin aynısıdır. Her ikisinde de ilginç bir tür taş bulunmakta; bu taşlar ülkenin her yerindeki gerek en eski gerek daha yeni dönemlere ait kazı yerlerinde çokça bulunan taşlardan bazı açılardan farklıdır. Bu taşların bir yüzünde mavimsi-siyah bir cilanın verdiği metalik bir parlaklık vardır: Yunanistan’daki hiçbir cila türü metalik değildir. Diğer taraf ise düzdür ve kenar boyunca çıkıntı yapan bir bağlantı elemanına sahiptir. Bir köşe parçasının şekli aşağıda gösterilmiştir. Bu taşlar bariz bir şekilde kalıplarda yapılmıştır ve iki şehirde de aynı büyüklükte ve şekildedir. *American Archaeological Society* (Amerikan Arkeoloji Derneği) tarafından gönderildiği bilimsel araştırma gezisinde, Mr. Clarke, bu taşların, süs parçaları mermer yerine *terra*

cottadan (pişmiş toprak) yapılmış bir tapınağın simasını oluşturduğunu belirtti. Tapınağın temel duvarları, Eski Smyrna akropolisinde görülebilir ve çok eski ve çok ilginç bir tapınağın herhangi bir kalıntısını bulmak üzere onların çevresinde kazı yapmak için biraz para harcamak faydalı olabilir.

Aiolis bölgesinde bulunan erken döneme ait çanak çömlekler genellikle cilasızdır ve üzerinde genellikle kızıl kahverengi, bazen de çok koyu kahverengi, renkli şeritler olan zeminin rengi soluk sarıdır. Yüzeyde yer alan parçalar, vazanın şeklini göstermek için çok küçüktür; ancak bu dergide (vol. i. s. 68 ff.) anlatılan bu bölgede yapılmış olan kazılarda, öğrenebildiğim kadarıyla başka bir yerde örneği olmayan çok sayıda küçük kırılmış kadeh buldum. Bunların yanı sıra, renk olarak benzer fakat daha ince parçalar buldum. Bunlar, tıpkı Telmessos'ta bulduğum erken döneme ait vazolara benzemektedir. Temnos bölgesinde, kırmızı bir zemin üzerinde siyah figürlere sahip bir vazo parçası buldum.

Sayce, Archibald Henry
(25 Eylül 1846-4 Şubat 1933)

İngiliz arkeolog ve Eski Çağ Tarihçisi. 1891 yılında profesör olduğu Oxford Üniversitesi'nde 1919 yılına kadar görev yapmıştır.

Çocukluğunda yakalandığı tüberküloz hastalığı nedeniyle eğitime evinde başladı ve yetenekli bir çocuk olarak 10 yaşında Wirjil ve Xenophon üzerinde araştırmalar yaptı. 14 yaşında İbranice öğrenmeye başladı.

1865 yılında Oxford'taki Queen's College'de başladığı öğrenimini 1869 yılında tamamladı. 1870 yılında Anglikan Kilisesi rahibi olarak atanması yapıldı.

Asur ve Hitit dilleri üzerine araştırmalar yaptı ve bu konularla ilgili çok sayıda kitap yayınladı.

William Mitchel Ramsay'den sonra erken bir dönemde Aliğa ve çevresinde incelemeler yapma fırsatı buldu. İnceleme metinlerini 1882 yılında *"The Journal of Hellenic Studies"*in 3. cildinde yayınladı. Sayce, erken bir dönemde adını bilmeden Uzunhasanlar Köyü yakınlarındaki Tisna antik kentini gezmiş ve buradaki sarnıç, mezarlar ve kayaya oyulmuş basamaklarla ilk bilgileri gözleme dayalı olarak aktarmıştır.

Aiolis'te Keşifler

Sayın Ramsay'ın Güney Aiolis'te yaptığı çok değerli araştırmalar da (Journ. Hell. Stud. II. 2, S. 278) göstermiştir ki Kocaçay Vadisi'nde yapılacak ayrıntılı araştırmalarda birden fazla Aioli yerleşimi ortaya çıkacaktır. Bu tahmin yapıldığından sadece birkaç ay sonra gerçek oldu ve ilkbahar/1881'de Bay George Dennis, Bay Salomon Reinach, Bay Baltazzi ve benim olduğum araştırma ekibi sonuca ulaştı.

Ben 9 Nisan 1881'de konuyla ilgili Akademi'de kısa bir rapor sunmuştum. Sayın Reinach da Myrina'da yaptığı kazı çalışmalarıyla ilgili olarak "*Bulletin de Correspondence Hellenique*"te Nisan 1882'de bir makale yayınladı. Ancak konuyla ilgili ayrıntılı bir yayın yapılmadı. Şimdi burada yapmaya çalıştığım, ayrıntıları, daha kolay bir yol olarak gördüğüm anlatı şeklinde yansıtmaktır. Sayın Ramsay hâlihazırda Myrina-Kyme arasındaki kıyının topografyasını yazdı. İki yerleşimin ortasında Kyme'ye 2,5 mil, Myrina'ya 3 mil uzaklıkta küçük bir Rum köyü olan Aliağa yer almaktadır. Kocaçay'ın Myrina'nın akropolisi önünden denize döküldüğü yer *Kalabaksaray* olarak anılmaktadır. Bu çay kaynağından itibaren yaklaşık 8 mil boyunca doğuya doğru akmakta ve bu noktada kuzeye yani Namrut Kalesi'ne yönelmektedir. Sayın Ramsay ve Reinach'ın belirttiği gibi. Denize doğru yönelmeden önce Güzelhisar yakınlarından geçen bir dere bu çaya katılmaktadır. Bir zamanlar Aadae antik kentinin yer aldığı Aliağa'da Sayın Baltazzi'nin *–birkaç yıl önce Fransız tarzında inşa edilmiş–* oldukça konforlu bir sayfiye evi bulunmaktadır.

Sayın Baltazzi Mart 1881'de beni ve Sayın George Dennis'i bu eve davet etti. İzmir'de ikamet etmekte olan Fransız centilmeni Sayın Guichon yaklaşık 20 yıl önce Aliağa'nın kuzeydoğusunda ve yaklaşık birkaç kilometre uzaklıkta Karabel Geçiti'ndeki Sesostri'si andıran niş içinde kayaya oyulmuş bir heykel gördüğünü söylemiş. Kayaya oyulmuş bu nişler Kocaçay'ın güneyindeki bir tepenin güneybatı eteğindeymiş. Bu bilgiye sahip olan Sayın Baltazzi bir gün beni ziyarete geldi ve Hitit Dönemi'ne ait bir kalıntı bulmuş olmak umudundaydı. Aliağa ve çevresindeki geniş araziler bu aileye aitti. Söylediğine göre bölgede eşkıyalık yapanların tehditlerine karşı para verdiği için de buralarda kendisinden başkasıyla rahatça gezmek pek mümkün olmazmış.

Sayın Dennis, ben ve Sayın Baltazzi İzmir'den küçük bir buharlıyla yola çıktık; yol üzerinde Sayın Tullan'dan daha şanslı olarak *–sırtını yasladığı tepenin güneydoğusunda yer alan–* Leuke'nin kalıntı duvarlarını

dürbünlerle izleme fırsatı bulduk. Doğrudan bir ziyaret mümkün değildi; çünkü kara tarafından Gediz bataklıkları nedeniyle ulaşmak mümkün değil; deniz tarafından ise denizin sığlığı nedeniyle ulaşılamaz. Eski ve Yeni Foça yakınlarından geçtik. Her iki yerleşim de o kadar iyi biliniyor ki herhangi bir tasvire gerek kalmıyor; ancak Eski Foça'da yöreden birisi limanın önündeki küçük adada kilise yıkıntılarında eski bir tapınak kalıntısı olduğunu söyledi.

Yeni Foça'dan ayrıldıktan sonra Çandarlı'ya yöneldik ve yol üzerinde sol tarafımızda Arginussai adalarını bıraktık. Körfezin dibindeki Elaea'nın arka taraflarında Sayın Humann'ın kazı çalışmalarını yürüttüğü Pergamon Akropolis'i'nin beyaz parıltıları gözümüze ilişiyordu. Nihayet görüş alanımıza Aliağa girdi. Sayın Baltazzi'nin sayesinde hiçbir zorluk çekmeden bavullarımız eve taşındı ve yerleştik. Burada Atina'daki Fransız Okulu adına Myrina ve Kyme'de kazı çalışmaları yürütmekte olan Sayın Reinach'ı dinledik. Tam bu sırada Kyme'deki (günümüzde *Namurt* olarak biliniyor) kazıda çalışan işçiler buldukları arkaik bir Kibele figürü getirdiler. Daha sonra figürün getirildiği yeri ziyarete gittik. Burası deniz kıyısında bir yerdi ve geç dönem Kyme'sinin bir kısmını kaplıyordu. Burada Roma Dönemi'ne ait mezarlar kazılıyordu. Nekropol alanın daha da geniş bir alana ve hatta bir zamanlar bir tapınak veya bir şapelin bulunduğu tepeye kadar yayılıyordu. Her halükarda söylendiği gibi Kyme'nin kuruluşunun Amazonlara kadar geri gittiği –*buradaki Nekropolün de gösterdiği gibi*– kentin denize bu kadar yakın olmasından dolayı pek mümkün görünmüyor. Benim bildiğim kadarıyla Anadolu'da bu kadar denizin dibinde olan bir başka prehistorya kenti yoktur. 2 mil kadar doğuda bulunan ve dikkatimi çeken bir tepe vardı; bana göre burada bir erken dönem kenti olma olasılığı yüksektir.

Ertesi gün Sayın Guichon'un sözünü ettiği heykel figürünü aramak için yola çıktık. Önce Aliağa'nın doğusundaki ovaya doğru yöneldik ve buradan Dumanlı Dağ'ın eteğindeki Güzelhisar köyüne giden eski bir yola koyulduk. Yol üzerinde Güzelhisar'dan pek uzak olmayan bir noktada kireçtaşından bir yükselti dikkatimizi çekti; burada oyulmuş Yunan mezarları vardı. Bu mezarlardan 6 tanesi doğu tarafındaydı, birkaç tane de batı tarafında vardı. Sayın Ramsay, Aegae'nin Kiepert tarafından tespit edildiği Güzelhisar'dan Namurt Kalesi'ne taşınması gerektiğine inanmak için iyi bir neden gösterdi. Aynı zamanda keşfettiğimiz mezarlar, bir zamanlar Güzelhisar yakınlarında eski bir şehrin var olduğunun kanıtıydı; çünkü Aliağa'dan uzakta olan bir şehre aitti; dahası, köy yakınında bir Yunan heykel parçası gördüm. Buna bağlı olarak da, Strabon tarafından Kyme

ile Myrina arasına yerleştirilen Adae'nin Aliağa'da değil, Güzelhisar'da olması gerekir²³.

Güzelhisar'ı sağ tarafımızda bırakarak Sayın Guichon tarafından tarif edilen tepeye doğru yola koyulduk. Gerçi burada herhangi bir heykel bulamadık ama ilginç olabilecek başka bir şey bulduk; oldukça iyi durumda olan kiklopik duvarlarla örgülü olan antik bir akropolise rastladık. Bu duvar en iyi dönemden kalma bir duvardı ve alt kısmı ve üst kısmı kısmen –*pre-historik kentin kurulduğu*– kayalıklar üzerinden devam ediyordu. Eteklerinden Kocaçay'ın geçtiği duvar, kuzeye doğru dik bir şekilde yükseliyordu ve o noktada 2 veya 3 mezar yer alıyordu.

Biz kayalığın güneybatı tarafına tırmandığımızda –*batıdaki daha yüksek olduğu*– ikili bir tepenin orada son bulunduğunu gördük. Zirvede kuzeydoğuya bakan bir giriş bulunuyordu; Myken'de olduğu gibi 2 kapı dikmesi her biri ayrı bloktan oluşan şekliyle durmaktaydı. Dikmelerden birisi iki parçaya ayrılmıştı ve düşen parça ortada yoktu. Ancak dikmelerin üzerinde yükseldiği parçadaki izleri belirgindi. Sayın Reinach'ın ölçümlerine göre, ayakta duran blok 2.05 m. yüksekliğinde, en geniş olduğu noktada ise 1,25 m genişliğindeydi. Kırılmış olan blok ise 2,15 m yüksekliğinde, 1,10 m genişliğindeydi. Yükseklikteki farklılığı açıklamak gayet kolaydı; çünkü ayakta kalan dikme toprağa gömülmüştü. Girişten itibaren yol akropolisin kuzeydoğusunda bulunan Uzunhasanlar köyüne doğru uzanıyordu. Girişten biraz uzakta bir kayaya oyulmuş basamaklar vardı. Kapıdan geçerek içeri girdiğimizde akropolis alanının içine girmiş olduk ve burada muhtemelen bir tapınak olduğunu tahmin ettiğimiz yapı kalıntısına rastladık. Yakınlarda içi su dolu bir sarnıç vardı. Hemen yakınlarında da Hellenistik Dönem'e ait bir mezar yapısı bulunuyordu ve üzerinde Yunan harflerinden oluşan bir kitabe vardı. Kitabe sadece bir satırdan oluşuyordu ancak sadece bazı harfler okunabiliyordu, “.... NY ... C ... O”. “C” harfinin şekli Yunan Myrina'sı dönemine ait olduğuna işaret ediyordu. Batıdaki tepenin hemen aşağısında bir başka sarnıca daha rastladık; sanki kayaya oyulmuş bir mezar görüntüsü vardı; kısmen kayaya oyulmuş kısmen de toprağa gömülmüş gibiydi.

Daha aşağıdaki veya doğu tarafındaki kayalık tepe akropolisin geri kalan kısmı gibi sağlamdı ve duvarı bağlayan köşe taşı benim ölçümüne göre 88 inç uzunluğunda ve 55 inç genişliğindeydi. Taş işleniş şekline bakılacak olursa üzerinde delikler olmasına rağmen herhangi bir metal

²³ Ancak Sayın Reinach Strabon'un Kap-Hydra olarak verdiği yeri Ilıcaburnu'na yerleştirmekte haklı olabilir; bu durumda Adae'nin Arap Çiftliği yakınlarındaki tepelerde olması gerekir ki o zaman da Güzelhisar yakınlarındaki mezarların varlığı belirsizliğini korumaktadır.

alet izi belli olmuyordu. Kuzeyde, ancak akropolis duvarları içinde, bir iki odalı bir Hellen mezarı vardı ve biri diğerinden daha küçüktü, küçük olan ise piramit şeklinde bir çatı ile örtülmüştü. Akropolün doğusunda, aşağıda bir platodan yükselen izole edilmiş bir kaya parçasının kuzey duvarına bir başka benzer mezar oyulmuştu.

Üzerinde bulunduğumuz alan *–batıdaki tepeden baktığımızda–* yaklaşık olarak 6 mil uzaklıkta bulunan antik Myrina'nın bulunduğu Kalabaksaray'a hâkim bir yerdi. Karşılaştığımız mezarlara bakılacak olursa tarihsel dönemde burada yaşam olmadığı anlaşıyordu; ancak mezarlar muhtemelen Myrina'nın varlıklı ailelerine aitti. Bütün veriler bu şehrin yerli Aiollere ait olduğunu ve Yunan istilacılar tarafından kıyı bölgesi işgal edildikten sonra yerleşimin devam etmediğini göstermektedir. Kiklopik duvar örgülerinde herhangi bir metal alet izi olmaması Hellenistik öncesi prehistorik döneme işaret etmektedir. Bu saptama bu alanda tarihsel döneme ait herhangi bir keramik bulunmamasıyla da kesinlik kazanmaktadır. Sadece yakınlarda açılan mezarlarda bulunan Hellenistik eşyalar hariç tutulacak olursa. Bu bağlamda bu şehrin Hellenistik öncesi Amazonlar tarafından kurulmuş olan veya benim tercih edeceğim haliyle Hitit Dönemi'ndeki Myrina'yı temsil etmektedir. Bu şehrin yıkılmasından sonra Yunan göçmenler tarafından 6 mil ötede kurulan şehre bu şehrin adı verilmiş olmalıdır²⁴.

Bu şehirdeki keşfimizden sonra önce Kalabaksaray'daki kazıları incelemek üzere Kocaçay'ı kuzey kıyısı boyunca takip ettik. Yol üzerinde *–Roma Dönemi'nde de aynı şekilde devam ettiğini düşündüğüm–* bugünkü Bergama yolu yakınlarının batısında sağ tarafta su kemeri kalıntısına rastladık. Bir zamanlar Romalılar tarafından çayı geçmek amacıyla yapılmış olmalı; ancak şimdi yıkıntı halinde. Bir süre yol aldıktan ve benim Eski Myrina olarak adlandırdığım yeri geçerek çayın karşısına geçtiğimiz bir noktada çaya doğru uzanmış dar bir yapıyla karşılaştık. Kısa bir süre sonra bu kanalın daha önce sözünü ettiğim su kemerinin devamı olduğu anlaşıldı. Daha sonra dik bir uçurumu tırmanmak zorunda kaldık ve sonra diğer taraftan inerek nehir yatağına tekrar ulaşmak zorunda kaldık. Burada, beklenmedik bir şekilde, kaya boyunca, yaklaşık 32 yard uzunluğunda ve en yüksek kısmı 25 ayak olan yapay bir kesme ile karşılaştık; kesme yaklaşık 2 ayak genişliğindeydi. Yapı kuzeydoğu yönüne dönerek ilerliyor ve doğu tarafında kare şeklinde içinde tertemiz su bulunan doğal

²⁴ Pottier ve Reinach'ın Nisan 1882'de "Bull. de Corr. Hell."de yayınladıkları makalenin mükemmel haritasında, Uzunhasanlar köyünün bu şehrin yakınlarında olduğu belirtilmiştir.

bir havuzla sınırlanıyordu. Bu noktada, kaya, kanalın diğer bölümünde olduğu gibi, uçurumun tepesine kadar kesilen kemerler arasındaki boşlukla birlikte, bir çift kemer oluşturacak şekilde bırakılmıştı. Sadece ortada ve güney tarafında, kanala ait konglomerat malzemeden çıkıntı yapan büyük bir bazaltik blok yer alıyordu ve üzerinde bizim resmini çizdiğimiz kaba bir boğa kafası tasviri oyulmuştu. Bu tasvir 25 inç uzunluğundaydı; burnu ise 10 inç yüksekliğindeydi. Kemer tarafından kesilen kaya bloğu suya doğru uzanıyordu ve doğrudan su üstünde kalan parçasının üzerinde sanki bir zamanlar yazı olabilecek bir yüzey seçiliyordu. Batı tarafında ise ikili bir toprak yığını aracılığıyla kanala açılıyordu. Böylece tüm bu yapının ne olduğu anlaşılıyordu; evet bu yapı henüz bataklığa dönüşmeden önce Myrina'nın Kocaçay'dan getirilen suyla su ihtiyacını karşılayan su kemeri idi. Kemerin batı tarafı *–her ne kadar biz doğu yönünde terk edilmiş bir köy ve bir değirmen görmüş ve de kesin olarak Bizans'a dair bir kanıt bulamamış olsak da–* Ortaçağ'da onarım geçirmiş. Kemerin başlangıcı Kocaçay'ın ağzından yaklaşık 9 mil uzaklıktadır ve ondan sonra keskin olarak kuzeye yönelmektedir.

Bununla birlikte, günün keşifleri burada sona ermedi. Sonra tekrar yola koyulduk, atlarımızı güney tarafında dik ve engebeli bir uçuruma kadar çekerek götürdük. Zirveye ulaştığımızda kendimizi Eski Myrina'nın en yüksek bölümünden daha yüksek bir platoda bulduk, ancak üstte kırık kaya parçalarının kısmen karla kaplı kulesi vardı. Sayın Baltazzi'yi atların yanında bırakıp, Bay Dennis, Reinach ve ben yolumuza yürüyerek ilerledik ve kısa sürede bütün kayalığın, bir gün önce ziyaret ettiğimiz şehirdekinden çok daha sağlam yapıya sahip bir kiklopik duvarla çevrili olduğunu keşfettik. Kayalık, bir sırtın batı zirvesini oluşturmuştu; aynı yükseklik ve genişlikte ikinci bir zirveye sahipti, ancak doğuya doğru uzanan diğerinin uzunluğunun yaklaşık iki katıydı.

Onun batı ucunda uçurumun geri kalanından daha düşük bir seviyede çıkıntı yapan üçgen bir kaya kütlesi vardı ve *–oldukça uzak bir mesafede bulunan–* Eski Myrina'nın bulunduğu yöne bakmaktaydı. Bu kaya kütlesi oldukça iyi durumda bulunan kiklopik bir duvar yapısıyla bağlanmıştı ve kayalığın hemen güneyinde kare şeklinde bir yapı bulunuyordu. Kuzey tarafındaki duvardan yaklaşık 7 mil uzaklıkta bulunan Namurt Kalesi'ni görebiliyorduk. Aynı yerde dağın aşağı yamacında bir Yörük köyü vardı; bizim bulunduğumuz yerin güney tarafındaysa Uzunhasanlar köyü yer alıyordu. Bu tarafta *–tıpkı Eski Myrina'da olduğu gibi–* eski bir kale vardı. Bu kale vadi tarafından girişi korumaktaydı; bu girişin varlığı Yunan istilacıların güneydoğudaki yola yönelmelerini sağlamıştı. Bulunduğumuz noktadan

bu yolun bir parçasını vadi boyunca izleyebiliyorduk. Ancak zamanımızın kısıtlı olması bizim bu yolu araştırmamızı engelledi. Sayın Baltazzi'den bu yolun Manisa'ya kadar devam ettiğini ve genellikle kısa bir yol olduğu için de çobanlar tarafından kullanıldığını öğrendim. Sayın Dennis bu yolun bir kısmının Herodot'un sözünü ettiği Ephesus'tan Phokaia'ya giden yol olduğunu söyledi; böylece burada da tıpkı Karabel Geçiti'nde olduğu gibi benzer Hitit figürleri bulabileceğimizi düşündük. Gerçek olan şuydu ki Herodot zamanında Smyrna'dan Phokaia'ya giden kıyı yolu mevcut değildi. Çünkü Hermos ağzındaki bataklık alan henüz oluşmamış olması bu olasılığı güçlendiriyordu.

Yeni akropoliste keşfettiğimiz Hellenistik Dönem'in izleri uçurumda keşilmiş üç mezardan ibaretti; bu da burasının daha sonraki yıllarda Myrinalı zengin bir ailenin özel mülkü ve gömü yeri olduğunu gösteriyordu. Mezarlar kare şeklindeydi ve onlardan bir tanesi sabit kayanın kuzeybatı bitiminde, ikincisiye kuzeydoğu bitimindeydi. Bizim katırcılardan birisi buraya tırmandı ve orada bir lahit olduğunu söyledi. Ancak yanımızda merdiven olmadığı için bu bilgiyi doğrulayamadık. Üçüncü bir mezar ise kayalığın güneydoğu ucunda yer alıyordu içinde kare şeklinde üç mezar odası vardı. Bu mezarın yakınlarında Hellenistik Dönem'e ait keramik parçası buldum.

Duvar yapısına bakılacak olursa burası benim Eski Myrina olarak tanımladığım yerden daha eski bir yerdi. Belki de Yunanlılar gelmeden önce burası terk edilmişti ve daha uygun olarak batıdaki akropolis yeri tercih edilmişti. Benim inandığım şekliyle ve Hititler tarafından da ortaya konduğu gibi Amazonların Batı Anadolu istilasını –*Mısır yazıtları, Karabel ve Sipylös anıtlarının da gösterdiği gibi*– sonucunda Myrina Amazonlar tarafından kurulmuştu; buna istinaden Uzunhasanlar Geçiti ve kale Hitit istilasına işaret etmekte ve bu kale Hititler tarafından bir şehrin kurulmuş olmasına ve yolun güneyini kontrol eden Hitit garnizonuna işaret etmektedir. Batı Anadolu'daki şehirlerden Smyrna, Ephesos, Myrina ve Kyme'nin Amazonlar tarafından kurulduğuna inanılmaktadır; ancak sadece Kyme'nin özgün bir isim olduğu düşünülmektedir. Kyme adını ayrı tuttum, çünkü Ephesos'un Amazon kısmı Smyrna veya Samorna²⁵ olarak anılmaktaydı. Samarius adı, II. Ramses yazıtlarında Hitit prensi olarak geçmektedir.

İkinci prehistorik akropolisi keşfettiğimizin ertesi günü sayın Dennis ve ben, Baltazzi ailesinin konuksever ev sahipliğini arkamızda bırakarak

²⁵ Kyme, “κώμη”, “Köy” şeklindeki Aiol formudur ve bu nedenle, eski Kyme'nin Aiol işgalcileri tarafından imha edildikten sonra deniz kıyısında büyüyen duvarsız köyün ismi olmalıydı. Buna ne diyeceğiz bilemiyoruz.

–Sayın Ramsay tarafından ayrıntılı olarak incelenen Larissa ve Neonteichos kentlerini geçerek– Menemen’e doğru yola çıktık. Burada kendisinin incelemesine sadece küçük bir katkı yapmak isterim; Larissa’daki dik kayalığın eteğinde bir kanal tespit ettik ki, bunun kendisi tarafından fark edilmediğini tahmin ediyorum. Ancak Texier’in Menemen’de Temnos antik kenti veya herhangi bir başka antik kent olduğu konusundaki saptamasını anlamakta zorluk çektiğimi söylemeliyim. Çünkü burası Bizans öncesine dair herhangi bir obje barındırmamaktadır; burada dikkat çeken tek yapı eski bir kiliseden dönüştürülen ancak günümüzde kullanılmayan camidir.

İzmir’e döndükten sonra biri bay Dennis’le diğeri bay Ramsay’la birlikte olmak üzere Sipylos’a iki gezi yaptım. İlk gezimizde yanımıza Niobe figürünün kayadan oyulduğu yere kadar taşınabilir birkaç merdiven aldık. Bunları birbirine bağlayarak figürün sağ tarafına tırmanmayı başardık ve bay Dennis burada karakterlerin ana hatlarını keşfetti²⁶. Anlaşıldığı kadarıyla bunların Karkamış’ın ünlü Hitit hiyerogliflerine benzer oldukları anlaşıyor; gerçekten de, Karkamış’ta bulunanlara benzemelerine insanın inanası gelmiyor; çünkü biz biliyoruz ki bu yazı karakteri Karkamışlılardan başka bir topluluk tarafından kullanılmıştır. Yazıtta yalnızca belirli bir “ülkenin kralı...” ibaresi yer alıyordu.

Kullandığımız çift merdiven, “Niobe” başının arkasını, daha önce hiç başarılamamış olan bir özelliğini incelememizi sağladı ve burada bir lotus tomurcuğu veya onun merkezinden yükselen uraeus yılanı gibi meraklı bir süsleme bulduk²⁷.

Tek bir saç kıvrıkcılığının omuzların her biri boyunca olması, bize Mısır sanatının yanı sıra Eyuk’un sfenkslerini de hatırlatacak şekilde eğik bir çizgide modellendiğini bulduk. Abusimbel’in biraz kuzeyinde taş oymuş –II. Ramses’in karısı– Nofretari’nin tasvirini göz önüne aldığımızda Niobe’nin başına heykeltıraşın bir Mısır modeli saç yaptığına inanmak imkânsız geliyor. Her ne kadar elleri göğsünde olan bir Asyalı Tanrıça’nın II. Ramses Dönemi sanat anlayışını yansıtsa da...Mısırlıların ve Hititlerin sıkı ilişkileri olduğunu da bilmemize rağmen.

Ramsay’ın eşlik ettiği ikinci gezide ise Sipylos Dağı’nın kuzeydoğu köşesinde bir Türk köyü olan Çobanisa’dan başladık ve biraz tırmandıktan sonra Karaoğlanlı köyüne geldik. Burada, bir tanesi kilisede diğeri de bir

²⁶ Ben burada Sayın Stark tarafından anılan yazıtın Sayın Dennis tarafından keşfedilen yazıt olduğuna kuşkuyla yaklaşıyorum; çünkü Stark yazıtın Niobe’nin başı üstüne yer aldığını aktarıyor.

²⁷ Sözü ettiğim süslemenin böyle bir görünümü vardı:

çeşmenin yalağını destekleyen bir direk üzerinde iki tane Yunan mezar yazıtı bulduk. Yaklaşık yarım mil kadar ilerledikten sonra bir grup çadırdan oluşan ve “Koca Kushely” olarak anılan yerdeki çeşmede bir üçüncü yazıt bulduk. Bu üç yazıtın da kopyasını “Akademi”ye ilettim²⁸.

Koca Kushely”nin batısında Sipylos’un doğusuyla yüksek platosu arasında kalan vadide bir başka yazıtın daha olduğunu duyduk. Bundan yola çıkarak buralarda –sütunun ve yazıtın alındığı, muhtemelen Magnesia’nın eski yolundan Nimphi Ovası’na doğru giden yolun üzerinde– bir Grek şehrinin olacağını düşündük. Sayın Ramsay yükseltilerin öte tarafını hâlihazırda araştırmıştı.

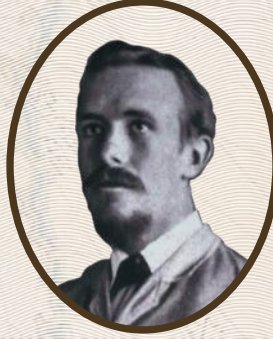
A. H. Sayce

²⁸ Sütundaki merak uyandıran yazıt şöyleydi:

. ΗΣΤΙΣ ΜΕΝΕΚΡΑ
[ΤΟΥΣ] ΥΠΕΡ ΑΥΤΗΣ ΚΑΙ
[ΑΝ]ΔΡΟΣ ΑΥΤΗΣ ΚΑΙ ΤΕ
[Κ]ΝΩΝ ΚΑΒΙΟΥ ΕΥΧ[ΑΡ]ΙΣ
ΤΗΡΙΟΝ ΑΝΕΘΗΚΕΝ.

“Menekrates kızıestis
Kendisi kocası ve Kabios çocukları için
Duacı olarak atadı.”

“Κάβιος” Caius’tan çok Gavius olması gerekir. Menekrates ve oğlu Menophilos kilisedeki yazıtta anılmıştır. Her iki isim de Smyrna’ya ait yazıtta geçmektedir. (Menekrates için bkz. C. I. G. 3251, 3252, 3379; Menophilos için bkz. 3141, 3142, 3190, 3279.)

Schuchhardt, Carl

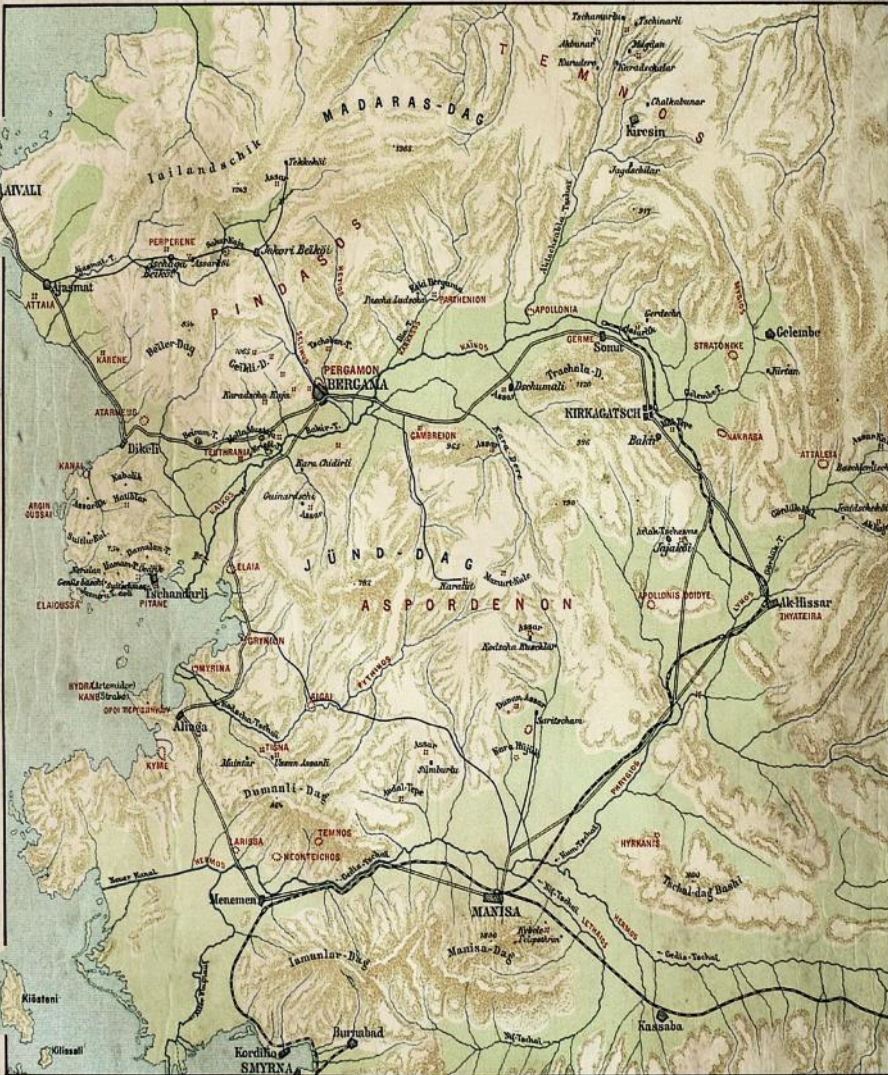
(6 Ağustos 1859 Hannover; 7 Aralık 1943 Arolsen)

Alman Prehistoryacı ve Müze Müdürü.

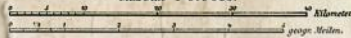
Gravür sanatçısı Johann Heinrich Daniel Schuchhardt'ın oğlu olarak Hannover'de dünyaya geldi. İlk eğitimini Bremen'de aldı. Klasik Filoloji ve Arkeoloji eğitimini Leipzig, Göttingen ve Heidelberg'te tamamladı. 1885-86 yıllarında Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden aldığı teklif üzerine Bergama kazılarına katıldı.

Bu dönemde çıktığı araştırma gezilerinde Bergama çevresini de araştırma olanağı buldu. Aliğa ve çevresine ilişkin notları bu döneme aittir.

ÜBERSICHTSKARTE.

Maßstab 1:600 000.

Zieh u. Druck durch das Kaiserliche Institut in Berlin.

III. Antik Şehirler

I. Aiolis

Herodot 12 eski Aioli kent adı verir; Kyme, Pitane, Larissa, Temnos, Aigai, Myrina, Notion, Neontieikhos, Gryneion, Aigroessa, Elaea ve Smyrna. Bir süre sonra İonialılar tarafından ele geçirilen bu şehirlerden çok azı dışındaki şehrin konumu kesin olarak bilinmektedir. Smyrna herkes tarafından bilinmektedir. Pythikos'un ağzında yer alan Myrina ve Elaea (Birliğe ait olmasa da, Kaikos'un denize döküldüğü ağzın 12 stadya doğusunda yer alır) (Strabon XIII, 1. 67); Elaea ile Myrina'nın tam ortasında Gyrinion yer alır. Myrina'dan güneye İzmir'e doğru giderken Kyme'nin yerini saptamak hiç de zor değildir. Kaikos'un denize döküldüğü yerden 30 stadya batıda Pitane vardır. Strabon'a göre bu şehrin iki limanı vardır bu tarif tam da Çandarlı'ya uymaktadır.

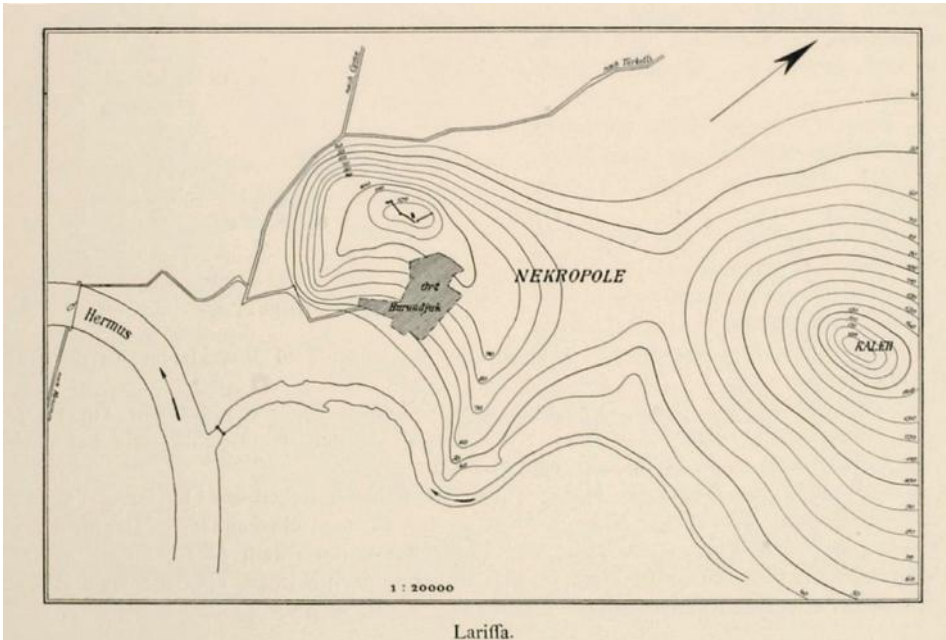
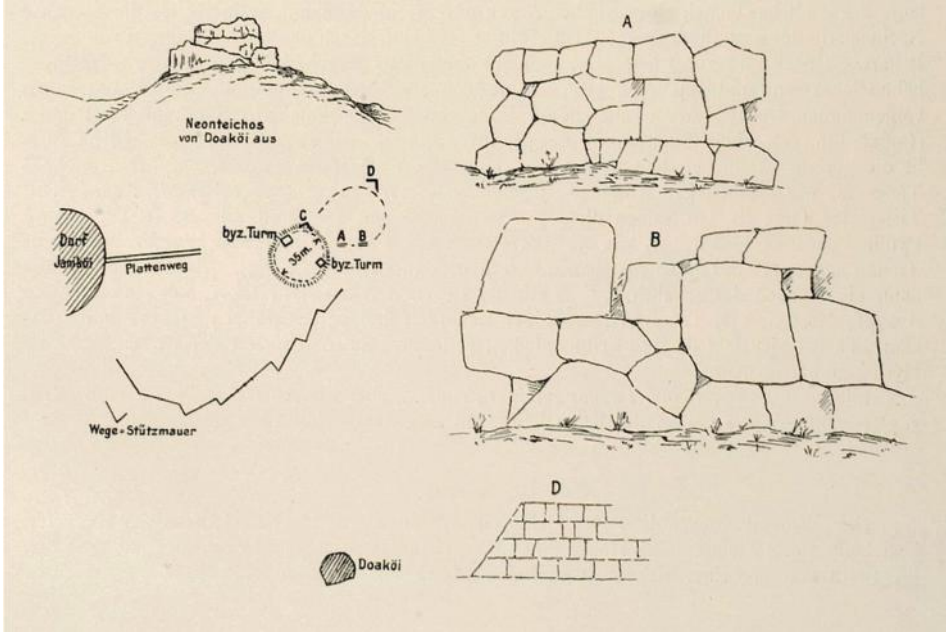
Var olan akropoller ve limanlar, yerleri saptama konusunda oldukça kolaylık sağlamaktadır. Bu şehirler arasındaki mesafe verileri Strabon ve Peutinger Haritası verilerine bakıldığında birbirini tutmamaktadır.

Herodot Aiolis şehirlerini sıralarken Kyme, Larissa, Neonteichos, Temnos adlarını anar ve böylece bize *–bugün bildiğimiz–* Aiolis şehirlerinin inşa edildiği toprakları ifade eder. Bu saptamalar hiç kuşku yok ki Ramsay'in emekleri ile gerçekleşmiştir. Larissa, Neonteichos ve Temnos şehirlerinin lokasyonu konusu uzun süren tartışmalara konu olmuştur. Kaldı ki bazı konularda hala tam bir fikir birliği olduğu söylenemez. Magnesia am Sipylos'tan yola çıkan Strabon şöyle der (XIII, 3. 5), *“Kaikos'u geçtikten sonraki öte tarafta Larissa'yı aşarak Hermos'u geçtikten sonra Larissa ile Kyme arası 70 stadya'dır.”* Buna göre Larissa'nın Hermos'un güney kıyısında olduğu anlaşılıyor. Öncelikle Smyrna-Kyme-Myrina-Gyrinion-Elaea-Pergamon yolculuğu dolayısıyla Aristides'in (XXVII, 347) gözlemciliği ve güvenilirliği sayesinde Ramsay bu konuya dikkat çekmiş ve Strabon'un yanlışlığını ortaya koymuştur. Aristides öğle vaktinde Smyrna'dan yola çıkmış, güneşin batışına doğru Hermos'a gelmiştir. Buradan Hermos'u geçmiş ve akşamın alacakaranlığında Larissa'ya ulaşmıştır. Gece yarısı veya biraz geç Kyme'ye gelmiş ve buradan yolculuğuna devam etmiştir.

Bugün Larissa antik kenti genel kabulle Hermos'un hemen kuzeyine Dumanlı Dağ'ın uzantısı olan sırttaki Buruncuk Köyü'ne lokalize edilmektedir. Ki o güzelim akropol kalıntısı Kjellberg ve Boehleau tarafından incelenmiştir.

Strabon'a göre Larissa'dan Neonteichos'a olan mesafe 30 stadya'dır. Bu mesafe görkemli bir kale ve şehir kalıntısının bulunduğu Duaköy'ün he-

men üstüne tekabül etmektedir. Buna göre Strabon'un aktardığı Kyme'nin kurucusu olan Lokrisliler Pelasg şehri Larissa'yı ele geçirmiş olamazlar ve bu nedenle hemen karşısına “yeni bir kale” inşa etmişlerdir.

Larissa'da karşımıza çıkan lokasyon zorluğu Temnos için de karşımıza çıkmaktadır. Tabula Peutingeriana, şehirleri Smyrna-Temnos-Kyme şeklinde sıralar. Smyrna ile Temnos arasındaki mesafe hakkında maalesef veri yoktur. Buna karşılık Kiepert, Temnos lokasyonu olarak doğrudan Smyrna-Kyme güzergâhını vermektedir. Yani Hermos'un güneyini işaret etmektedir. Ayrıca konu için Plinius'un (V, 29. 31) cümlesini ortaya koymaktadır:

“fuit in ore eius (des Hermos) oppidum Temnos, nunc in extremo sinu Myrmeces scopuli”.

Buna göre, “Denize açılan ağzın oradaki kayalıkları düşünmek gerekir” (Kiepert'ten Schuchardt'a mektupla bildirim, 1887).

Bana göre bu konuda doğru olanı yine Ramsay ortaya koymuştur (JHSt II, sayfa 234 ve devamı). Temnos ve Aegae sıklıkla birlikte anılmıştır. Strabon, bu şehirlerin Kyme, Smyrna ve Phokaea'nın dağlık bölgelerinde yer aldığını aktarır. Burada Hermos ile kesin bir şekilde birbirinden ayrılan Dumanlı Dağ ile Yamanlar Dağı kastedilmiş olamaz. Yani sıra Pausanias'ın aktarımı Temnos'un Hermos'un kuzeyinde olduğu şeklindedir. Sipylos'taki Pelops'un Tahtı'ndan söz ettikten sonra “*Hermos'un öte yakasındaki Temnos'ta Pelops bir Afrodite tasviri vakfetti.*” der.

Buna bağlı olarak biz Ramsay sayesinde Temnos'u Güridsche Köyü (Görece) üzerindeki sanki bıçakla kesilmiş kayalık üzerindeki ve ön tarafı bir zamanlar Hermos'un deniz ağzını işaret edercesine duran Belenköy'e kadar uzanan akropolü ile artık biliyoruz. Bu lokasyon bilgisi yayınlandıktan sonra Keil (Joseph) ve von Premerstein (Anton) tarafından “*Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften,*” 1908, sayfa 94 ve devamında ayrıntılı olarak işlendi.

Eskiden Aegae için belirtilen lokasyon Myrina'nın yaklaşık olarak 10 km. güney-güneydoğusunda yer alan Güzelhisar'dı. Bu şehrin doğru lokasyonu da çayın yukarısında Nemrud Kalesi olarak Ramsay tarafından saptandı (JHSt II, sayfa 292 ve devamı). Onu M. Clerc (Michel Armand) izledi (BCH 1886, sayfa 294 ve devamı). Buna rağmen Radet şehrin lokasyonunu buradan alarak Hyrkania Ovası'nın kuzey kıyısına Saritscham (Sarıçam) Köyü'ne götürmeyi denedi (BCH 1887, sayfa 391 ve devamı); Radet'in tezi Sarıçam'da bulunan ve mezara verilen bir zarardan dolayı kesilen cezanın İmparatorluk'a ve Aegae Meclisi'ne ödenmesi gerektiğini belirten ve yazının Pergamon ve Aegae'de arşive alındığını belirten kitabeydi. Ancak bu kitabeden yola çıkarak Aegae'nin bu bölgede

–*Pergamon’dan sonra*– ikinci önemli politik bir şehir olduğu sonucuna varılabilir.

Nemrud Kalesi’nde bulunan kitabelerden anlaşıldığına göre İS 16’da meydana gelen depremde yıkılan 12 şehirden (veya 14) biri olmuş ve depremden sonra şehir yeniden inşa edilmiştir. Bu şehri Aegae olarak anmak için Richard Bohn tarafından kaleme alınan Aegae (2. Ergaenzungsheft des Jahrbuchs des Instituts 1889, sayfa 57 ve devamı) makalesinde kanıtlar aradım. Tacitus’un verdiği 12 şehirden oluşan listedeki 11 şehir başka yerlerde konumlanıyordu. Sadece Nemrud Kalesi yani Aegae dışarıda kalıyordu. Tacitus’un andığı 12 şehri Nikeforos Kallistos (I, 17) da anmaktadır. Putoelansische Basis’e göre ise 14 şehir adı verilmektedir ve bunlar arasında Ephesos ve Kibyra (Frigya) da sayılmaktadır. 12 şehirden sekizinin yeri kesin olarak bilinmektedir. Bu şehirler şunlardır: Magnesia, Sardes, Philadelphia, Tmolus, Temnos, Myrina, Kyme, Apollonis. Diğerleri olan Hyrkanis, Hiero-Kaisareia ve Mosteni için belli bir akropolis lokasyon olarak verilememektedir. Bilakis Hyrkania Ovası’nda 12. şehir olarak yani Aegae için Nemrud Kalesi geriye kalmaktadır.

Böylece Herodot tarafından anılan 12 Aiol kentini ortaya çıkarmış oluyoruz: Smyrna, Kyme, Larissa, Neonteichos, Temnos, Aegae, Myrina, Gryneion, Pitane. Geriye kalan 3 şehir olan Killa, Notion ve Aigirosessa için kesin bir lokasyona sahip değiliz. Ancak Aiolis şehirleri olarak anıldığını biliyoruz. Buradaki Killa’nın aynı adı taşıyan ve sahip olduğu Apollon kültüyle çok iyi bilinen Troya Killa’sı ile karıştırılmamalıdır. Notion da elbette Kolophon Notion’u dışındaki bir şehirdir. Gerek Aiol şehirlerinin ortaya çıkarılmasının zorluğu gerekse uzaktaki Aiol şehri olan Smyrna’nın komşular tarafından ganimete dönüşmesi, diğer Aiol şehirlerinin Kaikos ile Hermos arasında aranması gerektiğine işaret etmektedir. Öncelikle Pythikos’u (Kocaçay) göz önünde bulundurmak lazım; özellikle dikkate değer bir kale şehir olan büyük ve küçük Tschanita’nın Uzunhasanlar yakınlarında olması manidardır. Burada kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde Tisna (aşağıya bkz.) akla gelmektedir. Dağda başka da akropole rastlanmadığından öncelikle dağın güney eteklerine Temnos’un doğusundaki antik şehir kalıntılarını değerlendirmeye almamız gerekmektedir. Aegae’den Magnesia’ya giden dağ yolu üzerindeki Avdal Tepe’de yer alan akropol muhtemelen Aegae ile bağlantılıdır ve buralarda daha başka birçok akropol bulunmaktadır. Yund Dağı’nın kuzeyi Teuthrania nedeniyle Aiollere kapalı olduğu için biz daha çok dağın güney kısmında araştırmalarımıza devam etmemiz gerekmektedir. Bu nedenle de Aioller İonlar kadar büyük denizci olmamışlardır. Sahip oldukları kıyı şeridi

Kyme ile Pitane arasındaki küçük bir alandı. Bu şehirler arasında sahip oldukları liman sayısı da 6'yı geçmemiştir. Temel uğraş alanları da zaten tarımsal faaliyetler olmuştur.

A. Kıyı

Kyme

Kyme'nin üzerine kurulu olduğu oval şeklindeki tepe yani Lamurt Çiftliği'nin kuzeydoğusundaki alan bugün itibarıyla öylesine yoğun bağ ve bahçelerle kaplanmıştır ki bu arazide bir duvar kalıntısı bile bulmak mümkün değildir. 1887 yılı Eylül ayı sonunda oldukça geniş bir alana yayılan ve kurutulmak üzere serilmiş üzümlerle karşılaştım. Sadece orada burada tek tük dağılmış beyaz kireçtaşından blok görebilmek mümkündü. Fakat bundan birkaç gün önce, akropolün güneyindeki tepede bulunan Roma duvarı arkasında beyaz mermerden bir heykel başı bulunmuş ve daha sonra da tamamı ortaya çıkarılmıştı (S. Reinach, *Chroniques d'Orient*, Paris 1891. İç kapak ve sayfa 477. Kadın heykeller ve diğerleri).

İnsanların aktardığına göre sıklıkla da sikke bulunuyormuş. Aliağa'da Aristides Baltazzi'nin elinde 1886 yılında –*hemen hemen hepsi Lamurt Çiftliği'nden çıkarılmış*– çok güzel bir Kyme sikke koleksiyonu bulunuyordu (von Diest, sayfa 33).

Kyme'de bulunan bir sikkede –*genel olarak Hermos'a rastlandığı gibi*– Xanthus Çayı'nın tasviri de vardır (Numism. Zeitschr. XV, 266, 89). Bu çay, Kyme bölgesini yarım daire şeklinde çevreleyen Ulupınar'ın ortasından çıkan ve kuzeybatı yönünde akan ve 3 km sonra Lamurt'ta denize dökülen küçük dere olmalıdır (karş. Ramsay JHSt II, sayfa 278 ve devamı).

Kyme'de çeşitli kazılar yapıldı. Baltazzi başladı ve Fransızlar devam etti. Kyme'nin toprak yapısı Myrina'da olduğu gibi sağlam bir yapıya sahip olmadığı için kazılan mezarlar da pek sağlıklı çıkmadı; birçoğu zaten kazılmış ve soyulmuştu (BCH 1886, sayfa 492 ve devamı). Sayce (JHSt. III, sayfa 219) bulunan Kibele figüründen söz etmektedir; Salomon Reinach'ın yayınladıkları özellikle dikkat çekicidir (BCH 1889, sayfa 543 ve devamı). Şehir adları bulunan kitabeler için bkz. Baltazzi, Sal. Reinach, *Chroniques d'Orient*, sayfa 22. Baltazzi'nin kazıları için bkz. aynı eser sayfa 426. Şehre dair hiçbir şey vermemektedirler.

Kyme adı, G. Curtius'a göre, (Griech. Etym. I. 115) “**Κώμη**” yazılışının Aiol biçimidir.

Holzer, Pygmalion

Imp. Rude

SCULPTURES DE CYMÉ

2. "Οροι Περγαμηνῶν. (Pergamonluların Sınırı)

Kyme'nin kuzeyindeki uç kısmında iki tepeye ayrılan dağlık yarımada-
nın batı kısmında "Καρ Hydra" (Hydra Burnu) yer almaktadır. Yaklaşık ola-
rak iki tepenin çatal yaptığı noktada düz kısmı doğuya bakan oldukça iri bir
kayalık blok vardır. Üzerinde şu yazı okunmaktadır: "Οροι Περγαμηνῶν."
Bu yazı Demostene Baltazzi tarafından BCH 1881, sayfa 283 ve deva-
mında yayınlanmıştır. Burada yazının Fabricius tarafından yapılmış (3 Ka-
sım 1885) 1:20 ölçekli halini yayınlıyorum.

"Pergamonluların Sınırı"

1900 yılında bölgeyi inceleyen Philippson şöyle yazmaktadır: "Kaya
yarımadaının ortasında, Hagios Ilias olarak anılan en yüksek tepenin
batı yamacında bulunmaktadır. Konumu itibarıyla herhangi bir doğal sı-
nıra işaret etmemektedir. Ne bir vadiden ne de bir sırttan söz etmek
mümkün değildir. Sadece tepenin bir yamacındadır. Hiç kuşku yok ki
kaya in situ haldedir. Büyük kaba doğal bir kayalıktır ve yapısı trakittüf-
tür. Benzer türden birçok başka blok çevrede görülebilmektedir. Üzeri-
ne yazı kazılmış olan kaya dağın yamacında ve doğuya bakmaktadır.
Kayanın yüzü uzaklarda görülen Pergamon'a dönük değildir. Varlığı-
yla yarımadaının uç kısmını ayırmaktadır. Kayanın arka kısmı (aşağıya
doğru) kaba işlenmiş küçük bir kayaya dayanmaktadır." (Reisen und
Forschungen sayfa 77).

Kaya üzerindeki yazının harflerinin büyüklüğü 11-18 cm'dir. İkinci o
harfi eski bir karakter taşımaktadır. Üst kısmı açık olan "ω" harfi ise kuş-
kuya yer bırakmayacak şekilde bir Eumenes kitabesinde yer almaktadır
(Athen. Mitt. 1902 sayfa 95) ve büyük sunaktadır. Bu nedenle kitabe Per-
gamon Krallığı'nın ilk dönemine ait olmalıdır (bkz. yukarıda sayfa 78).

3. Myrina

Grynion'un yukarisindaki dağlardan gelen Kodscha-Tschai (Kocaçay) yatağının son 5 kilometresinde Kondus-Tschai (Kunduz Çayı) ile birlikte çok geniş bir yatak oluşturmaktadır. Myrina şehir yerleşimi bu çayların denize kavuştuğu noktanın kuzeyinde yükselen iki tepe boyunca uzanmaktadır. Yayıldığı alan itibarıyla denize doğru uzanan ve Kato Tepe olarak anılan öndeki sadece 50 m yüksekliğindedir. Güneydoğu yönünde geride kalan ve Epano Tepe olarak anılan diğeriye daha büyükçedir ve 60 metrenin biraz üzerindedir. Pottier ve Reinach tarafından BCH 1882, Tablo IX'da bir plan verilmiştir. Ayrıca sayfa 197 ve devamında kalıntılarla ilgili bilgi mevcuttur.

Bu iki tepe bir çatal aracılığıyla değil, deniz yüzeyinde sadece 2-3 m. yükselen bir düzlük aracılığıyla ayrılmaktadır. Bu iki tepenin kuzeyindeki benzer düzlüğün arkasında bir üçüncü tepe yükselmektedir. Bu üçüncü tepede nekropolün büyük bir kısmı vardı ve bu tepe ile Kato Tepe arasında bir koy yer almaktadır; bu koy yerleşimin doğal limanı olmalıdır.

Myrina, Stadtmauer.

Her iki tepe şekilleriyle itibarıyla çok uzaklardan bile görülebilmektedir. Öndeki Kato Tepe yoğun insan yerleşimine tanık olduğu için oldukça yoğun bir şekilde işlenmiştir; arkada kalan Epano Tepe ise büyük ölçüde doğal halini korumuştur. Kato Tepe'de bulunan iki teras zirveye doğru çıkan bir duvarın izlerini taşımakta ve bu duvar aşağıdaki düzlükte de de-

vam etmektedir. Bu arada orda-burada birbirinden bağımsız teras yapılar da dikkat çekmektedir. Hiç kuşku yok ki burada tepede küçük bir kale yer almaktaydı; bu kalenin varlığı da tüm yerleşimin çekirdeğini oluşturduğuna tanıklık etmektedir. Diğer yerleşim yerleri önce dağın eteğinden dönen bir surla çevrelenmişti; yerleşim alanı genişledikçe ikinci bir sur tepenin arkasına doğru şehri çevrelemişti ve bu ikili yapı bir başka surla tamamıyla kapatılmıştı. Epano Tepe'nin kuzeyinde düzgün blok taşlardan örülmüş bu duvardan bir parça –*resimde görüldüğü gibi*– kalmıştır. Her iki tepenin arasında kalan düzlükte Hellenistik Dönem'den kaldığı anlaşılan iri trakit bloklar vardı. Kato Tepe'de ayakta kalan bir sur duvarı olduğunu anımsamıyorum. Ancak limana ulaşan noktada rıhtım ve dalgakıranın bir kısmında 1,5-2 m. uzunluğunda blok taşlar mevcuttu.

Bu blok taşların rıhtım duvarı mı yoksa şehir surlarının bir parçası mı olduğunu not etmedim. Bu taşların rengi genel olarak koyu kırmızıydı ve içinde bulunan koyu ve sert yapı mermer izlenimi veren trakitti. Limanın kuzey ucunu oluşturan ve bugün hala durmakta olan devasa kaya yapısı burada işlenmiş olmalı. Kato ve Epano tepeleri çevreleyen teras çepeçevre sarı-beyaz bir renge sahip kireç taşındandı.

Kato Tepe'de sadece kayalardan keskin bir şekilde yapılmış teraslar görmek mümkün. Tepeler arasında sur taşlarından başka birçok sütun tamburu ve bir arşitrav ve de in situ olduğu anlaşılan 2 tambur gördüm. Epano Tepe'de ise tabandan 20 m. yükseklikte kuzey ve güney kısımlarda 1,80 m. yüksekliğinde duvar parçası iyi bir halde kalmıştı. Zirveyi çevreleyen bir duvar kalıntısından hiçbir iz yoktu. Yükseltinin güney ve batı eteklerinde birçok Roma mimari elemanına rastladım. Batı tarafında Kalabassary'nın (Kalabasar) yakınlarında yarım daire şeklinde yaklaşık 70 m. olan ve yükseltinin eteğine yerleştirilmiş olan tiyatronun izleri oldukça belirgindir. Buradan ortaya çıkan manzaranın güzelliği Myrina şehrinin konumunu bilince dönüştürmektedir; sol tarafta Güney Aiolis'in dağlarıyla birlikte Aliağa'nın koyu, karşıya bakıldığında açık deniz ve Midilli, sağ taraftaysa liman üzerinden Karadağ ile birlikte Pitane ve daha ileride Geikli-Dagh (Geyikli Dağ)'a kadar Pergamon Myrina'nın manzarasını oluşturmaktadır. İnsan burada Myrina'nın Kaikos havzasıyla nasıl bir bağ içinde olduğunu gayet iyi anlamaktadır.

Yükseltilerin kuzeyinde yer alan nekropolde Kalabasar'ın sahibi Aristides Baltazzi tarafından öneriyi kabul eden Fransızlar çok büyük sayıda çok güzel terrakotta figürler çıkardılar. Böylece Myrina bu konuda Tanagra'ya rakip olarak günümüz dünyasınca tanınmış oldu (Pottier-Reinach, La nécropole de Myrina 1887).

Plinius’a göre ((V, 30) Myrina sonradan Sebastopolis olarak anılmıştır. Uzun zaman boyunca bu tezi kanıtlayacak bilgidен yoksunduk; sikkelerde de bu yeni isme rastlanmadı. 1870’ten kısa bir süre sonra Klissekoi (Kili-seköy/Zeytindağ)’de bir kitabe bulundu:

“ὁ δῆμος |

ὁ Καίσαρέων Μυρειναίων | Αὐτοκράτορι Καίσαρι Θεῷ | υἱῷ Θεοῦ, σεβαστῷ ὑπὲρ | εἰρήνης σεβαστῆς | κα-
θιέρωσεν (Μουσεῖον 1875/76, S. 16).

“*Caesarea Myrina halkı imparatorun barışı için tanrının oğlu tanrı imparator Caesarea’ya rüya uyarınca (adadı).*” (Mouseion 1875/76, sayfa 16).

Bu Augustus’a ithaf edilmiştir; yani ondan sonra şehir Caesarea olarak adlandırılmıştır. Ancak anlaşıldığına göre eski isme dönüşmüştür.

Myrina, Bizans Dönemi’nde de piskoposluk merkezi olarak rol oynamıştır. İlk bilimsel seyyahlardan olan Ankonalı Kyriakos, Myrina ile Kyme arasında Apollon Chresterios’a adanmış bir kitabe okumuştur: Φιλέταιρος Ἀττάλου. Bu durumun iki konuyla ilişkisi vardır; Birincisi, Pergamon Krallığı’nın kurucusu Philetairos, Nemrut Kalesi’nde Ana tanrıça Kibele için bir tapınak inşa etmiş olduğuyla, ikincisi de bizim 1886 yılında Aegae’nın aşağı kısmında Pythikos’ta bulduğumuz Apollo Chresterios adına yapılmış tapınakla ilgilidir (Bohn-Schuchardt, Aegae, sayfa 46 ve devamı).

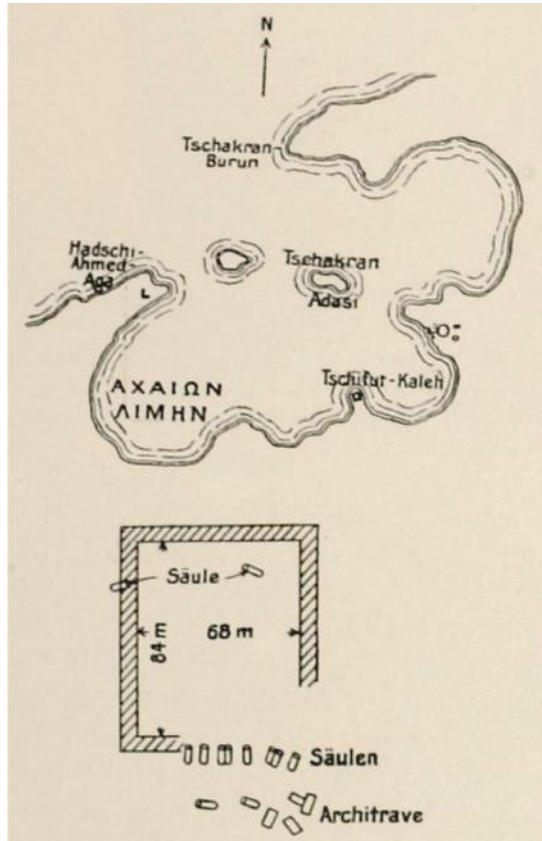
4. Grynion

Apollon Kehanet Merkezi’yle ünlenen Grynion’un lokasyonunu kesin olarak belirlemek kolay değildir. Elaea’dan sonra güney yönünde gelen ve Tschakran-Burnu (Şakran Burnu) olarak anılan yer Elaeatis ile Grynion ve Myrina bölgesini birbirinden ayıran burundur.

Yolun bu sırtı geçtiği yer Tscham Bel (Çambel) olarak anılmaktadır. Şakran Burnu ile karşısında bulunan Hacı Ahmet Ağa, Aliağa Körfezi benzeri bir körfez oluşturmaktadır. Bu körfezin güneybatı kısmını “Ἀχαιῶν λιμήν” (Akhaialıların Limanı) olarak kabul etmemiz gerekir, çünkü bu adı sadece Strabon anmaktadır. Bu körfezin ortası özellikle derindir. Bu körfezin kuzey ucunda çobanların birkaç ağıl kurdukları küçük gölün çevresinde bir yapıya ait antik taş kalıntıları ve bir çeşme mevcuttur. Güney ucundaysa in situ halde kayda değer kalıntılar söz konusudur. Burası Tschifut-Kaleh (Çıfıt Kale) olarak anılmaktadır. Burada ilk bakışta 68x84 m. ölçülerinde 1,77 m. kalınlığında bir duvara sahip olan düzensiz gri ve kırmızı trakit taşlardan inşa edilmiş bir Ortaçağ yapısı yer almaktadır.

Salomon Reinach'ın kabulüne göre yapının temel izleri kısmen daha eskiye dayanmaktadır (Chroniques d'Orient, Paris 1891, sayfa 8 ve 564). 2 m. kadar uzunluğa erişen bloklar söz konusudur. Ayrıca çok iyi işlenmiş 4 büyük arşitrav blok ve hepsi trakit bloklardan oluşan çok sayıda sütun tamburu gördüm. Burada çok seçkin bir antik dönem yapısının bulunduğu dair hiçbir kuşku yoktur ve biz burasının Grynion olduğuna kanaat getirdik.

Çıfıt Kalesi'nin üzerinde bulunduğu burunun tamamı oldukça düz bir alana sahiptir ve en yüksek yeri deniz yüzeyinden sadece 3 m'dir. Çevrede bir yandan Myrina'ya diğer yandan Elaea'ya kadar olan alanda eski bir akropol saptamak mümkün değildir. O halde Grynion bir akropole sahip değildi ve sadece bir kutsal alandı sonucunu çıkarabiliriz ve hiç kuşku yok ki Myrina egemenliğinde bir yerdi. Bu nedenle olsa gerek politik bir role sahip olmamıştır. Xenophon'a göre (Hell. III, 8) Myrina ile birlikte aynı krallığın egemenliğindeydi. Roma'nın konventus listesinde görülmemektedir. Aristides yolculuğu sırasında diğer şehirlerde konakladı ve geceledi ve Grynion'da ise sadece Apollon'a kurban verdi. Bizans piskoposlukları arasında da Grynion yer almamaktadır.

5. Pitane

Bugünkü Tschandarlı (Çandarlı) da kayalık bir burnun güney yönünde denize doğru uzanmaktadır. Bu burun üzerinde eski Pitane yer almaktadır. Doğal olarak bu uzantının her iki tarafı da –*Strabon’un belirttiği gibi*– şehrin doğal limanı olmuştur. Bu yarımada o kadar düzdür ki bu sayede deniz suyunun karaya kadar gelişine müsaade edilmekte ve bu sayede deniz suyundan tuz çıkarılmaktadır. İlk üçte birlik kısmında biraz daralır gibi olan yarımada daha sonra ucuna kadar genişler ve yükselir. Bugünkü Çandarlı yarımadaının sadece ilk kısımdaki üçte birinden biraz fazlasını kaplamaktadır. Yarımadaının ortasında 5-7 m. arasındaki yükseltinin üzerinde –*bugün Türkler tarafından kışla olarak kullanılan*– 6 kuleli bir kale yükselmektedir. Şehrin geri kalan kısmında sadece Rumlar yaşamaktadır. Kuzeybatı kısmındaysa 1878 Savaşı’ndan (93 Harbi) kaçan muhacirler yerleşmiştir.

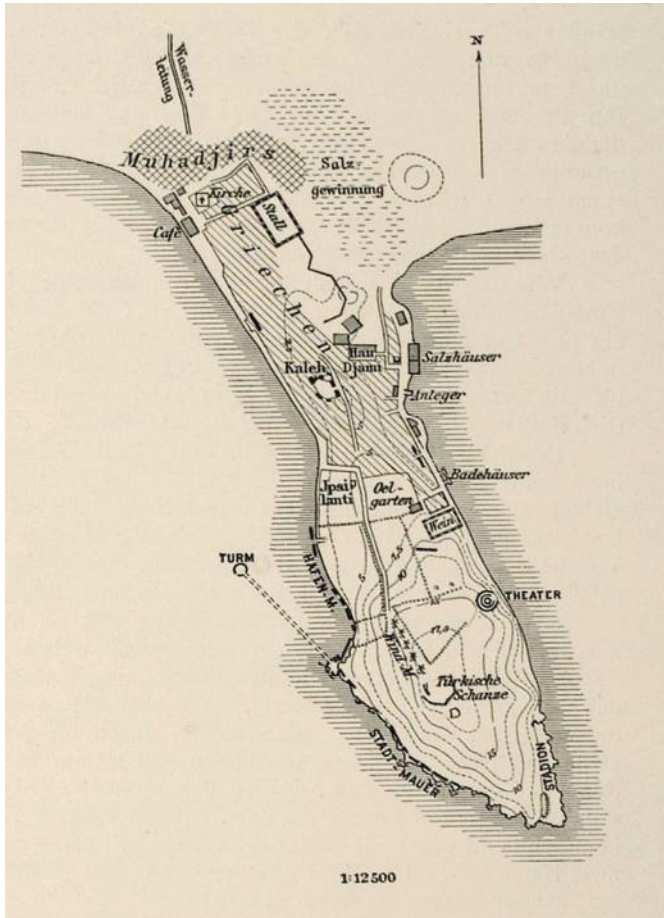
Yarımadaının yükselmeye başladığı noktada zeytinlikler, bağlar ve tarlalar geri kalan kısmı kaplamaktadır. Şehrin kıyıya yakın eski yolları bugün hala kullanılmaktadır. Yarımadaının ön kısmının büyük bir bölümü Antik Pitane şehri olmalıdır ve bugün burası “*Ada*” olarak anılmaktadır. Aşağıdaki zikzaklı kayalık kıyıda denizden birkaç metre yukarıda –*sıklıkla ıslanarak*– yürürken aynı zamanda duvar kalıntılarını –*bazen arada durarak ve deneyerek*– çok kolaylıkla izlemek mümkün. Ben kalınlığını, 2,35, 2,50 ve 2,55 m. olarak ölçtüm. Batı tarafında, güneydoğu yönünden gelmekte olan duvar denize doğru bir mendirek oluşturmakta ve kendisi ile keskin bir kıvrılma oluşturan yarımada yapısı arasında uzun ancak dar bir liman oluşmaktadır. Doğu tarafındaysa benzer bir yapı göze çarpmamaktadır. Herhalde o tarafta tekneler bugün olduğu gibi o zaman da mendireksiz yanaşma işini halletmek zorundaydılar. Çünkü yarımada kendisi açık denize ve batı rüzgârlarına karşı doğal bir koruma sağlıyor.

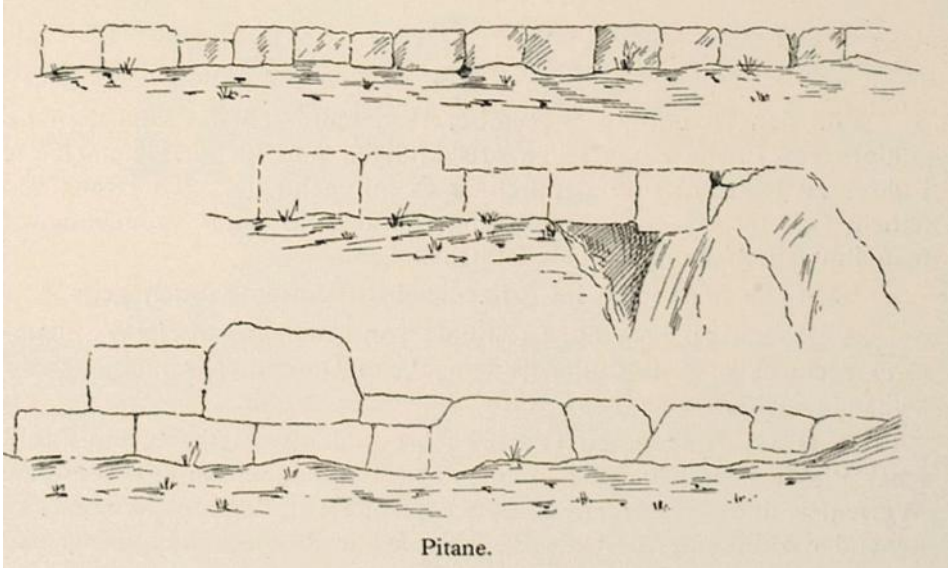
Eski şehrin kuzeyde nereye kadar yayıldığını tam olarak saptamak pek mümkün görünmüyor. Şehrin muhtemel kapladığı alanın izlerini batıda mendirek ucuna kadar doğudaysa hamam ile sahil arasında kalan evlerdeki kalıntılarda görmek mümkün. Her halükarda kale Hellenistik duvarları üzerinde yükselmektedir. Baltazzi’nin kazı yaptığı nekropolün lokasyonu ise tam olarak belirtilmemiştir (Reinach, Chroniques d’Orient, sayfa 9 ve devamı).

Eski şehrin doğu kısmında 5-15 m. yükseklikteki ayakta kalan duvar kalıntısının ortasında bir tiyatro oyuğunu fark etmek mümkün. Aynı kıyı hattında uç kısımdan 200 m. kadar kuzey istikametinde yukarı doğru çok güzel doğal bir teras yer alıyordu; bu teras, kuzeyinden ve yüksek güney

kısından insan eliyle işlenerek tamamlanmış. Burada bir stadion olduğu söylenebilir. Eski şehir alanında Hellenistik Dönem'den kalma toprak küplerin kırık parçalarını bol miktarda bulmak mümkün.

Yakın bir zaman önce Dörpfeld ortaya şöyle bir tez attı; acaba şimdiye kadar Atarneus olarak kabul edilen Kaleh-Agili (Kaleağılı)'nda veya biraz daha doğuda olamaz mı (Athen. Mitt. 1910, sayfa 399)? Dörpfeld bu sonuca Elaea Körfezi'ni Kane Dağları'nın (Karadağ) kuzeyine yerleştirmişti (bkz. yukarıda sayfa 71). Ancak biz burada Strabon'un (XIII, 1. 67) aktarımına da dayanarak Pitane'nin yerinin burası olduğunu biliyoruz. Strabon, Pitane ile Kaikos'un denize döküldüğü yerin arasını 30 stadya, Kaikos'un karşı kıyısında da 12 stadya uzakta Aiol şehri Elaea yer almaktadır, der. Aynı zamanda Plinius'un (V, 30) ve Ptolemaeus'un (V, 2. 6) tasvirleri ve de birçok Pitane sikkesinden anladığımıza göre, bugünkü Çandarlı 2 limanı olan Pitane'dir. Hierokles, "Συνεκδημός". (Synekdemosis) XX" adlı eserinde şehirleri şöyle sıralar: "Ελαία, Πιτάνη, Κάναι" (Elaia, Pitane, Kanai).

6. Pitane Çevresindeki Savunma Yapıları

18-19 Eylül 1887 günü şansım yaver gitti ve çevreyi çok iyi tanıyan ve burada nadir rastlanır şekilde tarihini bilen Çandarlılı öğretmen Gabriel Panagiotides'in rehberliğinde çevreyi gezdim. Onun sayesinde Pitane'nin savunması için kurulan belli başlı savunma yapılarını tam olarak öğrenme fırsatı buldum.

Pitane için tam 7 savunma yapısı gördüm:

1. **Damalan;** Pitane'ye yarım saatlik mesafede kuzeydoğusundadır ve 115 m. yüksekliktedir. 2 adet bulunan dört köşe yapının genişliği 4,5 metredir ve ikisi arasında birkaç uzunca duvar yapısı görülebilmektedir.
2. **Deliktaş;** Pitane'den 1,5 saat uzaklıkta ve kuzey-kuzeydoğu yönündedir. Kayalık bir bloktur ve üzeri savunma amaçlı düzenlenmiştir. Hemen yanındaki ikinci bir kayalık yapıdaysa 3 mezar yer almaktadır. Kayalık ana yapı üzerinde çeşitli odalar düzenlenmiş; A ve B çizimlerinde görüldüğü gibi kaya duvarlarda çatı kalaslarını yerleştirmek için oyuklar açılmıştı. Kayaya oyulmuş basamaklarla yukarı çıkılıyordu. Yukarıda 75x75 cm. ağız olan bir sarnıç ve bir duvar içinde muhtemelen kiler olarak kullanılan 1,75 m. genişliğinde, 1,60 m. derinliğinde ve 1,70 m. yüksekliğinde bir oda bulunuyordu.
3. **İsimsiz;** Çandarlı'nın batısında yarım saat mesafede bulunan küçük bir akropolün yer aldığı Öedjik'ten kuş uçuşu 5 dakika me-

safededir. Burada yolu kesen ve birbirine 5 m. mesafede ve paralel olan iki duvar yer almaktadır. Yapı tarzına bakılacak olursa Eumenes Dönemi diyebilirim. Deniz seviyesinden sadece 10 m. yüksekliktedir.

4. **Leylektaş veya Su İçmez Avlu;** Pitane'nin batısında 45 dakika mesafededir ve deniz seviyesinden 30 m. yüksekliktedir. Eumenes Dönemi'nden kalma blok taşlarla gayet iyi örülmüş bir savunma yapısıdır. Duvar kalınlığı 70 cm'dir ve arkası parça taşlarla doldurulmuştur.
5. **Hamam Tepe;** Leylektaş'ından kuzeye doğru çıkan yol üzerindedir ve deniz seviyesinden yüksekliği 140 m'dir. Kare bir kule yapısıdır ve ölçüleri 7,5x9 m'dir ve de Eumenes Dönemi'ne aittir.
6. **Jamuru (Yumru) Tepe;** Kıyı boyunca güneybatı yönünde yükselen bir yokuş sonunda 165 m. yükseklikte bulunmaktadır. Bu da bir önceki gibi bir kule yapısıdır. Ancak sadece birkaç taş in situ haldedir.
7. **Naralan Yaylası;** Yumru Tepe'nin yarım saat kuzeyinde ve 290 m. yüksekliktedir. Kule kare olarak 5,5 m'dir. Eumenes Dönemi'ne ait olan duvarın kalınlığı ise 73 cm'dir. Blok taşların uzunluğu 0,98 ve 1 m'dir, yüksekliği ise 44 cm'dir.
Kulenin 15 m. kuzeyinde bir ev bulunmaktadır. Köşedeki kapısının söve taşları yerindedir ve köşe blok taşlarından duvarlar ise iri kırma taşlardanır. Bir ikinci ev ise dümdüzdür. Kapısı deniz tarafına bakan ve ortada olan bir üçüncü ev ise boyutları 5 m. olan bir kare şeklindedir. Bir dördüncü yine yerle bir haldedir. Beş ve altıncı evler kuzeyde, yedi ve sekizinci evler kulenin batısında yer almaktadır ve her birinin duvarları ayaktaır.

Diest, Walther von
(1851-1932)

Alman haritacı ve yazar. Ocak 1886'da Kraliyet Bilimler Akademisi tarafından Bergama ve çevresinde harita çalışmaları yapmak üzere görevlendirilmiştir. Mart 1886'da Bergama'ya gelen Diest, çalışmalara başlamış, verileri toplayarak bir bölge haritası ortaya çıkarmıştır. Kendisiyle çalışmayı kabul eden Schönaich-Carolath Prensi Binbaşı Otfried de fotoğraflama işini üstlenmiştir.

Bergama'dan yola çıkan ikili Mart-Kasım 1886 arasında bölgeyi gezmişler, gözlemlerde bulunarak veri toplamışlar ve prens aracılığıyla 148 fotoğraf almışlardır.

1886 yılının Ocak ayında görevi alan ve Mart ayında Trieste-Atina üzerinden İzmir'e gelen von Diest, Mayıs ayında Bergama'dan başladığı seyahatinde Kuzeybatı Anadolu'yu ekte göreceğiniz haritadaki güzergâhla gezmiş ve 1889 yılında bu araştırmalarını "Von Pergamon über den Dindymos zum Puntus" [Bergama'dan Dyndimos (Murat Dağı) üzerinden Karadeniz] adıyla yayınlamıştır.

Elaitis-Prehistorik Kaya Savunma Yapısı

Bilinçli olarak Bergama coğrafyasının güneybatı kısmını sona bırakmışım. Bergama'daki çalışmalarımıza eklemenecek olan bu çalışmayı daha çok beygirlerle yapacağımız bir seyahat sonrası daha yakından tanımayı amaçlıyorduk. Yolculuğumuzun bu ikinci etabı için farklı bir donanım ihtiyacı vardı. Çünkü diğer yolculuklarda Bergama'yı üs olarak kullanmış ve ihtiyacımız olanı buradan karşılama yolunu tercih etmiştik. Öncelikle ikisi binmek için biri de yüklerimiz için olmak üzere 3 beygir satın aldık. Fiyatları 200,-/180,- ve 90,- Mark tutarındaydı. Koşum takımları da yaklaşık olarak 80,- Mark tuttu. Beygirlerin yüksekliği 4 adım 5 ayak kadardı; ancak dayanıklı ve uslu hayvanlardı. Beygirlere sahip olmak bize kiralamaktan çok daha büyük kolaylık sağlamış oldu. Binek olarak kullandığımız hayvanlarda kendi kişisel eşyalarımızı da taşıma imkânı bulduk. Eşyalarımız arasında kapalı yakalı bir takım elbise, Rus pantolonuyla birlikte uzun çizmeler, İngiliz hasır şapkaları (bana göre güneşe karşı en iyi koruyucuydu), pamuklu iç çamaşırları, ayakkabılar ve de yiyecek-içecek kapları bulunuyordu. Bu eşyaların hepsi yörede söylendiği şekliyle ve oldukça pratik olan “*Ebes*” bizdeki söyleniş şekliyle “*Kameltaschen*” (deve çantası) içinde taşınıyordu. Ayrıca her binek beygirinin arkasında 1 battaniye ve yağmurluk vardı. Yük beygirinin semerine her iki taraftan bağlanmış vaziyette uzunluğu 60 cm, genişliği 40 cm ve yüksekliği 45 cm olan ve aynı zamanda kilitlenebilen ve su geçirmez iki sandık bulunuyordu. Sandıkların içinde ecza çantası, 1 fotoğraf makinesi (Stegemann/Berlin; 5 ayrı çok kaliteli objektif), av mermisi, harita ve çizim malzemesi, 2 el feneri yanımıza almıştık. Ki asıl ağırlığı yapanlar bunlardı. Topografik ölçümler içinse el diyoptrisi, içinde haritalar bulunan 2 harita çantası, seyahat tezkereleri ve günlük defterim belimdeki kalın bir deri içinde bağlıydı. Madeni barometre ise boynumda asılıydı.

Ayrıca kasalarda dürbünlü pusula, hedef çapraz çizgileri ve dikey su terazisi ve de fotoğraf makinesi için katlanır stativ bulunmaktaydı (daha sonra gördük ki bu aparat bizim için vazgeçilebilirdi). Bunun yerine 2 el pusulası ve Kırım çantası yeterliydi. Yanımıza aldığımız yiyecek ve konservelerden başlangıçta bir şikâyetimiz olmadı. Daha sonra da yolculuğumuz sırasında yanımızda genellikle çuvala pirinç ve kahve bulundurduk. Ayrıca pilav yapmak için kutular içinde hayvansal yağ vardı. Bunun dışında geçtiğimiz yerlerde bulduklarımızla yetinmek durumunda kaldık. Belki çok zengin değildi bulduklarımız ancak bizim yolculuğumuzu sağ-salim tamamlamamız için yeterli oldu. Alkol konusunda Hamilton da benim dene-

yimimi teyit ediyor ve Doğu'da yolculuk yapanları şarap ve benzeri içecek konusunda uyarıyor; özellikle sonrasındaki yüksek ateş ve dizanteri için.

Bergama çalışmalarımız sırasında kullandığımız çadırı ise yanımıza almadık. Çünkü açıp kurmak zaman alıcı oluyordu; buna karşılık akşamları çevresinde bulunduğumuz yerleşim ve köylere döndük. Silah olarak Prens Carolath tüfek ve çeşitli tabancalar ben ise küçük bir tabanca taşıyordum.

Bergama'dan yanımıza 2 rehber aldık. Kendileri hayvan istemediler ve yaya olarak gitmeyi tercih ettiler. Bergama'dan yola çıktığımız zamanlardaysa yanımıza kazılarda görev yapan 1 veya 2 Rum'u refakatçi olarak almıştık. Ancak bunlardan birisi tahammül sınırlarını aşan hırsızlıklarından dolayı işten atılmıştı. Diğeriyse beygirle yolculuk yapamayacağını öğrenince son anda gelmekten vazgeçti.

Bergama'dan ayrıldıktan yarım saat sonra yani şehri çevreleyen bahçelerin bitiminde ip gibi düzgün bir döşeme yol ile karşılaştık. Akropol'den getirilen mermerlerle döşendiği anlaşılan yol Türk Dönemi'nin bir eseri idi. Bu yol, Elaea üzerinden Smyrna'ya giden Pergamon-Smyrna yoluydu; "*İzmir Köprü*" üzerinden Bakırçay'ı geçtikten sonra yol sola doğru yay çizerek devam ediyordu. Anayol üzerinde eski bir köprü vardı ve kemer kalıntıları Roma Dönemi'ni çağırıyordu. Köprünün öte tarafında ana yol gözden kayboluyor ve Menemen'e doğru yaklaşık 2 saat boyunca bazen antik bazen de Ortaçağ kalıntıları dikkat çekiyordu.

Erigöl civarında Bakırçay'ı ikinci defa geçerken yine benzeri bir köprüyle karşılaştık. Burada da köprünün altında çay yatağında antik bir köprü kalıntısı göze çarpıyordu. Buradan itibaren bir kavşak Dikili'ye ve Aliağa'ya giden şoseyi ayırıyordu.

Kavşaktan yaklaşık yarım saat sonra geline Kurfalı Mezarlığı yanındaki bir Bizans kalıntısından akan kaynak suyu mola için çok davetkâr. Buradan sonra 3 mezarlık alan daha geçtik. Bundan önceki seyahatlerimizde Prens Carolath burada Constantinus, Constantinius ve Constans olmak üzere 3 imparatorun adının yazılı olduğu bir sınır taşı tespit etmişti.

İlk gecemizi Kiliseköy (Zeytindağ) İskelesi'nde geçirdik. Bir Ermeni'nin burada içler acısı bir kahvehanesi vardı. İskele, Kiliseköy'den 1 saat uzaklıkta bulunuyor. İskelede yörenin ürünleri olan zeytin, deri ve palamut gibi ürünleri İzmir'e taşıyan tekneler bağlıydı. Palamut, deri boyamacılığında kullanılan önemli bir üründür ve dolayısıyla bu kıyıların en önemli endüstriyel ürünüdür.

Az da olsa küçük bir Rum topluluğu tarafından balıkçılık da yapılmaktadır. Bizim burada Elaea Körfezi'nde çadırımız kurulduğu zaman damamızda kalan lezzet nefis levrek balığıydı.

İskeleyle 1000 metre mesafede kuzeyde Attalosların limanı ve donanma koyu olan Elaea bulunmaktadır. Maalesef hiçbir iz kalmamış vaziyettedir. Liman tamamen suya gömülmüş durumdadır. Daha önceki bir ziyaretimde burada bir çalışma yapmak istemiş, limanın rekonstruksiyonunu çıkarmaya ve de Bakırçay'ın ağzını göstermeye çalışmışım. Maalesef olmadı. Sadece bataklık haldeki kıyıdan dolayı değil, kıyıda sürü halinde dolaşan sığırlardan dolayı başaramamışım. Çünkü tekne çamura saplanıp kaldı. Zorlukla buradaki kıyılarda sıklıkla görülen tuz değirmenlerinin bulunduğu sağlam bir zemine çıkabildik. Bu tür yapılarla bu bölgedeki denizin çok tuzlu suyu kıyıya yönlendirilerek tuz elde edilmektedir.

Avrupa'dan gelenler burada biriken tuz dağları karşısında şaşırmaktadır. Peki, burada "*tuzlacı*"ların mesleklerini yaptıkları bu alan ne anlama geliyor? Burası Elaea kentinin limanıdır ve burada çamurun içinden yükselen iki iskele –*ki özellikle batıdaki oldukça iyi durumdadır*– dikkat çekmektedir. Kalan temel yapılarından devasa oldukları anlaşılan iki kule bir zamanlar düşmanlara ve dalgalara karşı bu limanı korumaktaydı. Burada bulunduğumuz bir sırada meydana gelen şiddetli lodos fırtınasında ilginç görüntülere tanık olduk. Su, bataklık alanın çok ötesine kadar geçmişti. Elaea Körfezi'nin kıyısı 2000 yıl önceki karakterini korumaktadır. Menderekten uzanan iskele yapıları hala keskin izleriyle belli olmaktadır.

Buradan çok da uzakta olmayan teras bir yapı, 300 adım uzunluğundaki 15 metre yüksekliğindeki bir tepeye ulaşıyor. Burada herhangi bir duvar yapısı yok ancak üst kenar yapısı ve limana ve şehir surlarına göre konumu burasının Elaea kentinin akropolü olduğunu düşündürüyor. Yöre halkı burasını *Maltepe* olarak adlandırıyor. Eski Enceinte'ye göre güneybatıda yer almakta ve de kulelerine varıncaya kadar en küçük ayrıntılar dahi izlenebilmektedir.

Yaptığımız ölçümler sonucu en eski Elaea'nın 6 hektarlık bir alan kapladığını saptadık. Ancak batı tepesindeki kalıntılardan anlaşıldığına göre Roma Dönemi'nde şehir biraz daha genişlemiş.

Strabon'un aktarımına göre Kaikos bugünkü konumuna göre Elaea'ya daha yakın bir noktadan denize kavuşuyordu. Muhtemelen o dönemde –*en azından aşağı kısmı*– teknelerle girilebilir haldeydi. Yaklaşık bu noktadan yarım saat kadar uzaklıkta eski Pitane-Atarneus-Adramyttion yolu üzerinde saptadığım devasa köprünün orada çayların birleştiği noktasından dolayı bu kanıya vardım. Sonuncusu ise yüksekte olduğu için bugün bile kullanılan bir yol olduğu buradan görülebilmektedir (*Grantoğlu Çiftliği*'ne kadar).

Kemer ayaklarında kullanılan bloklar 4 ayak kadar uzunluğa sahiptir; Roma eseri olan su yüzeyinden yukarıda olan kısım ise yaklaşık 20-22 ayak kadardır; ama tahmin edilir ki çamurun içine gömülü olarak devam etmektedir. Kemer yapıyla ulaşılan yaklaşık 20-30 ayak yükseklik yelken direği olmadan bu yükseklikten geçebilecek tekneler için düşünülmüş olsa gerek. Yapının tamamının uzunluğu yaklaşık 150 adımdır. İlginç olan ise bu köprü yapanın adıyla değil yıkanın adıyla anılmaktadır. Çünkü yörede bu köprü Karaosmanoğlu Köprüsü adıyla anılmaktadır. Karaosmanoğulları bu yüzyıl başına kadar bu bölgede disiplinli yönetimiyle bilinen bir derebeyi idi. Karadağ'dan inen eşkıyalar İzmir-Bergama arasında seyreden kervanlara baskın yapmak için bu köprüyü kullandıklarından Karaosmanoğlu da zaten virane haldeki köprüyü tamamen yıktırmış. Bu önlem kış ve ilkbahar aylarında bu bölgede yolculuk edenlerin eşkıya baskınından uzak kalmasına yaramıştı. Çünkü Kaikos'u bu noktada köprü olmadan geçmek olanaksızdır. Ancak çamur kayıkların içeri girmesini engellemektedir. Ancak yaz aylarında köprüye kadar kayıkla gelmek mümkün olabilmektedir.

Bu bölgeyi ilk ziyaret ettiğimde burada Magnesia'ya giden antik yolun izlerini bulmaya çalışmıştım. O zamanlar bu bölgenin kıyı yapısını yeterli kadar iyi tanıımıyordum ve bu antik yolun Saharkaya Tepesi'nin güneyindeki ovadan geçtiğini düşünmekteydim. Bugün hala Elaea'nın kalıntıları arasında çalışkanlığıyla sebze ve meyve yetiştirmeye çalışan Rum çiftçi bana bu eski yolu göstermek için beni bu ovaya kadar getirmişti. Aslında burası yanıltıcı bir doğal görünümdü. Sadece bana rehberlik eden Rum'u değil beni de yanıltmıştı. Buna göre Kördere'nin sağ yamacında kalan Elaea-Magnesia yolu zannettiğimiz kayalıklara oyulan bu yol bir yanılgıydı ve Dr. Schuchardt'ın ve başka araştırmacıların yaptığı çalışmalar sonunda aydınlandım.

Fakat bu yanılgıya rağmen bu vadide rastladığım oldukça iyi durumda olan kaya-kale benim için bir teselli olmuştu. Bize bu kıyıdaki en erken yerleşim hakkında bilgi veren değerli bir sonuç olmuştu.

Benim kale olarak saptadığım ve fotoğraf olarak da ortaya koyduğum yapı İngiliz deniz haritasında "*ancient port*" olarak ifade edilmişti. Sözünü ettiğim kale, vadi tabanının 160 ayak yukarısında bulunuyordu. Sol taraftaki yamaçta kalan patika izlendiğinde yaklaşık 500 adım sonra aynı şekilde işlenmiş bir kaya yapısı daha dikkat çekiyordu. 20 dakika ilerledikten sonra yukarıdaki dere ile Kördere'yi birbirinden ayıran yükseltiye varılmaktadır. Buradan geriye dönüp baktığınızda muhteşem körfez manzarası ve ön tarafa doğru baktığınızdaysa yamaçları ormanlarla kaplanmış

sıradağları görürsünüz. Trakit kayalar arasından fışkıran çam ağaçlarının kadife gibi görünen yeşili ve diğer taraftan vadinin derinlerinde gürül gürül akan suyun çağıltısı...Ortada 150 metre kadar yükselen kayalık bir yapı vardı; onun yamacında yaklaşık 500 adım mesafede rehberimizin aktardığına göre Gavur Evler bulunuyordu. Önce aşağı doğru yöneldik, sonra sivri tepenin kuzey eteği boyunca rahat bir patikadan ilerleyerek zirveye ulaştık. Zirvedeki alan düz olmayan bir şekilde 100 adım uzunluğunda ve 30 adım genişliğindeydi.

Burada yaklaşık bir düzine oda olduğu kabul ediliyor. Doğal kaya yapısının işlenerek şekillendirildiği anlaşıyor. Duvardaki izlere ve deliklere bakılacak olursa bir zamanlar üstü ahşap ile kaplıymış. Sadece güneydoğudan girişi mevcut. Kapı girişi her iki yanda üst üste açılan 3 delik izinden ve yaklaşık 4 ayak genişliğinden anlaşıyor. Sol tarafta bulunan delik izleri kapı oluşturan kütüklerin kaldırılmasına olanak sağlayacak şekilde dışa taşmıştır. Kayalığın en yüksek noktası platform oluşturmakta ve burada ağız genişliği 3 ayak olan bir sarnıç yer almaktadır. Konik olarak aşağı inen yapının derinliğini ölçmek mümkün olmadı. Sarnıç kenarından yaklaşık 10 ayak kadar yüksekliğe ulaşan bir koyun kemiği yığını vardı. Yakın ve uzak çevredeki köylerden kurban bayramında buraya gelen köylüler kurbanlarını kestikten ve yiyip-içtikten sonra kalanlarını buraya atmışlar. Rehberimin belirttiğine göre yaklaşık 50 yıl önce burada “Burunsuz” adıyla anılan ve bu çevreye korku salan bir eşkiya barınmaktaymış. Onun için hayvan kemikleri arasına insan kemikleri de karışmış olabilirmiş.

Bu eski kaya kale yapısında yapı kalıntısı aramak boşunaydı. Ahşap malzeme haliyle çoktan yok olmuştu; çevredeki taşlardan anlaşıldığına göre hiç kullanılmamıştı.

Grynion ve Myrina

Elaitis ile Grynion’u birbirinden ayıran Şakranburnu’nda son bulan Yund Dağı uzantısını Çamlıbel Kahvesi olarak anılan noktadan geçtik. Verimli ve sulak, palamut ve zeytin ağaçları bakımından zengin Elaea bölgesinin kayalık tepelerinde Türk köyleri olan Aşağı ve Yukarı Şakran köyleri yer almaktadır. Bu köylerin su ihtiyaçları genel olarak sarnıçlar (kuyu) aracılığıyla sağlanmaktadır. Yukarı Şakran’a 200 adım mesafede 3 adım derinliğinde duvarları örülmüş böyle 8 adet su yapısı vardır.

Bu kıyılarda hiç kimsenin yaşamaması dikkat çekicidir. Türkler genel olarak köylerini iç kesimlerde ve yukarılarda kurmuşlardır. Maalesef Türklerin denizle arası hiç iyi olmamıştır. Ticaret yapmıyorlar, balık tutmuyor ve

yemiyorlar. Antik kalıntılarla ilgili bir çekingenlikleri var. Buralarda cinlerin yaşadığına inanıyorlar. Bu muhteşem Elaitis kıyıları yüz yıllar boyunca böyle ıssız kaldı. Son zamanlarda yumuşatılan yasalar sayesinde kıyılara yerleşen gayretli Rumlar bu kıyılara bir hareketlilik getirdi.

Grynion bölgesi bir öncekinden daha ıssızdır. Ne kuzeydeki verimli bölgede ne de kayalıkların olduğu bölgede bir Türk köyü dahi yoktur. İlk ziyaretimizde 2 Rum'un yanında kalmıştık burada. 1 saat mesafede çevrede bu 2 insandan başka hiç kimseye rastlanmamaktadır. Onlar da ancak ana yol üzerinde bahçelerin başladığı yerde bir çınarın altında kendilerine barınacak bir yer yapmışlardır. Sözünü ettiğim bahçe de bugün Çıfıt Kale veya Temaşalık olarak anılan noktadan 15 dakika sonradır. Temaşalık olarak anılan yer muhtemelen Bizans Dönemi'nde gözetleme noktasıydı. Yarımadanın en uç noktasında 80 adım uzunluğunda 30 adım genişliğinde bir Ortaçağ kalıntısı mevcuttu. Bu yapı Hellenistik kalıntılar üzerinde bulunuyordu. Düzenli olarak işlenmiş granit bloklar etrafta dağınık olarak bulunuyordu. En büyük olanlardan birinin ölçüsü, 0,60-0,33-2,12 metreydi. Kısmen in situ olarak birbirinden eşit mesafede ve genellikle 65 cm çapında sütun tamburları göze çarpıyordu. Hiç kuşku yok ki burada Temaşalık'ta –ünlü hatip Aristides'in Smyrna'dan Grynion'a yolculuğu sırasında kurban kestiği Grynion'un ünlü Apollon Tapınağı yer almaktaydı. Çünkü tapınağın doğusundaki yarımada üzerinde taş ve temel kalıntıları mevcuttu. Tanımlanabilecek bir yapı kalıntısı bulmak mümkün görünmüyor. Büyük bir şehir kalıntısı olmadığı hemen anlaşılıyor. Ancak *“Myrina'dan 40 stadya, Elaea'dan 70 stadya uzaklıkta bulunan ve beyaz mermerden Apollon Kutsal Alanı ve eski bir kehanet merkezi yer alan,”* (Strabon, XIII, 3. 5.) Grynion bulunmaktadır.

Yörede karşılaştığımız insanlardan karşıda bulunan ada ile Çıfıt Kale arasında bir zamanlar bir duvar bağlantısı olduğunu öğrendik. Ancak Grynion Körfezi'ndeki derinliklerle ilgili kesin ölçüler veren İngiliz deniz haritasında böyle bir bilgiye rastlamadık. Çevrede; balık zengini Grynion Körfezi'nde küçük bir kayık bile göremeyince bu söylentinin arkasını maalesef araştıramadık.

Grynion'dan Myrina'ya kadar kıyı boyunca atlarla yol almayı deneyecektim. Temaşalık'tan bile görülebilen ve 4 ağaçla kerteriz aldığım yeri belirledim ve burada eski duvar kalıntıları ve sütunlar bulabileceğimi tahmin ediyordum. Burası, Strabon'un tarifiyle Grynion ile Myrina arasındaki *“12 Tanrı Sunağı”* bulunan *“Akhaialılar Limanı”* olmalıdır. Maalesef yol üzerindeki yaygın bitki örtüsü nedeniyle ve de Divlitdağı kuzey eteğindeki

Çaltılıdere Köyü'nden itibaren çok dolaşmak gerektiğinden bu ilginç yeri ziyaret etmekten mahrum kaldım.

Grynion'dan itibaren yol güneyden ve ıssız kayalıklardan devam etmektedir. Bir sırtı aştıktan sonra Myrinalı Eski Greklerin hüküm sürdüğü bir bölgeye geldik. Burası Fransızlar tarafından Aliaga'nın sahibi ve biraz bilim sever bir Rum olan Bay Baltazzi'nin desteğiyle uzun bir süre kazı çalışmaları yapılan yerdi. Ancak çalışmaların büyük bir kısmını Myrina Nekropolü'ne harcamışlardır. Myrina'nın diğer kesimlerine ilişkin aktardıkları çok zayıftır. Biraz daha iyi bir çalışma Ramsay ve Sayce tarafından 1882 yılında "*Journal of Hellenic Studies*" adlı dergide yayınlandı. Buna rağmen burada daha birçok konu aydınlanmayı beklemektedir. Adı geçen İngiliz yazarlar Pythikos'un (Kocaçay) güney kıyısı boyunca uzanan Uzunhasanlık'ta (Uzunhasanlar) birçok eski kalıntıdan söz etmektedirler; ancak bir harita vermedikleri için anlatılarını *—yöreyi bilen bir insan için bile—* izleyebilmek oldukça zor olmaktadır. Bu nedenle bizden önceki araştırmacılara pek değinmeden ve karşılaştırma yapmadan kendi gözlemlerimize yer vermeye çalışıyorum. Pythikos'un kuzeyinden çıkarak geldiğimiz Uzunhasanlar'da çayın yatağından 198 metre yukarıda 0,90 m, kalınlığında ve 120 m uzunluğunda kiklopik bir duvar bulduk.

Anılan duvar, sırtın uzunlaması yönünde yer alan iki dik kayalık koniyi birbirine bağlamakta; diğer kısımlardaysa, oluşan kayalık yapı tarafından fırtınaya karşı korumalı hale gelmektedir. Duvarın kalan yüksekliği sadece 2 m'dir.

Bu eski kaya-kalenin kuzey cephesi olmalıdır. Yapı stili her ne kadar Gâvur Evler stilinden daha geç bir döneme işaret etse de her halükarda Grek yerleşimi olan Myrina'dan çok daha önce burada yerleşim olduğu ve bu kaya-kalenin bu sırtı taçlandığını söyleyebiliriz. Kayalara oyulmuş patikada atların yularları elimizde olduğu halde atlar yürümekte zorlandığı yolda ilerleyerek sözünü ettiğim iki konik kayalıktan batıdakine ulaştık. Yukarıda otlarla kaplı düz bir alan vardı. Yanı sıra kayaya oyulmuş ve ağız genişliği 4 m olan bir sarnıç bulunuyordu. Sarnıcın içi tuğla parçalarıyla doluydu.

Bizim için önemli diyebileceğim ikinci keşfimiz Gerendağı uzantısında yer alan ve bir Türk köyü olan Güzelhisar'daydı. Muhtemelen burası denizden gelen ve Uzunhasanlar'ın güneyinden geçerek Dumanlıdağ ile Yund Dağı arasındaki çöküntüden ilerleyerek Gediz Ovası'na ulaşan eski yol üzerindeydi. Ramsay buradan bizzat inceleme yapmadan söz etmiştir. Güzelhisar Tepesi Pythikos'tan 110 m. yüksekliktedir. Kalenin konumu özellikle tercih edilmiş olmalıdır; çünkü kalenin kuzey ve doğu yamaçlarının-

da ağustos ayında bile gürül gürül akan iki su kaynağı bulunmaktadır. Bugün zirvede sadece bir köylünün çiftliği vardır. Eski kalıntılara rastlamak mümkün değildir. Ancak burada da bir antik yerleşimin olduğunu söylemek mümkündür. Çevrede rastladığımız 2 büyük lahit buna işaret etmektedir. Lahitlerin birinde yazıtın bir kalan parçası şöyleydi: “. ΓΑΤΗΝΕΜΗΝΤΕ”. Caminin duvarındaysa 0,70 metre ölçüsünde kare olarak bir blok daha vardı ve yukarı kısmında, “ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΣΤΑΑΓΓΩΝΟΣ (?) ΧΑΙΡΕ,” (.....oğlu Dionysos Elveda)) onun altında iki defne tacı, orta kısımda “ΟΔΑΜΟΣ,” (Halk) taşların altındaysa “Ο ΠΙΤΑΝΑΙΩΝ.” (Pitaneliler) yer alıyordu. Bu taş büyük bir olasılıkla Çandarlı/Pitane’den buraya getirilmiş olmalıydı. Lahitler ise ağırlığından dolayı bu yakın çevreden olmalıydı.

Myrina Akropolisi’nde iki duvar kalıntısı bulunmaktadır; bunlardan birisi Ortaçağ’dan diğeriyse antik dönemden (en iyi zamanlarından) kalma idi. Yol arkadaşım bu duvarları ve Myrina Limanı’nı da fotoğrafladı. Fransız kazı çalışmaları maalesef çok geniş alana yayılan nekropol ile sınırlı kalmıştır. Diğer yandan sanat eseri bakımından en zengin yer de burasıydı. Gerçekten akropolisin ve şehir yerleşiminin bilimsel rekonstrüksiyonu yapılmalıydı; bu anlamda benim bildiğim en iyi iki örnek Pergamon ve Olympia’dır. Buralarda Alman titizliği ve sürekliliği bu konudaki öncülüğü haklı olarak almıştır.

XIII. Kyme ve Larisa

Aliağa’dan itibaren Adae ve Kyme bölgesini araştırdık. Adae’nin yerini kesin olarak saptamak mümkün değildir. Strabon’a göre (XIII, 3. 5) Kyme ile Hydra Burnu arasında ve körfezde tam olarak Kyme’nin karşısına düşmektedir. Kyme Akropolisi, Nemrut Çiftliği yakınlarındaki oval bir tepede kendini belli etmektedir. Bay Baltazzi, bu çevrede bulunmuş oldukça zengin ve çok değerli Kyme sikkeleri koleksiyonuna sahiptir.

Hesiodos’un doğduğu yer olan Kyme hakkında bazı bilgilere sahibiz. Strabon’a göre bu kıyılarda en önemli Grek koloni şehriydi ve hatta iç kesimlerde de bazı yerleşimler kurmuşlardı. Buna karşılık buradaki geniş alanda görkemli Kyme kentinden kalan bir tek duvar kalıntısına dahi ve hatta en küçük bir antik kalıntıya rastlayamadık. Burada da Kyme ile Yeni Foça arasında kalan kıyıdaki bölgeye yeni gelen Rumlar yüz yıllardır ihmal edilmiş olan imar ve ihya çalışmalarına başlamışlar. Kurdukları meyve ve sebze bahçeleri arasına yerleştirdikleri ve “kule” olarak andıkları bembeyaz evleri Nemrut Çiftliği’nden Köspeili (Kozbeyli) köyüne kadar 800

m. yüksekliğe ulaşan dağın eteklerini kaplamaktaydı. Sırtı çıplak Ulupınar Sıradağları'nın güneyini kaplayan bu görüntü oldukça medeni bir görünüm sergilemektedir.

Birkaç yıl önce yarımada da yaptığımız olağanüstü keşfi anmadan bu bölgeden ayrılamayız. Yani Ilıca'nın bulunduğu kayalık burun ile Taksim Burnu (Taklsyn?) tarafından başlayarak Çandarlı Körfezi'ni ve Kolpos Elaitikos'u güneyden çevreleyen bölge. Bu bölgede bundan birkaç yıl önce bir çoban buradaki dağların maki bitki örtüsü arasında düz bir taş bulmuştu. Taşın kuzeydoğuya bakan yüzünde şu yazı vardı: **“ΟΡΟΣ ΠΕΡΙ ΑΜΗΝΩΝ.”** Taş dağın zirvesinde değil, 220 m yüksekliğindeki dağın –*güneyinde Arap Çiftliği'nin bulunduğu*– kuzey yamacındaydı. Bu tepeden 360 derece ortaya çıkan manzara çok güzeldir; buradan bakıldığında Ege Denizi'nin kıyılarını okşadığı eski Kyme, Adae, Myrina, Grynion, Pitane, Elaea kentlerini ve hatta uzaklardaki Pergamon ve Aegae akropollerini seyretmek mümkün olmaktadır. Acaba bu sınır taşı buraya ne zaman kondu?

Muhtemelen Magnesia Savaşı (İÖ 190 İ.P.) sonrası Pergamonlular müttefikleri Romalılarla beraber topraklarını genişletmeye başladıkları bir dönemde olmalıdır. Bu dönemde Elaea'nın dışında Myrina ve Grynion da Pergamon egemenliğine girmişti ve Kyme'yi ele geçirmeyi hedeflemişlerdi. En azından kıyı şeridi bağlamında bu taş bu hedefi işaret etmektedir.

Kyme bölgesini kapsayan alanı Ulupınar'ın kuzeyinde bulunan yükseltiden seyretme imkânım oldu. Bölgede Kyme'nin nehir sikkelerinde sıklıkla karşılaşılan Xantos adını hak edecek büyük bir akarsu veya bir çay yatağını boşuna aradım. Ulupınar'ın yükseklerinden, Dumanlı Dağ'dan veya Geren Dağı'nın batı yamaçlarından akan bütün dereler Gediz'e kavuşuyor. Sadece Ulupınar'dan bu tarafa Kyme bölgesine zayıf bir dere akmaktadır ancak o da denize kavuşmadan kıyıda bataklığa dönüşmektedir. Belki bu derenin yatağında eski zamanlarda çevredeki dağların ormanlarla kaplı olduğu zamanlarda Kyme şehrinin su ihtiyacını karşılayan ve sikkelere konu olan zengin bir su akıntısı vardı. Belki de Kyme bölgesiyle ilişkisi olmasa da Kymelilerle bir şekilde bağlantısı olan bir başka akarsuydu. Ramsay'ın aktardığına göre Hermos'a ne kadar uzak olursa olsun (slightest connexion) her şehir bir şekilde Hermos'a sikkelerinde yer vermektedir (claims it on its coins).

Bergama-İzmir ana yolu Aliağa sırtı geçildikten sonra Betscher (Beşer) Ova düzlüğünün güneydoğusunda Geren Dağı'nın kuzeyine bağlanmaktadır; Bu noktada Öküzköy sol tarafta kalır; bir kilisenin bulunduğu noktada Geren Dağı ve Dumanlı Dağ arasındaki Beinamas (Beynamaz)

Geçiti'nden geçen kuzeyden gelen yol ile birleşir. Pek bilinmeyen bu yolu Bergama'dan İzmir'e giderken tercih ettik ve bunun için de rehberimizi yük hayvanlarıyla birlikte ana yol üzerinden Helvacıköy'e gönderdik. Helvacıköy'de bizim için geceyi geçirebileceğimiz rahat bir ortam düşlerken koskoca köyü bomboş bulduk. Köyde sadece 3 kişi köyü beklemek amacıyla kalmıştı. Köyün diğer bütün sakinleri köyün öte tarafında bulunan yaylaya çıkmışlardı. Benim Türk köylerinde (İslamköyü) nadiren ancak Türkmen (Yörökköyü) köylerinde sıklıkla karşılaştığım bir gelenektir.

Ertesi gün Dumanlı Dağ'ın iyice alçaldığı Hermos'un balçık sularına kadar ulaştığı nokta olan Buruncuk Köyü'ne kadar durmadan gittik. Hermos burada yukarı kısımda 500 m. uzunluğunda ve 200 m. genişliğinde kayalık bir platodan geçmekte ve bu kayalığın doğu yönündeki yamaçtan İzmir yolu devam etmektedir.

Buruncuk Köyü'nün muhteşem konumu bana daha uzaklardan çok ilginç gelmişti. Köyün güney ucunda eski bir Grek duvar kalıntısına rastladık. Burasının 5,5 km doğusunda Dumanlı Dağ'ın bitimine yakın bir yerdeki Yanıkköy'de Ramsay bir antik kent kalıntısı tespit etti. Ancak zamanımız olmadığı için burayı ziyaret edemedik. Bu antik kent kalıntısının konumu ve uzaklığı Kyme'ye ve Strabon'a (XIII, 3. 3-5) göre birlikte düşünülmelidir. Strabon, *"Larissa, Pelasgların yaşadığı bir şehirdir. Bu şehrin karşısında Lokrisliler Larissa'dan 30 stadya (5,5 km.) uzaklıkta Neonteichos'u kurmuşlardır. Daha sonra aynı Lokrisliler Kyme şehrini kurmuşlar ve anayurtlarındaki dağın adından esinlenerek bu bölgeye Phriconis adını vermişlerdir. Larissa'dan Kyme'ye kadar olan mesafe 70 stadya (12,5 km.)'dir."* der. Buruncuk ile Lamurt arasındaki mesafe benim haritama göre tam 12,5 km'dir. Buna göre Larissa'nın adı geçen dağın ucunda bir yerde yer alması gerekiyor. Bu konuda Smyrna'dan Pergamon'a seyahat eden Hatip Aristides'in aktardığı notlar da bunu pekiştirmektedir. Aristides bu yolculuğu sırasında birçok ayrıntının yanı sıra Smyrna'dan çıktığı yolculuğunda güneş batımına doğru Hermos'u geçtiğini ve akşamın ilerleyen zamanında Larissa'ya ve *"Gece yarısı veya biraz daha geç"* de Kyme'ye ulaştığını aktarır. Yolculuk gece boyunca devam eder; Aristides'in verdiği zaman ölçülerine göre Larissa'nın Buruncuk civarında olması gerekir.

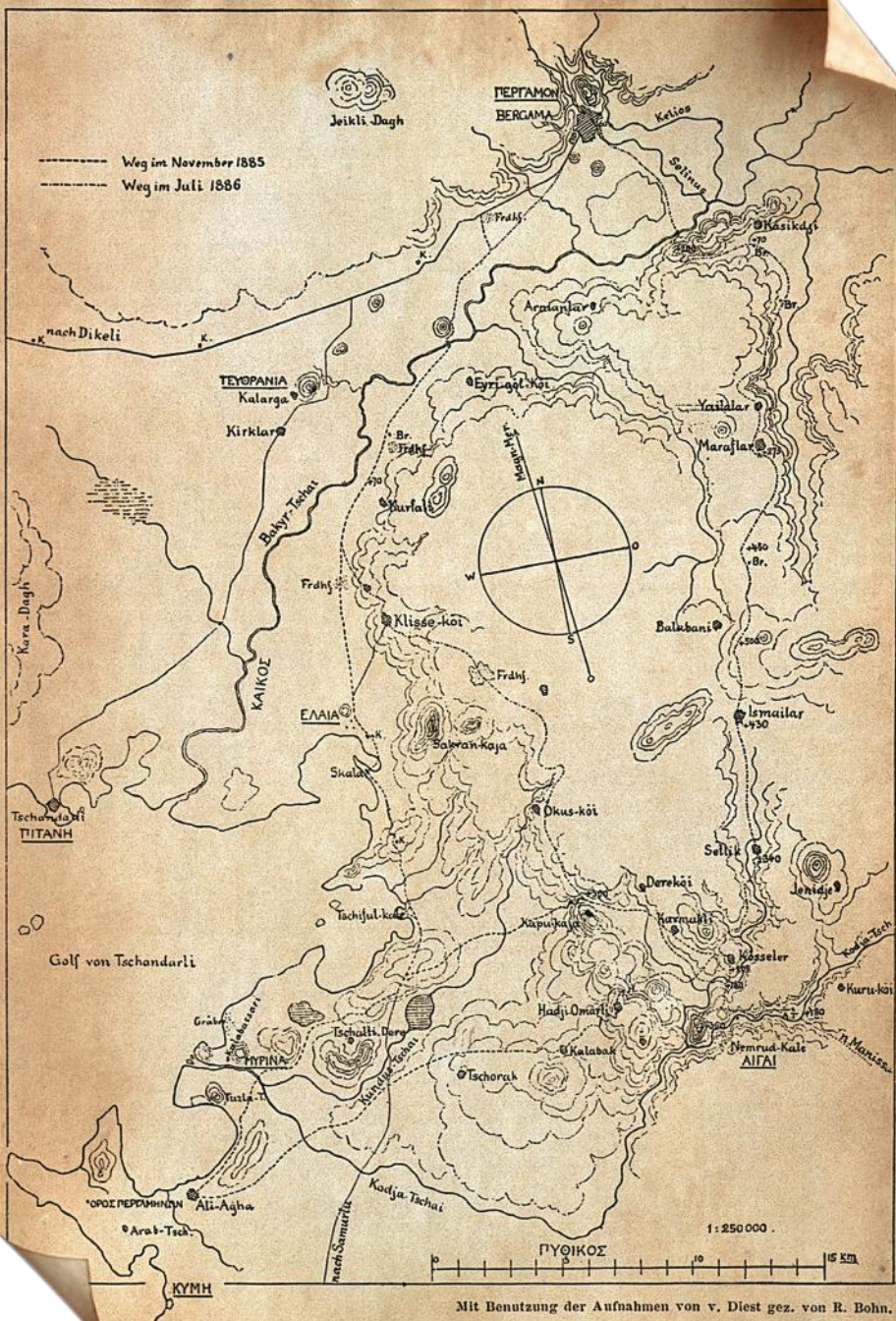
Bohn, Richard
(29 Aralık 1849-22 Ağustos 1898)

Portre ressamı Heinrich Bohn'un oğlu olarak Berlin'de dünyaya gelen Bohn, yapı araştırmacısıdır. Berlin'de Friedrich-Wilhelms-Gymnasium'da hümanist bir eēitim aldıktan sonra tekniēe ve resme olan yeteneēinden dolayı Kraliyet İnşaat Akademisi'ne devam ederek 1871 yılında mezun olmuştur.

Bayındırlık Bakanlığı'nda yardımcı eleman olarak çalışmaya başlayan Bohn, Berlin'in sembol yapılarından olan *Siegess ule* (Zafer Anıtı) inşaasında yer almıştır.  ērenciliēinden tanıdıēı Friedrich Adler aracılıēıyla arkeolojik yapı araştırmalarına yönelmiş ve 1877 sonbaharında Adler'e Olympia çalışmalarında refakat etmiştir.

1879 yılında mimari yapı araştırmaları için Bergama'ya gelen Bohn burada özellikle Zeus Sunaēı  zerine çalışmalarda bulunmuştur. Burada kaldıēı 7 yıl boyunca Karl Humann ile birlikte kazı bařkanlıēını yürütmüştür.

Bergama'da kaldıēı süre içinde çevrede araştırmalar da yapan Bohn, 1886 yılında Aigai'de araştırmalar yapmak için Aliaēa  zerinden Aigai'ye gitmiş ve burada ilk yüzey araştırmaları yaparak bulgularını bir makale olarak yayınlamıştır.

Pergamon Akropolündeki çalışmalarımız ilerledikçe ve eski şehir görüntüsü ortaya çıkmaya başladıkça çevredeki antik kent kalıntılarını incelemek arzusu da güç kazanıyordu. Buradaki amacımız hem genel durum için hem de tek tek bilgileri derleyerek Pergamon açısından eksik kalan noktaları aydınlığa kavuşturmaktı. Pazar ve bayram günleri kazı çalışmalarına ara verildiği günlerde yakın çevreye bu amaçla geziler düzenliyorduk. Bu bağlamda çevre pek zenginlik sunmuyordu; eğer varsa bile –*Atarneus* ve *Teuthrania* gibi– çok iyi durumda değildi.

İlk defa geçtiğimiz yıl Bergama’da çok kalabalık bir şekilde bir araya geldiğimizde çevrede uzun gezilere çıkma olanağı bulduk. Tüm Pergamon coğrafyasının topografyasını çıkarabilmek için Kaikos (Bakırçay) Ovası ve çevredeki dağlar ve diğer akarsu yataklarını incelememiz gerekiyordu.

Çok yönlü ve çeşitli bir araştırmayı kapsayan bu alan çalışmasının diğer noktaları üzerindeki sonuçları bir başka yerde değerlendirmek söz konusu olurken, öncelikli olmayı hak eden Bakırçay ile Hermos (Gediz) arasında ve her ikisine eşit mesafede kalan Gün Dağı üzerindeki bugün Nemrut Kalesi olarak anılan yerde bulunan kente ilişkin gözlemlere vermek gerekecektir.

Bu konuyla ilgili ilk bulguları ortaya çıkaran isim, antik Myrina kenti civarında çok büyük bir alana yayılan çiftliğin sahibi olan Demosthenis Baltazzi Bey olmuştur. Bay Baltazzi, gerek bu dağlarda sıklıkla yaptığı gezilerle ve gerekse “*Aydın Vilayeti Antik Kalıntılar Direktörü*” olarak Bergama’ya yaptığı ziyaretlerle oldukça bilgi sahibi birisiydi. Onun önderliğinde William M. Ramsay ve Salomon Reinach burayı ziyaret ettiler ve ilk gözlemlerini, “*Journal of hellen. Studies 1881*” ve “*Bulletin de corr. hellén. 1882*” gibi süreli yayınlarında yayınladılar. Bu yayınlar oldukça iyi durumda olduğu anlaşılan kalıntıların daha yakından incelenmesi konusunda bir heyecan yaratmış oldu. Ancak Pergamon kazılarının yoğunluğu hep planladığımız bu ziyareti sürekli geciktiriyordu. Nihayet Kasım 1885’te niyetimizi açtığımız Bay Baltazzi de ziyaret isteğimizi severek kabul etti. 2 Kasım 1885’te Bay Fabricius ve ben Aliğa’ya gitmek üzere yola çıktık. Sabah saat 8’de Bergama’dan atlarla yola koyulduk ve Bakırçay Ovası’ndan güneye doğru inerek antik Elaea kenti yakınlarındaki Klise-Köi (Kiliseköy) İskelesi’ne (Günümüzde Zeytindağ) vardık. Buradan kıyı boyunca ilerleyerek antik Grynion ve Myrina kentlerinden geçerek akşam saat 5’te Aliğa’ya ulaştık ve burada çok sıcak karşılandık.

Ertesi gün öğleden önce ben ve Bay Fabricius 1 saat uzaklıkta bulunan kaya üzerindeki yazıyı kopyalamaya gittik “*ῥος Περγαμηνῶν*” (Pergamonluların Sınırı). Öğlen tam saat 12’de Bay Baltazzi’nin de refakatinde doğu yönünde yola çıktık. Saat tam 1’de bu mevsimde suyu oldukça az olan

Kocaçay'ı ve yarım saat sonra da Kiliseköy İskelesi ve Samurlu üzerinden Menemen'e giden Bergama yolu kavşağındaydık. Bundan sonra oldukça dik ve dağlık bir yolda ilerleyerek Çorak ve Kalabak köylerini geçerek saat 15.40'ta, bir sırt üzerinde yer alan ve uzaklardan dahi görülebilen Hacı Ömerli Köyü'ne geldik.

Atlarla bile zorlukla ilerlediğimiz yollardan geçerek saat 4'ü biraz geçte Nemrud Kalesi'nin bulunduğu zirveyi görebildik. Hava da kararmak üzere olduğu için kaleye tırmanmaktan vazgeçerek oldukça yoksul bir Türk köyü olan Köseler'de konaklamaya karar verdik.

Sabah erkenden zirveye doğru yola çıktık. Karşılaştığımız manzara beklentilerimizin çok çok üstündeydi; daha iyi bir inceleme yapmak için en azından birkaç hafta zamana ihtiyacımız vardı. Aynı zamanda da yüz yıllardır el değmemiş olan ve Pergamon kalıntılarıyla olağanüstü benzerlikler taşıdığı hemen dikkat çeken bu kent kalıntısında yapılacak derinlikli bir çalışmanın değişik sonuçlar ortaya koyacağına inancımız tamdı.

Yoğun bir bitki örtüsü altındaki kayalık ve kalıntılar arasında gün boyu dolaştıktan sonra yorgun argın Köseler Köyü'ne geri döndük ve Derviş Mehmet'in evinde kalabalık bir köylü topluluğuyla sohbet ettik. Köylülerden öğrendiğimize göre, Kocaçay Vadisi'nde Manisa'ya giden yol üzerinde ve 1 saat kadar yükseklikte bir kapı olduğunu öğrendik. Fabricius ertesi sabah Manisa üzerinden İzmir'e doğru yola çıktığı için bir süre sonra bu kapı meselesine açıklık getirdi; adı geçen kapı bir cella'nın kapısıydı ve oldukça büyük olan ve ayakta kalan İon düzeninde inşa edilmiş bir Apollon Tapınağı'na aitti; sütun tamburları ve diğer parçaları çevreye yayılmıştı (Bkz. Mitteilungen des Deutschen Archäolog. Instituts 1885, sayfa 272). Çok ilgimi çeken bu yapıyı daha yakından inceleme isteği içime sığmıyordu; ancak Bay Baltazzi'nin Aliağa'ya dönmek zorunda olması bu isteğimi ertelememe yol açtı. Öğleye doğru yola çıktık; ancak bu defa bir başka yoldan indik; kuzeye doğru yöneldiğimiz bu yol nispeten daha rahattı. Bu yol önce Kapu-kaja (Kapıkaya) Köyü'ne kadar oldukça taşlık bir yoldu. Ondan sonra yol aşağı doğru iniyordu ve 2 saat 45 dakika sonra Kunduz Çayı'na ulaştık. Kısmen yeni inşa edilmekte olan Bergama-Menemen yolunda inişli çıkışlı yollardan geçerek ve bir süre sonra güneybatıya yönelerek saat 5'te Aliağa'ya ulaştık ve ertesi gün de ben Bergama'ya döndüm. Ayrıntılı bir araştırma ve inceleme sonunda Pergamon'a göre kısmen daha iyi durumda bazı kalıntıların Pergamon'daki bazı konuları aydınlığa kavuşturmada yardımcı olacağı düşüncesinden yola çıkarak Berlin Kraliyet Müzesi Direktörlüğü talep edilen bütçeyi onayladı ve beni de çalışmanın başına getirdi. Ben de çalışmalar için yaz sezonunu tercih ettim. Böylece

araştırma alanı içine çadırlarımızı kurarak her gün 45 dakika uzaklıktaki Köşeler'e gidip gelmekten kurtulacaktık. Ayrıca çalışacağımız alanın yüksekliğini göz önüne alarak yazın sıcak günlerinde serin bir ortam olacağını ümit ediyorduk.

Araştırma çalışmaları için gerekli olan izni almak amacıyla Türk yetkililerle giriştiğimiz çabalar Temmuz 1886'ya kadar sürdü. İstanbul Arkeoloji Müzesi Direktörü Hamdi Bey'in bu konudaki ilgisi kendisine teşekkür etmemizi gerektirir. Bizim talebimiz olan, ölçüm, çizim ve fotoğraf çekimleri kabul gördü. Bu arada "*Bull. Corr. Hellen.*" in Nisan 1886 sayısında Nemrud Kalesi üzerine Clerc tarafından bir makale yayınlandı. Bu makalede kitabelere yer verilmişti ancak yapı kalıntılarının görselleri yoktu.

Pergamon kazılarıyla ilgili yürüttüğümüz çalışmaların aksamaması için Nemrud Kalesi için ayıracağım zaman kısıtlıydı ve bu dar zamanda çok kapsamlı olan kalıntıların üstesinden gelmem mümkün değildi. Böyle bir anda aylardır bizimle birlikte Pergamon kazılarında çalışan Dr. C. Schuchardt ve A. Senz gönüllü olarak çalışmalara katılmak istediklerini beyan ettiler. Denetleyici görevini ise uzun zamandır Pergamon'da ikinci denetleyici olarak görev yapan ve Zimmermann'ın öğrencisi olan Jani Samothrakis'i aldım. Yemek işlerimiz için ise çevik bir genç olan, daha önceki gezilerimde de bana refakat etmiş ve zor koşullarda kendini kanıtlamış olan Aşçı Stratis Tschikridji'yi yanıma aldım. Ayrıca Pergamon'da yanımızda çalışmış olan Türk ve Rumlardan oluşan 5 işçi de birlikte geldi. Bazı ağır blokları kaldırmının ne kadar zor olduğunu bildiğim için kanca ve kürek dışında demir çubuk ve vinç; çeşitli ölçüm aletlerinin yanı sıra bir fotoğraf makinesi aldım. Olumsuz hava koşullarına karşı da daha önce denenmiş olan 3 metrelik çadırımız vardı. Bir de sahra mutfağı donanımımızın geri kalanını oluşturyordu.

8 Temmuz sabahı saat 8'de, 11 kişiden oluşan ve 5 at ve 6 katırın refakat ettiği grubumuz Bergama'dan yola çıktı. Çeşitli güzergâh seçeneklerinden bizi dosdoğru Bergama'dan Nemrud Kalesi'ne götürecek olan güney hattını seçtik. Bu hattın bir kısmında daha önce katırlarla yolculuk yapmış olan Bay Schuchardt yolu biliyordu. Diyoetri pusula ile yolun krosisini ana hatlarıyla çıkardım. Burada verdiğim haritada birinci ve ikinci yolculuğun güzergâhını belirttim.

Bakırçay Ovası'nı baştan sona geçtik ve Kazıkçı Köprü üzerinden çayı geçtik. Köprü'nün öte tarafında oldukça dik bir şekilde 200 metreye kadar yükselen bir tepe ve ardından vadiye inen dar bir patika vardı. Önümüzde yol olmasına rağmen biz kestirmeyi tercih ettiğimiz için bazen yolu aramak zorunda kaldık. Bu nedenle ancak saat 10.50'de Kazıkçı Köyü (Kazıkbağları) yakınlarındaki çeşmeye varabildik ki kuş uçuşu bu mesafe

sadece 8 kilometreydi. Hayvanlarımızı suladıktan sonra vadi tabanındaki düz yolda hızlı yol aldık. İnişli çıkışlı yollardan sonra bir ormanı tırmanarak Yaylalar Köyü'nden geçtik ve saat 12.50'de Maraflar (Maruflar) Köyü'ne ulaştık. Kızgın güneş altında geçen 5 saatlik yolculuktan sonra bizler ve hayvanlar için –*özellikle de yaya yol alan işçiler için*– kısa bir mola verdik. 275 metre yükseklikte bulunan köyün kıyısında az sayıdaki ağaçların gölgesinde caminin karşısında biraz olsun soluklandık. Bulunduğumuz yükseklik bize Bakırçay'ın ötesindeki dağlara kadar geniş bir manzara sunuyordu. Yaklaşık 1 saat kadar dinlendikten sonra çalılıklar ve alçak ağaçlar arasından ilerleyerek saat 15.45'te suların ayrıldığı noktaya vardık. 500 m. yükseklikteydik ve geriye baktığımızda son defa Bakırçay Ovası'nı ve çevre dağları görebiliyorduk. Sadece yakın bir mesafede batı tarafında Balabanlı (Balaban Köyü) yer alıyordu. Yol, çok hafif bir eğimle iniyordu ve saat 16.20'de İsmailler (İsmaili) Köyü'ne vardık. Vadi güney yönündeydi ve yılın bu mevsiminde neredeyse susuz olan Setlik (Seklik) Dere'ye ve dere boyunca aşağı doğru ilerleyerek 340 m. yükseklikteki Setlik (Seklik) Köyü'ne ulaştık. Yolculuk süresinde 6. saate ulaşmış olmamıza rağmen burada konaklamayı uygun bulmadım. Yolumuz aşağı doğru iniyordu ancak gittikçe kötüleşiyordu. Dere kıyısındaki inişli çıkışlı ve dik yolu izliyorduk; yüklü katırlarımız kayalıklar arasında zorlukla ilerliyordu. Ayrıca karanlık çökmüştü; neyse ki ay ışığı yolculuğumuzun son etabındaki dik yamaçları aydınlatıyordu. Hayvanlarımız birçok defa tökezlemesine rağmen büyük bir kaza yaşamadan akşam saat 8'de 200 m. yükseklikteki Köseler Köyü'ne varmayı başardık. Köyün kıyısındaki çeşmenin yanını konaklama yerimiz olarak belirledik.

Ertesi sabah hayvanlar hazırlanır hazırlanmaz Schuchardt ve Senz ile birlikte yaklaşık 45 dakika uzaklıktaki zirveye çıkmak için yola koyulduk. Yolumuz yine bir dereden ve hafif bir eğimle yükselen dağın çalılıkları arasından geçiyordu. Zirvede öncelikle konaklayacağımız iyi bir yer bulacağımızı umut ediyorduk ve kısa bir süre sonra (Şekil 3, Çadır Yeri) daha iyisini bulamayacağımız bir yer tespit ettik. Yukarıda kayalık bir düzlüğün ortasında dalları yana doğru uzamış devasa bir ağaç bulduk. Hemen dibinde kuru bir sarnıç yer alıyordu ve ömrü boyunca tabanı güneş yüzü görmemiş bu sarnıç bizim kilerimiz için biçilmiş kaftandı. Çevresi apaçık bir alan olan yerde maki bitki örtüsü egemendi ve çevreye muhteşem bir manzara imkânı vardı. Hemen yan tarafta da çalılıklar arasında kalmış bir başka sarnıç lezzetli ve soğuk bir su barındırıyordu.

Taşlıklar ve çalılıklar arasından yorgun argın gelen hayvanları hemen sarnıca doğru yönlendirdik. İşçiler çadırı ve mutfağı kurmaya ve de kendi-

leri için çardak yapmaya koyulurlarken biz de çevre gezisine çıktık. Şehir surları üzerinden kapladığı alanı tanımaya ve çekimler için yer saptamaya koyulduk. Önümüze hemen büyük bir zorluk çıktı; neredeyse dağın tamamı sık olarak delice zeytin ağaçlarıyla kaplanmıştı. 12 yıl önce arazi sahibi bunları aşılamaı denemişti. Bunun için de çevrede çok sayıda kesilmiş ağaç ve dal vardı. Ancak bakımın devamı gelmediği için ortalık yine deliceler tarafından işgal edilmişti. Bazı yerlerde dal yığınları öyle yükselmişti ki yürümek bile olanaksızdı. Çalışmalarımız sırasında balta ve testere ile yol açmak ve odun yığınlarına ulaşmak veya geniş ölçüm amacıyla bakış açısı kazanmak için zamanımızı harcamak zorunda kaldık.

Daha sonra aramızda görev paylaşımı yaptık; Schuchardt kitabele-ri okumak ve kopyalamak işini üstlendi; Senz ise benimle birlikte önemli yapı kalıntılarının fotoğraflanması işine katıldı. 12 Temmuz günü, aynı görevi Bergama'da da yapmış olan Hükümet Komiseri Bay A. Bedri çıkageldi ve iznimizin belli bir amacı kapsadığını ve kazı yapamayacağımızı tarafımıza bildirdi. Kalıntının büyüklüğüne bakıldığında bizim amacımız da zaten kazı olamazdı. Toprak üstünde bulunan yapılardan yola çıkarak bir zamanlar burasının nasıl olduğu konusunda bir resim oluşturmaktı amacımız. Elbette çökmüş olan bazı parçaları kaldırmak veya küçük kazılar yapmak mümkün olabilecekti.

Birçok kez şehir surları üzerinde inceleme yaptıktan, şehir surlarının farklı zamanlardaki yapısı hakkında daha fazla bilgi edinmek amacıyla Schuchardt'ın da desteğiyle kesin saptamalar yapmak için harekete geçtim. Bu iş için Senz'in Pergamon çalışmaları için getirdiği takometreyi ve 4 m. yükseklikteki mesafe çitasını kullanmayı tercih ettim. Bu yöntem sayesinde ve objektifteki paralel dişler vasıtasıyla ve eğim açısını hesaba katarak, bir yükseltiden diğer yükseltiye ve bir noktadan diğer noktaya kadar olan mesafesinin yanı sıra manyetik kuzey çizgisine olan konumu ile ölçüm işleri nispeten hızlı bir şekilde ilerledi ve amacımız olan kesin ve doğru ölçümleri sonuçlandırdık.

Bununla birlikte, mesafe çitası her zaman mümkün olduğu kadar dikey tutulmalıdır; ancak, eğer bir çekül eklenecek olursa, dikkatli bir çalışan kısa sürede gerekli alışkanlığı kazanacak ve güvenilirlik konusunda güvene sağlayacaktır. Bu konudaki tek bir zorluk, manyetik iğnenin, zaman zaman doğal kayaların münferit noktalarında bulunan manyetik kaya parçacıkları nedeniyle dikkat çekici dalgalanmalara yol açmasıydı. Bu tür hatalar da tekrarlanan yardımcı gözlemler tarafından telafi edilebilir.

Şehir surları üzerinde ve yükseltilerde ölçümler yaparken dağın yakın çevresine ilişkin gözlemlerde de bulunduk ve bu verilerden yararlanarak

çevrenin planını çıkardık. Bu arada Senz belli başlı noktaların ana hatlarını çıkardı. Alanı adım adım tarayarak en ücra köşedeki bazı belirsiz noktaları da çalışmamıza dâhil etmeye çalıştık. Son olarak da yukarıda sözünü ettiğim vadi yamacında yer alan tapınakta çalıştık. Ayrıca kısmen ayakta kalabilmiş yapılardan, çeşitli tekniklerin kullanıldığı istinat veya şehir duvarlarından fotoğraf çekimleri yaptık ki bu fotoğraflardan bazılarını bu çalışmada kullandık.

Nemrud Kalesi'nde kaldığımız süre içinde hava koşulları oldukça uygundu; sadece 13 Temmuz'da yağmur yağdı ancak o da çok önemsiz bir yağmurdur. Zorlandığımız konu ara sıra çıkan kuzey rüzgârı oldu; gerçi bu rüzgar sıcaklığın etkisini azaltıyordu ancak ölçüm çalışmalarımızı aksatıyordu ve çadırımızı zangır zangır sallıyordu; bu gibi durumlarda çalışanların arasına sığınınıyorduk. Rüzgâr kesildiği zaman ise sıcaklık inanılmaz artıyordu; ortalama olarak sıcaklık gölgede sabah saat 6'da 25 derece, öğlen 34 dereceye kadar çıkıyordu. En yakıcı sıcaklığı 28 Temmuz günü 42,5 derece olarak ölçtük. Bunaltıcı sıcaklık özellikle bizim Apollon Tapınağı ölçümünde çalıştığımız günlerde esintinin olmadığı vadinin yamaçlarında çalıştığımız günlerde kendini hissettirdi.

Nemrud Kalesi'nin konumu ücra bir yerde de olsa hemen hemen hiçbir sıkıntı yaşamadık; kuzu eti, tavuk ve yumurta gibi ihtiyaçlarımızı Köşeler Köyü'nden temin ettik. Türklerin bazlama ekmeği bizim damak lezzetimize uymadığı için *–derenin vadisine yayılmış birçok su değirmeni vardı–* değirmenlerden gerçekten lezzetli buğday ekmeği bulabildik. Sebze ve içecek ihtiyacımızı Bergama'dan sağlıyorduk; çünkü Bergama ile düzenli devam eden iletişimimiz vardı.

30 Temmuz günü itibarıyla buradaki işimizin sonuna gelmiştik ve ertesi gün sabah erken saat 7'de yola koyulduk. Bu defa geldiğimiz güzergâhı değil daha uzun ancak daha az zor olan bir güzergâhı tercih etmiştik. Önce kuzeybatıya doğru Kapıkaya'ya yöneldik; saat 9.20'de Kapıkaya'dan geçtik; ancak buradan denize doğru olan düzlüğe yönelmeyip kuzeye doğru dağ yamacına yöneldik, ovaya ve denize nazır manzarada ilerledik. Böylece saat 10.30'da küçük bir Türk köyü olan Öküşköi'e (Öküzköy) vardık. Sakran-kaja'da (Şakrankaya) zikzaklar çizerek devasa bir Müslüman Mezarlığı'ndan geçerek büyük bir köy olan Kiliseköy'e vardık. Burada uzun bir süre mola verdik. Daha sonra Bakırçay Ovası'na doğru yöneldik ki hayvanlarımız burada oldukça kolay yol alıyordu. Böylece buradan 3 saat sonra Bergama'ya ulaştık. Yolculuklarımız ve yaptığımız çalışmalar tam 24 gün sürmüştü. Pergamon'daki çalışmalarımız Nemrud Kalesi'nde derlediğimiz bilgiler üzerinde çalışmamıza izin vermedi. An-

cak Pergamon'daki işlerimizi bitirmemize rağmen çok çeşitli olan mesleki çalışmalarımız hala bu malzemeler üzerinde çalışmamıza ve sonuçlarını yazmamıza izin vermedi. Kalıntı alanının genişliği ve kazılarla desteklenmediği sürece ortaya çıkardığımız bu bilgiler maalesef yeterince doyurucu olmayacaktır. Her şeye rağmen karşılaştırmalı antik kent araştırmaları için yararlı olacaktır ve özellikle çıkarılan şehir planı şehrin antik hali ve ileride gerçekleştirilecek çalışmalar için önemli olacaktır.

Philippson, Alfred
(1 Ocak 1864-28 Mart 1953)

Alman coğrafyacı. Alfred Philippson'un önemli çalışmalarından birisi de hazırlamış olduğu jeoloji haritalarıdır. Bonn Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nde öğretim görevlisi iken 1898-1910 yılları arasında Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün sağlamış olduğu maddi destekle Ege Adaları ve Batı Anadolu'da yapmış olduğu çalışmaları 5 cilt halinde *"Reisen und Forschungen im Westlichen Kleinasien"* adlı eserde toplamıştır.

Alfred Philippson bir coğrafyacıdır. Buna rağmen kendisini hep jeolojiye yakın hissetmiştir. Alman Jeoloji Cemiyeti tarafından 1948 yılında kendisine *"G. Steinmann Onur Madalyası"* verilirken jeoloji bilimine olan düşkünlüğünü özellikle belirtecektir. Aslında jeoloji üzerine önemli araştırmalarını Batı Anadolu'da gerçekleştirmiştir. Türkiye Jeoloji Kurumu kendisine fahri üyelik vermiştir.

Alman araştırmacı Alfred Philippson 1900 yılında Soma yakındaki Tırhala (Darkale) Köyü'ne gelecek ve buradaki Linyit kömürünü keşfedecektir.

Philippson Batı Anadolu'da yalnız jeolojik ve coğrafi araştırmalar yapmaz. Muhtemelen Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün desteğini alarak yaptığı araştırmalardan dolayı arkeolojik alanları da dolaşmış ve bunları haritalarına işlemiştir. Bergama yakınlarındaki Allianoi antik kenti'nin antik yazarların anlatımına göre Paşa Ilıcası denen yer olabileceğini ilk dile getiren Philippson olmuştur. Daha sonra Allianoi'nin Paşa Ilıcası olarak anılan yer olduğu diğer araştırmalar ve kazılarla kesinleşmiştir.

Philippson, Aliğa ve çevresi jeolojik yapısını da incelemiş, Yeni Foça'dan kuzeye doğru kıyı boyunca ve Dumanlı Dağ üzerinden Menemen'e inceleme yolculuğu yapmıştır. Ayrıca, yine bu bölgeye ait Wilhelm Dörpfeld'in incelemesi üzerine yazdığı bir eleştiri yazısı bulunmaktadır.

Phokaia-Güzelhisar-Menemen

1 Haziran 1901

Yeni Foça'dan itibaren kıyı boyunca –teraslanmış iki tepenin (eski yerleşim mi?) arasından geçerek– doğuya doğru yöneldik. Yamaçları yumuşak lav bloğu olan dağların üzeri çok güzel zeytin ağaçlarıyla kaplıydı ve aralarında çok sayıda kule benzeri evler vardı. Büyük bir köy olan Kozbey-

li/Kösebeyli Köyü'nün eteklerinde uzanan geniş ova Uzunavlu koyuna kadar uzanıyordu. Buğday tarlalarının kaplı olduğu çok sayıdaki tepelerden geçerek Gediz Ovası'ndan itibaren Kyme Körfezi'ne kadar (günümüzde Namurt Limanı) uzayan geniş ovanın deniz ağzına ulaştık. Ovanın ağzı burada daralmakta; silisli tuf ve neojen kireç tabakalarından oluşan çok sayıda alçak ama geniş yükseltiler barındırmaktadır. Arada açılan ovanın uzantıları ise kısmen bataklıktı. Günümüzdeki Namurt Çiftliği'nin bulunduğu tepenin yanında antik Aioloğlu şehri Kyme'nin kalıntıları yer almaktadır. Burada deniz tarafında antik duvar kalıntısını, kara tarafında ise Bizans kulelerini görmek mümkün. Tepenin hemen önünde geniş körfezi çevreleyen çakıl taşlarından oluşan bir sahil vardır. Sözü ettiğim ova aracılığıyla Kyme'nin Gediz Ovası ile bağlantı kurduğu kabul edilebilir. Ayrıca İzmir, Bergama ve Gediz'in ağzıyla bağlantılı olan bir kıyı yolu mevcuttur.

Xanthos üzerindeki bir köprüden geçtik. Adı geçen çay üzerinden İzmir-Bergama ana yolu geçmektedir. Doğuya doğru yönelerek Dumanlı Dağ'ın (Sardene) kuzey uzantısına tırmandık. Dumanlı Dağ, kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanmakta ve Gediz Ovası'nın kuzeydoğusunda yükselerek bu ovayı Pythikos'tan (Kocaçay) ayırmaktadır. Yamaçları mera olarak kullanılan dağ yine lav geçişlerinde oluşan silisli tuf ve neojen kireç tabakalarından meydana gelmektedir. Biraz daha yukarı doğru ilerledikçe aralarında küçük yığınlar bulunan kar beyazlığında tuf insana kuzey manzaralarını çağrıştırmaktadır. Samurlu Köyü'nün aşağı kısmındaki yüzeyi inişli çıkışlı olan oldukça geniş bir platoda bir pınar (150 m.) vardı. Platonun hemen arkasında kar beyazlığında bir dağ yükseliyordu; onun çevresinden dolanarak doğuya doğru yolumuza devam ettik. Kısmen tabakalar halinde bulunan beyaz tufun altında çok sayıdaki siyah erüptif (kısmen gözenekli) geçişlerle zenginleşmiş koyu renkli tüfe rastladık. Ancak beyaz tüfe kadar ulaşmıyordu. Doğuya doğru ilerledikçe yine beyaz tufun tek başına egemen olduğu alana geçiliyordu. Arada çok iri kardan adam figürlerini çağrıştıran ilginç görüntülerle karşılaşılırdık. Beyaz tüften bir süre sonra güney yamaçlarda yeşil kum birikintisi yer alıyordu. Oldukça büyük olan ancak neredeyse bomboş olan Güzelhisar Köyü (128 m.) oldukça uzun bir zamandır salgın nedeniyle terk edilmişti. Köy, beyaz tufun üst kısmındaki yükseltilerde kırmızı andezitin yer aldığı dağın doğu yamacında bulunmaktadır. Buradan derin vadiler ve piramit şeklindeki kayalıklarıyla Dumanlı Dağ'ın kuzeydoğu yamaçları dikkat çekmektedir. Doğusunda kalan aşağı kısımdaki vadinin öte yakasında kuzeye eğimli (andezit?) yapı yer alıyordu ve onun önünde Uzunhasanlar'ın dik ve piramit şeklindeki —eski bir yerleşimi barındıran— kayalığı yükseliyordu.

2 Haziran 1901

Kaynak sularından sulanan bahçelerden geçerek Güzelhisar'ın doğusundaki düzlüğe (28 m.) ve oradan da dağın eteğinde yer alan Çıtak Köyü'ne ulaştık. İki köyün arasındaki lav yapısının arasına beyaz tuf kama şeklinde sokulmuş. Buradan itibaren dik bir vadiyi geçerek Dumanlı Dağ'a tırmanmaya başladık. Kısmen gözenekler barındıran kırmızı ve siyah horblent andezitin yıpranmış tuf haliyle karşılaştık. Vadinin batı yamacında küçük bir ekin tarlasından ve bir mezarlıktan geçtik. Hemen yanında çevresi poligonal taşlarla duvar örülmüş bir tepcecik yükseliyordu. Hemen yukarıda bir Tekke yer alıyordu (Kiepert'e göre manastır). Biraz daha yukarıda yine ekili küçük bir terasla karşılaştık. Onun dışında çevre kırmızı/kermes meşesi ile kaplıydı. Yukarıdan aşağı doğru bir su yolu inmekteydi. Geçidin (714 m.) doğusunda dikkat çekici bir şekilde ve üzerinde basamaklar olan çok sert kayalık (yaklaşık 100 m. yüksekliğinde) yer alıyordu. Dağın doğu kısmındaki bir bölge palamut meşesiyle kaplıydı. Buradan itibaren dik bir vadi aşağı doğru iniyordu. Ağaçsız olan bu bölgede andezit birikintilerle koyu tuf egemendi. Burada da nadir olarak da olsa çeşitli şekillerde horblent andezit göze çarpıyordu. Yörüklerin çadır kurdukları bir yaylaya ulaştık. Daha aşağılarda, Andrae tarafından "Suldenit" ile karşılaştırılan ilginç volkanik kaya ile karşılaştık. Nihayet Dereköy yakınlarında bir kesişme noktasına ulaştık; burada Gediz Ovası'na ve Bergama-Menemen-İzmir yoluna inen birçok vadi yer alıyordu. Bu noktada bir kahve ve Müslüman Mezarlığı vardı.

Gediz'in yeni yatağı Buruncuk'un hemen yanından geçiyor. Bir sal ile karşıya geçtik. Daha önce andığım düzlükten geçerek Menemen'e vardık.

Hava Durumu: 31 Mayıs 1901 sabah saat 5.30, 18,5 derece, akşamüstü 6,15, 23 derece, hava açık, güney rüzgârı ve sıcak; 1 Haziran saat 5.30 sabah 19,2 derece, saat 12.45 24,2 derece, hava açık, kıyıda denizden hafif esinti; 2 Haziran saat 5.30 sabah 18,5 derece, saat 11.30 geçitte 21,5 derece, akşam saat 6.30, 25,5 derece, sabah sakin ve açık, öğle saatlerinde bulutlu, öğleden sonra batı rüzgârı; 3 Haziran sabahı bulutlu, hafif bir batı rüzgârı.

Batı Anadolu'da Kaikos Ovası'nın Güney Coğrafyası Üzerine

Sayın Profesör Dörpfeld Pergamon üzerine 1908-09'da "Athenischen Mitteilungen, XXXV" da kaleme aldığı makalede Aşağı Kaikos (Bakırçay) Ovası'nın coğrafyası üzerine (sayfa 395-399, haritayla birlikte) kısa bir

değerlendirme eklemiştir. Her ne kadar yazara büyük bir saygı duymuş olsam da, bilimsel coğrafya ve jeoloji adına itiraz etmemem olmazdı. İtirazım sadece ortaya konan bilgiye değil aynı zamanda kullanılan metoda da ilişkindir.

Strabon bu bölgeyi tasvir ederken Elaia Körfezi ile Kaikos'un ağzının (doğru lokasyon vermiştir) kuzeyine bugün Karadağ olarak anılan ve antik şehir Kane (Karadağ) ile birlikte aynı adı taşıyan Kane'yi lokalize etmektedir. Gerçekte körfez ve çayın ağzı (kuzeyden bakıldığında) Elaia şehri Kane'nin öte tarafında yani Kane Dağı'nın güneydoğusundadır. Buna bağlı olarak bugüne kadar genel olarak Strabon'un yanlışlığı kabul edilmiştir. Ancak Dörpfeld günümüz coğrafyacılarının yanlışlığını ileri sürmekte ve onları şöyle düzeltmeye kalkmaktadır, *"jeolojik olarak ve antik dönem yazarlarının aktardıklarına bakacak olursak, Antik Dönem'de Kaikos Çayı'nın Kane Yarımadası'nın güneyinde yer alan Elaia Körfezi'ne veya Çandarlı'ya dökülmediği aksine Kane'nin kuzeyinde bulunan Dikili Körfezi'ne döküldüğünü ve fakat Strabon zamanında kara daha içeride olduğu için Kane sadece kuzeyde değil aksine doğuda kalmaktaydı."* Buna göre Dörpfeld'in jeolojik olarak bu tezini kanıtlaması beklenirdi. Ancak bu olmadığı gibi o Strabon'un tezini ileri sürmekle yetinmektedir. Bu yöntemin kullanılmasını önlemek gerekiyor. Çünkü Dörpfeld'in tarihsel metne dayanarak ileri sürdüğü tezini jeolojik olarak da kanıtlaması gerekmektedir.

Kaikos Çayı Elaia şehri yakınlarında büyük bir delta oluşturmadan önce Kane Dağı'nın güneydoğusunda kısa bir erozyon ovasından geçmektedir. Diğer taraftan Kane'nin kuzeyinde Dikeli'de (Dikili) deniz seviyesinden oldukça düşük bir seviyede denizden Kaikos Ovası'na dar bir girinti vardır. Dörpfeld'e göre burada Elaia Körfezi Teuthrania'ya kadar girmekte ve Kaikos buraya dökülmektedir. Bu boş bir tezdur. Çünkü ne Teuthrania'daki eski bir çay kolu ne de Dikeli'de bulunan ve Assar Boğazı'nda birikmiş olan kayışat bu tez için yeterli değildir. Bu kayışat ile Kaikos'un oluşturduğu delta arasındaki bataklık alanda bir körfez olduğu tezi bu alanda su tutacak yeterli derinliğin olmadığından dolayı tutarsızdır. Hemen hemen Akdeniz çanağındaki kıyıların tarihsel olarak da kanıtlanan çöküntüleri günümüze göre daha yüksekti. Dörpfeld'in varsayımına göre kuzeydeki bu yani Dikeli'deki bu girinti Assar Boğazı'ndaki kayışat tarafından kapatılmıştır ve Kaikos'un suları şişerek kendisine yeni yatak yapmış ve bugünkü ağzını Kane'nin güneydoğusunda oluşturmuştur.

Elbette bu tez ancak Dikeli'deki yatağın Elaia'daki yatağa göre daha yüksekte olması koşuluyla geçerli olabilirdi. Ancak yükseklik ölçüleri bunu doğrulamamaktadır. Dörpfeld'in tezinin tartışılabilir olması için önce bunu

ortaya koyması gerekir. Benim görüşüme göre Dikeli geçişi Elaia geçişine göre daha alçaktır.

Elaia'daki yatak göz önüne alındığında ve onun genişliği ve biçimi değerlendirildiğinde bu oluşum çok eski bir jeolojik oluşuma işaret etmektedir. Ya eşikle birlikte aynı zamanda oluşmuştur veya –*sonuç olarak aynıdır*– eşğin ön ve arka tarafının çöküşüyle oluşmuştur ki jeomorfolojik yasa böyledir ve genellikle yataklar böyle ortaya çıkmıştır. Bunun için bir göl birikintisine ihtiyaç yoktur. Daha sonraki tarihsel süreç içinde böyle bir ova oluşumu söz konusu değildir. Kaikos üzerindeki Roma köprüsünün varlığı Kaikos'un Roma Dönemi'nde de günümüzdeki aynı yatağında aktığına bir kanıttır. Elaia eşığı seviyesinde bir göl izi bulunmamaktadır. Ne Dikeli geçişinde ne de daha arka taraflarda bir eski körfez izine rastlamadım. Ama doğrusunu söylemek gerekirse o zamanlar (1900) yeteri dikkat göstermemiştim Dörpfeld'in tezine hazırlıklı olmak adına.

Ancak şu durum da tamamen imkânsız değildir; –*henüz kanıtlanmamış olmasına rağmen*– Elaia ve Dikili geçişleri biri veya diğeri ya da her ikisi birden –*kıyı kesiminin çökerek*– denizin iç kesimlere kadar ilerlemiş olmasından oluşmuş olabileceği. Ancak bu durum öncelikle kanıtlanmaya muhtaçtır ve de her şeyden önce eğer böyle bir durum söz konusuysa Tarihsel Dönem'de meydana gelmiş olmalıdır. Kane'nin kuzeyinde Tarihsel Dönem'de bir körfezin oluştuğuna dair jeolojik bir kanıt dahi söz konusu olamaz. Eğer Aşağı Kaikos Ovası'nın güneyinde bir körfez oluşumunun varlığı söz konusuysa o da –*Dörpfeld'in tezinin aksine*– çok farklı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Eğer Dörpfeld kuzeydeki körfezin gerçekten Elaitikos Körfezi olduğunu söylüyorsa ve Kane'nin kuzeyinin Elaitis olduğunu ileri sürüyorsa; Strabon tarafından “*circulus vitiosus*” (kısır döngü) söz konusudur ki onun güvenilirliği yeniden kanıtlanmış olacaktır! Öncelikle herkes bilmelidir ki Elaitis ve Elaitis Körfezi, Elaia'nın olduğu yerde olacaktır ve körfez olmayan bir yerde değil. Bugün ülkenin büyük zeytinlikleri –*Dörpfeld'in ileri sürdüğü gibi*– Dikili'nin kuzeyinde değil aksine Elaia'nın güneyinde yer almaktadır. Eğer bu saptamaya değer verilecek olursa Elaitis'in Elaia'da olduğu da kabul görecektir.

O halde; Dörpfeld'in tezi hangi itirazlara yol açmaktadır; 1) Dikili Körfezi, Strabon zamanında karada daha içerideydi ve Kane'yi çevrelemekteydi. 2) Elaia'da suyun set noktasının, birikim alanının değiştiğini ve de Kaikos'un yeni ağzının söz konusu olduğunu dile getirmektedir Ovid (Metam. XV, 277); burada söz konusu olan Kaikos'un başı (caput) ve yatağıdır (ripae); caput, Ovid'de de birçok Latince metinde olduğu gibi kaynak anlamına gelmektedir, ağız anlamına değil. Bu herhangi bir kanıt anlamına

gelmemektedir. Bir an için Dörpfeld'in tezinde haklı olduğunu düşünelim ve Kaikos'un ağzının değiştiğini kabul edelim. Ovid, Strabon'un çağdaşıdır ve dolayısıyla kuzeydeki körfez Ovid ve Strabon'dan önce ortadan kalkmış olması gerekir! Yanı sıra bu köklü değişimden Ovid söz edecek ama Strabon etmeyecek; kaldı ki yöreyi ayrıntılı olarak aktaran Strabon olmayan körfezi Elaitikos Körfezi olarak aktaracak! 3) Denizin kıyıyı aşarak körfezi içeriye taşıması sonucu Teuthrania'nın yer değiştirmesi sonucunu doğurmuştur (sayfa 394) ki bu durum Strabon'dan çok daha önce meydana gelmiştir; Dörpfeld'e göre o körfez Strabon zamanında varlığını sürdürüyordu! 4) Dörpfeld bir başka yerde (sayfa 399) Strabon zamanında Dikili'den Elaia'ya kadar tek bir körfez vardı ve Kane bu körfezde bir ada olarak yer alıyordu. Yine birdenbire karşımızda bambaşka bir resim çıkıverdi! Önce çay Elaia eşiğini doldurmuş oluyor, şimdi de Kane'yi ada haline getiren bir körfez! O halde Strabon Kane'yi niçin ada olarak belirtmedi! Dörpfeld'in kurgusunun ne kadar itiraz etmeye açık olduğu kolayca anlaşılmaktadır.

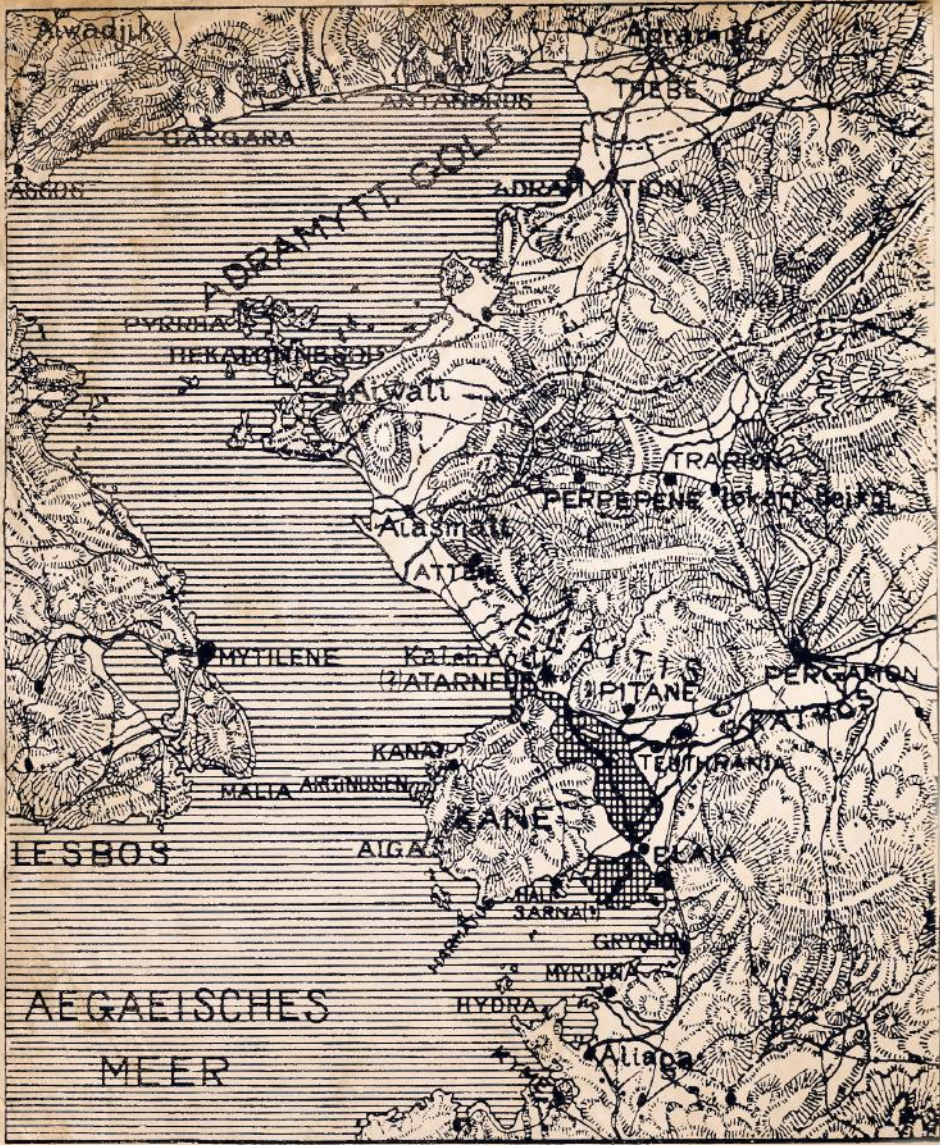
Yukarıda kanıtladığım gibi Dörpfeld'in tezleri ne coğrafik ne de jeolojik açıdan herhangi bir kanıta dayanmamaktadır; o halde şimdi tüm bu bölgedeki değişimi eserinde ortaya koymuş olan Strabon'un aktardıklarına biraz daha yakından bakalım. Strabon, "*Kaikos Elaitis'te denize dökülür,*" der (XII, 8, 2) 571; "*Lekton'dan Kaikos'a ve Kane'ye kadarhepsi de Lesbos karşısında olan– Atarneus, Pitane ve Elaitis Körfezi yer almaktadır,*" (XII, 1, 2) 581; Adramyttion Körfezi'nin Lekton'dan Kane'ye kadar ifadesinin mantığı şurada yatmaktadır, "*Lekton'un karşı yönünde bulunan Kane Burnu ile Lekton'dan karaya doğru uzanan İda Dağı'nın meydana getirdiği büyük, geniş ağızlı bir körfezle karşılaşılır.*" (XIII, 1, 6) 584; Adramyttion Körfezi dar anlamda Gargara ile Pyrra arasını kapsamaktadır, geniş anlamda ise Kane'ye kadar inmektedir, "*Lekton'dan Kane'ye kadar olan kıyıya bu isim verilir.*" (XIII, 1, 51) 606. Strabon Adramyttion Körfezi için güneyde üç ayrı sınır tanımlamaktadır; birincisi Pyrra, ikincisi Kane ve üçüncüsü de Hermos'un ağzı. Bu üç sınır tanımlaması muhtemelen farklı referanslardan kaynaklanmaktadır ve Strabon da tekrar tekrar aktarılan bu bilgiye eklemlemektedir. Şu da olmuş olabilir ki; son sınır tanımlamasına göre Adramyttion Körfezi içinde yer alan Elaitis Körfezi'ni ikinci sınır içinde kabul ederek Kane'yi Elaitis Körfezi'nin güneyine yerleştirme yanlışlığı yapmış olabilir. Buradan itibaren yer alan yerleşim yerlerini kuzeyden güneye doğru dosdoğru saymaya devam etmektedir, "*.....Atarneus ve Pitane ve Elaitis Körfezi'ne ait olan Kaikos'un deltası ve öteki kıyıda Elaia ve diğer körfez.*" (XIII, 1, 51) 607. Hepsi çok doğru ancak tek

yanlış: Kane! Elbette devamı olan (XIII, 1. 67. 68) 614-615'teki Pitane ve iki limanıyla ilgili olan bilgi de doğrudur –*elbette bugüne kadar olduğu haliyle Çandarlı'nın Pitane olarak tanımlanması halinde*–. Pitane'den Elaitis Körfezi'nde yer alan Kaikos deltasına kadar olan mesafe 30 stadya, çayın öte yakasındaki kıyısından Elaia'ya kadar olan mesafe 12 stadya; Elaia-Pergamon arası 120 stadya olarak verilen mesafeler tam olarak uy- maktadır. Buna karşılık Pitane ile Tethrania arasının 70 stadya'dan fazla olmadığı –*Çandarlı ile Teuthrania arası yaklaşık 100 stadya'dır*– göz önüne alınmamaktadır. Fakat daha sonra şöyle devam etmektedir; "... Sonra 100 stadya ötede, Kane'ye ulaşılır. Burası Lekton'un karşı tarafında yükselen bir burundur ve Elaitikos Körfezi'ni de içine alan Adramytenos Körfezi'ni oluşturur." Buna göre Kane Elaia'dan 100 stadya ötede yer alır. Mesafe oldukça doğrudur ancak yön aksi istikamettir! Burada da görülmektedir ki referansların çeşitliliği sonucu Adramytenos Körfezi'nin sınırları kimi zaman Kane, kimi zaman da Hermos olarak verilmektedir ki bu da Strabon'un yanlışmasına yol açmaktadır. Diğer tüm veriler doğru olurken Kane'yi Elaia'nın öte tarafında aramak yanlıştır. Elbette o dönemde mükemmel haritaların olmadığını göz önünde bulundurmak gerekir. Günümüzde elinde harita olmadan sadece yazılı kaynaklardan yola çıkarak kim karmaşık Batı Anadolu haritasını haritasız yazabilir ki!? Devamla şöyle der, "...Dağ (Kane), güney ve batıda denizle doğusunda Kaikos Ovası ile ve kuzeyde Elaia topraklarıyla çevrelenmiştir." Bu durumda Dörpfeld'in kuzeydeki körfez kurgusu nerede kalmaktadır? Eğer dağın kuzeyi ve kuzeydoğusu denizle çevrili olsaydı Strabon, Kane'nin yarımada niteliğindeki konumunu öne çıkararak; dağ, güneyden, batıdan ve kuzeyden denizle çevrili ya da kuzeyde Elaitis Körfezi vardır, demez miydi? Konumlandırma doğrudur ve şimdiki haliyle örtüşmektedir; ancak Dörpfeld'in kurgusuyla örtüşmemektedir. Strabon bizatihi kendisi –*Kane'yi Kaikos'un öte tarafına (güneyine) yerleştirmekle*– verdiği yanlış konuma bağlı olarak kendisiyle ters düşmektedir; aksi takdirde Kaikos Ovası nasıl Kane'nin doğusunda olurdu ki? Elaitis'i Kane'nin kuzeyine konumlandırarak yanlışını teyit etmektedir. Yine Strabon devamındaki anlatımınla en güzel kanıtı sunmuş oluyor Kane'nin konumu hakkında.

Ancak işte şimdi en vurucu kısım gelmektedir; Strabon Hermos'tan kuzeye doğru kıyı şeridini betimlerken –*mesafeleri de doğru olarak vererek*– der ki (XIII. 3. 5, 622); Larissa, Kyme, Myrina, Grynion Elaia der ve devam eder, "*Artemidoros'a göre Kyme'den sonra Adai gelir. Buradan 40 stadya daha uzağa giderse Hydra Burnu'na ulaşır. Bu burun karşısındaki Hermatos Burnu ile Elaitikos Burnu'nu oluşturur. Halen bu körfezi ağzının geniş-*

liği tam olarak 80 stadya'dır. Körfezde devam edildiği takdirde 60 stadya sonra Myrina'ya ulaşılır.” Strabon devamla, “*İzleyen yerleşimler olan Pitane, Atarneus ve diğerleri zaten yazılmıştır.*” Strabon’dan oldukça eski bir tarihe rastlayan Artemidoros’un döneminde şimdi –*Elaia’nın da bulunduğu*– Çandarlı Körfezi olarak anılan körfez Elaitikos Körfezi olarak anılmaktaydı; Aliğa’nın bulunduğu yarımada da yer alan Hydra Burnu’ndan itibaren 80 stadya olan körfez genişliği halihazır durumla uyumludur; buna karşılık Dörfeld’in körfezi olan Dikili Körfezi çok daha küçük bir mesafeye denk gelmektedir. Buna göre Kane, –*Strabon’un anlatımına göre*– Kyme ile Elaia arasında olmalıydı; ancak sözü dahi edilmez. Strabon’un 622’deki anlatımı tamamen göz ardı edilmiştir. Eğer Dörfeld Strabon’un Kane üzerine verilerini kurtarmak isterse başaramayacaktır, çünkü bu durum çok açıktır. Dörfeld’in kurgusu Strabon’un tasvirine yönelik itirazı ortadan kaldırmaya yetmeyecektir. Dörfeld’in kurgusu ne jeolojik olarak ne de antik yazarların aktarımından kanıtlanmamıştır, kaldı ki buna gerek de yoktur. Buna göre Pitane’yi bugünkü Çandarlı’dan, Elaiussa adasını da Aya Yorgi adasından başka yerde aramaya gerek kalmamaktadır.

Anadolu’nun bu bölgesinin topografyasını yazan Strabon’un şu notu da öne çıkmaktadır; Pitane yakınlarında Euenos Çayı’nın aktığı konusu; hani şu “*Adramyttionluların yapmış olduğu su yoluna*” ulaşan Euenos Çayı (XIII. 1. 67, 614); Pitane, bugün –*yakınlarında hiçbir çayın olmadığı*– ister Çandarlı’ya veya Kaikos Ovası’nda bir başka yere konumlandırılсын, kuş uçuşu 50-70 km uzakta olan Adramyttion’dan Pitane’ye su yolu yapmak mümkün değildir. Adramyttion Ovası’nda sürekli olarak akan ve zengin bir suya sahip olan Freneli Çayı vardır; ayrıca İda’dan gelerek bugünkü Edremit’in sokaklarında serbestçe akan –*ve antik kente sadece birkaç kilometre uzaklıkta olan*– Karınca Çayı bulunmaktadır. İnsanı suskunluğa iten şey bu çaylar üzerinde böyle devasa bir yapının en küçük bir izine bile rastlanmamasıdır. Adramyttion’a su yolu kurulan Euenos Çayı (Freneli=Havran Çayı), günümüzde suları Adramyttion Ovası’ndan denize dökülen Freneli Çayı (Havran’ın eski adı Freneli idi) olabilir. Strabon’un aktardığı, Pitane ile Euenos Çayı’nı ilintilendiren bilgi kısacası yanlıştır.

10 5 0 10 20 30 40 50 Kil.

FRÜHER MEER, ELAÏTIKOS KOLPOS, JETZT LAND.

Kartenskizze der Gegend von Pergamon bis Mytilene und Adramyttion.

Alfred Philippon'un yukarıdaki eleştiri yazısını yazmasına yol açan ve Wilhelm Dörpfeld tarafından hazırlanan harita.

Tarih İçinde Haritalarla Aliğa ve Çevresi

Giriş

Haritacılık ve coğrafya bilgisi çok eski çağlara kadar geriye giden bir uğraş olmuştur. İnsanlar yaşadıkları yerleri, çevresini ve algılayabildikleri mesafeleri tanımaya ve onu betimlemeye ve de aktarmaya çalışmışlardır. İnsanın yaşadığı çevreye duyduğu bu merak ve onu anlamaya çalışması; coğrafyanın da, coğrafyayı anlamaya yarayan en önemli unsur olan harita yapımının da itici gücünü oluşturmuştur.

Strabon, Plinius, Pausanias gibi antik yazarların aktarımları olmasa onların dönemlerini ve daha öncelerini anlamamız mümkün olur muydu? Onların aktardıkları üzerinde yapılan ve yüz yıllara yayılan çalışmalar olmasa bizim için önemli olan içinde bulunduğumuz coğrafyayı anlayabilir miydik?

Elbette zaman içinde bu çalışmalara eklenen ve onunla bütünleşen matematik, geometri, astronomi, topografya ve jeoloji gibi dallar da olmuştur. Özellikle 19. yüzyıl'da coğrafyacıların ve haritacıların jeoloji olmadan ortaya çıkardıkları haritaları yapabilmek mümkün olmazdı. Anadolu'nun öncü jeologları olan İngiliz William John Hamilton, Rus Çiyaçev ve Alman Alfred Philippson olmasaydı; İngiliz denizci-haritacı Francis Beaufort, Alman Heinrich Kiepert ve Alfred Philippson olmasaydı herhalde 19. yüzyıl'da bir Anadolu haritasına kavuşmak mümkün olamazdı.

Tüm bu bilim insanların çalışmalarına eklenen Wilhelm Tomaschek'in Anadolu'nun Ortaçağ Topografyası'na yönelik çalışmaları içinde bulunduğumuz coğrafyanın anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Reinhard Stewig'in Batı Anadolu'nun tarihsel topografyası üzerine yaptığı harita çalışmaları da 20. yüzyıl'da bu çalışmalardan yararlanarak coğrafyamızı anlamamızı sağlamıştır.

Harita üzerinde yaşadığımız coğrafyayı görsel olarak anlamamızı kolaylaştıran önemli bir işlevi yerine getirir. Ancak bugün anladığımız ve algıladığımız bu coğrafyanın haritasını ortaya çıkarmak tarihsel bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Özellikle 18. yüzyıl'dan itibaren Hellenistik ve Roma Dönemi yerleşimlerine artan ilgi bu kentler üzerine araştırmaları gerekli kılmıştır. Bunlar arasında elbette lokasyonları belli olan veya daha doğrusu kolay kentler vardı. Ancak Eski Smyrna gibi bilinen bir kentin ye-

rinin dahi ancak 1825 yılında -*Baron Anton Prokesch von Osten tarafından*- saptanabilmesi konunun ne kadar zor olduğunu ve sürece yayıldığını göstermeye yetmektedir.

Aliağa'ya gelince; bugün ilçe sınırları ve yakınlarında bulunan antik kentler de, Strabon, Plinius gibi antik dönem yazarlarının aktarımlarından isim olarak bilinmesine rağmen lokasyon olarak ancak 19. yüzyıl sonlarında yerleri kesinlik kazanmış ve dönemin haritalarında yer almıştır.

Burada Aliağa ve çevresini tarih içinde haritalarla ortaya koymak bize bu sürecin yüzyıllar içine nasıl yayıldığını göstermektedir.

İnsanların yaşadığı bölgeyi betimleme ve bu coğrafyanın haritasını çıkarma çalışmaları çok eski dönemlere dayanmaktadır. Özellikle bu çalışmalar Roma Dönemi'nde önem kazanmış ve gerek harita yapımı gerekse coğrafya kitabı yazımı ivme kazanmıştır. Bu dönemin ünlü coğrafya (Geographika) yazarı Strabon'un (İÖ 64-İS 24) bu toprakların insanı yani Amasyalı olduğunu anımsayalım. Strabon, yaşadığı dönemde Avrupa, Asya ve Afrika'nın bilinen önemli bir bölümünü kapsayan ve Doğu Anadolu'dan Sardunya Adası'na, Karadeniz kıyılarından Etiyopya'ya kadar bizzat gördüğü yerlerle ilgili dev bir eser ortaya koymuştur.

Strabon bir coğrafyacı ve seyyah olarak Aiolis bölgesiyle ilgili şu bilgilere yer verir:

“...Şimdiki Aiolis kentlerine Aigai’ı ve keza, ‘Retorik Sanatı’nı yazmış olan Temnos’u da katmalıyız. Bu kentler Kyme, Phokaia ve Smyrna topraklarının üst kısmında bulunan dağlık arazide yer alırlar. Hermos Nehri bu topraklar boyunca akar. Romalılar tarafından bağımsız bir kent ola-

rak ilan edilen ve Sipylos dağının aşağısında bulunan Magnesia da bu kentlerden uzakta değildir. Bu kent de son depremlerde zarar görmüştür. Kaikos'a doğru olan karşı kısımlarda, Larisa üzerinden Hermos'u aşarak Kyme'ye uzaklık yetmiş stadya, buradan Myrina'ya kırk, buradan Grynion'a aynı ve buradan da Elaia'ya gene aynıdır. Artemidoros'a göre bir kimse, Kyme'den Adai'a ve buradan da kırk stadya daha uzağa giderse Hydra denen bir burna ulaşır. Bu burun karşısındaki Harmatos burnu ile Elaitikos körfezini oluşturur. Halen bu körfezin ağzının genişliği yaklaşık seksen stadyadır. Limanı bulunan ve bir Aioli kenti olan Myrina altmış stadya içeridedir. Sonra, iki tanrının sunakları bulunan Akhaialılar limanına gelinir ve sonra Grynion denen bir köye, Apollon sunağına, bir eski kehanet ocağına, beyaz mermerden yapılmış görkemli bir tapınağa ulaşılır. Burası kırk stadya uzaklıktadır. Yetmiş stadya sonra, Menestheus ve onunla birlikte İlion seferine katılmış olan Athenalılar tarafından kurulmuş olan ve Attaloslara ait bir limanı ve Deniz Merkezi bulunan Elaia gelir. Bu bölgede bundan sonra gelen Pitane, Atarneus ve diğerlerinden söz etmiştim.

“Aiolis kentlerinin en iyisi ve en büyüğü Kyme'dir. Burasının Lesbos'la birlikte sayıları otuza varan ve halen çoğu yok olmuş bulunan diğer kentlerin metropolisi olduğu söylenebilir. Kyme, akılsızlığından dolayı alay konusu olmuştur. Bazılarının anlattığına göre, kuruluşundan ancak üç yüz yıl sonra liman vergisi alınma başlanmıştır ve bundan önce halk bu gelirden yararlanmamıştır. Bu nedenle, deniz kıyısında bir kentte yaşadıklarını geç öğrenmiş bir halk olarak ün kazandılar. Onlar hakkında bir başka söylenti daha vardır. Devletten aldıkları borca karşılık güvence olarak binalarının önündeki revakları rehin koymuşlardı. Saptanan günde parayı ödeyemez duruma düştüklerinde, bunların içinden geçmeleri yasaklanmıştı; yağmur yağdığı zaman, krediyi verenler insanlık adına, bir tellal aracılığı ile ‘revakların altına sığınınız’ çağrısında bulunarak, onlara yağışlı havalarda revakların altına girebileceklerini bildirdiler; fakat her tarafta söylendiğine göre, Kymeliler her yağmur yağışta, tellalın çağrısını beklemeden revaklara sığınabileceklerini bir türlü anlamamışlardı. Tartışmasız çok kıymetli bir kişi ve hatip İsostrates'in öğrencisi, ‘Tarih ve Keşifler’ adlı yapıtların yazarı olan Ephoros bu kenttedir. Keza Ephoros'dan önce şair Hesiodos da buralıdır, çünkü babası Dios'un, Aiolis Kyme'sini terk ederek Boiotia'ya göç ettiğini kendisi söylemektedir: ‘Ve o Helikon civarında, Askre adında perişan bir köye yerleşti. Burası kışları kötü, yazları sıkıcı ve hiçbir zaman hoş değildi. Homeros'un Kyme'den olduğu konusunda uyuşma yoktur, çünkü pek çok kimse ona sahip çıkar. Fakat, kentin adını bir Amazon'dan aldığı konusunda bir uyuşmaya varılmıştır, tıpkı Myrina'nın adını, Troia ovasından Batieia'nın aşağısında mezarı bulunan Amazondan aldığı gibi;

‘Ona, ölümlüler Batieia, fakat ölümsüzler yüksek atlayan Myrina’nın mezarı der.’ Ephoros, tarihte cereyan eden olayları sayarken, kendi anaken-tinde meydana gelenlerden söz etmeden sadece ‘Bu sıralarda Kymeliler barış içindeydiler’ demesinden ötürü fazlasıyla alaya alınmıştır. Böylece, aynı zamanda Troia ve Aiolis kıyılarını geçtim, bundan sonra yüzeysel olarak Tauroslara kadar uzanan iç kısımlardan, aynı gözlem sırasına göre söz edeceğim.”

PLINIO SECONDO

Gaius Plinius Secundus Maior, namı diğer Yaşlı Plinius (d. İS 23 veya 24; ö. 79), Romalı filozof, subay ve memur. Roma Dönemi’nin önemli filozoflarından olan Plinius insanlık tarihinin ilk ansiklopedisti olarak kabul edilir. Doğa Tarihi (*Naturalis Historia*) adlı eserinde coğrafik ve topografik bilgilere de yer vermiştir. Plinius’un 37 kitaptan oluşan eserini 1881 yılında Almanca’ya çeviren ünlü kimyager Georg Christian Wittstein, açıklamalar ve eleştirel notlarla zenginleştirmiştir. Wittstein Plinius’un verdiği antik şehir adlarının yanına kendi dönemindeki yerleşim adlarını da eklemiştir.

Plinius eserinde İonia’ya yer verdikten sonra Aiolis’e geçer ve bölgeyi anlatmaya başlar:

“...Buradan itibaren Aiolis başlar. Önceki adı Mysia olan ve Hellespont’taki Troas’a kadar uzanan bölgedir. Phokaia’dan sonra önce Ascanius Limanı gelir. Daha sonra eskiden Larissa’nın (Larusar) bulunduğu şimdi ise Cyme’nin (Nemourt) ve Sebastopolis olarak da anılan Myrina’nın olduğu yere gelinir. İç kısımlardaysa, Aegä (Güzelhisar), Attalia (İtalieh), Posidea, Neonteichos ve Temnos (Menimen) kentleri yer alır. Kıydaysa Titanus Çayı ve aynı adla anılan

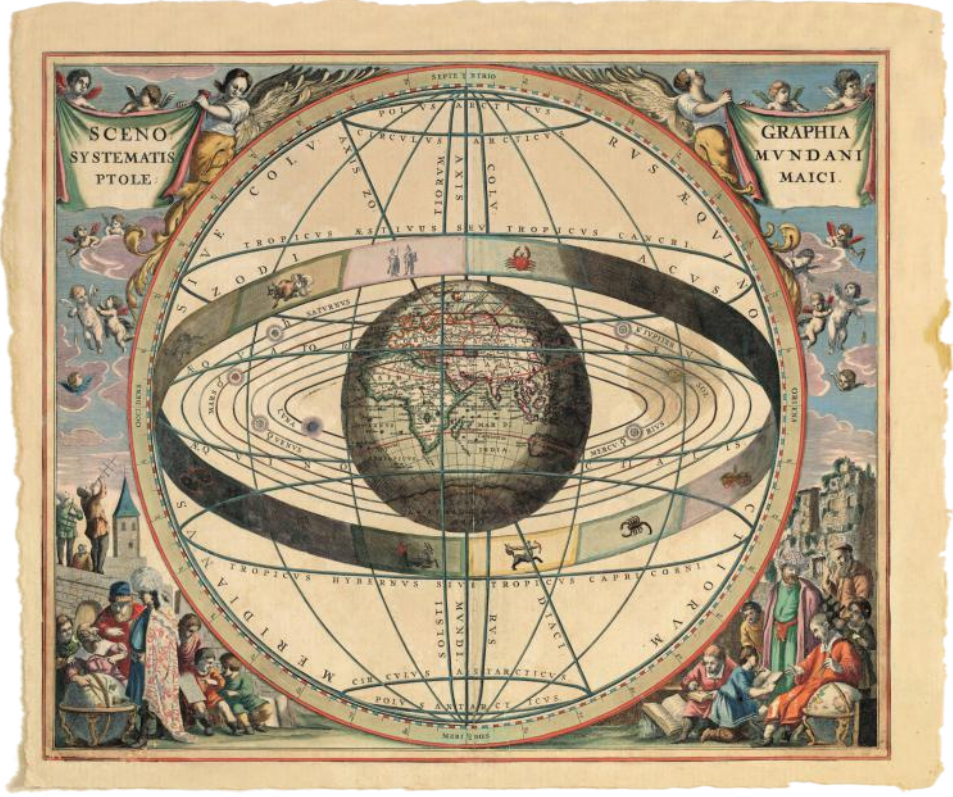
yerleşim vardır. Eskiden Grynia kentinin bulunduğu yerde şimdi birisi karayla bağlanmış olan bir ada olmak üzere iki liman bulunmaktadır. Ve ardından Elaea (Jalea) ve Mysia'dan gelerek burada denize dökülen Caicus (Girmaki) Çayı gelir. Ve sonra Pitane (Sandarlık) kenti ve Canaius Çayı. Artık olmayan şehirler ise şunlardır: Canae (Kanot-köi), Lysimachia, Atarnea (Dikeli-köi), Carene, Cisthene (Kidonia), Cilla (Zeizeli-köi), Cocylium, Thebe, Astyre, Chrysa, Palaescepsis, Gergithos, Neandros; Neandros'un yerinde şimdi Perperene bulunmaktadır yani Heracleotes bölgesi, yani Coryphas'ın şehri.”

Dönemin bir başka önemli coğrafyacısı ise İskenderiyeli Batlamyus'tur (İS 100-İS 170) (Eski Yunanca *Klaúdios Ptolemaíos*, Latince *Claudius Ptolomaeus* olarak bilinen coğrafyacı Türkçe'de Batlamyus olarak anılmaktadır.) Batlamyus'un 8 kitaplık "*Geographike Hyphegesis*" (Coğrafya Kılavuzu) adlı eseri bulunmaktadır. Coğrafyacı, matematikçi, astrolog-astro-nom, filozof ve müzik teorisyeni olan ve ünlü İskenderiye Kütüphanesi'nde kütüphaneci olarak çalışan Batlamyus'un dünya algısı 1200 yıl boyunca Kristof Kolomb'a kadar o günün dünyasında hüküm sürmüştür.

Batlamyus'un Coğrafya adlı eseri sekiz kitaba bölünmüştür ve matematiksel coğrafya ile haritaların çizilebilmesi için gerekli bilgilere tahsis edilmiştir; diğer eseri olan Almagest gibi Coğrafya da derleme bir eserdir; Batlamyus bu kitabı hazırlarken Eratosthenes, Hiparkhos, Strabon ve özellikle de Surlu Marinos'tan büyük ölçüde yararlanmıştır.

Hollandalı Jan van Loon 1661 yılında Batlamyus'un verilerinden yararlanarak onun dünya haritasını çıkarmıştır.

Batlamyus'un coğrafik koordinatlarını verdiği yaklaşık 6300 yerleşim noktasından bugüne kadar ancak yarısına yakını belirlenebilmiştir. Batlamyus verileri üzerinde 14 ve 15. yüzyıllardan itibaren çalışmalar yapılmış ve haritalar çıkarılmıştır. Burada verilen renklendirilmiş Batlamyus haritası 16. yüzyıl başlarında yapılmış bir çalışmaya aittir. Bu haritada Aiolis bölgesi Eolis adı altında lokalize edilmiş ve sadece Mirina ve Elea'ya yer verilmiştir.

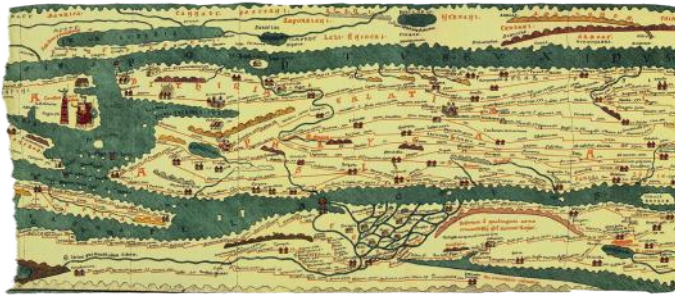

Antik Dönem yerleşim yerleri hakkında bilgi veren bir başka kaynak da Peutinger Haritası olarak bilinen çalışmadır. Peutinger aslında bu haritayı ortaya çıkaran kişinin adıdır ve ortaya çıkaran olduğu için de onun adıyla anılmaktadır.

Peutinger Haritası Roma İmparatorluğu'nun geniş coğrafyasını kapsamaktadır. Uzunluğu 80.000 kilometreyi aşan yollar Roma İmparatorluğu'nun bir ucundan öbür ucuna uzanıyordu. Bu yollar ve güzergâhlar üzerine araştırma yapmak için elimizdeki tek kaynak 13. yüzyıl'a ait olan bu haritadır.

Tarihçiler Peutinger Haritası'nın, Roma orduları bu ünlü yolları hâlâ kullanırken yapılmış bir haritanın kopyası olduğuna inanıyorlar. Almanya'nın güneyindeki Augsburg kentinin evrak kâtibi olan Konrad Peutinger 1508'de bu el yapımı kopyanın sahibi oldu ve böylece bu haritaya onun ismi verildi. Bu harita (Latince ismiyle *Tabula Peutingeriana*), günümüzde Viyana'daki Avusturya Ulusal Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

16. yüzyıl başlarında Konrad Peutinger'in elinden çıkan haritaya bakılacak olursa, bu yol ağı içinde Aiolis bölgesinde Mirinna ve Cyme yer almaktadır.

Konrad Peutinger Roma Dönemi yolları haritasıyla uğraşırken aynı dönemde Anadolu'da bir Türk denizci de haritacılıkla uğraşmaktaydı. Yaşamı hazin bir ölümle sonlanan Piri Reis de Akdeniz'in kıyı yerleşimlerini gösterdiği haritasında Aliğa ve çevresiyle ilgili birkaç lokasyona işaret eder. Bu lokasyonlar kuzeyden güneye şöyledir:

- 1) Ayazmend/Altınova
- 2) Atcenuz Limanı
- 3) Çandarlı
- 4) Merdeliç Körfezi
- 5) Tuzla Limanı
- 6) Foça
- 7) İzmir

16. yüzyıl sonlarında bir başka Türk denizci Menemenli Mehmed Reis de Ege'nin iki yakasını gösterir bir harita yapar (1590-91). Elbette kendi memleketi Menemen'i ve onun kuzeyine de haritasında yer verir; ancak yerleşim yerlerini belirtmez.

10. yüzyıl sonlarından itibaren Bizans İmparatorluğu'ndan aldıkları imtiyazlarla Bizans limanlarında ticaret yürüten İtalyan şehir devletleri 13. yüzyıl'da Nif Anlaşması (1261) ile sağladıkları 10 kente yerleşme ve ticaret yapma imtiyazlarıyla bölge ticaretine kesin bir egemenlik kurmuşlardır. Zaten bu denizcilik özellikleri ve bölge coğrafyasına olan hakimiyetleri onların erken bir dönemde harita yapımına başlamalarını sağlamıştır. Böylece 15. yüzyıl'dan başlayarak özellikle başta Ege adaları olmak üzere adalar, kıyılar ve körfez haritaları üretmeye başlamışlardır.

Bunlar arasında belli başlı isimler şunlardır: Christoforo Buondelmonti (1386-1430), Benedetto Bordone (1460-1531) Henricus Martellus Germanus (Heinrich Hammer 1480-1496 yılları arasında İtalya'da çalışmalarını

yürütmüş Alman haritacı), Bartolommeo Dali Sonetti (15. yüzyıl ikinci yarısında etkili olmuş İtalyan/Venedikli haritacı), Marco Boschini (1602–1681), Vincenzo Maria (oder Marco) Coronelli (1650-1718).

Marco Boschini'nin hazırladığı Midilli haritasında Aliaga bölgesi de kısmen yer almaktadır. Bu çizimlerde adalar öncelikli olduğu için kıyı yerleşimlere pek önem verilmemiştir. Ancak burada Yeni Foça ve Elaea bölgesi Jalea adıyla gösterilmiştir. Zaten Jalea adı daha sonraki haritalarda da bu şekliyle yer bulacaktır.

Bu aşamada, Wilhelm Tomaschek'in bölgenin Ortaçağ topografyası ile ilgili yaptığı çalışmada verdiği bazı yer adlarını anmakta yarar var. Bölgeyi ilgilendiren kısımda kuzeyden güneye doğru Tomaschek'in andığı isimler şöyledir. Bugün Altınova olarak bildiğimiz ve Osmanlı Dönemi'nde Ayazmend olarak anılan yer Lasmati. Daha sonra sırasıyla Langelique olarak belirtilen günümüzdeki Dikili, 780 m. yükseklikte olan ve üzerinde Assarlık kalıntıları bulunan Karadağ, Çınarburun olarak bilinen yerde Marteluzo (Maurolaco/Montesagro), Lalea olarak Elaea, Castri/Castro Körfezi olarak Çandarlı anılır. Buradan sonra anılan ilk yerleşim Yeni Foça olur.

Tarih Sirasiyla Haritalar

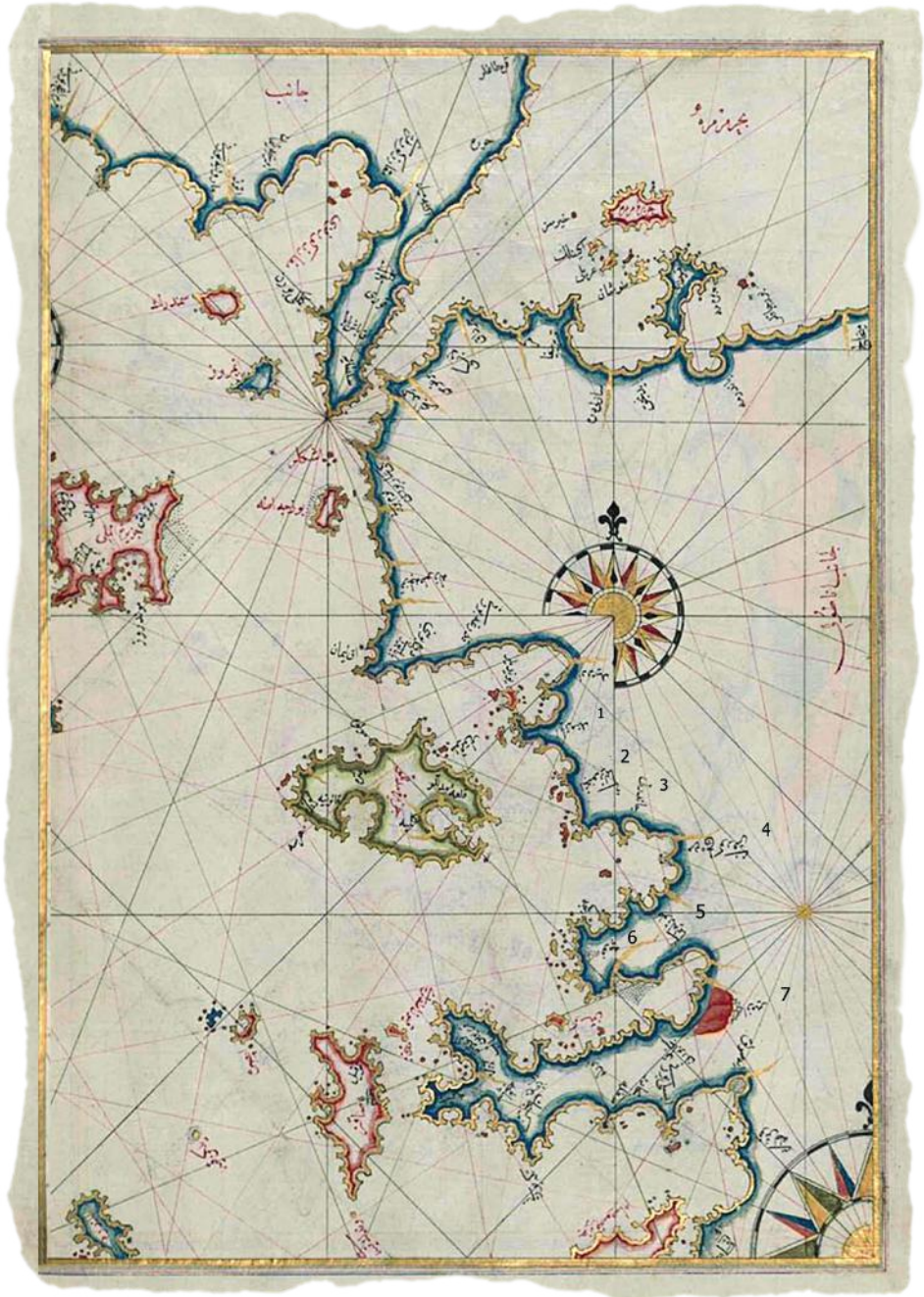

Harita 1: 16. yüzyıl başlarında yapılmış bir Batlamyus haritası.

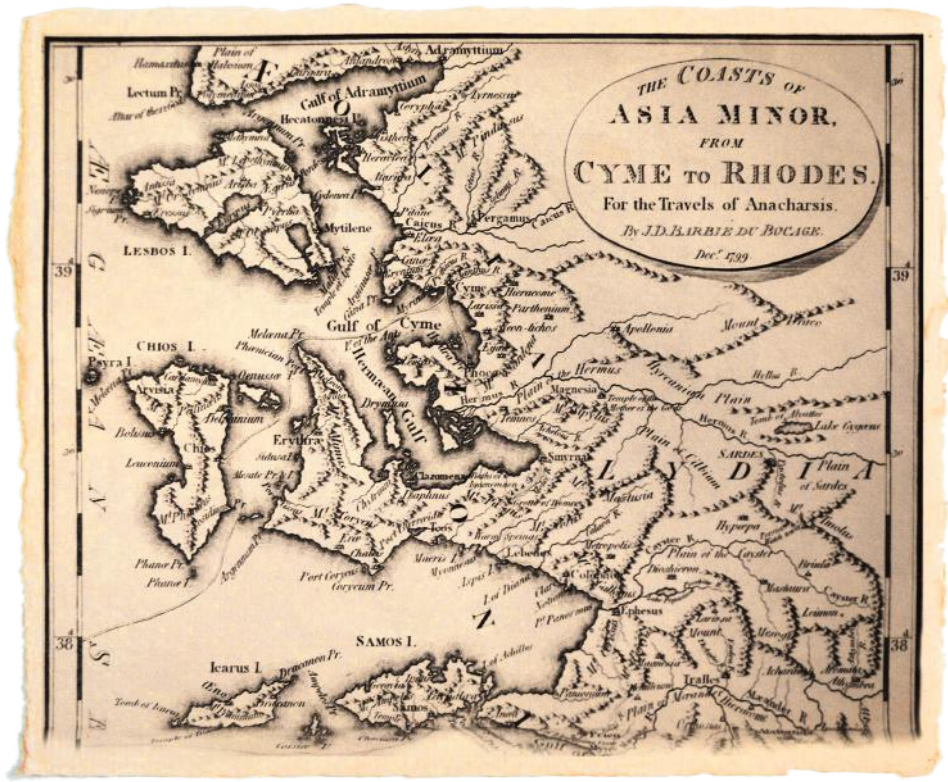
Harita 2: Konrad Peutinger tarafından 16. yüzyıl başlarında çizilen ve Peutinger Haritası olarak bilinen çalışma

Harita 3: Piri Reis, Akdeniz'in kıyı yerleşimlerini gösterdiği haritasında Aliğa ve çevresiyle ilgili birkaç lokasyona işaret eder.

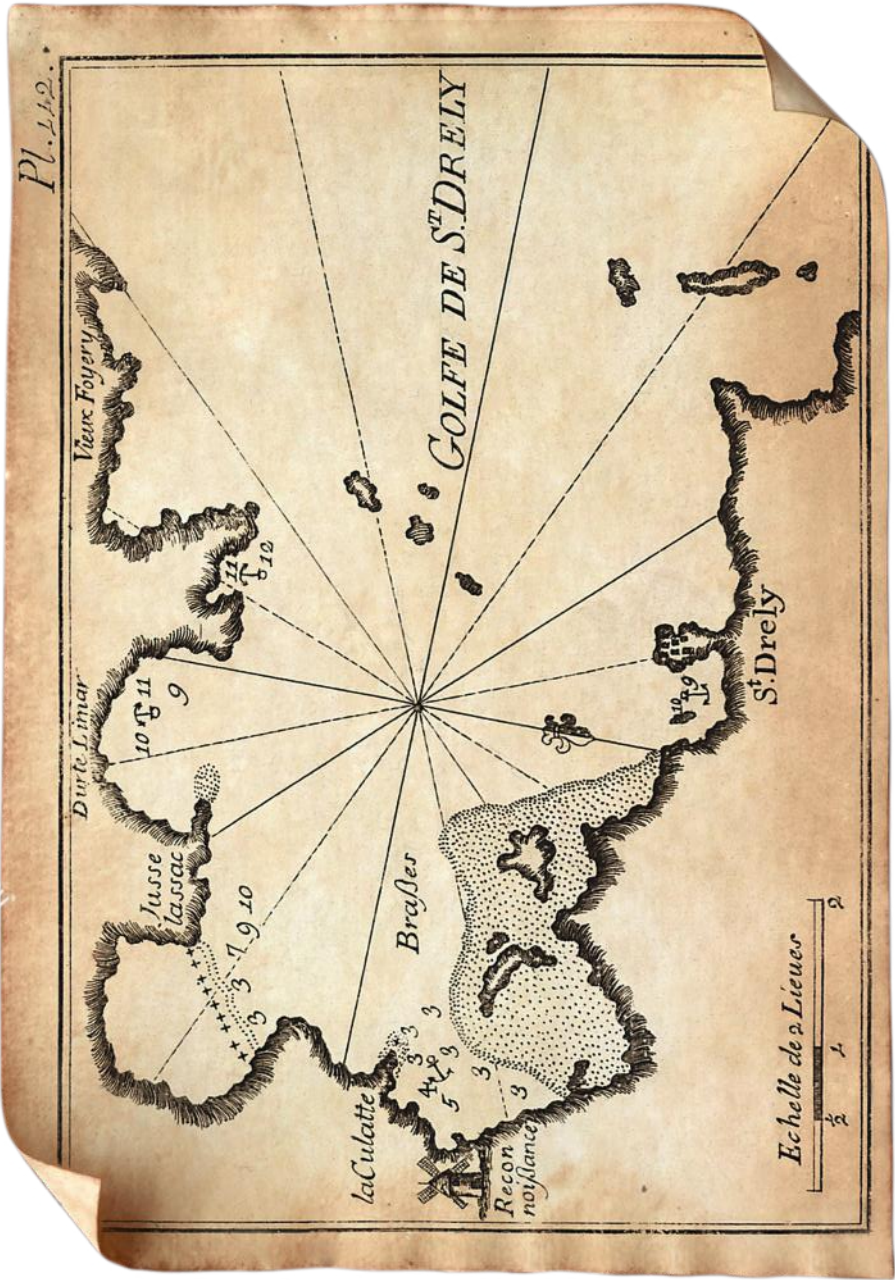

Harita 4: Türk denizci Menemenli Mehmed Reis'in 16. yüzyıl sonlarında Ege'nin iki yakasını gösteren haritasında İzmir'in kuzeyi de gösterilmiştir.

Harita 6: Jean- Denis Barbie du Bocage tarafından çizilen İzmir ve çevresi haritasında İzmir'in kuzeyi detaylı olarak yer almıştır.

Fransa Kralı 16. Louis tarafından 1780 yılında 20 yaşındayken Dış İşleri Bakanlığı'nda haritacı olarak göreve başlayan Jean-Denis Barbie du Bocage, öldüğü tarih olan 1825 yılına kadar haritacı olarak çeşitli görevlerde bulunmuştur. Yunanistan ve Anadolu ile ilgili çeşitli haritalar yapan Bocage'nin bir özelliği bölgeye hiç gelmemiş olmasıdır. Ancak seyyahların metinlerinden ve kendinden önceki haritalardan yola çıkarak yapmıştır bu haritaları. Seyyah anlatımlarından yola çıkarak İzmir'in öncü kent haritasını da çıkarmıştır. 1799 tarihli Batı Anadolu kıyısını gösterir bu haritasında Aliğa bölgesini de ele almıştır. Ancak henüz bölgedeki antik kentlerin lokasyonunun belirgin olmadığı bir dönemde Cyme, Myrina, Gryneion, Elaëa ve Pitane'yi sıralama olarak doğru yerleştirmiştir. Ancak kıyı şeklinin doğru olmadığı çok açıktır.

Harita 7: Joseph Roux tarafından çizilen harita.

Fransız haritacı ve hidrograf Joseph Roux (1725-1793), Çandarlı adının eski bir dilden bozulmuş hali olarak düşünmüştür. Roux, Çandarlı lokasyonunu St. Drelly olarak körfezi de St. Drelly körfezi şeklinde anarak büyük bir yanlışla düşmüştür.

Harita 8: Aaron Arrowsmith tarafından çizilen haritada Aliğa ve çevresi.

İngiliz haritacı, gravür yapımcısı ve yayıncı Aaron Arrowsmith (1750-1823) tarafından 1804 yılında yapılan Aliğa ve çevresini gösteren harita.

Harita 9: William John Hamilton haritasında İzmir ve çevresi.

1835 yılında Batı Anadolu'da seyahat eden İngiliz Jeolog William John Hamilton seyahatnamesinde yayınladığı haritada bölgede Karadağ'a, Çandarlı'ya ve Sakarkaya'ya yer vermiştir.

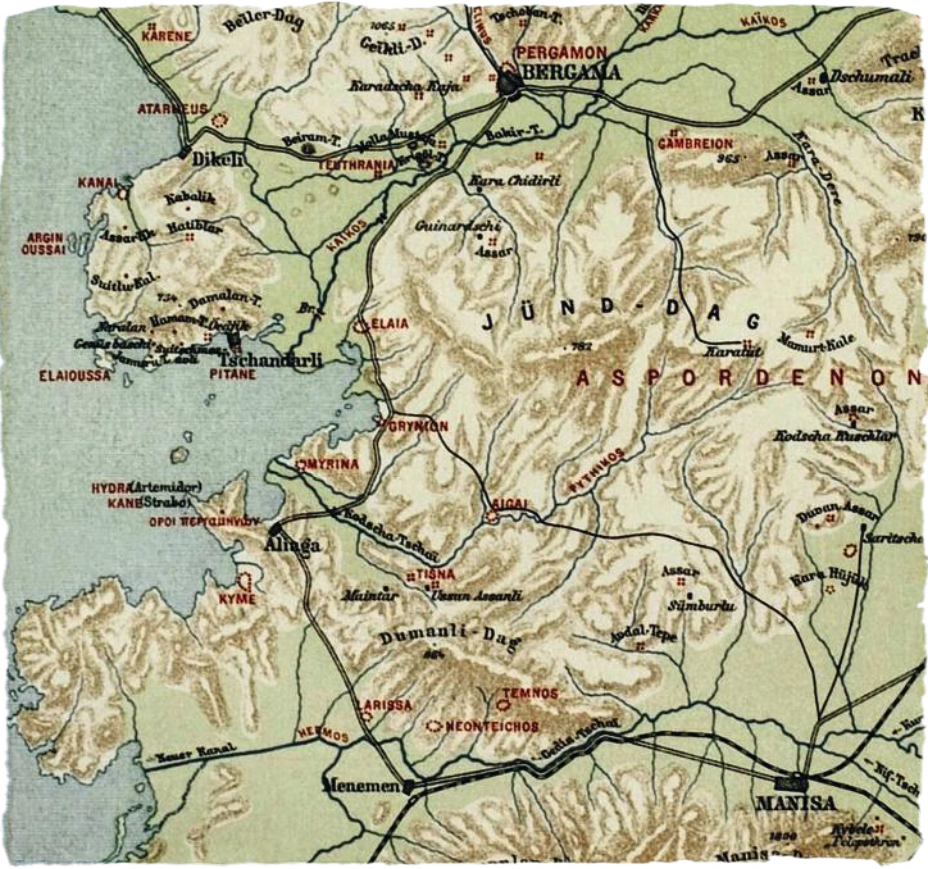
Harita 10: F. A. Garnier'in 1862 tarihli haritası.

Coğrafyacı ve haritacı F. A. Garnier (1803-1863) tarafından 1862 yılında yayınlanan Aliğa ve çevresini gösteren harita.

Harita 11: İngiliz Mimar Pullan'ın haritasında Aliağa ve çevresi.

Aliağa ve çevresinde 1861-1862 yıllarında araştırma gezilerine çıkan İngiliz Mimar Richard Popplewell Pullan Cyme, Myrina ve Gryneion lokasyonlarını doğru olarak vermesine karşılık henüz yeri tam olarak saptanamayan Aiagai konusunda Texier'in hatasını tekrarlayarak kenti Güzelhisar'a konumlandırmıştır.

Harita 12: Arkeolog Carl Schuchardt haritası.

Alman Arkeolog Carl Schuchardt, Bergama kazılarında görevliyken çevre araştırmalarına çıkmış ve araştırmalar yapmıştır. Ortaya çıkardığı harita Aliğa ve çevresi ile ilgili öncü olarak antik kentlerin lokasyonu açısından doğru bilgiler içermektedir. Aigai, Tisna, Temnos gibi antik kentlerin yerleri artık saptanmış ve kesinlik kazanmıştır.

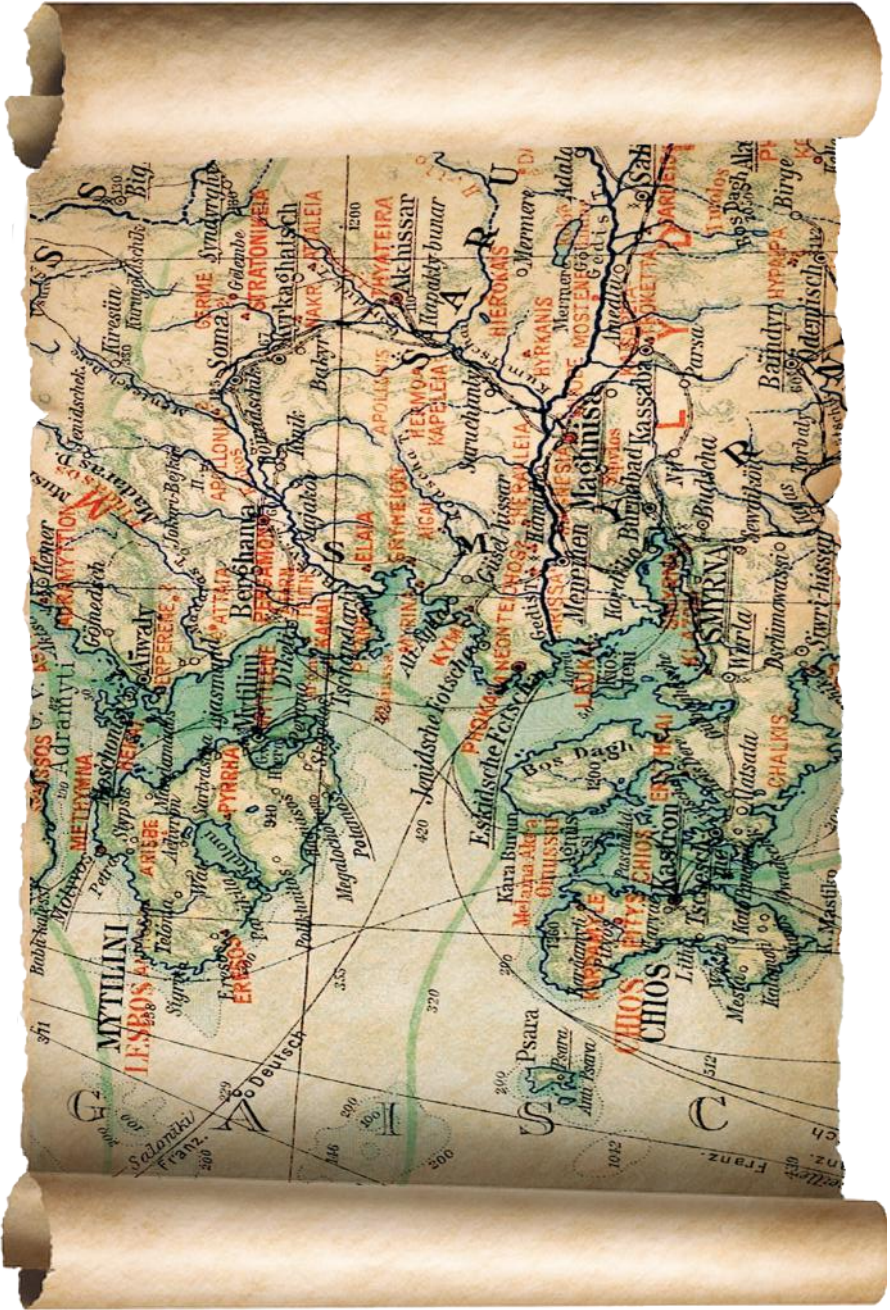

Harita 13: Daniel Appleton (1785-1849) tarafından kurulan yayınevinin 1891 yılında yayınladığı Anadolu haritasında Aliğa ve çevresi detayı.

Harita 14: Heinrich Kiepert haritasında Aliğa çevresi ve Çandarlı Körfezi.

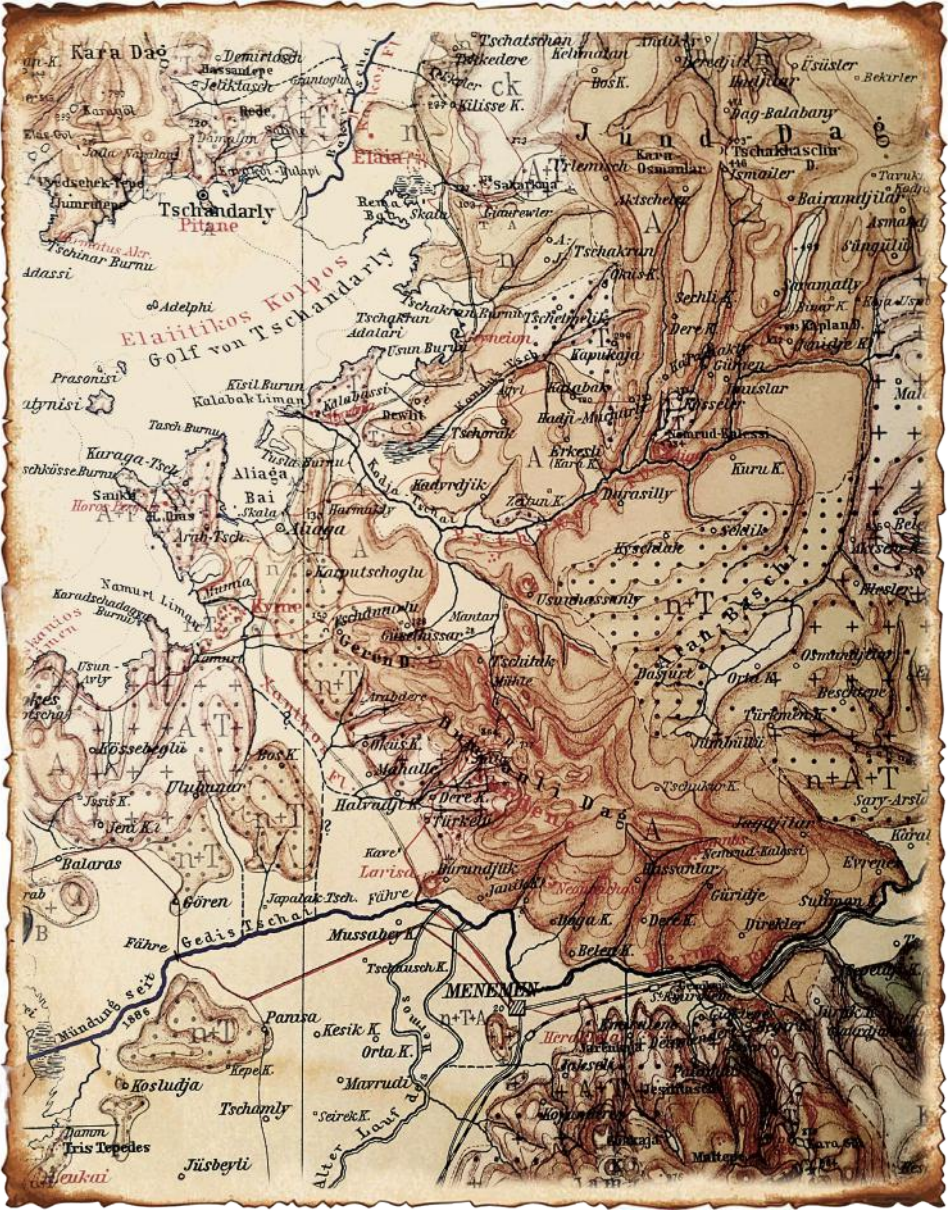
Alman Haritacı ve Coğrafyacı Heinrich Kiepert 1840'lı yıllardan itibaren Anadolu ve Batı Anadolu haritası üzerinde çalışmış ve çok sayıda harita yayınlamıştır. Bu uzun süreye yayılan harita çıkarma çalışmaları sonunda 1890'lı yıllarda doğru olduğuna inandığı haritası döneminde çok kabul görmüş ancak William Mitchell Ramsay'ın metninden de anlaşılacağı üzere hatalı lokasyonlar içermektedir.

Harita 15: Alman Arkeolog Dr. Walter Ruge ve Dr. E. E. Friedrich tarafından 1899 yılında yayınlanan Anadolu'nun Arkeolojik Haritası'nda Aliğa ve çevresini gösteren detay.

Harita 16: Fransa'da bilimsel arkeolojinin kurucuları arasında sayılan Maxime Collignon (1849-1917) tarafından 1900 yılında yayınlanan bölge haritası.

Harita 17: Alfred Philippson haritası.

Alman Coğrafyacı ve Jeolog Alfred Philippson tarafından uzun yıllara yayılan uğraş sonucu yapılan 5 parçalı Batı Anadolu haritasından Aliaga ve çevresini kapsayan bir detay.

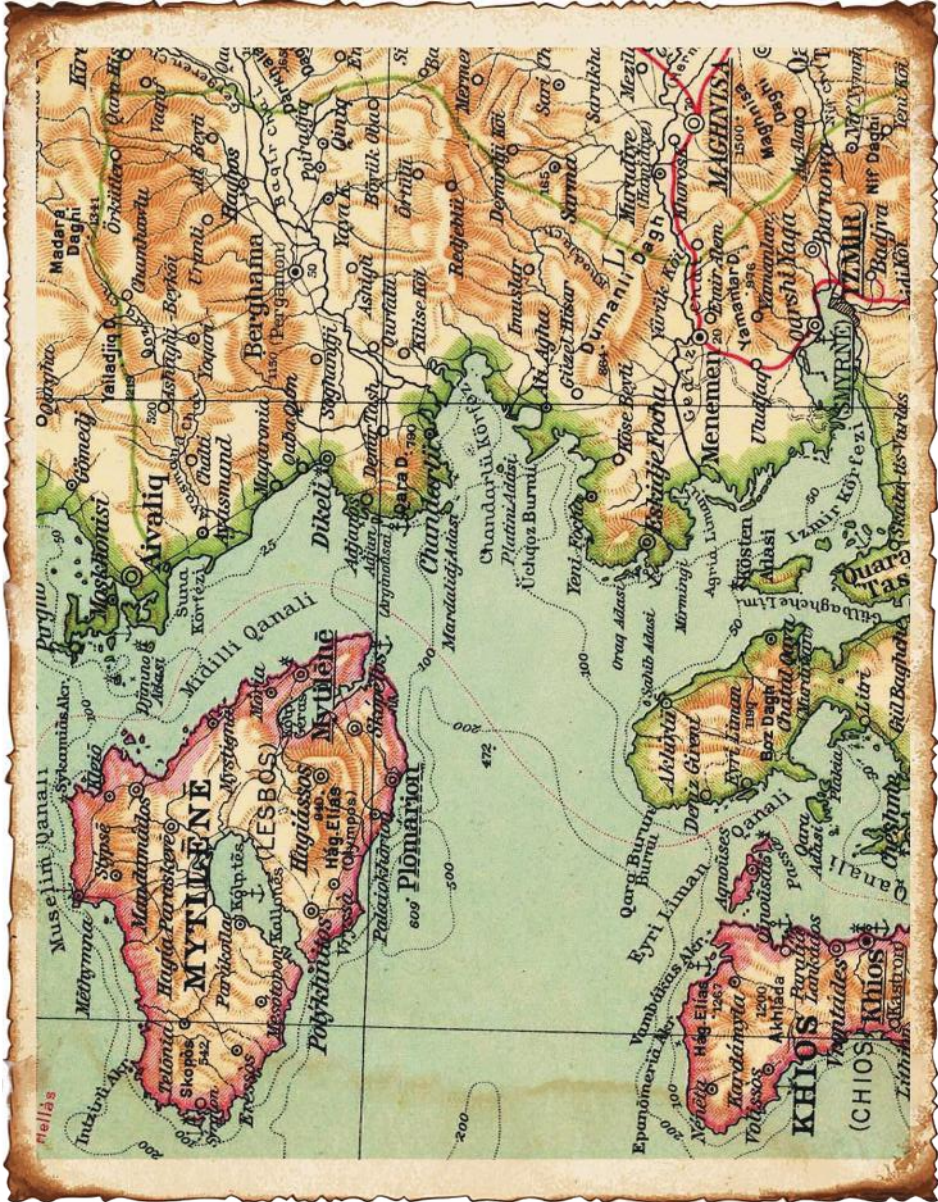
Harita 19: Richard Kiepert tarafından 1911 yılında yayınlanan harita.

Babası Heinrich Kiepert gibi Haritacı ve Coğrafyacı olan Richard Kiepert (1846-1915) babasının mirasına sahip çıktığı gibi onun yolundan da gider ve 1911 yılında Anadolu haritası yayınlar. Oğul Kiepert haritasına bir yenilik getirerek Türkçe-Almanca coğrafik terimler sözlüğü de ekler.

Harita 20: Adolf Stieler anısına yayınlanan haritada İzmir'in kuzeyi.

Alman Hukukçu ve Coğrafyacı Adolf Stieler (1775-1836) adına 1920-25 yılları arasında 100 yılın anısına başlığıyla 108 harita yayınlanır. 108 harita içinde yer alan Anadolu haritasından Aliğa ve çevresi detayı.

Harita 21: 1928 yılında "Anatolia Occidentale (Anadolu-ı Gharbi) E Isole Egee" başlığıyla yayınlanan Anadolu haritasında Aliğa ve çevresi detayı.

Kaynakça

- Andrae, Ernst;** Eruptive Steine im Nordwesten Kleinasiens, Leipzig'te Yüksek Felsefe Fakültesi'nde 17 Kasım 1904 tarihinde savunulan doktora tezi, Leipzig 1905.
- Arundell, Francis Vyvyan Jago;** Discoveries in Asia Minor, including a description of the ruins of several ancient cities, and especially Antioch of Pisidia. 2 cilt, Londra 1834.
- Arundell, Francis Vyvyan Jago;** A visit to the seven churches of Asia, with an excursion into Pisidia; containing remarks on the geography and antiquities of those countries. Londra 1828.
- Baltazzi, Alex;** Bir İzmirli Arkeolog: Büyükdadem Demostene Baltazzi, İzmir Kent Kültürü Dergisi içinde sayfa 340-341, Sayı 5, Şubat 2002.
- Bean, Georg Ewart;** Kleinasien-1 Die Aegaeische Türkei von Pergamon bis Didyma, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, 2. baskı 1975.
- Bittel, Kurt;** Grundzüge der Vor-und Frühgeschichte Kleinasiens, Tübingen 1945.
- Bohn, Richard-Schuchardt, Carl;** Altertümer von Aegaea, Berlin 1889.
- Choiseul-Gouffier, Marie Gabriel Florent Auguste de;** Voyage pittoresque de la Grèce (Cilt 2,1), Paris 1809.
- Cockerell, Samuel Pepys (Yay. Haz.);** Travels in Southern Europe and The Levant 1810-1817-The Journal of C. R. Cockerell, R. A. London-Newyork and Bombay 1903.
- Çekilmez, Murat-Poulain, Emel Dereboyu (Editörler);** Myrina ve Gryneion-Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, 1. Cilt, Aliğa Kent Kitaplığı, Ankara 2017.
- Dallaway, James;** Reise nach Constantinopel und die umliegende Gegend: Mit Charte und Kupfer, Chemnitz, 1800.
- Diest, Walter von;** Von Pergamon über den Dindymos zum Pontus, Gotha 1889.
- Doğer, Ersin;** Aliğa Tarihi-İlk Çağ'dan 21. Yüzyıla, Aliğa Kent Kitaplığı, Ankara 2017.
- Duchêne, Hervé-Mathieux, Néguine;** La Lettre & l'argile, Autour d'une semaine de fouilles à Myrina, Dijon 2007.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi,** Cilt 9, Yapı Kredi Yayınları 2005. Yay. Haz.; Dağlı, Dr. Yücel-Kahraman, Seyit Ali-Dankoff, Prof. Dr. Robert.
- Fellows, Sir Charles;** Ein Ausflug nach Kleinasien und Entdeckungen in Lycien, Leipzig 1843.

- Groskurd, Christoph Gottlieb**
(Eleştirel ve Açıklamalı Notlarla Tercüme Eden);
- Heinle, Melanie;**
- Kiepert, Heinrich;**
- Malte-Brun, Conrad;**
- Macfarlane, Charles;**
- Macfarlane, Charles;**
- Mitchell, Charles-Bodnar, Edward W.-Foss, Clive** (Editör ve Çeviri);
- Ökte, Ertuğrul Zekai** (Ed.);
- Philippson, Alfred;**
- Philippson, Alfred;**
- Philippson, Alfred;**
- Pınar, İlhan;**
- Prokesch von Osten, Anton;**
- Ptolemaios-Karten**
- Pullan, Richard Popplewell;**
- Ramsay, Sir William Mitchell;**
- Strabons Erdbeschreibung in Siebenzehn Büchern. Nach Berichtigtem Griechischen Texte Unter Begleitung Kritischer und Erklärender Anmerkungen, 3. Kısım, Berlin-Stettin 1833.
- Eine Historische Landeskunde Aiolis, İstanbul 2015.
- P. Von Tschihatscheff's Reisen in Kleinasien und Armenien 1847-1863, Gotha 1867.
- Atlas Complet Du Precis De La Geographie Universelle De M. Malte-Brun; Dresse Conformement Au Texte De Cet Ouvrage, Et Entierement Revu Et Corrigé Par M.J.-J.-N. Huot ... (Cet Atlas est compose de 72 Cartes.) Paris. Aime Andre, Libraire-Editeur, rue Christine, 1; Ve. Le Normant, Libraire, rue de Seine, 8. 1837.
- Constantinople in 1828, Cilt 1, Londra, 1829.
- The Seven Apocalyptic Churches, etchings by T. Knox, Londra, 1832.
- Cyriac of Ancona-Life and Early Travels, Harvard Üniversitesi Yayınları, Londra 2015.
- Piri Reis - Kitab-ı Bahriye, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1998.
- Geographisch-Geologische Übersicht der Landschaft, Altertümer von Pergamon Cilt 1, Text 1 içinde, sayfa 45-59, Berlin 1912.
- Zur Geographie der unteren Kaikos-Ebene in Kleinasien, Hermes-Zeitschrift für klassische Philologie Sayı 46, Yıl 1908, içinde, Berlin 1908.
- Reisen und Forschungen im Westliche Kleinasien, II. Heft, Ionien und westliche Lydien, Gotha 1911.
- Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir, İBB Kent Kitaplığı, İzmir 2001.
- Erinnerungen aus Aegypten und Kleinasien, Cilt 3, Viyana 1831.
- (Kolorierte Federzeichnungen mit Beschriftung), 16. Yüzyıl başları.
- The Principal Ruins of Asia Minor, Illustrated and Described, Londra 1865.
- Contributions to The History of Southern Aeolis. Part I. - On the Course of some Roads in the Province of Asia. ve Part II. - Myrina, Larissa, Neonteichos, Temnos, and Aegae. The Journal Hellenic Studies, Sayı 2, 1881.

Richter, Otto Friedrich von;	Wallfahrten im Morgenlande, Berlin 1822.
Riemann, Othon;	Inscriptions grecques provenant du recueil de Cyriaque d'Ancône. "Bulletin de correspondance hellénique" içinde, sayı 1, yıl 1877, sayfa 81-88.
Sayce, Archibald Henry;	Explorations in Aeolis, The Journal Hellenic Studies, sayfa 218-227, Sayı 3, 1882.
Schuchardt, Carl;	Historische Topographie der Landschaft, Altertümer von Pergamon Cilt 1, Text 1 içinde, sayfa 95-101, Berlin 1912.
Seeliger, Martin;	Elaia, the maritime harbour city of ancient Pergamon (Turkey) – Coastal evolution and human impact over the past eight millennia, Köln Üniversitesi Matematik ve Doğa Bilimleri Fakültesi'nde savunulan doktora tezi, Köln 2016.
Sevin, Veli;	Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası-1, TTK Ankara 2016.
Spon, Jacob/Wheler, George/Menudier, Jean (Almancaya Çeviren):	Italiänische, Dalmatische, Griechische und Orientalische Reise-Beschreibung Worinn Allerhand merkwürdige, vormals in Europa unbekannte, Antiquitäten, enthalten, Welche Jacob Spon, Med. Doctor, und Georgius Wheler, Englischer von Adel, Als sie obbenannte Lande, im Jahre 1675. und 1676. durchreiset, fleissig zusammen getragen, und der Welt, zu nützlicher Nachricht, in den Druck befördert, Nürnberg 1681.
Texier, Félix Marie Charles;	Asie Mineure, description, géographique, historique et archeologique, des Provinces et des Villes de la Chersonnèse d'Asie, Paris 1862.
Thraemer, Eduard;	Pergamon. Untersuchungen über die Frühgeschichte Kleinasiens und Griechenlands, Leipzig 1888.
Tomaschek, Wilhelm;	Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter, Gorgia Press USA 2010.
Turner, William;	Journal of a tour in the Levant, Cilt 3, Londra 1820.
Yıldırım, Cevat;	Güzelhisar-Aliağa Çevresi İle Birlikte, Aliağa Kent Kitaplığı, Ankara 2016.
Wittstein, Georg Christian (Notlarla Tercüme Eden);	Die Naturgeschichte des Cajus Plinius Secundus, Cilt 1, Kitap I-VI, Leipzig 1881.

Dizin

A

Aaron Arrowsmith	: 210
Abusimbel	: 139
Achaia	: 124
Adae	: 11, 108, 133, 135, 167, 168
Adolf Stieler	: 222
Adramyttion	: 128, 162, 186, 187, 188
Aegae	: 67, 71, 82, 90, 101, 102, 105, 107, 108, 112, 113, 114, 115, 120, 123, 124, 129, 130, 134, 145, 146, 152, 168
Aegiroessa	: 67
Aelius Aristides	: 12, 13, 91, 95, 96, 109, 112, 115, 143, 153, 165, 169
Aeneas	: 17
Afrodit	: 16, 145
Agamemnon	: 66
Agathias	: 107
Agios Sofya	: 75
Aigai	: 7, 11, 22, 87, 101, 114, 143, 170, 194, 214
Aigiroessa, Aigoressa	: 114, 143, 146
Aiol	: 11, 13, 14, 15, 16, 27, 66, 67, 72, 73, 80, 101, 102, 105, 107, 108, 111, 113, 114, 116, 120, 123, 124, 128, 129, 130, 133, 138, 143, 146, 147, 155, 181, 195
Aiolis, Aiolia, Aeolia	: 11, 14, 33, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 91, 102, 107, 114, 123, 128, 129, 131, 133, 143, 146, 151, 194, 195, 198, 199,
Aioller	: 11, 27, 66, 67, 72, 80, 120, 128, 129, 136, 146
Akhaialılar Limanı	: 152, 165, 195
Akropolis	: 45, 48, 50, 110, 116, 126, 131, 133, 134, 135, 136, 138, 146, 167
Alexander Conze	: 65, 220
Alfred Philippon	: 89, 179, 189, 193, 219
Ali Paşa	: 38, 61
Aliağa	: 7, 8, 9, 11, 12, 19, 21, 23, 25, 26, 34, 37, 40, 42, 52, 53, 61, 65, 74, 76, 77, 85, 87, 88, 90, 106, 107, 108, 120, 122, 123, 132, 133, 134, 135, 141, 147, 151, 152, 161, 166, 167, 168, 170, 172, 173, 179, 187, 191, 194, 199, 201, 208, 210, 212, 213, 214, 215, 217, 219, 220, 222, 223
Aliağa Çiftliği	: 88
Aliağa Körfezi	: 152
Allianoi Antik Kenti	: 179
Almagest	: 197
Altınova	: 40, 199, 201
Amazon	: 13, 14, 15, 69, 77, 81, 108, 129, 134, 136, 138, 195
Anatolia Occidentale	: 223

Anavarza Dağı, Anazarbos	: 130
Ancient Port	: 163
Anconalı Cyriacos	: 22, 69
Andreolo Giustianiani	: 22
Anglikan Kilisesi	: 132
Ankara Savaşı	: 11
Antandros	: 27
Antik Dönem	: 11, 28, 57, 65, 78, 87, 88, 153, 167, 183, 194, 199
Antiochos	: 79
Anton Prokesch Von Osten	: 61, 194
Apollo Grynaeus Tapınağı	: 77, 80
Apollon	: 15, 16, 17, 18, 22, 28, 43, 69, 80, 81, 129, 146, 152, 153, 165, 173, 177, 195
Apollon Heresteioros	: 69
Apollon Kutsal Alanı	: 17, 165
Apollon Tapınağı	: 22, 28, 43, 69, 165, 173, 177
Aquillius	: 92, 96, 98
Arap Çiftliği	: 135, 168
Araptepe	: 11
Archibald Henry Sayce	: 89, 132
Arginussai	: 134
Argos	: 66
Aristides Baltazzi	: 7, 12, 76, 88, 147, 151
Aristides, Aelius	: 12, 13, 91, 95, 96, 109, 112, 115, 143, 153, 165, 169
Arkaik Dönem	: 66, 128, 134
Artaxerxes	: 76, 80
Artemidorus	: 97
Artemis Tapınağı	: 88
Arundell, Francis Vyvyan Jago	: 42, 47
Ascanius Limanı	: 108, 196
Asclepios	: 124
Assar Boğazı	: 184
Assos	: 67, 81, 130
Astyre	: 197
Asur	: 132
Aşağı Şakran	: 164
Atarnea	: 197
Atarneus	: 94, 128, 155, 162, 172, 186, 187, 195
Atcenuz Limanı	: 199
Athenalılar	: 195
Athener-Elaea	: 66
Athenischen Mitteilungen	: 183
Atina Deniz Birliği	: 13, 14, 17
Atina Fransız Okulu	: 12, 89, 102, 107, 119, 134
Atina, Atinalılar	: 12, 17, 89, 101, 102, 107, 111, 114, 119, 120, 126, 134
Attalia, İtaliye	: 33, 57, 196
Attalos	: 79, 81, 195

Augsburg	: 199
Augustus Dönemi	: 124
Aurelian	: 98
Ayazma	: 40
Ayazmend, Altınova	: 40, 199, 201
Aydın Güzelhisarı	: 11, 23
Azizieh	: 92

B

Baba Burnu	: 27, 67
Babilli Herakles	: 105
Bakırçay	: 27, 36, 38, 41, 43, 58, 62, 79, 102, 105, 107, 108, 111, 113, 114, 123, 161, 162, 172, 174, 175, 177, 183
Bakırçay Ovası	: 41, 172, 174, 175, 177, 183
Balabanlı, Balaban köyü	: 175
Baltazzi	: 7, 12, 76, 88, 89, 120, 133, 134, 137, 138, 147, 149, 151, 154, 166, 167, 172, 173
Banca	: 22
Bartolommeo Dali Sonetti	: 201
Batieia	: 195, 196
Batlamyus	: 197, 198
Beaufort	: 193
Beinamas, Beynamaz	: 168
Belenköy	: 145
Bergama	: 7, 12, 21, 22, 24, 26, 27, 28, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 43, 51, 52, 53, 55, 57, 58, 59, 61, 62, 64, 65, 67, 68, 73, 79, 80, 81, 82, 88, 91, 92, 94, 96, 112, 113, 119, 122, 136, 141, 158, 160, 161, 163, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 176, 177, 179, 181, 182, 214, 220
Beşer Ova, Betscher	: 168
Biga Çayı, Granikos	: 35
Birki Tepe, Beriki Tepe	: 15
Bithynia	: 80
Bizans Dönemi	: 70, 79, 152, 165
Bocage	: 72, 208
Boehleau	: 143
Boeotyalı	: 72
Boğazköy	: 65
Boiotia	: 195
Bornova, Bournabat	: 46, 97, 98
Bourasjook, Bourounjik	: 45, 110
Bozgölcük	: 50
Branchida	: 82
British Museum	: 74, 75, 78
Buruncuk, Bourasjook	: 45, 50, 64, 110, 143, 169, 182
Büyük İskender	: 16, 17, 81, 101, 112, 119
Büyük Menderes	: 7, 93
Byzantion	: 123

C-Ç

Caesarea	: 152
Caicus	: 27, 28, 36, 51, 71, 79, 80, 197
Canae	: 197
Canaius Çayı	: 197
Carl Schuchardt	: 89, 141, 145, 152, 163, 174, 175, 176, 214
Castri, Castro Körfezi	: 201
Cayster Vadisi	: 93, 98
Cella	: 67, 173
Cenevizliler	: 82, 108
Charles Macfarlane	: 52
Charles Robert Cockerell	: 24
Charles Texier	: 65, 74
Charles Thomas Newton	: 74
Chateaubriand, François Rene de	: 34
Chauderloz	: 35
Chios	: 111
Choiseul Gouffier	: 12, 18, 25, 26, 49
Christoforo Buondelmonti	: 200
Chrysa	: 197
Chrysopolis	: 22
Cicero	: 120
Cisthene, Kidonia	: 197
Cistophori	: 113
Clazomenae, Klazomenai	: 119
Clevas	: 72
Cocylum	: 197
Constans	: 161
Constantine	: 98
Constantius	: 93
Cordelio, Kordelya	: 128
Corinthian, Korint	: 112, 113
Coryphas	: 197
Cumae, Kyme	: 7, 11, 13, 14, 15, 22, 23, 36, 41, 43, 44, 48, 49, 50, 87, 89, 91, 109, 133, 134, 138, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 152, 167, 168, 169, 181, 187, 194, 195, 196
Cumhur Tanrıver	: 8
Curtius	: 94, 127, 129, 147
Cyclopean, Kiklopik	: 107
Cyme	: 27, 63, 64, 67, 71, 72, 73, 76, 77, 80, 81, 82, 91, 94, 95, 96, 97, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 120, 123, 124, 128, 129, 196, 199, 208, 213
Cyrus	: 111, 130
Cyzicus	: 66
Çaltılıdere köyü	: 11, 166
Çamlıbel Kahvesi	: 164
Çandarlı	: 25, 33, 36, 38, 43, 50, 57, 62, 75, 76, 78, 79, 134, 143, 154, 155, 156, 167, 168, 183, 186, 187, 188, 199, 201, 209, 211
Çandarlı Körfezi	: 33, 36, 38, 43, 50, 57, 62, 75, 76, 168, 187

Çatalkaya	: 63, 76
Çavuşköy	: 25, 64
Çift Kalesi	: 152, 153, 165
Çınarburun	: 201
Çıtak Köyü	: 182
Çobanisa	: 139

D

Damalan	: 156
Daniel Appleton	: 215
Darius	: 13, 82
Delian Fonu	: 113
Delian Konfederasyonu	: 111, 130
Deliktaş	: 156
Delos Birliği	: 13, 14, 17
Demetrius	: 70
Demosthenes Baltazzi	: 88
Dere Keui, Dereköy	: 116, 182
Diana Hamamları	: 46
Dikeli, Dikili	: 57, 88, 161, 183, 184, 185, 187, 197, 201, 205
Dindorf Edisyonu	: 91, 95
Diocletian	: 73, 82, 93, 98, 99, 100
Divlitdağı	: 165
Diyadoklar Dönemi	: 112
Diyoptri	: 160, 174
Dokush köy, Dokuz köy	: 45
Dolce Nido	: 55
Dr. Walter Ruge	: 217
Duaköy	: 143
Dumanlı Dağ, Sardene	: 27, 35, 36, 103, 109, 134, 143, 145, 166, 168, 169, 179, 181, 182

E

Ebes	: 160
Edmond François Paul Pottier	: 8, 13, 89, 136, 150, 151
Edremit	: 37, 61, 64, 67, 188
Efes	: 7, 82, 88
Efes Konsili	: 82
Ege Denizi	: 27, 168
Elaea	: 7, 28, 43, 63, 66, 67, 68, 75, 76, 78, 79, 80, 91, 94, 96, 97, 106, 108, 113, 134, 143, 152, 153, 155, 161, 162, 163, 164, 165, 168, 172, 197, 201, 208
Elaia	: 11, 36, 155, 183, 184, 185, 186, 187, 195
Elaia Körfezi	: 36, 183, 184
Elaitikos Körfezi	: 168, 185, 186, 187, 195
Elaitis	: 160, 164, 165, 185, 186, 187
Emir Aalem, Emiralem	: 115, 125

Emmanuel Baltazzi	: 88
Epaminondas	: 88
Epano Tepe	: 15, 150, 151
Ephesus, Phocaea	: 44, 48, 73, 81, 82, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 108, 109, 111, 113, 114, 123, 126, 127, 138
Ephoros	: 14, 195, 196
Episkopos Maximus	: 82
Eratosthenes	: 197
Eros	: 16
Erythrae	: 112, 113, 119
Etienne-François	: 26
Euboean	: 106
Euenos Çayı	: 187, 188
Eumenes Dönemi	: 157
Euphratus Marcellus	: 80
Evliya Çelebi	: 23

F

F. A. Garnier	: 212
Fabricius	: 149, 172, 173
Fatidicus Apollon	: 81
Fatih Sultan Mehmet	: 14
Fetret Devri	: 11
Flacco	: 120
Flaccus	: 120
Foça	: 22, 27, 44, 56, 70, 71, 78, 79, 82, 94, 103, 105, 108, 134, 167, 179, 180, 199, 201
Francis Beaufort	: 193
Fransız Bilimler Akademisi	: 65
Freneli Çayı	: 188
Frigyalı	: 66
Frontier	: 94, 98, 99, 100

G

Gabriel Panagiotides	: 156
Gaius Plinius Secundus Maior	: 196
Galerius	: 93, 99
Gargara	: 186
Gavius	: 140
Gavur Evler	: 164, 166
Gavur Köy, Giaour Keui	: 116
Geç Hellenistik Dönem	: 16, 110, 116
Geç Roma Dönemi	: 112
Gediz	: 27, 35, 39, 41, 44, 58, 62, 63, 64, 91, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 102, 103, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 119, 120, 126, 128, 134, 166, 168, 172, 181, 182
Gediz Ovası	: 41, 62, 63, 103, 111, 166, 181, 182

Gediz Vadisi	: 94, 96, 98, 99, 102, 103, 105, 107, 108, 109, 111, 120, 126, 128
Geikli-Dagh, Geyikli Dağ	: 151
Geographika	: 194, 197
Geographike Hyphegesis	: 197
Georg Christian Wittstein	: 194
George Dennis	: 133, 137, 138, 139
George Ewart Bean	: 13
Geren Dağı	: 166, 168
Gergithos	: 197
Girmaki Çayı	: 197
Glabrio	: 92
Gongylus	: 70, 80
Görece Kale, Temnos	: 27, 45, 48, 50, 62, 64, 67, 71, 72, 82, 90, 94, 95, 96, 99, 100, 101, 102, 103, 112, 113, 114, 115, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 139, 143, 145, 146, 194, 196, 214
Grantoğlu Çiftliği	: 162
Grek	: 66, 67, 72, 140, 166, 167, 169
Grimenothyrae	: 129
Gryneion	: 7, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 87, 88, 91, 96, 97, 106, 108, 113, 114, 143, 208, 213
Grynion	: 146, 150, 152, 153, 164, 165, 166, 168, 172, 187, 195
Grynion Körfezi	: 165
Grynium, Gyrinium	: 28, 43, 67, 69, 78, 80, 81
Guichon	: 133, 134, 135
Gustav Hirschfeld	: 88
Gün Dağı	: 172
Güridsche Köyü	: 145
Güzelhisar	: 7, 11, 15, 23, 25, 28, 33, 36, 38, 39, 41, 44, 45, 50, 52, 56, 57, 58, 63, 70, 71, 72, 87, 123, 133, 134, 135, 145, 166, 180, 181, 182, 196, 213

H

Hacı Ahmet Ağa	: 152
Hadrian	: 95
Hagios Ilias	: 149
Hamam Tepe	: 157
Hamilton	: 160, 193, 211
Harmatos	: 195
Hasanağa, Hassan Agha	: 116
Hatip Aelius Aristides	: 12, 13, 165, 169
Hatip Aleidamas	: 28
Hattuşuş	: 65
Heinrich Hammer	: 200
Heinrich Kiepert	: 25, 193, 216, 221
Heinrich Schliemann	: 88
Hekim Menecrate	: 28
Helikon	: 195
Hellen	: 110, 136, 172, 174
Hellenik Araştırmalar Dergisi	: 116, 128

Hellenistik Dönem	: 16, 17, 110, 116, 135, 138, 151, 154, 193
Helvacıköy, Halvagekeuy	: 45, 64, 169
Henry Bulwer	: 75
Heraclea	: 120, 128
Heracleotae	: 125, 128
Heracleotes Bölgesi	: 128, 197
Herakles	: 51, 105, 119
Heraklides	: 73
Herkules	: 33, 43, 78
Hermogenes	: 49
Hermos, Hermus	: 27, 35, 44, 45, 48, 49, 54, 59, 63, 64, 66, 71, 72, 91, 99, 109, 138, 143, 145, 146, 147, 168, 169, 172, 186, 187, 194, 195
Herodot	: 44, 48, 66, 67, 68, 72, 73, 81, 100, 101, 108, 111, 114, 124, 138, 143, 146
Hesiodos	: 14, 167, 195
Hieroi Liogoi	: 91
Hierokles	: 155
Hieromenia	: 95
Hiparkhos	: 197
Hippias	: 28
Hirschfeld, G.	: 88
Hitit, Hititler	: 13, 65, 132, 133, 136, 138, 139
Homer, Homeros	: 13, 36, 59, 81, 103, 109, 110, 111, 129, 195
Hugues Fournier	: 89
Humann	: 65, 88, 134, 170, 220
Hydra Burnu	: 135, 149, 167, 186, 187, 193
Hyrkania Ovası	: 145, 146
Hyrkanis	: 146

I-i

Ilıca	: 168, 179
Ilıcaburnu	: 135
İki Kardeş Dağı, Çatalkaya	: 76
İlhan Pınar	: 8
İmparator Diocletian	: 73, 82, 93, 98, 99, 100
İn Situ	: 65, 149, 151, 152, 157, 165
İon	: 33, 66, 76, 101, 111, 113, 129, 130, 146, 173
İonia	: 13, 27, 67, 129, 130, 143, 196
İslamköyü	: 169
İzmir	: 11, 12, 14, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 51, 52, 53, 54, 56, 59, 61, 62, 63, 64, 68, 72, 75, 76, 79, 81, 87, 88, 94, 105, 107, 119, 133, 139, 143, 161, 163, 168, 169, 173, 181, 182, 199, 208
İzmir Körfezi	: 41, 45, 54, 63, 64, 72, 76, 79
İzmir Müzesi	: 119
İzmir Rum Evanjelik Okulu	: 94

J

James Dallaway	: 32
Johann Philipp Gustav Ewers	: 40
Johannes VIII. Paleologos	: 22
Joseph Keil	: 145
Joseph Roux	: 209
Julius	: 35, 80

K

Kadifekale, Pagus	: 97
Kaikos	: 38, 58, 59, 62, 66, 67, 68, 143, 146, 151, 155, 162, 163, 172, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 195
Kaikos Ovası	: 58, 172, 183, 184, 185, 187, 188
Kalabak köyü	: 173
Kalabaksaray	: 88, 106, 133, 136, 151
Kalabasar, Kalabassary	: 151
Kalabria	: 56
Kalsedon, Kadıköytaş	: 50
Kameltaschen	: 160
Kane Dağı, Kanae	: 41, 155, 183, 184, 197
Kane Yarımadası	: 183, 187
Kanea	: 33
Kapıkaya Köyü	: 173, 177
Kaptan Spratt	: 75, 78
Karabel, Karabel Kabartması	: 13, 99, 100, 133, 138
Karabel Geçidi	: 99, 100, 133, 138
Karaburun	: 63, 78
Karadağ	: 151, 155, 163, 183, 201, 211
Karahasan Dağı	: 103
Karaoğlanlı Köyü	: 139
Karaosmanoğlu	: 33, 163
Karaosmanoğlu Köprüsü	: 163
Karınca Çayı	: 188
Karia	: 17, 27
Karina	: 33
Karl Humann	: 88, 170, 220
Karpuz	: 23, 36, 50
Kasikeui İskelesi,	
Kazık Bağları	: 28, 38, 78, 174
Kato Tepe	: 15, 150, 151
Kavalalı Mehmet Ali Paşa	: 61
Kaystros, Küçük Menderes	: 7, 50, 58, 93
Kazıkbağları, Kazlık	: 28, 38, 78, 174
Kazıkçı Köprü	: 174
Kazıkçı Köyü	: 174

Kefalonya	: 75
Kerigo	: 75
Kervan Köprüsü	: 46
Kharon	: 16
Khrysis	: 49
Kibele	: 134, 147, 152
Kibyra, Frigya	: 146
Kiepert	: 25, 76, 96, 102, 106, 107, 108, 110, 122, 123, 134, 145, 182, 193, 216, 221
Kilikyalılar	: 27
Kiliseköy, Klise-Köi, Klissekoi, Zeytindağ	: 11, 25, 26, 32, 33, 41, 43, 51, 52, 58, 68, 80, 152, 153, 161, 172, 173, 177
Killa	: 114, 146
Kitche, Kilise Köyü	: 80
Kjellberg	: 143
Klasik Çağ	: 13
Kleinnagoras	: 49
Knidos	: 74
Koca Kushely	: 140
Kocaçay Ovası	: 107
Kocaçay Vadisi	: 108, 123, 133, 173
Kocaçay, Kodja Çay, Kodscha-Tschai	: 36, 38, 50, 105, 107, 108, 120, 123, 133, 135, 136, 137, 146, 150, 166, 173, 181
Kolophon Notion	: 146
Kolpos Elaitikos	: 162
Kondus-Tschai, Kondüz Chai, Kunduz Çayı	: 68, 80, 107, 150, 173
Konrad Peutinger	: 12, 199
Korfu	: 75
Kördere	: 163
Köseler	: 173, 174, 175, 177
Köseler Köyü	: 175, 177
Köspeili, Kozbeyli	: 167
Ksanthos	: 14
Ksenophon	: 109, 113, 119, 123, 124
Kserkses	: 13
Kunduz Çayı, Kundura Çayı	: 68, 80, 107, 150, 173
Kurfalı Mezarlığı	: 161
Küçük Menderes	: 7, 50, 58, 93
Küplü Hamam	: 88
Kyinda	: 130
Kyllene, Killene	: 108
Kyme	: 7, 11, 13, 14, 15, 22, 23, 36, 41, 43, 44, 87, 89, 109, 133, 134, 138, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 152, 167, 168, 169, 181, 187, 194, 195, 196
Kyme Tyranı Aristagoras	: 13
Kyriakos	: 22, 152
Kyzikos Tapınağı	: 95

L

Lalea, Bkz. Elaea	: 201
Lamurt	: 147, 169
Lamurt Çiftliği	: 147
Lancelot Theodore Turpin De Crsisse	: 26
Larissa, Larisse	: 13, 27, 63, 66, 67, 71, 72, 80, 82, 87, 90, 91, 95, 96, 101, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 128, 129, 139, 143, 144, 145, 146, 169, 187, 196
Lasmati, Ayazmend	: 201
Lebas	: 93, 94, 97, 98, 99, 114
Lectum, Baba Burnu	: 27, 67
Lefke	: 44, 72
Lefke Tepesi	: 44
Lekton	: 186
Lelegler	: 27, 66
Les Martyrs	: 34
Lesbos Adası	: 22, 27, 32, 33, 40, 43, 58, 66, 67, 72, 73, 81, 82, 106, 151, 186, 195, 201
Leucae	: 44, 102
Leukanos	: 49
Leuke	: 76, 133
Leylekaşı, Su İçmez Avlu	: 157
Lidya, Lyda	: 67, 68, 80, 81, 97, 101, 105, 107, 128
Likya	: 80
Limni Adası	: 15
Lloyds	: 75
Louis, XVI.	: 208
Louvre Müzesi	: 13
Lyrnessus	: 27
Lysimachia	: 197
Lysimachos	: 119

M

M. Aquillius Glabrio	: 92
M. Frontier	: 94, 98, 99, 100
Maeander, Büyük Menderes	: 93, 129
Magnesia	: 92, 93, 102, 103, 109, 113, 114, 123, 127, 128, 129, 140, 143, 146, 163, 168, 195
Magnesia Savaşı	: 168
Mahmut, II.	: 61
Malaus	: 72
Maltepe	: 33, 162
Manisa	: 36, 115, 126, 138, 173
Marco Boschini	: 201
Marteluzo	: 201
Maruflar, Maraflar	: 175
Mater Sipylen	: 119

Maxime Collignon	: 218
Maximian	: 93, 99
Mehmet, I., Çelebi	: 82
Mela	: 81
Melampagitae	: 125, 128
Melampagos	: 124, 125
Meleme	: 39
Melemen Güzelhisarı	: 23
Melengiçsekisi	: 11
Menderes Magnesiası	: 92
Menekrates	: 140
Menemen	: 11, 24, 25, 26, 27, 32, 35, 39, 45, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 56, 61, 64, 68, 69, 71, 72, 81, 98, 99, 100, 102, 115, 139, 161, 173, 179, 180, 182, 200
Menemen İskelesi	: 24, 27, 35, 53, 54, 56
Menemenli Mehmet Reis	: 200
Menestheus	: 195
Menophilos	: 140
Merdeliç Körfezi	: 199
Metropolis	: 97, 98, 100, 195
Michel Armand, M. Clerc	: 145, 174
Midilli	: 22, 27, 32, 33, 40, 43, 58, 66, 67, 72, 73, 82, 106, 151, 201
Milchon	: 43, 44, 45, 46
Milcom	: 50, 51
Milet	: 7, 73, 92, 129
Miletos	: 13
Mithridates	: 79
Mnestheus	: 66
Mnethee	: 28
Mother Goddess	: 127
Mount Sipylus	: 27, 45, 103, 105, 119, 124, 128
Mouseion	: 93, 98, 152
Mt. Pagus, Kadifekale	: 97
Museion	: 94
Müller	: 119
Myken	: 135
Myrina	: 7, 8, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 27, 28, 36, 43, 50, 68, 69, 70, 76, 77, 80, 81, 87, 88, 89, 90, 91, 96, 97, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 112, 113, 114, 116, 119, 120, 121, 123, 127, 129, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 143, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 153, 164, 165, 166, 167, 168, 172, 187, 195, 196, 208, 213
Myrinus	: 69, 81
Mysia	: 67, 123, 129, 130, 196, 197

N

Namourt, Nemrut Köyü	: 73
Namurt Çiftliği	: 181
Namurt Limanı	: 14, 181

Naralan Yaylası	: 157
Naturalis Historia	: 196
Navarin Deniz Savaşı	: 61
Neandros	: 197
Nekropolis	: 16
Nemesis	: 127
Nemourt	: 49, 196
Nemourtis	: 49
Nemrut Kalesi, Namrüt Kalessi, Namrut Kalesi	: 105, 122, 123 133, 152, 172
Neonteikhos, Neontichos, Neontychos	: 27, 36, 67, 72, 80, 82, 87, 90, 101, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 129, 139, 143, 196
Nif Anlaşması	: 200
Nif Ovası	: 102, 105
Nikeforos Kallistos	: 146
Nimphi Ovası	: 140
Niobe	: 126, 127, 139
Nofretari	: 139
Notion	: 114, 143, 146

O-Ö

Olimpiya, Olympia	: 95, 167, 170
Olivier Limanı	: 73
Olympus, Olimpos	: 105
Orestes	: 66
Ortaçağ	: 110, 122, 137, 152, 161, 165, 167, 193, 201
Ovid	: 185
Oxford Üniversitesi	: 90, 132
Öküzköy, Öküşköi	: 177
Ömerli Köyü	: 173
Öteki Tepe	: 15

P

Pactyas	: 72, 73
Pagus, Kadifekale	: 97
Paktyas	: 81, 82
Palaescepsis	: 197
Palamut	: 161, 164, 182
Pallas	: 78, 112, 113
Pallas Nikephoros	: 112
Pamphylia	: 80
Paris Arkeoloji Enstitüsü	: 65
Paris Güzel Sanatlar Yüksek Okulu	: 65
Parmenion	: 17
Parnassos	: 130

Parnes	: 130
Parnita Zirvesi	: 130
Paşa Ilıcası	: 179
Paul Pottier	: 8
Pausanias	: 17, 66, 67, 71, 113, 145, 193
Pelasg, Pelasglar	: 13, 27, 66, 71, 105, 111, 129, 144, 169
Peloponnes, Peloponnez Savaşları	: 17, 66, 111
Pelops	: 49, 145
Peneus	: 71
Penthile	: 66, 67, 72
Peraia	: 49
Pergamon	: 7, 12, 28, 35, 73, 79, 80, 88, 91, 92, 94, 96, 112, 113, 119, 122, 123, 134, 143, 145, 146, 149, 151, 161, 167, 168, 169, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 183, 186, 220
Perperene	: 197
Pers, Persler	: 13, 17, 67, 69, 73, 76, 80, 81, 82, 101, 113, 114, 119, 124
Petr Aleksandrovich Chikhachev	: 25
Peutinger	: 12, 27, 48, 64, 71, 81, 94, 95, 97, 98, 100, 114, 115, 143, 199
Peutingeria	: 12, 145, 199
Philaeterus	: 81
Philetairos	: 52, 69
Philippson Alfred	: 89, 179, 189, 193, 219
Phocaea	: 44, 48, 94, 100, 102, 108, 109, 111, 113, 114, 123, 126, 127
Phocaea Yarımadası	: 108, 111
Phocean	: 71
Phokaia, Phokaea, Phokea	: 48, 64, 72, 138, 145, 180, 194, 196
Phokia-Nova, Yeni Foça	: 27
Phriconis	: 72, 169
Phricum	: 72
Phrikion Dağı	: 106
Phrygia, Frigya	: 130
Phrykonitis	: 106
Piri Reis	: 199
Pitane, Çandarlı	: 14, 67, 78, 80, 114, 143, 146, 147, 151, 154, 155, 156, 157, 162, 167, 168, 186, 187, 188, 195, 197, 208
Pithykos, Titnaios, Kocaçay	: 50
Plinius	: 15, 17, 18, 27, 48, 71, 77, 80, 108, 109, 112, 114, 115, 124, 128, 145, 152, 155, 193, 194, 196
Plutarch	: 114
Pontus	: 80
Posidea	: 196
Premenstein, Anton	: 145
Prens Carolath	: 161
Priamos	: 27
Prokesch Von Osten	: 61, 194
Proserpine	: 70
Pullan, Richard Popplewell	: 25, 74, 107, 108, 213
Puteoli	: 15
Putoelansische Basis	: 146
Pyrra	: 186

Pythicus Irmağı	: 27
Pythikos	: 15, 36, 143, 146, 152, 166, 181
Radet	: 145

R

Ramsay	: 8, 12, 89, 90, 132, 133, 134, 139, 140, 143, 145, 147, 166, 168, 169, 172, 216
Ramses, II.	: 138, 139
Reinach	: 8, 12, 89, 120, 133, 134, 135, 136, 137, 147, 150, 151, 153, 154, 172
Reinhard Stewig	: 193
Rhyndacus	: 66
Richard Bohn	: 89, 146, 152, 170
Richard Chandler	: 23
Richard Pococke	: 23
Richard Popplewell Pullan	: 25, 74, 107, 108, 213
Richter, Otto Friedrich Von	: 40, 170, 217
Robert Liston	: 37
Rodos	: 27
Roma Dönemi	: 12, 13, 17, 57, 108, 112, 116, 121, 122, 123, 134, 136, 161, 162, 184, 193, 194, 196, 199
Roma İmparatorluğu	: 34, 101, 199
Rozinante	: 59

S-Ş

Saharkaya, Sakarkaya Tepesi	: 163
Sakız	: 22, 63, 72, 82, 111
Salamis Savaşı	: 82
Salomon Reinach	: 8, 12, 89, 120, 133, 134, 135, 136, 137, 147, 150, 151, 153, 154, 172
Samarius	: 138
Samorna	: 138
Samuel Savage Lewis	: 93
Samurlu Köyü, Samurlu	: 173, 181
Sandokes	: 13
Sardene, Sardena, Dumanlı Dağ	: 27, 35, 36, 103, 109, 134, 143, 145, 166, 168, 169, 179, 181, 182
Sardes, Sardis	: 35, 67, 72, 81, 93, 97, 98, 99, 100, 114, 146
Satirscham, Sarıçam Köyü	: 145
Sayce, Archibald Henry	: 89, 132
Schuchardt	: 89, 145, 152, 163, 174, 175, 176, 214
Scylax	: 109, 113, 123
Sebastopolis	: 15, 81, 152, 196
Senz	: 174, 175, 176, 177
Septimius Severus	: 98
Serapis	: 95

Serkan Acar	: 8, 9
Sesostris	: 100, 133
Setlik Dere	: 175
Setlik Köyü, Seklik	: 175
Seydiköy	: 46
Sipylos, Sipylus, Sipylos Dağı, Sibil Dağı	: 27, 36, 39, 45, 71, 103, 105, 119, 124, 125, 127, 128, 138, 139, 140, 145, 195
Smyrna	: 13, 27, 44, 48, 64, 67, 71, 72, 81, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 105, 106, 108, 109, 110, 113, 114, 115, 119, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 138, 140, 143, 145, 146, 161, 165, 169, 193, 194
Sokrates	: 49, 195
Spartalı	: 111
Spiro	: 75, 76
Spon	: 62
Spratt	: 75, 78
St. Drely Körfezi	: 209
St. Elia	: 63
Stephanus	: 114, 128
Strabon	: 12, 13, 14, 16, 17, 27, 44, 48, 64, 66, 69, 71, 72, 77, 80, 81, 94, 97, 98, 100, 101, 105, 108, 109, 11, 112, 113, 115, 124, 129, 134, 135, 143, 144, 145, 152, 154, 155, 162, 165, 167, 169, 183, 185, 186, 187, 188, 193, 194, 197
Styks Nehri	: 16
Sultan II. Mahmud	: 37
Sultan Murat	: 22
Surlu Marinos	: 197
Susam	: 23
Süleyman Ağa	: 46
Syra	: 75
Şakran-kaja, Şakrankaya	: 177
Şakranburnu	: 152, 164

T

Tabula Peutingeriana	: 12, 145, 199
Tachos	: 76
Tackvore	: 48, 51
Taksim Burnu	: 168
Tamakıllı, Tamaşalık	: 28
Tamiaie	: 120
Tamnos	: 119
Tanagra	: 16, 127, 151
Tanrı Sunağı	: 165
Tauroslar	: 196
Tekeköy	: 64
Telmessos	: 131
Temaşalık	: 28, 165
Temenothyrae	: 129

Temnos, Temnus	: 27, 45, 48, 50, 62, 64, 67, 71, 72, 82, 90, 94, 95, 96, 99, 100, 101, 102, 103, 112, 113, 114, 115, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 139, 143, 145, 146, 194, 196, 214
Tenedos, Bozcaada	: 66
Terrakota	: 13
Teuthrania	: 146, 172, 184, 185, 186
Texier	: 65, 74, 78, 80, 107, 139, 213
Thebe	: 197
Themistokles	: 114
Thermopylae	: 129
Thessaly, Teselya	: 124, 129
Thimbron	: 111, 113
Thrace, Trakya	: 101
Tırhala, Darkale Köyü	: 179
Tiberius	: 15, 16, 70, 73, 81
Timur	: 11
Tisna	: 7, 11, 87, 132, 146, 214
Titane	: 124
Titanus Çayı	: 196
Titnaios	: 15, 50, 114, 123, 124
Tmolus, Bozdağ	: 105, 146
Touzla Kazleu, Kaz Tuzlası	: 79
Tötranyenler	: 27
Tralleis	: 92, 93
Trapezitae	: 120
Trereler	: 66
Troas, Troas, Biga Yarımadası	: 94, 114
Troya	: 17, 21, 26, 28, 35, 52, 59, 66, 69, 81, 88, 146
Troya Savaşı	: 66
Tschakran Burnu, Şakran Burnu	: 152, 164
Tshanita	: 146
Tschifut-Kaleh, Çıfıt Kale	: 152, 153, 165
Turner	: 37
Tuzla Limanı	: 199
Tülay Demir	: 8
Türkeli	: 45
Türkmen, Yörökköyü	: 11, 36, 57, 169

U-Ü

Ulujak, Ulucak	: 96, 199
Ulupınar Sıradağları	: 168
Uzunasarlık, Uzunhasanlar	: 132, 135, 136, 137, 138, 166
Uzunhasanlar Köyü	: 132, 135, 136, 137

V

Valerianus	: 93
Vespasian	: 94
Vincenzo Maria Coronelli	: 201
Virjil	: 17, 64, 80, 132
Vita Homeri	: 72, 111
Voyage d'Anarcharsis	: 26

W-X

Walter von Diest	: 89, 147, 158
Wheler	: 62
Wilhelm Dörpfeld	: 155, 179, 183, 184, 185, 187, 189
Willhelm Tomaschek	: 193, 201
William John Hamilton	: 160, 193, 211
William M. Ramsay	: 8, 12, 89, 90, 132, 133, 134, 139, 140, 143, 145, 147, 166, 168, 169, 172, 216
William Martin Leake	: 102
William Turner	: 37
Xanthos, Xanthus	: 27, 44, 50, 68, 70, 80, 107, 108, 147, 181
Xenophon, Ksenofon	: 80, 108, 111, 132, 153
Xerxes	: 81, 82

Y

Yamanlar Dağı	: 103, 145
Yanık Köy, Yannik Keui	: 64, 110, 169
Yanya	: 38
Yaylalar Köyü	: 175
Yeni Phocaea	: 108
Yeniköy, Yanikköy	: 45, 50, 64, 110
Yıldırım Bayezid	: 11
Yukarı Şakran	: 164
Yumru Tepe, Jamuru Tepe	: 157
Yunan Dönemi	: 123, 126, 128
Yund Dağı	: 146, 164, 166

Z

Zeizeli-Köi	: 197
Zeus	: 18, 88, 95, 109, 120, 126, 170
Zeus Sunağı, Zeus Tapınağı	: 88, 95, 170
Zeytindağ	: 11, 25, 26, 32, 33, 41, 51, 152, 161, 172
Zimmermann	: 174

ALIAĞA KENT KİTAPLIĞI

*Kültür yayınlarımızla Aliağa'ya geçmişten geleceğe taşıyoruz.
Aliağa'ya tanımak ve tanıtmak için
“Aliağa Kent Kitaplığı” yayınlarımızı edinerek
Aliağa'nın “Kültür Belleği”ne sahip olun.*

Kültür Mahallesi Lozan Caddesi No:47 35800 Aliağa-İZMİR
Tel: 0232 399 00 00 aliagatarhi@aliaga.bel.tr

www.aliaga.bel.tr

/aliagabl

ALIAĞA
BELEDİYESİ

“ Üretilen her türlü yazılı ve görsel bilgi o yerleşimin belleğini oluşturmaktadır; tarih içindeki yeri ve konumu, kalıntıları, bıraktıkları, ürettikleri ve yaşanmışlıklarıyla... Seyyahlar, geleceğe mektup yazıp, kuşaklar boyunca belleklerde seyahatleriyle iz bırakanlardır.

Seyahatnameler ise, bir yerdeki doğal koşullar, yaşam tarzı, folklorik kültür, çevresel, coğrafi, sosyal, ekonomik ilişkiler, idari yapı, günlük yaşam hakkında geçmişe dair birçok bilgiyi yazıya geçirmesi yönüyle çok önemli bilgi kaynaklarıdır.

Bu kitapta, son 300 yılda Seyyahların kaleminden Aliğa ve yakın çevresiyle ilgili tarihe not düşülmüş bilgiler derlenerek Aliğa Kent Belleğine kazandırılmıştır. ”

Aralık 2018

ISBN 978-605-68267-6-4

Aliğa Belediyesi'nin kültür hizmetidir. Parayla satılmaz